

AZƏRBAYCAN

5'2022

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-2834
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

25.04.2022

Sifariş 1053

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

13 çap vərəqi

18,2 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

sudabe334@mail.ru

www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

**Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur**

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:**2022 – ŞUŞA İLİ**

MİR MÖHSÜN NƏVVAB3

POEZİYA

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ – Şeirlər7

XANIM İSMAYILQIZI – Şeirlər.....108

İSA SEVƏR – Şeirlər 140

İLHAM QƏHRƏMAN – Şeirlər158

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR – 160

HACI FİRUDİN QURBANSOY - Mirzə Əli-Əkbər Sabir satirasının qaynaqları..... 30

NƏSR

MÜBARİZ CƏFƏRLİ - Ölülər üçün yumurta (roman)35

XANIM AYDIN – Səndən sonra – (hekayə) 154

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

NODAR DUMBADZE – Naşükür (hekayə).....127

DÜNYA, SƏNDƏN KİMLƏR KEÇDİ...

MƏMMƏD ORUC – TƏKAN və ya ABBAS ZAMANOVUN ZAMANI149

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

QORXMAZ QULİYEV – Üzeyir Hacıbəyli164

AYDIN TALIBZADƏ – Aristotelin təkzibi 182

AXTARIŞLAR, TAPINTILAR

PAŞA ƏLİOĞLU – Nizami Gəncəvi əsərlərinin Bakı əlyazmaları..... 194

KİTABLAR, RƏYLƏR

VÜSAL NURU – “Ümmanam, daşmısam, ləpələnmişəm”201

Ruhun nəğməsi.....202

ƏDƏBİ KALEYDOSKOP

ZÜMRÜD – Ceyms Coys 204

Samuel Bekket205

KİTAB RƏFİ206

♦ 2022 – ŞUŞA İLİ

MİR MÖHSÜN NƏVVAB*

Nəvvab Mir Möhsün ibn Hacı Seyid Əhməd Qarabaği Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına XIX əsrin görkəmli ensiklopedisti kimi daxil olmuşdur. Çoxşaxəli istedad sahibi olan N.M.Nəvvab Azərbaycan elminin, ədəbiyyatının və sənətinin müxtəlif sahələrində dəyərli iz qoyub getmişdir. Onun zəngin və çoxşaxəli fəaliyyəti, elmi fikirləri və araşdırmaları iyirmidən artıq əsərində öz əksini tapmışdır.

M.M.Nəvvab “Cəfər Camei Mürteväzi”, “Kənzül-Mühən”, “Bəhrul-Həzən”, “Muxtarnamə”, “Məzəmir”, “Batili-sehr”, “Beş yez nəsihət”, “Kifayətül-ətfal”, “Qarabağ şairləri haqqında təkirə”, “Nücumiyyə”, “Nurul-ənvar”, 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası haqqında, farsca və türkcə şeirlər divanı, “Kəşfül həqiqi-məsnəvi”, “Vüzuhul-ərqam” kimi əsərlərin, həm də bir çox rəsmlərin və miniatürlərin müəllifidir.

Mir Möhsün Nəvvab Ağamirzadə 1833-cü ildə Şuşada Hacı Seyid Əhmədin ailəsində anadan olmuşdur.

Nəvvab ilk təhsilini Şuşanın ruhani məktəbində almış, ərəb, fars və türk dillərini mükəmməl öyrənmiş, sonralar rus dilini də mənimsəmişdir. O, Molla Abbas Saricəlinin mədrəsəsində oxumuş, riyaziyyat, astronomiya, kimya və digər elmlərə yiyələnmişdir. Sonralar Nəvvab təhsilini sərbəst davam etdirmiş, biliyini daim artırmışdır.

Akademik Zemfira Səfərovanın “Şuşa – Azərbaycanın musiqi qalasıdır” kitabından

M.M.Nəvvab dövrünün bilikli, oxumuş və mədəni adamlarından biri idi. Doğma Şuşa şəhərinin mədəni həyatında Mir Möhsün Nəvvabın rolu olduqca böyükdür. Onun Şuşada yaratdığı “Məclisi-fəramuşan” (Unudulmuşların məclisi) və “Musiqiçilər” məclisləri yalnız Şuşanın deyil, bütün Azərbaycanın mədəni inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Şuşada kitabxana və qiraətxana, “üsuli-cədid” məktəblərinin açılması da M.M.Nəvvabın adı ilə bağlıdır. Onun mətbəəsində bir çox Azərbaycan şairlərinin şeirləri çap edilib yayılırdı. O dövrdə Şimali Azərbaycanda Bakı və Şuşadan başqa heç bir yerdə mətbəə yox idi.

Əvvəlki dini məktəblərdən fərqli olaraq, M.M.Nəvvabın təşəbbüsü ilə açılmış “üsuli-cədid” məktəblərində ədəbiyyat, tarix, coğrafiya və digər fənlərdən dərs keçilirdi. O, şəxsən bu məktəblərin birində dərs deyirdi.

1903-cü ildə M.M.Nəvvab Şuşada qiraətxana açır, müxtəlif şəhərlərdən qəzet və jurnallar yazdırırdı.

M.M.Nəvvab Bakıdan “Əkinçi”, Tiflisdən “Ziya” və “Kəşkül”, Hindistandan isə fars dilində nəşr edilən “Həblül-mətin” qəzetlərini alırdı. Qiraətxana müxtəlif illərdə “Molla Nəsrəddin”, “İqbal”, “Səda”, “İrşad”, “Şərqi-Rus” və digər jurnal və qəzetləri də alırdı.

M.M.Nəvvabın özü “Ziya”, “Kəşkül” və başqa qəzetlərlə əməkdaşlıq edərək, maarif, mədəniyyət və səhiyyə məsələlərinə dair məqalələr yazırdı.

M.M.Nəvvabın yaratdığı “Məclisi-fəramuşan” məclisinə Abdulla bəy Asi, Fatma xanım Kəminə, Məşədi Əyyub Baki, Həsənəli xan Abdulla, Həsən Şahid, Mirzə Xosrov və digər şairlər daxil idi. Onlar həm bir-biriləri ilə, həm də 1872-ci ildə Şuşada yaranmış və Xurşudbanu Natəvanın rəhbərlik etdiyi “Məclisi-üns” ədəbi məclisinin üzvləri ilə şeirləşirdilər.

“Məclisi-fəramuşan”ın üzvləri Azərbaycanın digər şəhərlərində olan məclislərlə də, o cümlədən Şamaxıdakı “Beytüs-səfa” (bu məclisə məşhur şair S.Ə.Şirvani rəhbərlik edirdi), Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” və digər məclislərlə əlaqə saxlayıb şeirləşirdilər.

Nəvvab Qarabağın yüzə qədər şairi və onların şeirləri barədə məlumat verən “Təzkireyi-Nəvvab” antologiyasının müəllifidir. Onun bu əsərdə verdiyi məlumatlar ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. M.M.Nəvvab yazdığı dibaçələrdə, müqəddimələrdə Vaqif, Vidadi, Xurşidbanu Natəvan, Zakir və digər şairlər, habelə ilk müəllimi Abbas Sarıçeli barədə məlumat vermişdir.

Mir Möhsün Nəvvabın yüksək bədii zövqü var idi. Bu cəhət onun poeziyasında, antologiyasında, kitablarının bədii tərtibatında, eləcə də şəxsin evinin, işlədiyi məktəbin və mədrəsənin divarlarında, Şuşanın “Böyük məscid”inin iki minarəsinin naxışlarının çəkilməsində özünü biruzə vermişdir. Bu minarələrdəki naxışlar Şuşanın digər minarələrindəki naxışlardan həm forması, həm də gözəl tərtibatı ilə seçilirdi. Minarələrin naxışlarını M.M.Nəvvab özü işləmişdir. Mədrəsənin ikinci mərtəbəsində M.M.Nəvvabın iş otağı olmuşdur, onun da naxışlarını özü vermişdir. Məşhur musiqi və teatr xadimi C.Bağdadbəyov xatirələrində həmin otağı belə təsvir etmişdir:

“Nəvvabın gündüzlər oturduğu hücrə (mənzil – Z.S.) Şuşada yuxarı məscidin həyətidə ikinci mərtəbədə idi. Bu otağın iki böyük pəncərəsi vardı.

Pəncərənin biri məscidin həyətinə – qiblə tərəfə, digəri isə şimala – bazara tərəf baxırdı. (Əvvəllər bazar yuxarıda qapandibində yerləşirdi – Z.S.). Hər iki pəncərənin arası gözəl güllərlə dolu idi. Otağın nəqqaşkarlığını Nəvvab özü işləmişdir. Nəvvabın mənzilinə adam nə qədər əsəbi və hirsli gəlsə də, ilin hər fəslində açılmış güllərin qoxusu və otağın gözəlliyi onu sakitləşdirirdi.”

M.M.Nəvvabın “Quşlar”, “Güllər”, “Teymurun portreti” və digər əsərləri məşhurdur. Bu əsərlərdə rəssamın dərin müşahidə qabiliyyəti özünü göstərmişdir. Yağlı boya ilə çəkilmiş bu əsərlər məzmunu, forması və rəng koloritinə görə müxtəlif olub, çox təbii və realistdir. M.M.Nəvvabın ornamentlərinin də motivləri çox rəngarəngdir. Onun əsərlərinin realizmi xalq sənətinin, eləcə də miniatür sənətin ənənələri ilə bağlıdır.

Azərbaycanda kitab sənətinin inkişafında M.M.Nəvvabın rolu xüsusilə böyük idi. onun parlaq istedadı kitab tərtibatında özünü biruzə vermişdir. O, bu işin ustası idi. M.M.Nəvvab hələ gənc yaşlarından bədii tərtibat sənətinə, kitabların illüstrasiyasına aludə olmuşdur. Məsələn, 1850-ci illərdə o, Firdovsinin “Şahnamə” əsərinə çəkilən litoqrafik illüstrasiya üzərində yaradıcı iş apararaq, onları daha əlvan, baxımlı, emosional cəhətdən daha təsirli etmişdir.

M.M.Nəvvab “Bəhrül-Həzan” (1864-1865) kitabının illüstrasiyasını vermişdir. Buradakı beş miniatürdə o, müxtəlif döyüş səhnələrini əks etmişdir. Bədii cəhətinə, rəng çalarlarına görə bu miniatürlər klassik miniatürlərdən daha çox Şəki xan sarayının frizlərini xatırladır.

Miniatürlərdən başqa, kitabda əlvan çəkilmiş başlıqlar, titul vərəqi, üz qabığı və s. də verilmişdir. Bu əsər M.M.Nəvvabın kitab illüstrasiyasının orijinal nümunəsidir. M.M.Nəvvabın bədii yaradıcılığının əhəmiyyəti bir də ondadır ki, onun rəsmləri XIX əsr Azərbaycan təsviri sənəti tarixinin öyrənilməsi, xüsusilə klassik miniatürün dekorativ üslubunun realist təsvir metoduna keçid dövrünün tədqiqi üçün qiymətli dir.

M.M.Nəvvabın çoxşaxəli fəaliyyətində onun astronomiya, riyaziyyat, kimya və digər elmlərə aid görüşləri də maraq doğurur. Səma cisimlərinin yerləşməsi, günəş sisteminin hərəkəti, günəşin batması və s. onun əsərlərində işıqlandırılmışdır. M.M.Nəvvab özünə məxsus olan iki teleskopla planetləri, ulduzları müşahidə etmiş və onların bəzilərinin modelini də düzəltmişdir. M.M.Nəvvabın “Kifayətül-ətfal” əsəri (1899) astronomiya üzrə dərslik kimi yazılmışdır. Əsərdə aydınlaşdırıcı zərli cədvəllər də verilmişdir.

M.M.Nəvvabın əlkimyaçıların reseptləri əsasında apardığı bir sıra təcrübələri isbat edirdi ki, iksirin vasitəsi ilə gümüşün, civənin qızıla çevrilməsi nəzəriyyələri həqiqətə uyğun deyil və bunlara inanmaq avamlıqdır.

M.M.Nəvvabın 2.458.624 hərfdən və çoxlu sxemdən ibarət böyük həcmli “Cəfəri-came-mürtəvəzi” əsəri xüsusi lüğətə bənzəyir.

“Nəsihətnamə”, “Kifayətül-ətfal”, “Nurul-ənvar” və s. kimi əsərlərində alim və pedaqoq M.M.Nəvvabın psixoloji və etik görüşləri əks edilmişdir. O, elmlərə böyük əhəmiyyət verirdi. M.M.Nəvvab qeyd edirdi ki, “Elm və hünərdən yadigar qoymaq yaxşıdır, nəinki mal və əmlakdan”. M.M.Nəvvab sözə, nitq mədəniyyətinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. O deyirdi ki, “Söz yalnız

o vaxt təsirli olur ki, yerində işlənsin. Cəvahir kimi gözəl kəlimatları bimövqə yerdə və biviqf kəslərə demə ki, biqədr və biqiymət olur.”

M.M.Nəvvab haqq, həqiqət tərəfdarı idi. O, “Güman zənni ilə heç kəsi günahkar bilib, onun təqsirinə şəhadət etmə” – deyə tövsiyə edirdi.

Mir Möhsün Nəvvabın 1905-ci ildə yazdığı “Təvaxixi-rəzm və şurişi tayafeyi-ərməniyyəyi-Qafqaz ba firqeyi müsəlmanan”, yəni “Qafqaz erməni tayfası ilə müsəlmanların vuruş və iğtişas tarixləri” adlı son dərəcə əhəmiyyətli, bu gün ilə səsləşən və ortaya atılmış süni Dağlıq Qarabağ probleminin tarixi köklərinin öyrənilməsi üçün qiymətli olan bu əsəri yalnız 1993-cü ildə, yəni yazıldığından 88 il sonra nəşr edilmişdir.

M.M.Nəvvab 1918-ci ildə Şuşada vəfat etmişdir.

Mir Möhsün Nəvvab

ERMƏNİ TAYFASINA NƏSİHƏTLƏR

(ixtisarla)

Əvvəla, bu tayfadan (erməni) sual edirəm ki, bu qədər mərdüməzarlıq və nahəq qanlar tökməkdə, mülklərin və malların talan və tarac edilməsində və yanib xarabazarlığa çevrilməsində səbəb və mətləbiniz nədən ibarətdir? Əgər məqsədiniz padşahlıq və kral olmaqdırsa, sizin bu təbiətinizlə və insafsızlığınızla heyhat ağla sığan şey deyil. Ağillı və kamallı insanın sizin haqqınızda düşüncəsi belədir ki, belə səfeh hərəkətlərlə sizin tayfaya nəinki padşahlıq, heç koxalıq və kəndxudalıq da yaraşmır. Bu, dəfələrlə mötəbər dəlillərlə sübut olunmuşdur. Birincisi budur ki, Allah-təala zalıma iqtidar və ixtiyar verməz. Əgər pişiyə qanad versəydi, quşların toxumunu yer üzündən kəsərdi. Hərgah dəvəyə və filə qanad versəydi, tamam damlar dağılardı.

İkincisi, özünüzmə məlumdur ki, bundan əvvəl erməni tayfası çox idi. İlan kimi çölü yumşaq, içi zəhri-hələhil olduğundan, basdığını kəsdiyindən, mürüvətsizlikdə həddini keçdiyindən və başqa xalqlara rəhm etmədiyindən, o qədər belə insafsızlıq və zülmkarlıqlarla məşğul olduqlarından hansı millətin əlinə düşürdülərsə, əməllərinizə görə onlara layiqli cəza verirdilər.

...Qəraz, ermənilərin belə nahəq qanlara bais olmaları, qəddarlığa və mürüvətsizliyə yol vermələri axırda onların özlərini məhv edəcəkdir. Məgər bunların içərisində idraklı, gələcəyi görən və Allahdan qorxanları yoxmudur ki, uzaqgörənlik edib bu fitnə-fəsadlara bais olan və özlərinin xeyrindən ötrü ailələri xəsarətə düşər edənlərə öyüd-nəsihət verib onları düzgün yola qaytaralar. Bircə bunlardan sual edən yoxdur ki, ay ermənilər, vilayətdə alış-verişlə məşğul olduğunuz, zavod və karxanalar işlətdiyiniz, pul və malınız əlinizdə, çoxunuz milyonçu olduğunuz halda və bir kimsənin sizə gözün üstündə qaşın var demədiyi bir vaxtda Qafqaz vilayətinə saldıığınız bu fitnə-fəsadlar nə üçündür?

Mən bilmirəm fitnə-fəsad törədib xalqı qırğına verən bu erməni quldurları o dünyada sorğu-sual zamanı adil Allaha nə cavab verəcəklər?

♦ P o e z i y a

Qasəm NƏCƏFZADƏ

HƏMİN ADAM

Yenə mənə söz vermədi həmin adam, Əli Kərim,
Başdaşıtək küləklənən əllərimə heç baxmadı.
Bəlkə bütün yaxşılıqlar getdi sənə, Əli Kərim,
Səndən sonra sözlər öldü, bir dənə söz sağ çıxmadı.

İstəyirəm böyük-böyük salonlarda şeir deyim,
Qoy partlasın qoşa əlim elə göydə “ə” kimi.
Şeir oxumaq istəyirəm sona qədər, Əli Kərim,
Şeir oxumaq istəyirəm sənə qədər, Əli Kərim.

Dodaqlarım enib-qalxsın, dalğalansın pərdələrtək,
Ayaqlarım hecaların hey üstündə qalxıb-ensin.
Keçmədiyim buz dağı var bu salonda, Əli Kərim,
Şeir oxuyum misra-misra, önümdəki dağ ərisin.

Şöhrətim yox, əlli yaşım, altmış yaşım uzaqdadı,
Kənddən gələn vaxtım idi, işsiz idim, Əli Kərim.
Dilə gələn ehtiyacı həmin adam tanımadı,
Belə-belə, şeirim üstə ölüb getdim, Əli Kərim,
Bəs səni kim öldürmüşdü sözün üstə, Əli Kərim?

AVTOBUS HADİSƏLƏRİ

Əyləşdim...
Başımda Avropa,
Ürəyimdə Şərq, altımda avtobus,
Avtobusun altında Rəşid Behbudov küçəsi,
Küçənin altında hamının olan yer...

Adamlara baxırsan, hərəsi bir kitab,
Göz,
Gözdə kədər,
Qaş,
Qaşda vergül,
Burun,
Burunda nida,
Köynəkdə ləkə,
Ayaqqabıya qədər
Səhifələr.
Oxu istədiyin qədər.
Müharibə, sevgi, sosial kitablar,
Oturacaqlar rəflər.

Dayan, erotik kitablar da mindi avtobusa,
Səhifələri tam açıq.
O qoca kişiylə bax, utanmır eyy,
gözlərini qıyıb erotik şeir oxuyur.

Bax o qoca qadına, oğlu şəhid olandan
bir səhifəsi qatlanıb,
O səhifədə həyat barmağını saxlayıb,
Barmaqdan qan kimi damcılayır imtiyazlar.

Qulaq as telefonla danışan kişiylə,
rüşvət istəyir, təhlükəsizlikdən gizli.
Üç min manata İlyas Əfəndiyevin
"Üçatılan"ı deyir,
guya oxumaq istəyir...

Əllər oturacaqların dəstəyindən yapışıb.
Bax indi mənim əllərim yaşayır
nə vaxtsa adam bıçaqlayan
bir əlin qonşuluğunda...

UŞAQ ŞEİRİ

Vətəni bizə sevdirməyin,
qoyun vətəni özümüz sevək,
Ondan heç nə deməyin, özümüz tanıyacağıq.
Şəkilləri, kitabları aparıb öz rəfinizə qoyun,
Bizi meşəyə aparın, amma çiçək haqqında
heç nə deməyin,
Tülkünü alçaltmayın, ayını şişirtməyin,
Siz yalançıdır!

GÖZ YAŞLARINA QULAQ ASAQ

Ey şəhidlərin dəfnində nitq söyləyənlər,
Video çəkənlər,
Susun.

Ey şəhidlərin anasını danışdıranlar,
Xatirə söylədənlər,
Dayanın.

Ey şəhidlərin yasına
Bir kisə qənd,
Bir kisə düyü
Gətirənlər,
Əlinizi saxlayın.

Ey şəhidlərə şeir qoşanlar,
Kitab yazanlar,
Hazır dayananlar,
Gedin qələminizi sındırın.
Allah sizə heç bazar verməsin.

İmkan verin,
Göz yaşlarına qulaq asaq!

ATƏT ÜÇÜN UŞAQ ŞEİRİ

Maşınlarınızı, bayraqlarınızı yığışdırıb gedin bizim ölkədən,
Erməni uşaqları ilə biz özümüz danışacağıq.
Xahiş eləyirik söhbətimizə qarışmayın, nə olar,
Siz də atasınız, sizin də uşaqlarınız var.

Arada kimlər varsa, çıxıb getsin öz ölkəsinə,
Siz bizi barışdırıb-eləyən deyilsiniz.
İş yerləriniz yoxdursa, atamızdan pul alıb
Aylıq maaşınızı göndərərək yenə biz.

NİYƏ EŞİTMƏDİM SƏNİN SƏSİNİ

Niyə eşitmədim sənin səsini,
Göylərin üstünə bir səs yıxıldı.
O gündən bir gözəl batdı sulara,
O gündən dənizdə bir qız doğuldu.

Əlindən tutmağa əllərim hanı,
Görəsən sevdiyi varmı həyatda?
Firlanır, ayağı torpağa catmır,
Sinəmi qoyaram ayağı altda.

Dünyada tək pulsuz olan havanı
Həyat bahasına almaq olurmuş.
Gözünün üstündə gəzdirdiyinin
Ayağı altında qalmaq olurmuş.

Daha qollarında güc qalmayıbdı,
Dəniz o gözəlin üstüylə üzür.
Bir üzük barmağın yaralamışdı,
Olmur barmağına başqa bir üzük.

Boğulur, heç kəsin yoxdu xəbəri,
Sahildə vidatək yellənir donu.
Dəniz qucaqlayır sevdiyi üçün,
Dəniz nə bilsin ki, öldürür onu.

Niyə eşitmədim sənin səsini,
Göylərin üstünə bir səs yıxıldı.
O gündən bir gözəl batdı sulara,
O gündən dənizdə bir qız doğuldu.

SƏİDƏ ÜÇÜN ŞEİR

Bulvarıydı, qaranlığın içindən uça-uça
üstümə gəlirdi Səidə,

Elə bil dünən paylaşdığı balaca dəcəl şəkildən
Qopub gəlirdi Səidə.

Səidə mənə çatmaqdaydı,
Mən də çay stolundan durmaqda.

Məni aldatmışdılar deyə,
kövrəlirdim Səidəni görməyimə.
Hamı baxırdı Səidənin
üstümə qaça-qaça gəlməyinə.

Saçları göyə atıla-atıla,
Ayaqları heca kimi açıla-açıla,
Çiynindəki balaca çanta
hamıya özünü göstərə-göstərə,
Ağzında “ata” sözü çıxı-çıxa gəlirdi Səidə.

Mən Səidəni tanıyırdım,
Mən Səidəni görmüşdüm,
Mən Səidəni görürdüm,
Mən Səidəni görəcəkdım...

Baxa-baxa qalmışdım Səidəyə,
Tək bir kəlmə deyə bildim:
– Qızım, səndən sonra
Məni çox aldatdılar.
O da bir kəlmə deyə bildi:
Ata, sabah gedirəm Türkiyəyə...

UŞAQ KÖYNƏYİ

Mən şeirlərimi müharibə uçqunlarının
üstünə sərilərək,
Dodaqlarımı beton piltələrin arasından
tapılmış uşaq köynəyinə söykəyərək,
Yazıram.

Şeirlərimin hecaları uşaq əynindən yıxılmış
damalı köynəklərdi,
Münsiflər heç vaxt damalı köynəkləri görə bilmir.

Göynəyin xatirəsinə bax,
Kürəyimdə bir əlçim Günəş şəfəqi vardı,
Əvvəl işıqlandırdı uçqunun dərinliklərini,
Sonra söndü.

ÖLÜM

Ölüm unutmaqla başladı,
Ən birinci oğlumu unuttum,
İşlərinə qarışmadım,
Nə yazdığını soruşmadım...
Azaldım bir oğul, oğul.

Günəşi böyük hərflə yazmaq həmişə xoşuma gəlib,
Sonra günəşin gözəlliyi çıxdı yadımdan,
Kiçildim bir günəş, günəş.

Sonradan gördüm, anladım, demədim heç kəsə,
Qadın da, sevgi də, qənd də, qəndin şirinliyi də
Bir uydurmadı.

Yaşılıq və gözəllik göz önünə çəkilmiş bir pərdədi,
Ömür bir ucu harasa bağlanmış ipdi,
Qırıldı, çəkildi...

Sonradan ip də çıxır adamın yadından...
Maşınım da çıxdı yadımdan, şeirim də...
Evə qayıtmağım da çıxdı yadımdan bir gün.

OLMUR

Sənsiz yaşamaq olmur, mənim gülüm,
sənsiz yaşamaq olmur,
Sən yaşayan şəhərdə sənsiz dolanmaq olmur.
Səndən başqa heç kəsə şeir oxumaq olmur,
Maşına minmək olmur, metroya girmək olmur,
Olmur, mənim gülüm, olmur, olmur, heç olmur.

DƏCƏL QAFİYƏ

Oğlum, özün bilirsən ki, mən bicin biriyəm,
Hirsimi özüm həbs eləmişəm içimdə,

Gəzirəm üstündə gülə-gülə.
Təkcə sən sürüşüb çıxmısan dilimin ucundan
Dəcəl qafiyə kimi.

TƏLƏSMƏYƏK

Ay gülüm, nə vaxtsa ayrılacağıq,
Ya yağışlı gündə, ya qarlı gündə,
Görən hansı ayın hansı günündə –
Hansı saatında ağlayacağıq?
Bax onda çağıra, gəlsin anamız.
Tələsməyək ha.

O hansı aydısa, hansı gündüsə,
Hansı saatdısa... indi gülürük.
Biz hələ uşağıq, nə yaşımız var,
Heç nə anlamırıq, heç nə bilmirik.
Qoy onda dostları çağıra gəlsin.
Bax, tələsməyək.

Saat neçədədir ayrılmağımız?
Bəlkə, gül almışam həmin saatda.
Bəlkə don almışam, saat almışam,
Xoşbəxt eləmişəm səni həyatda.
Neçə sevdiyimiz – yaddan çıxıbsa,
Bəlkə, adamlardan soruşaq onda ?

Ayın neçəsində saat neçədə
Sən mənə əlvida söyləyəcəksən?
Balaca da deyiləm, görünməyəm heç,
Mən boyda adamı neyləyəcəksən?

Anlada bilmərik bir-birimizi,
Yatırdıb axşamı, açıb səhəri –
Hansı axşam idi sən çıxıb getdin,
Hansı səhər idi qayıtdın geri?

Ayrılmaq? Yığışdır, dəlisən, nəsən?
Yığma başımıza xəbərçiləri.

Ölməli yar,
Sirrini açıb hamıya deməli yar.
Peşman olub qayıtsa,
Yolun ortasında qoyub getməli yar.
Acığa düşüb başqasını sevməli yar.
A gülüm can-can,
Nə çıxar soruşmaqdan,
Daha çıxıb gedib buralardan Qəşəmin.

Ağlamağımı,
Necə yazıq olmağımı
Sənə desəm,
Deyəcəyin bir cümlədən qorxuram:
“Bu, hərdən səndə olur”.

Mən bilirdim,
Bizi ölüm ayıra bilməz,
Ancaq xırda bir şeyin
ayıra biləcəyinə inanırdım.
O vaxt ki, sən mənimlə təkliddə
Həyəcanlanıb, insanlar arasında
Sakit və həyəcansız
Dayanmaq bacarığını biləndə.

GETDİYİ CİĞIRLA YERİYİRDİ QAN

Yenə yol üstündə qoyun kəsiblər,
Adamlar yığışır dəstəbədəstə.
Elə bil otların ürəyi gedib,
Yıxılıb küləyin qolları üstə.

Dünən bu ağacdən yarpaq yeyirdi,
İndi o ağacdən asıblar onu.
Dünən sarı paltar geyən yarpaqlar
Xınatək əlinə yaxıbdı qanı.

İçdiyi sular da gözləyir yolun,
Getdiyi cığırla yeri yirdi qan.
Qoyun can verdikcə otların üstə,
Otlar da qorxurdu saralmağından.

Dünəndən boş idi, dolça çalalar,
Qoyunun qanını başa çəkдилər.
Qoyunu ağacdən asıb soyurlar,
Sabah da ağacı kəsəcəkdilər.

Unutmaz bu ilki göyərən otlar,
Qoyunun yumşaq öpüşlərini.
Hamı kilo-kilo apardı onu,
Mən də evimizə “qoyun” şeirimi.

TABUT

İşıqlar söndü, Allah, adamlar getdi, Allah,
Həftələr döndü, Allah, ümidlər itdi, Allah.
Görən kimdi gecənin ortasında
Çiyinimə tabutunu mindirən?
Görən kimdi,
Sükutuyla mənim kimi bir lalı,
Həm ağladan, güldürən?
Tabuta bax, gedir mənim ayaqlarımla,
Bu tabutun altından
ayaqlarımı,
Allah, neçə açım mən,
Bu tabutun altından
Allah, hara qaçım mən?

BOŞLUQ

Əsir küçəmizdə tənə küləyi,
Oğlum, qapımızı cəftələ.
Bura bizə tanış yerlər deyil ki,
Qoy ötüşsün aylar,
Gəlsin həftələr.

Aparıb harda azdırım bu it ağrını,
Yeyir, içir, dəlir körpə bağrımı.

Ayaqlarım uzun, yorğanım gödək,
Basır ayağımı üst-üstə sazaq.

Əyri bir sümük ilişib boğazıma,
Əriyirəm ərim-ərim bu sümüyün ucunda.
Göylərin ilgəyidi keçibdi boğazıma,
Sümüyün bir nağılı var padşahın taxt-tacından.

Hələ çox qalıb yurdumuza, qoy yatım,
İşıqlı gündüzlərdə oyatmazlar yatını.
Şaxtanın od-alovu yandırır sümüyümü,
Günəş batdığı zaman oyadarsan atanı.

SAÇ QATİLİ...

Gözəllik salonlarında işləyir sevda adlı qızlar...
İşlədimi,
Unudulur bütün sevdalar...
Yerində saralmış xəzəl, qanadı qırılmış külək,
bir quş lələyi ilə
Oynayan xatirələr qalır...
Tam pozulmamış cümlə kimi....
Salondan çıxdı sevda
Baxdı bu mənzərəyə...
Qayıtdı,
Şumşək kimi guruldadı qayçıların səsi,
O gün saç qatili oldu sevda,
O günü bütün qadınların saçlarından
doğrayıb tökdü
Kişi öpüşlərini...
Ölün, siz də mənim kimi –
Bir qadının xoruzquyruğu saçına tüpürdü sevda.
O gündən qadınlar gizli-gizli baxır
Kənddə çəkdirdikləri şəkillərinə...
Deyirlər,
Ərindən ayrılıb saç qatili Sevda...
Hayıf çıxır hamıdan.
Hər axşam
Kişilərin öpüşlərini
Külək süpürür
Gözəllik salonlarının qapılarından...

SÖZ ÜSTÜNDƏ...

Bir şeir üstündə tikilər imarətlər,
Bir qafiyənin ucunda zavodlar tüstülənər.
Səhərəcən rəqs eləyər fabriklər
Cığalı bir qoşma üstündə...

Bir əsgər dilindən qopan nidaya görə
Güllələr nəmlənər gözün altında.
Ana gözündən uçub yuxular gələr cəbhəyə,
Ana laylaları yatar yuxa dadında.

Adamlar nizamlanar
hecanın ahəngindən,
Müxəmməsdən doğular parklar, ağaclar.
Biz şeirin qədrini bilmədik deyə
Allahın altında döyülür aclar
Küləyə qatdığı söyüşə görə.

SƏS

Küçə telefonları evdi,
Ev telefonları küçə,
Məni eşidirsən? – Alo,
Küçə telefonlarına bir yumruq vur,
Səsim çıxsın.

İstəyirəm stolun üstünə
bir məktub yazım qoyum,
Yuxudan oyanmasam, oxusunlar.
Havanı yara-yara qaçım dan üzünə tərəf,
Fikirdən ayılmasan, çağırınsınlar.
Bilirsən, nə qədər kədərlidi,
Axşam yazdığın məktubu
Səhər durub özün oxuyasan,
Küsub gedəndə –
Bir adam səni çağırmaya,
Utana-utana
Evinə özün qayıdasan.

QAR

Gözlərim çöllərdən yığılmamışdı,
Nə bilim, haraya qısılmışdılar?
Yanvarın maaşın verməmişdilər,
Adamlar nisyədən asılmışdılar.
Sonra da qar yağdı.

Bir yanda adamlar ağlaşırdılar,
Ümidi quş kimi uçurtmuşdular.
İnsafı “Mersedes” maşına basıb
Gecənin birində qaçırtmışdılar...
Sonra da qar yağdı.

Bir yanda adamlar sürüşürdülər
Stoldan birbaşa türmə içinə.
Çörəklər sınayıb kiçilmişdilər –
Kündəsi kiçilən ölkə kiçilər.
Sonra da qar yağdı.

Hava vurmuşdular qazın içinə,
Tərif vurmuşdular sözün içinə,
Elə bil mənanın dodağı qaçdı,
Tərifçil şairin ayağı qaçdı...
Yıxıldı
Küçə süpürənin süpürgəsinə.
Sonra da qar yağdı....

Dünən kəndimizin şəhidi gəldi,
“Olar”ın, “olmaz”ın şəhidi gəldi.
Şəhidin üzündə qar ərimirdi,
Adamlar qar altda əriyirdilər.
Adamlar bir-birin qucaqlayırdı,
Baxıb bir-birinə kırıyirdilər.
Sonra da qar yağdı...

Yüyürüb bir topa qar qucaqladım,
Çəkdim bulaq kimi dodaqlarıma.
Əvvəlcə başımı qapazladı qar,
Sonra da döşəndi ayaqlarıma...
Sonra da Günəş çıxdı.

QOCALIQ

Sən elə bir adamsan, məndən ayrılan zaman
Evimdə xatirəndən şam yandırıb gedərsən.
Bir saatdan sonra da dönərsən dəli kimi,
Məni olacaqlara inandırıb gedərsən.

Gecə-gündüz durmadan məni başa salarsan,
Deyərsən ki, adamlar bax belə ayrılırlar.
Sonra da deyərsən ki, bunu yalan söylədim,
Heç zaman bir-birindən ayrılmayır adamlar.

Dərmanımı içirib, yeməyimi bişirib,
Nə söz bilirdim səndən yığıb, yığıb gedərsən.
Upuzun bir xəyala, barmaq boyda nöqtəyə
Bircə anın içində qəfil sığıb gedərsən.

İsti bir yuxu kimi gözümü yandırarsan,
Açılsan üzümə səhərlər günəş kimi.
Sən ayrı bir dildəsən, heç səni anlamaram,
Yazsan da gecə-gündüz sən məni şeir kimi.

Düz gəlməsə əynimə heca bildiyin şeylər,
Kəsərsən, doğrayarsan uzun qafiyə kimi.
Bəzən də sakit gəlib qonşudan soruşarsan
Burda bir kişi vardı, belə düzəlməyib ki...

Beli üfüq əyrisi – yəqin qonşum xatırlar,
Qocalıb, bir xətt kimi qırılıbdı ortadan.
Bəlkə dönmək istəyir ömrünün əvvəlinə
Ona görə əyilib yazıq kişi yarıdan.

Tez girərsən içəri, hara, hara gedirsən?
Axı yoxam mən sənin
Ömrünün əvvəlində.
İlahi, sənə baxmaq üçün belimi düzəldərsən,
Qoyma məni heç zaman bu əyrinin əlində.

ÇAYÇI

Bir çayçı varıydı meşə içində,
Deyəsən, azmışdı vaxtın köçündə.

Müştəri gəzirdi, bizi tapdı o,
Sankı unutduğu sözü tapdı o.
Bir az sahmanladı ora-buranı,
Sildi stollardan qara-quranı.
Getdi dəmlədiyi çayı gətirsin,
Qəfil göyərçintək uçdu həvəsim,
Qondu birdən-birə dodaqlarına,
Yıxılıb döşəndim ayaqlarına.
Samovar tüstüsü tutdu aranı,
Bilmədim çay hanı, çay verən hanı?
Bir ah diyirləndi, düşdü sinəmdən,
Gördüm başım üstə o çaycını mən.
Aydın eşidirdi sözlərimi o,
Əliylə tutmuşdi gözlərini o.

Səni öpdüyümü bilir o çayçı,
Yumub gözlərini gülür o çayçı.
Səni sevdiyimi bilən də odu,
Bizə sevinən də, gülən də odu.
Gedək özümüzü ona göstərək,
Deyək ki, biz “o”yuq, danışaq, gülək.
Yenə unutduğu sözü tapsın o,
Çoxdan axtardığı bizi tapsın o.
Bir də mürəbbəli çay içək, gülək,
Bir bulaq adlayaq, çay keçək, gülək.
Tez ol, indi gedək İsmayılıya...
Tez ol.

AT HAQQINDA ŞEİR

Ağbulaqlı Tahirin atı
Gecənin birində
Dönüb küləyə
Getdi ön cəbhəyə...
Keçdi yalın o üzünə
Bir qarın dolusu
ələf yeməyə.

Kimi dedi, atın
Qardaşı varmış tərənin arxasında,
Kimi də dedi,

At doğulduğu kəndi görübmüş
yuxusunda,
Dəlinin biri də sərsəmlədi
Təpənin dalında
Xatirəsi varmış,
Bu gün-sabah qayıdar, qardaş.

At qayıtmadı
yerinə bir şeir qayıtdı...

Tahir yazmışdı o şeiri
Atı haqqında...

İndi kəndimizdə
Tahiri at kimi
Çapır o şeir...

FƏLƏSTİNLİ ŞAİRİN SON SÖZÜ

Səni and verirəm kəndirinin yupyumşaq yununa,
O yunu verən qoyunun otladığı ota, çiçəyə –
Otun, çiçəyin içdiyi suya,
Kəndirini dartana, çəkənə,
Məni çiçək ətri ilə aldat!
Əvvəl yatırt,
Sonra öldür ki, oyanım.

Çiçəklər bilir, mən ölümdən necə qorxuram...
And verirəm yununu əyirən cəhrənin iyinə,
O cəhrəni fırladan ananın qoluna,
Boynuma, boğazıma ana əlinin istisini yayın...
Ya da əllərimə bir ana əli ilişdirin
Ovunmaq üçün.
Ayağımın altına
Bir boşluq salın,
Qoy həmişə udduğum hava
Gəlib ayağımın altından keçsin...
Asan və rahat...

DURUB NECƏ DEYƏSƏN?

Bax, gör necə həsrətdi?
Səni tutub asırlar,

Kəndiri boğazına keçirirlər,
Baxırsan, göydə quşlar uçar,
Bulud yumalana-yumalana
Uzaqlaşır...
Hava kəpənəklə gülümsəyir,
Lap uzaqdan
Yağış qoxusu gəlir...
Qulağını körpə səsi,
Burnunu çörək ətri ağladır,
Durub necə deyəsən
Ölümü sabaha saxlayın...

GÖRÜNƏ

Gedib quylanasan ot tayasına,
Göy üzü bir az da kiçik görünə.
Səni qucaqlaya biçilmiş otlar,
Üstündə balaca küçük görünə.

Yumurta tapasan falın yanında,
Sən də lal olasan lalın yanında.
Dəymişi yeyəsən kalın yanında,
Çəpər də bir azca ucuq görünə.

Saman tayasından saray salasan,
Küçüyü də qucağına alasan.
Qonşu qızı gələ, bir od salasan,
Yanağında yanan ocaq görünə.

Nə çox qailəm, nə də ki aza.
Nə tara aşiqəm, nə də ki saza.
Baxasan gərdişə, bir də boğaza,
Qəflətən əlində bıçaq görünə.

DAN ÜZÜNÜN ŞEİRİ

Səni də çıxartdım şeirlərimdən,
Adını bir başqa dəftərə yazdım.
Ən gözəl şeirimi qızlara deyil,
Ən gözəl şeirimi itlərə yazdım.

Gah bağ saldı, gah da bağ şəkli çəkdim,
Hər ağac yerinə ah şəkli çəkdim.
Ömrümdə bir dəfə dağ şəkli çəkdim,
Nədənsə altına "cüt dərə" yazdım.

İçində özgəyə oynayırdı yar,
Lalıydı, gözündən qaynayırdı yar.
Mənimlə krasvord oynayırdı yar,
Xananın birinə "get ərə" yazdım.

Sevdam öldü, axşam-axşam ağladım,
Ağrı başa qara şamlar bağladım,
Bir gecədə qırx gün yasın saxladım,
Bu şeiri dan üzü səhərə yazdım.

QƏŞƏMİN SÖZÜ DƏ...

Şah səni tanı, ya tanımasın,
Bu arzu özü də bir aldanışdı.
Şeirimi oxuma, beyninə salma,
Bu yazı özü də bir aldanışdı.
Yağışdan sonrakı saman qoxusu,
Bir körpə, bir dovşan, bir quş yuxusu...
Göz gözə toxunsa, qanlı axar su,
Adamın gözü də bir aldanışdı.
Yarın yaylığının bax yeləninə,
Düşüb tər içində ah yeləninə.
Əlimə yazıram, bax qələmimə,
Qəşəmin sözü də bir aldanışdı.

İT BALASI

Söyüb bu küləyə, bu yağışa da,
Söyüb bu alqışa, bu qarğışa da,
Söyüb bu gözələ, bu baxışa da,
Söyüb, söyüb, sonra ağıllanacam.

Gecənin qoynunda ac itlər hür-hür,
Ac olan körpələr kükrəyər kür-kür.
Oğraşdı, bildiyim sirləri bir-bir
Deyib, deyib, sonra ağıllanacam.

Guya ad çıxarıb söz qalasıtək,
Qızarır üzümdə dağ lalasıtək.
Sinəmdə ürəyi it balasıtək
Döyüb, döyüb, sonra ağıllanacam.

Kirpik gözü döyür, qaçır göz yaşı,
İçimə buludtək uçur göz yaşı.
Çiynimə yük olan bu ağır başı
Əyib, əyib, sonra ağıllanacam.

ŞAİR

Əllərin cibində,
Düz Azneftin tinində,
Elə durmusan,
Gözünün ucunda bir uzaqlıq var,
Uzaqlığın ucunda bir təmizlik.
Sən getməliydin şair,
Getmədin.
Səs kimi çəkilib getdi uzaqlar...
Elə dayanmısan,
Guya ki, heç zaman pərt olmamısan,
Heç kəsin önündə qırılmamısan.
Guya ki, havaya təpik atırsan,
Əslində, döyürsən ayaqlarını.
Siqar yandırırısan, Azneftə tərəf,
Amma gəmirirsən dodaqlarını,
Sən getməliydin, şair,
Kim yubatdı səni?
Axı kimdi sənin şeirinə baxan?
Oxucundu səni satan düşmənə.
Bax, səni türmədə döydü oxucun,
Yəqin bir söyüş də söyər axşama.
Səni oxucun öldürdü, şair,
Heç kim öldürməzdi belə...
Təzə bir xəyala düşmüşəm yenə,
Köhnə xatirədən bir "Sən" düzəldim.
Toplayıb şəhərdən qırıqlarını,

Sənə çatlaq-çatlaq vətən düzəldim.
Sevərsənmi şair, vətəni bir də?
Mən bilmirəm, nədi səni saxlayan?
Havadakı bu baş nədi ağlayan?
Ayaq nədi oynayan?
Bu qol nədi fırlanan?
Bu göz nədi dörd olan?
Əyil, şair,
İçində bir hiss var, əyəcək səni,
Başını dik tutsan, döyəcək səni,
Şair, yıxıl, heykəlin gəlir,
Əzəcək səni.
O kimdi, sürətlə keçir?
– Oxucundu.
Polis səni ağacın arxasına çəkir,
– Gizlən burda.
Adam özünü
adam hesab eləmir, şair,
Oxucudan gizlənmək
Olurmu?
– Mən deyirəm, gizlən,
Baxma Nəsimiyə.
Əyil, bir az da əyil, şair,
Heykəlin də xeyirliyə gəlmir,
Gəlir səni əzməyə...

DÜYMƏCİK

Milli Məclisin binası nə vaxtsa sökülsə,
Tək bir istəyim olacaq:
Mənə kirli, köhnəlmiş
Düyməciklərin birini versinlər.
Barmağımı üstünə qoyub
Onu val kimi oxudacam:

“Mən harda asılmışam?
Mən harda acından ölmüşəm?
Mən harda unudulmuşam?
Mən harda tapılmışam?”

DAŞ

Əlimi cibimə qoyub gedirəm,
Cibimin dibini oyub gedirəm.
Bir fikrim var, yeyib doyub gedirəm.

Küçədə,
Bir balaca daşı diyirlədə-diyirlədə...

Gözümlə bir vergül atıram göydə oynayan quşa,
O vergüldən sonra gəlir başqa bir quş da...
Daş sevinir,
Elə bilir bu saat onu göyə qaldıracam...
Göydən ötrü ölür daş...

Bir təpik atıram
Ayağıma dolaşan küləyə,
Küləyin ağzından
Saralmış bir yarpağı düşürməyə...

Gedirəm ayağımla
Yarpağı oynada-oynada...
Yarpaq da oynayır mənimlə,
Qız nəvəm kimi hərdən qalxır başıma...

Aha, bu top kimindi?
Qapı bilib girib bir çuxurun içinə,
Təpik vururam
Topun yuxusuna,
Səksənir hardasa bir uşağın mürgülü ayaqları.

Gedirəm işə,
Yenə daşı diyirlədə-diyirlədə,
Axşam işdən çıxanda,
Qayıdıram o daşla.

O da qayıdır
Fikrində göyə uçmaq
Qədim bir istəyi ilə...

DOYUNCA

Bizə bir çiçək çatar,
Üstündəki arı,
Toyumuzu çalsın təki...
Bizi barışdırmağa bir vergül bəsdı,
Bizi öldürməyə bir nöqtə yetər.

Bir ağac tirini ev bil,
Altına ikimiz də sığırıq.
İkimizə bir qələm bəsdı,
İkimiz də yazarıq.

Əllərin gecə-gündüz
Xəyalıma ilişər.
Göz yaşlarının ucu
Gəlib sirrimə düşər.

Ayrı göy istəmirəm,
Gözlərin mənə göy olsun.
Fikirlərin gözündə
Gəmi kimi oynasın.

Nə Allah, nə yer, nə göy,
Bircə səni sevsəm, bəsdı.
Səninlə doyunca yaşasam,
Səninlə doyunca
ölsəm, bəsdı.

Hardasan, bir əzan eylə,
Gəlib başıma dəysin.
Səni yerdən götürməyə
Başımı aşağı əysin.

ÇAYÇI ZÖHRAB

Zöhrab Yevlaxdandı,
Gəlib şəhərə,
Ucuz çayxanada çayçı işləyir.
Həmişə havanı məndən soruşur:
Sabah gün olacaq, yoxsa kı, yağış?

Stoldan-stola uçur quş kimi,
Sanki darıxmağı bir az kiriyir.
Elə ki, Yevlaxdan danışır bizə,
Darıxmağın ətri tutur hər yeri.

Əlində stəkan, çaynik, nəlbəki,
Elə bil stola qucağı düşür.
Elə ki, bir damcı dəyir üzünə,
Yadına sonbeşik uşağı düşür.

Deyir islanacaq ot tayaları,
Dünən səhərəcən yağıb deyirlər.
Soyuqlar düşsəydi, çıxıb gedərdim,
Ala inəyimiz doğub deyirlər.

Hərənin bir dərdi var çayxanada,
Hərənin köksündə bir dağ yaşayır.
Şəhərə bir damcı düşsə, deməli,
O damcı altında Yevlax yaşayır.

Tələsə-tələsə düşür yarpaqlar,
Zöhrab da yarpaqtək elə tələsir.
Çayniki həmişə qaynar gətirir,
Çay da soyumağa belə tələsir.

Bulvara getmişdim bu axşam çağı,
Adamı yüz yerdən sükut çağırır.
Deyəsən, Yevlaxa gedibdi Zöhrab,
Zöhrabın yerinə yağışlar yağır.

HƏMİN KÜÇƏDƏ

Bu hacı kişilər, varlı kişilər
Kasib oğlanların sevdiklərini
Aldılar əlindən vətən içində.

Daşa çevrildilər kasib oğlanlar,
Bilmədilər nəyi nə eləsinlər,
Kimə nə desinlər, nə söyləsinlər,
Gəzdilər vətəndə qan-tər içində.

Varlı kişilərə dinmədi vətən,
Ağa büküldülər kasıb oğlanlar.
Bir də gördülər ki, Ülkər doğanda,
Özünü ulduzdan asıb oğlanlar.
Adamlar da gəzir yuxu içində.

Getdilər cəbhəyə yaz səhərində,
Bir yaz axşamında şəhid oldular.
Sonra adlarına küçə verildi
Bakıda, Şəkiddə, Qaxda, Gəncədə.

Kasıb oğlanları atan gözəllər
Heç kəsdən utanıb-eləmədilər.
Varlı kişilərin qoluna girib
Yenə də gəzdilər həmin küçədə.

ALLAH ELƏSİN

Müharibə bitincə yağış yağmasın,
Külək də əsməsin Allah eləsin.
Güllələr açılsın, amma heç kəsə
Biri də dəyməsin Allah eləsin.

Düşmən peşman olub qayıtsın geri,
İnsanlar süd kimi içsin səhəri.
Çiçəyin ləçəyin yelləsin arı,
Güllə yelləməsin Allah eləsin.

Ulduz oyaq olsun, ay oyaq olsun,
Ağıl səngər olsun, hiss dayaq olsun,
Bulud yerə düşsün, bir bulaq olsun,
Bizdən inciməsin Allah eləsin.

Düşmənin ağılı gəlsin başına,
Göz dikməsin torpağıma, daşıma.
Qurban olum qarşı gələn qışıma,
Bombalar nəmləsin Allah eləsin.

MİRZƏ ƏLİ-ƏKBƏR SABİR SATİRASININ QAYNAQLARI

Dahi şairimiz Mirzə Əli-Əkbər Sabir milli və dini qövmün dərdlərini bəşəri faciənin ayrılmaz hissəsi kimi gösrərməyi bacarıb. “Hophopnamə” təkcə şeir toplusu deyil, həm də sahilləri gülüş olan göz yaşı okeanıdır. Xalqın həyat faciəsinin min illər öncəsini, min illər sonrakı vəziyyətini Sabir ətrafındakıların timsalında tam mənası ilə dəqiqliklə qələmə ala bilib. Elə bir problemimiz qalmayıb ki, şair ona toxunmasın, gördüklərinin ancaq “dördüdə birini” yazmağa macal tapan şairin “Hophopnamə”sində elə bir şeir yoxdur ki, poetik möcüzə nümunəsi sayılmasın. Sabir dühası böyük ruhun, dönməz əqidənin, sarsılmaz etiqadın, dərin biliyin və müstəsna istedadın qovuşuğunda ərsəyə gəlib. Şair dilimizin lüğət fondundakı sözlərdən zərgər dəqiqliylə istifadə edərək əruz vəzninin qəliblərində ziqiymət xəzinə sərvəti yaradıb.

Sabir satirasının qaynaqları haqqında danışarkən, onu belə təqsim etmək olar:

1. Quran ayələrinə, Peyğəmbər və imamların hədislərinə işarət;
2. Türk və farsdilli klassik divan şairlərinə istinad və nəzirələr;
3. Çağdaşı olan şairlərin şeirlərinə reaksiya;
4. Tarixi ədəbiyyatdan faydalanma;
5. Mətbuatda verilən elmi və ədəbi-siyasi informasiyalara münasibət.

Zamanının problemlərini oxucusuna daha yaxşı çatdırmaq üçün şair, onların daha yaxşı bildiyi məlumatı dediyi mətləblərin əhatəsində baş vermiş ən önəmli tarixi hadisələri qələmə alır. Şair oxucusunu elə öz səviyyəsində bilikli saydığı üçün işarəli sözlərini izahatsız, birbaşa deyir. Məsələn, Qurani-Kərimin 61-ci əs-Səff surəsinin 8-ci ayəsində buyrulur:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يُرِيدُونَ لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

(*Yuridunə liyutfi-u nur-Əllahi bi-əfvahihim vəllahu mutimmu nurihi və ləv kərih əl-kafirun*)

Məali: “Onlar Allahın nurunu öz ağızları ilə ufürüb söndürmək istəyirlər. Kafirlerin xoşuna gəlməsə də, Allah öz nurunu tamamlayacaq”. (Rəhmətlik akademiklər Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyevin təqdimatı)

Sabir bu ayəni əsas götürərək yazırdı:

***Gər ağzı küləkli kişilər püfləməsəydi,
Bir şəm ki, Haqqdan yanır, əlbəttə yanardı.***

Beytdə şair şam dedikdə Haqq yolunda şərlə vuruşanları, həm də özünü nəzərə çarpdırır. Kafirilər şamı söndürməyə nail olsalar da, yəni mücahidləri cismən məhv etsələr də, onların amalı – Allah nuru sönməyəcək, daha da gurlanacaq və tamamlanacaq. Şair kafirlərə “ağzı küləkli kişilər” dedikdə, onların boş, hərzə danışdıqlarını da ifadə etmiş olur. “Ərşin altında bir sıra gizli xəzinələr vardır ki, açarları şairlərin dilləridir” – hədisinə gizli işarə ilə “pula sitayiş edən şairlər” Sabirin taziyanələrinə hədəf olur. O yazıqlar bilmir ki, varlığının qəpik-quruşuna satılmaqla özlərində olan xəzinələrin açarlarını bir də heç vaxt tapa bilmədən itirirlər.

XV yüzil Osmanlı şairi Merzifonlu Şeyx Əbd ər-Rəhim Nizam əd-Din Rumi (ölümü 1458) Tövbənamə”sindəki bir beytlə yaddaşlarda qalıb:

***Tövbə, ya Rəbb, xəta rahinə getdiklərimə,
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə.***

Bu beyt o qədər məşhurlaşır ki, onu gözəl xətlərlə xəttatlara yazdırıb zərrin çərçivədə divardan asırdılar. Uveysi bin Mehmed (1561-1628) bu beytdən ilhamlanaraq “Tövbənamə” yazır:

***Peyrəv oldum o soxənpərvərə, etdim tövbə,
Daima rəhsipəri-əmdü xəta etdiyimə.***

Azərbaycan poeziyasında ilk dəfə Ağa Məsih Məhəmməd oğlu Şirvani (1687-1765) bu beyti öz şeirində işlədib:

***Sənə zahirdir, əya, Həyyi-xəbiru dana,
Olsa hər mazivü müstəqbəlü məxfi peyda,
Qul şəhindən eləyən cürmü yaşurmaq nə rəva?
Əhv qıl, eyləmişəm çox qələtü səhvü xəta.
“Tövbə, ya Rəbb, xəta rahinə getdiklərimə,
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə.”***

– bəndi ilə başlayan “Tövbənamə”sində bu məşhur beyti nəzərə çatdırır. Beytin gözəlliyi ondadır ki, Quran ayəsi, demək olar ki, sözbəsöz tərcümə olunub. Sabirin “Bura say!...” dialoq şeirində camaatla Zilli-Sultan mükəllimədə ancaq bu beyti o dövrün İran rəsmisi “Tövbənamə” kimi söyləyir.

Sabir şeirinin mənbələri bilavasitə tarixi hadisələrlə də sıx bağlıdır. İran və Türk qövmlərinin tarixini çox mükəmməl bilən şair, hətta ən zərif misallara müraciət etməkdən də vaz keçməyib.

Araşdırıcı Mehmet Karaaslan “Tarihte muhteşem cavaplar” adlı kitabında aşağıdakı hadisəni nəql edir:

“1861-1876-cı illərdə Osmanlı sultanı olmuş Sultan Əbd əl-Əzizin zamanında İstanbulda əsl çingənə, yeni qaraçı olan Hüsam Əfəndi adlı

bir şəxs şəhr-əmin, yəni, bələdiyyə başqanı, mör idi. Mühasibəçi, yəni hesab-kitab işinə baxan da Kürd Əhməd Əfəndi idi. Hazırcavab şair, müdrik diplomat olan Sədr-əzəm Keçəçizadə Fuad Paşadan bir gün soruşdular:

– Şəhr-əmanətində nə var, nə yox?

– Nə olacaq? Çingənə çalar, kürt oynar – deyər Sədr-əzəm hazırca-vablığını göstərmişdi.”

Sabir bu əhvalata “Kürd çaldıqca, boru çingənə oynar – derlər...” misrası ilə başlayan təziyanəsində işarə edib.

Sabir ən çox xalqın dillər əzbəri olan Mövlanə Məhəmməd Füzuli qəzəllərinə satirik nəzirələr yazmaqla mövzunun daha tez qavranılmasına nail olub. “Təhsili-ülüm etmə ki, elm afəti-candır” (“Can vermə qəmi-eşqə kim, eşq afəti-candır”), “Ah eylədiyim nəş’eyi-qəlyanın üçündür” (“Ah eylədiyim zülf-i-pərişanın üçündür”), “Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?” (“Əql yar olsaydı, tərki-eşqi yar etməzmidim?”) kimi nəzirələrində Sabir, qəzəllərin bəhr təfiləsini də qoruyub saxlayıb.

Mirzə Əli-Əkbər Sabir böyük Türk şairi Namiq Kəmalın

**“Top patlasın, atəşləri afaqa saçilsın,
Cənnət qapısı can verən ixvana açilsın!
Dünyada nə bulduq ki, ölümdən də qaçilsın?!
Dünyada şəhadətlə bütün kam alırıq biz,
Osmanlılar, can veririk, nam alırıq biz”**

– şeirindən təsirlənərək bütün Türk tarixini əhatələyən “Fəxriyyə” kimi monumental şedevrini ərsəyə gətirərək ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 26 avqust 1907-ci il 32-ci sayında nəşr edib.

**...Teymur şəhi-ləngə olub tabeyi-fərman,
Xan Toxtamışi eylədik al qanına qəltan,
Ta oldu Qızıl Ordaların dövləti viran,
Məskov şəhinə fəidəbəxş oldu bu meydan,
Əlyövm uruslaşmaq ilə zişərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!**

Şair farsdilli poeziya nümunələrindən, mətbuatda gedən informasiyalardan yeri düşdükcə şeirlərində böyük ustalıqla bəhrələnib. Hafiz Şirazin dillər əzbəri divanındakı üçüncü şeirləri olan

**Del mirəvəd ze dəstəm, sahib-dəlan Xudara,
Dərda ke, razi-punhan, xahəd şod aşekara.
(Ürəyim əlimdən gedir, ürəklərin sahibi olan Allah,
Dərdlər ki, sirr gizlinindədir, aşkara çıxmaq istər)**

– beytinə şair “Molla Nəsrəddin” jurnalının 25 aprel 1910-cu il 16-cı sayında “...” imzası ilə “Asudəlik bu saət” satirası ilə İrandakı siyasi şəraiti qələmə alıb:

**Asudəlik bu saət yerdən göyə cəhanda,
Var isə vardır ancaq İranda hər məkanda;
Təbrizdə, Sərabda, Xalxalda, Xançobanda,
Qeyrətli Şahsevəndə, hər anda, hər zamanda,
Lorlarda, Şıxgözəldə, Keşkanda, İsfəhanda,**

***Tehranda, əncüməndə, kabnetdə, parlamanda,
İşlər bütün həqiqət, sözlər bütün güvara,
Dərda ke razi-punhan, xahəd şod aşekara.***

Sabir yeri düşdükcə, əcnəbi sözlərini də satirik şeirə gətirməklə, dövrünün mənzərəsini daha da dolğun əks etməyə nail olub. Uçitel, çernil, qramafon... tipli rus dili vasitəsilə cəmiyyətin dilinə keçən sözlər avropameyilli obrazlar üçün xarakterikdi. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 18 iyul 1910-cu il 28-ci sayında "Bir gül" adı ilə nəşr olunan taziyanəsində deyilir:

***Vaiz ki, çıxar minbərə, hey püflər odu,
Təkfirə qoyar kimin ki, eşq isə MODu.
Vardırsa deyəsən bu xazini-niyranın,
Ağzında EKSTRENNİ kafir ZAVODu.***

Azərbaycan ədəbi dilində alınma sözlər kimi "mod" (dəb), "ekstrenni" (fövri, cəld) və "zavod" sözləri ilk dəfə Sabirin şeirində işlənib.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının 7 mart 1910-cu ildə çıxan 10-cu sayında "Kablai Fetzullah, nazimi: Ağlar güləyən" imzası ilə çap olunan şeirdə bir neçə Avropa mənşəli əcnəbi sözü ilk dəfə olaraq şair işlədib. Təsvir edilən tipin diliylə heyretin əndazəsini göstərmək üçün söylənən bu sözlər yerində istifadə olunub:

***Min mənim tək kablayi bir Sonyanın dildadəsi,
Min mənim tək pakdin bir RUMKANın üfdadəsi,
Min mənim tək mö'minin bilməm nolub səccadəsi?
Bəndəlik qeydin qırıb olmuşdur azad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!
Beş deyil, on beş deyil, hər yan baxırsan – var MADAM,
Ev madam, mənzil madam, BALQON madam, talvar madam,
SİRK madam, QASTİN madam, PASSAJ madam, BULVAR madam,
Müxtəsər, əqlim çaşıb, ey dad-bidad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!***

"Millət şərqişi" adlı şeir 26 fevral 1910-cu ildə "Zənbur" jurnalının 5-ci sayında Qoca bəy imzasıyla nəşr edilib. Şair burada ilk dəfə "avtomobil" və "vaqon" sözlərini şeirimizə gətirib:

***Minbə'd ciddü cəhdin yoxdur bizə lüzumi,
Zira ki, əsri-halın bambaşqadır rüsumi,
Məktəb sevir cəmaət, təqdis edir ülumi,
Tərcih edir VAQONU ata, ulağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!***

***Seyr etməyə fəzani icad olur balonlar,
Bir yandan AFTAMİLLər, bir səmtdən VAQONlar,
Hər ixtirayə dair təsis olur SALONlar,
Vallah, bular azıblar başdan-ayağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!***

Düzdür, "aftamil" kimi keçən sözü, daha sonra, "Həqiqət" qəzetinin 14 iyun 1910-cu il 137-ci sayında imzasız çap etdiyi şeirdə "avtomobil" kimi yazır:

**...Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ AFTOMOBİL minməyiriz...**

“Səda” qəzetinin 3 iyun 1910-cu ildə çıxan 127-ci sayında “Təbəət” adlı şeirində Mirzə Əli Əkbər Sabir maarifçilik yolunu xalqın nicatı üçün bir istiqamət kimi göstərir. Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg (1397-1468) Çində II yüzillikdən mövcud olan nəşriyyat ənənəsini Avropada tətbiq etməklə ilk kitab çapçılığının, mətbəəçiliyinin banisi kimi tanınır.

Sabir hər sözə çox böyük həssaslıqla yanaşırdı. Dilimizdə ədəbli səslənməyi üçün almanac Yohan Gensflyayş zur Gütenberq kimi səslənən adı Hütenberq kimi yazıb.

**– Kəşf oldu kimin sayeyi-sə’yində bu sən’ət?
– Göstərdi HÜTENBERQ bu sən’ətdə məharət!**

“Məlumat” qəzetinin 4 iyul 1911-ci il 3-cü sayında N.İ.Qasimovun “Ə.Sabir, yaxud xəstə şairimiz” məqaləsində şairin bu son beyti nəşr olundu:

**Razıyam ölməyə mən, leyk qaçır məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərək naz çəkəm.**

– beyti A.Səhhət 1912-ci ildə “Hophopnamə”nin ilk nəşrinə yazdığı müqəddimədə verdi. Beyt tezliklə geniş yayıldı, hətta farscaya tərcümə edilərək laədri (müəllifi məlum olmayan) kimi daha geniş coğrafiyada tanındı:

*(Mən be mordən razıyem, pişəm nəmiayəd əcəl,
Bəxtə-bəd bin, kəz əcəl həm naz mibayəd kəşid)*

**من به مردن راضیم پیشم نمی آید اجل
بخت بد بین کز اجل هم ناز می باید کشید**

Sətri tərcümə: “Mən ölməyə razıyam, önümə əcəl gəlmir,
Pis bəxtə bax ki, əcəlin də gərək nazını çəkim”

Burada ölməz Şəhriyarın bir beyti yada düşür:

**Fars şairi çox sözlərini bizdən aparmış,
Sabir kimi bir süfrəli şair bəxil olmaz.**

– beytdəki “bəxil” sözü bizim indi işlətdiyimiz paxıl mənasında yox, ərəbcəsindəki xəsis anlamındadır.

Qarşısına qoyduğu məsələni aydınlığı ilə bildiyindəndir ki, hansı forma və məzmununda yazacağını asanlıqla təyin edə bilib. Sabirin şeir ecazını daha yaxşı öyrənmək üçün onun şeirinin qaynaqları məsələsinə də xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

Hacı Firudin QURBANSOY

♦ N ə s r

Mübariz CƏFƏRLİ

ÖLÜLƏR ÜÇÜN YUMURTA

♦ *Roman*

*Dəvə oynayanda qar yağar...
El sözü*

Qapının zəngi çalınanda əlindəki zərləri nərdin içinə qoyub qalxdı, eyvandan qonaq otağına, ordan da dəhlizə keçib qapını açdı. Rəqibi də ərinib-eləmədən ayağa durub ehmal addımlarla onun ardınca gəldi. Qapının ağzında hələ üzünə düz-əməlli tük çıxmamış cavan, ucaboy, başına deşik-deşik yay kepkası qoyan oğlan dayanmışdı.

–Salam, dayday... – oğlanın ağzında nəsə vardı, deyəsən, saqqız çeynəyirdi.

–Əleykim... – oyunu yarımçıq saxlayan dedi. – Nolub?..

–Buyurun... – oğlan əlindəki kağızı ona uzatdı.

–Bu nədi? – yazılı-möhürlü kağızı alıb oxumadan soruşdu.

–Bələdiyyədən... – cavan rəsmiyyətlə izah elədi. – Yaşadığınız mənzilin əmlak vergisini ödəməlisiz...

–Bu mənzil mənim deyil ki, a bala... Dostumundu... Mənim belə yaxşı mənzilim olsaydı? nə dərdim vardı? Çoxdan gəlib burda tək-tənha yaşayırdım özümçün... Arvad məni evdən qovub, çarəsizlikdən hələlik bu mənzildə qalıram...

–Onda, bu kağızı verərsiz evin yiyəsinə... – cavan gülməyini güclə saxladı.

–Ev sahibi xaricdədi. Moskvada...

–Nolar... Gələndə verərsiz... – kağız gətirən tələm-tələsik canını qurtarmaq istədi. – Sağ olun...

–Yaxşı yol... – deyib qapını örtüdü.

Qapını bağlayan kimi də arxada dayanmış rəqibi onu məzəmmətlədi:

–Səndən soruşan var idi ki, ayın neçəsid?

–Yeyib-içdim sənə qalmadı, şpiyon kimi nə düşmüşən dalıma?.. – məzəmmətlənənə cavab vermək əvəzinə gileyləndi. – Hər şeyə mız qoyma, açıq de, görüm nolub?

–Day nolacaq, sənə kim deyirdi ki, tanımadığın adama hesabat verəsən?.. Oğlun yerindəydi o. Böyük-küçük bilməyib ağzını qoyursan Allah yoluna. Arvad məni evdən qovub... Bu mənzil mənim deyil... Ev yiyəsi Moskvadadı, mən nə bilim nə... Bəlkə ərinməyib salaydın çənənin altına, tərcümeyi-halını da əvvəldən-axıracan bitdə-bitdə danışaydın ona? Harda doğulmusan, haçan məktəbə getmişən... – əlini yellədi etinasızlıqla. – Eh... Sənnən oğurluğa getmək olmaz... Ağzın yırtıqdı, adamı ələ verərsən... Öz sirrini saxlaya bilməyən mənimkini saxlayacaq? – acıqlı-acıqlı elə dedi ki, guya, həqiqətən oğurluğa getməyə hazırlaşmışdılar. – Gördün kağız gətirən sənə necə qəribə, mat-məəttəl baxırdı?

–Necə baxırdı ki?.. – o, rəqibini yamsılamaq istədi.

–Belə... – qaşlarını oynadıb gözlərini bərəltədi rəqibi. – Dəliyə baxan kimi...

–Bəs, nə deyəydin?

–Deyəydin ki, cəhənnəm ol, sürüş burdan, malakası!..

–Bacı-qardaş sizin ağzınızdan qan iyi gəlir, boş yerə cavan uşağın xətrinə niyə dəyim, hə?..

Keçib yenə eyvandakı masanın arxasında əyləşdilər qabaqlarında da nərd.

–Sən düzələn deyilsən... Canından iraq, qozbeli düzəldən qəbir də səni düzəldə bilməyəcək...

–Bəs, bu kağızı neyləyim? – cavanın verdiyi kağızı göstərdi.

–Neyniyəcəksən, çıra at o yana... – rəqibi əməlli-başlı əsəbiləşmişdi. – Bu kağızdan hamıya gətirirlər... Kimi həriflədilər qənimətdi...

–Yox... Əmanətə xəyanət eləmək olmaz... Saxlayım, evin yiyəsi gələndə verərəm özünə, istəyər cırıb atar, istəyər pulu ödəyər... – kağızı səliqə ilə qatlayıb köynəyinin döş cibinə qoydu. – Əşi, həvəsim yoxdu e, oynamıram... – nərdin daşlarını qarışdırdı. – Gəl səni ötürüm, çıx get, özüm də düşürəm həyəətə, bir az gəzişəcəm, sonra da maşını yuduzduracağam...

* * *

Arvadı evdən qovanla nərd oynayan masa arxasında sakitcə əyləşib dilxor-dilxor siqaret tüstülətdirdilər. Divandakı qadın da susub əlləri ilə üzünü örtmüşdü, araya uzun və cansıxıcı sükut çökmüşdü. Kondisionerin uğultusuna qarışan iri divar saatının sağa-sola hərələnən kəfkinin ritmik çıqqıltısı sükutu pozurdu, bir də həyətdə oynayan uşaqların hay-harayı... Sonuncu mərtəbəyə səs-küy gəlirdisə, vay aşağıda yaşayanların halına...

–Dedi ki, evə qayıtmayacaq? – nəhayət, qadın dilə gəldi.

–Yox... Qırımından belə anladım ki, məsələ ciddidi, qayıdana oxşamır... Yəqin çoxdan qərar veribmiş... Beş-üç günün söhbəti deyil... Çox arxayın

idi e, özündən... Elə bil qanqaraldıcı heç nə baş verməmişdi... Deyib-gülürdü, kefi göyün yeddinci qatında idi... Sözarası dedi ki, mən nə qədər bacarırdımsa dözdüm, bundan o yanısı mənlik deyil...

–Cəhənnəmə qayıtsın, gora qayıtsın! – qadın lapdan qeyzləndi, tez də köpü yatdı, səsini yavaşıtdı. – Bəs harda, kimin yanında qalır? Yeri yaxşı olmasa, dizin-dizin, sürünə-sürünə qayıdar...

–Deyəsən, tək yaşayır. Təzə tikilmiş binada... On üçüncü mərtəbədə... Deyir ki, guya, hansısa dostunun mənzilidi, hələlik ona verib... – kişi nagüman-nagüman cavab verdi.

–Yalan deyir, onun dostu nə gəzir, yəqin o mənzil də özününküdü... Sənə nömrə gəlib...

–Mən də elə başa düşdüm... Bilə-bilə, qəsdən qıy-qışqırıq salırdı həmin mənzildən söz düşəndə... Onda dalağım sancdı...

–Həlbət ki, elədi... Bilirsən o, necə hiyləgərdir, biclik kursunu bələkdə qurtarıb... – qadın razılıqla başını tərpətdi. – Araya söz qatıb otaqda siqaret çəkmə... Öz evinizdə tüstülətsən, arvadun sənə dərinə saman tərər... Söndür o zəhrimarı... Ondan da elə siqaretə görə zəhləm gedirdi, bütün günü fışfış evdə tüstülədir... – çımxır bəzən üstünə gəlir. – Ayrı nə dedi? Əməlli-başlı boşanacaq, ya küsəyən gəlin kimi dedəsi evinə gedib qiymətini artırır?... Qarnının ağrısı nədi görəsən, torbaya pişik hardan girib?

–Orasını dəqiq bilmədim, – kişi itaətlə siqareti külqabına basıb söndürdü. – Deyəsən, yox... Amma kəbinli qalsaz da, bu heç nəyi dəyişməyəcək. Mənə belə gəlir, adicə kağız parçasıdır o zaqs kağızı... Hələ mal-mülk bölgüsü də elədi mənə nərd oynaya-oynaya... Özü də tamam ciddi, zarafatsız-filansız... Bilirsən axı, o, necə bamezədi...

–Necə yeni? Deyirsən mənim ağılım çaşır? Bu boyda zarafat olar? – qadın əsəbi-əsəbi yerində qurcalandı. – Mal-mülk bölgüsündən nə dedi?

–Dedi ki, məşini mən götürmüşəm, qoy mənzil ona qalsın... Ürəyin istəyəndə bağa gedib-gələ bilərsən, bağın açarı ikinizdə də var... Yeni bağ hələlik ümumidi, hər ikinizindi... Elə bağ məsələsindən də ağılım bir şey kəsmədi. Şərikli malın olunca, şərikli arvadın olsa yaxşıdır, deyiblər...

–Bəs, rayondakı mülk?

–Sənin o mülkdə də gözün var? Onnan da söz saldı... Dedi ki, o mülk bizim ata-baba ocağımızdır, oranın sənə dəxli yoxdu, o ev müqəddəsdir... Müqəddəslərin ruhu gəzir o ocaqda...

–Pah!.. Yavaş yer, yıxılırsan... Gündə bir vedrə araq içirdi, indi molla olub mənim üçün... Müqəddəs ocaq e... Evlərinin arxasında, hündür ağacların arasındakı bir qaya parçasının üstündə qapısız-pəncərəsiz məqbərəfason bir şey tikiblər, şayiə də buraxıblar ki, guya, bəzən gözələnilmədən həmin daşın ətrafını öz-özünə xəfif bir alov bürüyür, od qaya parçasına bənzəyən üstü qara parçalı daşı haləyə alır... Ancaq nə hikmətdisə, daşın üstündəki qalın parça yanıb-eləmir. Üstəlik, uydururlar ki, həmin vaxt, yəni daşın yan-yörəsini alov bürüyəndə türbənin düz ortasına qoyulan daş öz-özünə havaya qalxır, ətrafındakı alov sönənəcən havadan asılı qalır... Özün şahidsən mən neçə dəfə, neçə gün qaldım o evdə, amma o daşın

yan-yörəsində od-alov-filan görmədim, deməli, daşın öz-özünə havaya qalxıb göydə qaldığını da görə bilməzdim, od-alov yoxdusa, havaya qalxıb göydə durmaq da yoxdu. Belə ki, deyilənlərin hamısı fırlıdaqdı, mövhümatçıların başını bişirməkdən ötrüdü... Xurafatçılardan pul qoparmaq tələsidi... Hamısı müftəxordu, heç biri heç yerdə işləmirdi, elə "Allah-Allah" deyə-deyə şarlatanlıqla pul qazanırdılar, yalansa, Allah onların belini qırırsın... O cür kələkbazlıqla qazanılan pulu rahat xərcləmək olar? Oların yeri cəhənnəmdəki qır qazanında bişmək deyil ki... Elə bu dünyada da burunlarından gələcək o haram pullar... Mən qarabaxt da hərdən dilimi saxlaya bilmirəm, oluram pis... Bu şarlatanlar təkçə yazıq, fağır, əlacsız camaatı aldatmırlar ki... İraq-iraq, guya, öz ələmlərində Allaha, peyğəmbərə, bütün müqəddəs sayılanlara kələk gəlirlər... O allahsızlar üçün müqəddəs, dəyərli heç nə yoxdu yer üzündə, hər şeyi pul-para ilə, var-dövlətlə ölçürlər. Məqbərə, türbə qəbirin üstündə tikilər, düzdü? Daşa da məqbərə tikərlər?..

–O adi daş deyil. Müqəddəsdə... Çox yerdə müqəddəs şeylər, ağaclar, daşlar, mən nə bilim, balaca heykəllər qorunmaq üçün əhatəyə alınır... O həyətdəki daşın üstündə olan tikili də yəqin buna görə...

–Daş, əşya haçandan müqəddəs sayılır?

–Təkçə daş deyil ki... Deyirlər axı, daşın altında kiminsə qəbri də var. Vaxtı yetişəndə oyanacaq...

–Camaat göz qırpımında planetləri gəzir, maddilikdən yaxa qurtarıb gözəgörünməz varlığa çevrilir, buludların üstündə yeriir, virtual pullar kağız əskinaslardan qat-qat dəyərli olur, sənə Şeyx Nəsrullah kimi yapışmısan ki, min ilin ölüsü diriləcək... Dirilsin də, dirilib nağayracaq, futbol oynayacaq?..

–Mənə qulaq as, bir az səbirli, hövsələli ol, qaşınmayan yerdən qan çıxarma... Bir də sən haçandan alim olmusan, az?

–Nə alimbazlıqdı e, mən məktəb-zad oxumamışam bəyəm? Məqbərə, türbə deyil e, o həyətdəki daşın üstündə, pul, var-dövlət dağarcığıdı... Bu Allaha kələk gəlmək deyil, bəs nədi? Görüm, Allah oların başına elə o türbədəki boyda bir daş salsın...

–Az, bəsdə ona-buna qarğış elədin... Ateistliyin başına bəla açacaq sən... Oların sənə nə pislili keçib? Qorxmursan seyid-peyğəmbər övladlarının cəddindən?

–Nə qarğış, nə ateistlik e, mən ateist-zad deyiləm. Seyid də araq içib min hoqqadan çıxar? Qoy piyanıskalıq eləyənlər qorxsun... Yadındadı atası toyumuza gəldi rayonnan, içib piyan oldu toyda, nə həngamə çıxartdı, heç kəs sakitləşdirə bilmirdi o seyidi, hərəyə bir kəllə gəlirdi. Çünki özündə-sözündə deyildi, arağı su kimi içmişdi... Deyirlər, toyumuzda içib altını batırmışdı da... Belələrinin ətəyində namaz qılmaq istəyirsənsə, get qıl, sən qabağını kəsən yoxdu... Sən onsuz da ingilis bayrağısan, külək hayana əsdi, ora yıxılmağa öyrəşmisən...

–Qızıqıb başlama yenə... O, sən ərindi, başa düş!.. Özü də pis adam deyil... Atasının toyda keflənməyini adamın başına nə qədər qaxmaq olar? O da dəmirdən deyil ki, nə qədər dözsün?.. O adamların sənə nə pislili dəyib? Sənə az qala özün ağırlığında qızıl-gümüş bağışladılar mənən

ora qonaq gedəndə... Mən də çörək kəsmişəm onun ata evində... Az qala ayağımızı yuyacaqdılar, day adama necə hörmət eləyərlər?... Bir hüquqşünas kimi deyirəm ki, o evdən gözünü çək, ordan sənə heç nə düşmür, o ev sənənən qabaq tikilib...

–Nə qızımaq e, düz demirəm?! – qadın onun son kəlmələrini qulaqardına vurdu. – Orasını yaxşı yadıma saldın, sən özün də olmusan axı, onun ata-baba mülkündə, yadımdadı, hələ o yumru məqbərənin içinə də girmişdin, ordakı daşı da sıgallamışdın qorxudan əlin titrəyə-titrəyə, deyəsən, gözündən yaş da gəlirdi daşa sıgal çəkdikcə... Hə, hə, yaxşı yadımdadı, diz çöküb əməlli-başlı ağlayırdın sən dodaqaltı nə isə pıçıldaya-pıçıldaya... Deyəsən, maşınli-katibəli bir vəzifə keçirdi sənin könlündən... Sən mənim ərimdən də betərsən, ay xətəkar...

–O məqdərənin qapısı yoxdusa, mən içəri necə girmişdim? – qadının istehzasını qulaqardına vurdu.

–Qapı yeri var e, olmağına, tağlı qapı yeri, qapının özü yoxdu, boşdu yeri...

–Görürsən, nahaq danışırısan...

–Sözü fırlatma, o, rayondakı mülkə: “müqəddəs,” – deyib forslananda sən də ağzına su alıb susdun? Ya əllərini qaldırıb onun tərəfinə keçdin? Yadımdadı, onun əmisi öləndə doğmaları qalmışdı bir tərəfdə, sən gözünün qorasını tökürdün, yaxanı cırırdın... Ölən yaddan çıxmışdı, camaat bilmirdi səni necə kiritsin... Hələ kişilənib mənim də üstümə çımxırdın ki, niyə gec gəlmisən yas yerinə...

–Köhnə palan içi eşmə... Dava-dalaşa, razborkaya getmişdim ora? Onun əmisi öləndə də mən sənə görə ağlayırdım. Bilirdim ki, itlə pişik kimi yola getmirsiz bir evin içində. Ağlayırdım ki, mehribançılıq yaradım aranızda, sizin evliliyin ömrünü uzadam. O boyda mal-mülk, var-dövlət əlimizdən çıxmasın. Yoxsa, onun bütün nəslə bir gündə qırılsın, mənim nə vecimə?..

–Onsuz da qırılıblar, bir kişiyeoxşayan, bıqlı-saqqallı, qarımış, ifritə bibisi qalıb, bir də özü...

–Ona görə gerek səbirli olaydın... İndi durub hay-küy salaram, deyər ki, vapşə, boşanıram, nə sözün var? Hələlikse, heç olmasa rəsmi ər-arvad sayılırsız... Belə məsələdə dərinə getmək olmaz e, işi pişim-pişimlə, sığallaya-sığallaya görmək lazımdı...

–Qorxaq! Sən mənim qardaşımsan, ya onun?

–Bir quranlıq söz danışırım, kor kimi hələ də tutduğunu buraxmırsan... Düzü, mən onda bir günah görmürəm... Sən... dilini bir az şirin elə də...

–Dilin məsələyə dəxli yoxdu... – qadın səsini yavaşdı. – Mənim uşağım olmadığına görə bu hängəmə baş verir...

–İnanmıram... Yox... – kişi etinasızlıqla əlini yellədi. – İndi təbəbət elə inkişaf eləyib ki, doxsan yaşında qarını da doğuzdururlar. Sən üstünə düşsən, istədiyin vaxt ana ola bilərsən. İntəhası, sən də barmaqarası baxmısan övlad məsələsinə, o da... Vecinizə olmayıb övlad-zad... O başqa söhbətdi ki, indi arvadlar ərə gedən kimi uşaq doğub kişilərin başında qoz sındırırlar. Yazıq kişilər də oğul-uşaq xətrinə səslərini çıxarda bilmirlər...

–Hamını öz arşınınla ölçmə... Səni moizə oxumağa çağırmamışam, olan olub, keçən keçib, indi bir çıxış yolu göstər... Neyləyim mən, hardadı çarə, sənin onunla görüşünüzdən hansı nəticəni çıxara bilərik? – ümumiləşdirib qardaşını da öz başına gələnlərə şərik eləmək istədi. – Sən də bir evin kişisisən, bu işi hay-küysüz yoluna qoymaq üçün neyləməliyik? – qadın susub diqqətlə qardaşının ağzına marıtladı.

–Belə peşman olacaqdınsa, onu evdən niyə qovurdun? Neyləmişdi axı o yazıq sənə, hə?

–Kim? Mən?! – qadın təəccüblə gözlərini bərəldib əlini yüngülcə sinəsinə vurdu. – Mən qovmuşam onu?

–Yox, mən!.. Hər halda, sənin ərin yeri gəldi-gəlmədi, belə deyir...

–Allah haqqı, yalan deyir... Baş açmadım nədəndi, qarnının ağrısı nədi, elə durduğu yerdəcə şeylərini yığdı balaca idman çantasına, çantanı da çiyinə atıb qalxdı ayağa ki, mən gedirəm, biz gerek ayrı yaşayaq, istəsən, boşanarıq...

–Elə səbəbsiz-zadsız?

–Allah haqqı, hə? – qadın andını təkrarlayıb qətiləşdirdi.

–Bəs, istəsən boşanarıq, nə deməkdə?..

–Bilmirəm, bəlkə mənim haçansa ərə getmək istəyəcəyimə işarə eləyirdi?

–Az, birdən kənarda adamın-zadın olar e?.. Nədənsə duyuq düşüb, qulağına bir səs dəyib bəlkə?

–Biqeyrət-biqeyrət danışma, məni nə hesab eləyirsən?..

–Nə bilim, adamın ağına min cür fikir gəlir... – kişi qalxmaq istəyirmiş kimi, yerində qurcalandı. – Nə isə... Day mən gedim...

–Elə belə gedəcəksən?

–Nədi ki?

–Bəs, mən neyniyim? Qardaş deyilsən, bir çarə tap, çıxış yolu göstər... Nə məsləhət görürsən?

–Çarə yoxdu, zəng elə mobil telefonuna, yalvar-yaxar... Bəlkə insafa gəldi, ürəyi yumşaldı... Çıxmayan cana ümid çoxdu...

–Nə?! – qadın hirsindən dik qalxdı. – Mən yalvarıb-yaxarım? Bu nə sözdü deyirsən? Allah vurmuşdu onu!.. Gör mən kimin bacısı qızıyam? Cəfər müəllimin... Qulağının dibini görər o!..

–Əl çək Cəfər dayıdan... O rəhmətliyin sümükləri də çürüyüb...

–Hər nə... Ölkənin sayılıb-seçilən prokurorlarından idi Cəfər dayım... Gözünnən gəlsin o əclafın, indi mənə dalını çevirir, mənim Cəfər dayım adam eləyib də onu, guya sən bilmirsən...

–Heç sənin əringil də kasıb-fağır deyildi, bütün el-oba onların başına and içirdi, ətəyini öpürdü...

–Pah!.. Oların nəslı yığıla, Cəfər dayımın dırnağı ola bilməzdi, Cəfər dayım olmasaydı, kim bilir hansı dərədə sülənirdi o...

–Cəfər dayı adam eləyəndi, ona-buna niyə əl tuturdu, elə öz bacısı oğlunu adam eləyərdi də...

–Kimi?

–Belə məni...

–Nolub ki, sənə?

–Nolacaq, institutu qurtarandan sonra nə illah elədim mənə praxratu-rada balaca bir işə düzəltmədi, elə o vaxtdan hüquq məsləhətxanasında baş gırləyə-gırləyə qocaldım, amma öz yekəxana, tripaş oğlunu Xarici İşlər Nazirliyinə düzəltdi... Tak şto, çox şişirtmə Cəfər dayını... Görə-görə gəlmişəm e, adam ağzını açmamışdan bilirəm nə deyəcək... Cəfər dayım, Cəfər dayım... – kişi istehza ilə qadını yamsıladı. – Mənə bir gün ağlamadı sənə Cəfər dayın... O ki qaldı sənə ərəngil tərəfə, onlar varlı-hallı adamlardı, o boyda rayonda camaat başlarına and içir, hörmət-izzətləri var, onlar sənə Cəfər dayını nə hərleyirdilər? Hələ bilmək olmaz kim kimdən istifadə eləyib...

–Dayının haqqını itirmə, bəs niyə demirsən ki, o, sənə instituta girmə-yinə kömək eləmişdi? Day bizim yolumuzda özünü güdaza verməyəcəkdi ki... Ölənin dalınca danışmazlar...

–Buy... Salamməleykim... – kişi əlini sinəsinə qoyub yüngülcə təzim elə-di. – Sən bayaqdan öz ərini yeddi arxa dönənini qəbirdən xortladırısan, mən ölənin dalınca danışan oluram?... – dərinə getmədi. – Nə isə... özün bilərsən... – uzatmayıb ayağa dursa da, yenə dilini dinc saxlaya bilmədi. – O Cəfər dayın, o sənə ərini, bir də sən... Üçünüz yığışıb bir qərara gəlin... Mənsə öz qardaşlıq missiyamı yerinə yetirdim... – çəkinə-çəkinə yavaşca təkrarladı. – Gedim mən... Görürəm ki, mənlilik iş yoxdu, mən girən kol deyil bu, sən yenə Cəfər dayından bərk yapış, nə çıxsa, ondan çıxacaq...

–Adə, ay arvadağız, mənə ələ salırsan?! – qadın qeyzləndi. – Belə asta getmə e... – qadın qapını göstərdi. – Tez ol, bas bayıra!.. Sürüş burdan! – çığırdı. – Sənə kimi qardaşın başına yekə bir daş düşsün!..

–Bu gün ər-arvad ikiniz də mənə evdən qovmusuz... Amma yenə ərini sənədən mərifətli idi... Mənə deyən gərək, ay başdanxarab, buların işinə niyə burnunu soxursan? – kişi yazıq-yazıq dedi. – Yanan da mənəm, yaman da...

* * *

Bacı-qardaşın sözü çəp gələndə o, yaşadığı binanın qabağında var-gəl eləyirdi.

–Salam, Əhməd dayı... – diksindi səsdən.

–Əleykim, Fəxrəddin, mən elə sənə yanına gedirdim...

–Maşını yuduzdurmağa?

–Hə... Rəhmətliyin nəvəsi, day sənə yanına nədən ötrü gələrlər?

–Hardadı maşın?

–Elə həmişəki yerində... Sənə moykanın yanında.... Binanın altındakı qarajda... – bircə-bircə sadaladı.

–On dəqiqəyə gəl də, dayı, mən də gedim, bir siqaret alım, gəlirəm...

–Yaxşı...

... Fəxrəddin maşın yuyurdu, Əhməd də kətildə oturmuşdu, qabağın-dakı balaca masada da çay. O, armudu stəkandakı çaydan bir qurtum da almamışdı, çay da soyuyub buza dönmüşdü.

–Ay Fəxrəddin, sənın qabaq dişlərin niyə mırıqdı? – bekarçılıqdan xəbər aldı.

–O vaxt belə yaxşı vəzifəm yox idi axı... Uşaq idim, küçələrdə maşınların təkərini qaraldırdım. Tez-tez də davaya düşürdük təkər qaraldan uşaqlarla... İşləmək istəyən çox, təkər qaraldıb pul verən az... O günlərdən yadıgardı...

–Bir az pulun olsaydı, sənın dişini yaxşıca düzəltdirərdim...

–Diş qayıransan?

–Hə... Amma day işləmirəm.... Diş klinikamı arendaya vermişəm... Dəxli yoxdu, tapşırırdım sənın dişini ucuz düzəldərdilər...

–Ucuz, yəni neçəyə?

–Sənın nə qədər pulun var?

–Heç nə qədər...

–Onda sənın üçün nə fərqi?... Beş də yoxundu, on beş də...

–Yaman zarafatcılısan, ay dayı...

–Hə, atam da belə idi...

–Atası olmaq yaxşıdı?

–Baxır ataya da... – Əhməd udqundu. – Nə mənada?

–Mənim heç vaxt atam olmayıb...

–Elə şey olmur axı...

–Atam olub e, olmağına... Ancaq onun üzünü görməmişəm, o, mən doğulmamışdan gedib Rusyətə pul qazanmağa... O vaxtdan ölüsündən-dirisindən xəbər yoxdu... Nə bir parça kağız yazıb, nə də zəng-zad eləyib...

–Axtarmadı?

–Dayım çox axtardı, di gəl, heç yerə əli çatmadı. Elə bil belə adam heç bu dünyaya gəlməyibmiş...

–Yaşayış yerin-zadın var sənın?

–O nə deməkdi?

–Yəni, evin-eşiyin var? Harda qalırsan?

–Həri... Nöş yoxdu?... Babam öldü, onun evin satdıq. Dayım o puldan bizə düşən payla burda birotaqlı ev aldı... Mənfi birinci mərtəbədə... Burda, evin altındakı dayanacağıın iki addımlığında...

–Day orda niyə?

–Ucuzluğuna görə... Ora zirzəmi sayılır...

–Mənzilin şəraiti var? Hamam, tualet, istilik-filan?..

–Bə nədi... Əməlli-başlı evdi... Bircə balkonu yoxdu, həm də binanın altındakı, yəni burdakı dayanacaqdan çıxan maşınların səsi birbaşa evdə eşidilir. Bir də ki, qonşular yoxdu yanıımızda... Bizim mənzildən başqası yoxdu axı yan-yörəımızdə... Evdən birbaşa binanın altına çıxırsan. Bura, dayanacağa, qarajlara... Ya da kefin istəyir min liftə, dırmaş kəlləçarxa, lap dama qalx...

–Qonşuların olmaması yaxşıdı...

–Hə, baş-qulağımız dincdi də...

–Anan nəçidi sənın?

–Dayım anamı da burda vəzifəyə qoydurdu... Bu binada xadimədi anam... – Dayısını tərifləməyi də unutmadı. – Dayım ağsaqqaldı, hər yanda sözü ötür, çox kömək eləyib bizə, bir əli bizim üstümüzdədi...

–Dayın sağ olsun ki, ana-bala sizi yaxşı vəzifəyə qoydurub... – mızıldadı Əhməd, deyəsən, Fəxrəddin adi işə vəzifə deməyə adət eləmişdi. – Bizim binanın əsl sahiblərisiz, belə getsə, sizin qabağınızda dayanmaq olmayacaq...

–Elədi, şükür Allaha... Əlimiz çörəyə çatıb... Hələ içi biz qarışıq bütün işçilərə günorta yeməyi də verirlər burda... Pervi, vtaroy... Ləzzət... Göz dəyməsin, tfu, tfu, – yalandan tüpürdü, – dolanırıq də bala-bala... Görmüsən yəqin mənim anamı, lifti, kalidoru silib-süpürəndə... Hündür, arıq, uzunsaç arvaddı...

–Dayan... – işləyən əl saxlayıb əlindəki nəm əskini sayaladı, dönüb kətildə oturana baxdı. – Ay Fəxrəddin, o gözə... – “gözəgəlimli” demək istəsə də, dəbbələdi. – Göygöz, incəbel arvad sən anandı?

–Hə... – Fəxrəddin başını tərpətdi.

–Heç deməzsən onun sən boyda oğlu var... İri döş... e... Həmişə də iri, uzun döşlük taxır... – dili dolaşdığından söhbəti dəyişdi. – Məktəb-zad oxumusan sən?

–Yox, altıncı sinfi güclə qurtardım... – deyib anasının çavan görünməyinə aydınlıq gətirdi. – Anam məktəbi qurtarmamış ərə gedib, yaşı azdı...

–Anan işləyir, sən işləyirsən, amma bir şey qazana bilmirsiz deyəsən?

–Ayda bir əmək kredit veririk axı evə görə...

–Hə... Amma görürəm burdan da pis qazanmırsan, başqasının pulunu saymaq kimi çıxmasın, moykadan gəlirin az olur?

–Sən mənə on manat verəcəksənsə, onun dördü mənimdi...

–Bəs qalanı?

Fəxrəddin şəhadət barmağını rəngi getmiş hündür, nəm tavana tuşladı:

–Yuxarıların...

–Yuxarılar hardan bilir ki, sən gündə necə maşın yudun, neçəyə yudun?

–Görmürsən hər yan kameradı?... Özün bilirsən ki, bu binanın ərazisində çəkirlər hər şeyi... – ərinmədən sadaladı. – Lifti, kalidoru həyəti, dayanacağı, qarajı... Yuxarıların haqq-hesabında bir manat o yan-bu yan ola bilməz... Ayağın büdrədi, vəzifəni itirəcəksən, dərinə də saman təcəklər, ona görə ən yaxşısı düzlükdü... Day bu yaşımnda küçələrə düşüb təkər qaraltmağa halım yoxdu... – burasını qocafəndi əlavə elədi.

–Əsgərliyə getmisən sən?

–Yox...

–Bəs, sən əsgər gedəndə nolacaq?

–Məni əsgər aparmayacaqlar...

–Niyə?

–Küçələrdə təkər qaraldanlarla davaya düşüb dişlərimi sındırandan sonra dayım aparıb məni tikintidə vəzifəyə düzəltdi. Beton qarışdırıcıların köməkçisi... Çox üz vurdu ki, məni vəzifəyə götürsünlər. Balaca idim axı, götürmək istəmirdilər, axırda dayımdan keçməyib dedilər ki, biz səni

yarımştat vəzifəyə götürürük, amma bütün günü gəlib işləyəcəksən... Tikintidə bəxtim gətirmədi, truba düşdü sol əlimin üstünə, çeçələ barmağımla, adsız barmağımyı üzdü... – Fəxrəddin sol əlini qaldırıb eşyayidəlil kimi Əhmədə göstərdi. – Budu... O vaxtdan qaldım səkkizbarmaq... Mənim yaşımyın azlığına baxma, başım çox müsibətlər çəkib...

–Heyif... – Əhməd təəssüfləndi. – Heç fikir verməmişəm...

–Hardan fikir verəsən, sol əlim olduğuna görə bilinmir... İşlək əl deyil axı... Sağ əlim olsaydı, görüşəndə bilinərdi, işləyəndə incidərdi məni...

–Bir işim var, alınsa, sənin dişlərini mən özüm düzəltdirəcəm... – sanki müsahibini inandırmaqdan ötrü əlini yüngülcə sinəsinə vurdu. – Öz cibimdən... Kişi kimi söz verirəm sənə... Mən söz vermərəm heç vədə, ancaq söz verdimsə, dediyimi hökmən eləyirəm...

–Alınar, ay dayı, alınar sənin işün, darıxıb-eləmə... – Fəxrəddin yenə maşının şüşəsini silməyə girişdi. – Həmişə fikirləş ki, sabah bu gündən yaxşı olacaq... Yoxsa yaşaya bilməzsən, ürəyin partlayar...

...Evin altından bayıra yol alan qara maşın moykanın qabağanda dayandı. Sükan arxasındakı qara eynəkli cavan başını bayıra çıxartdı.

–Ala, Faxı, buralarda ol... Yarım saata qayıdıram. Bu maşını yaxçı-yaxçı yumaq lazımdı...

–Baş üstə, burdayam... Haçan xətrindi, gəl... Sən qardaşsan, sənə həmişə yaşıl işıqdı, növbə-zad yoxdu...

Əhməd gülümsündü, çünki Fəxrəddin yalandan özünü qiymətə mindirirdi, deyəsən o, axırncı müştəri idi, maşın yuduzdurmaq istəyən-zad gözə dəymirdi. Deməli, müsahibi cəkişə-cəkişə bərkiyib diplomatiyanı da öyrənmişdi, onun gələcəyi üçün qorxmağa dəyməzdi, həmişə çörəyi olacaqdı...

Qara maşın diki qalxıb gözdən itdi.

* * *

“Ay dayı, bu yaşa çatmısan, heç vaxt dava-dalaşa düşməmişən? Nə fağır adamsan sən? Mən yazıq gözümü açandan, ağılm kəsəndən küçələrdəyəm, döyürəm, döyülürəm ki, bir parça çörək qazanım”.

“Mənim qeylü-qalnan heç vədə aram olmayıb... Ancaq bir dəfə, sənnən bir az böyük olardım onda, bir yaşıdımı öldürmək istəyirdim, öldürmək də yox e, başını kəsmək istəyirdim”.

“Başını kəsmək? Sağ ol, Əhməd dayı... Danış da, ay dayı, onsuz da vaxtımız çoxdu, bekar-bekar oturmusan özün üçün, mənim də qulağım səndədi, maşını qurulaya-qurulaya başım qarışsın?”

“Danışa bilmərəm...”

“Nöşün?”

“Elə şeylər var ki, danışılasi deyil.”

“Bildim... Demirsən, demə... Yəqin qız məsələsi olub... Başqa nə üstə ola bilər ki?.. Bəs, nöş başını kəsmədün?”

“Böyüklər xəbər tutub işə qarışdılar, imkan vermədilər”.

“Hə... Bu işin... Ee... Öldürmək istədiyinin axırı nə oldu?”

“Heç nə... Onu yük maşını vurub yarımcan elədi. Ömürlük yatağa saldı. İndi bilmirəm, sağdı, ya ölüb...”

“Vay!.. Sənnən ehtiyatlı olmaq lazımdı, dayı, sən lap seyid-peyğəmbər törəməsisən ki...”

“Deyəsən, elədi...”

“Öz aramızdı, düz tapdım qız məsələsini?.. Baxma ki, məktəb qurtarmamışam, mən də azdan-çoxdan bilirəm...”

“Yox. Düz tapmadın...”

...Hava qaralmışdı, o, evvanda məhəccərə söykənib siqaret çəkə-çəkə ətrafa boylanırdı, amma heç nə görmürdü. Çünki dodaqaltı bayaq Fəxrəddinə dediklərini təkrarlama-təkrarlama keçmişə boylanırdı.

* * *

—...Keçəl Həmzənin oğlundan aldığı “Finka” bıçağı gətir, qoy stolun üstünə, bir də elə qələt eləmə...

—Ay əmi...

—Nə əmi? Sənə söz dedim... Qozbel Rəhimin nəvəsini öldürmək istəyirsən? Bizim nəsilə adam öldürən olmayıb... Biz gözümüzü açandan Allah-tanrıya qulluq eləmişik, qətl törədənləri, qan axıdanları lənətləmişik... Bir qarışqa yaratmısan ki, adam öldürmək fikrinə düşmüşsən? Gətir bıçağı...

—Vallah, ay əmi, o, mənim özümə nə desəydi, vecimə almazdım, keçərdim, ancaq əclaf içib bizim ocağı lağa qoydu, dedi ki, siz dilənçi seyidlərsiz, müftəxorsuz, ocağınıza gələn mal-dövlətlə dolanırsız... Ocağınızda daşın da kəraməti-zadı yoxdu, o daşdan çayın qırağında doludu... İntəhası, avam camaatı aldatmaq üçün həmin daşın üstündə günbəz tikdirmisiz. Hərdənbir də guya, o günbəzin içində məşəl yanır öz-özünə, alov yanmağa başlayanda daş da yerdən qalxıb havada dayanır. Hərçənd o məşəlin, o alovun haçansa yanmağını, daşın qalxıb havada dayanmağını heç kəs görməyib. Şayiədi də düşüb adamların ağzına... Özünüz də uydurmusuz ki, guya, o iri, qaya parçası kimi girintili-çıxıntılı daşın altında hansısa övliya yatır... Məqamı gələndə oyanacaq... Beləcə, günbəzin altındakı adi bir daş illərdi bir sürü hazırıyeyənə havayı çörək yedirir... Nəyə gülürsən, ay əmi, vallah-billah, belə dedi... İnanmırsan çağır ordakılardan soruş... Elə orda payını verəcəkdim o əclafın, hayıf ki, yanımdakılar araya girdi...

—Bəndələrdən nə isə istəmək binadan bizə yasaqdı, bizim ürəyimizdən keçənləri Allah bilir, yalnız o gözəgörünməzin yetirdiklərinə qane olanlarıq, qapıya gələn hər adamdan da pay götürürük, götürdüklərimizin də çoxunu fəqir-füqaraya paylayırıq...

—Noolsun, o zırrama ki, belə deyir...

—Nadan sözü eşitmək istəmirsənsə, içki məclisində oturma... Bıçağı gətir... Həm də sən bu ocağın sahibi-zadı deyilsən ki, özündən çıxmısan? Bu ocağın vəkilə, qoruyucuya ehtiyacı yoxdu, buranı qoruyan qoruyur...

—Necə yəni?..

–Deyirlər, bizim peyğəmbər dünyaya gəlməmişdən də qabaq Məkkə möminlərin inanc yeriymiş. Mən sənə bəzək-düzəksiz, qısaca danışiram ki, mətləbi anlayasan... O dövrün qılıncının dalı-qabağı da kəsən qüdrətli hökmdarına əyan-əşrəfi məsləhət görür ki, qoşununu yığ, get Məkkəni dağıt, Kəbəni tarmar elə, yerində əzəmətli bir məbəd tikdir. Qoy möminlər sən tikdirdiyin məbəddə səcdə eləsinlər yaradana, dua eləsinlər Allaha, beləcə, ey böyük hökmdar, sən də adın dünya durduqca yaşasın. Deyilənlər hökmdarın ağına batır, qoşunu yığıb Məkkəni mühasirəyə alır ki, sabah dağıdıb yerlə-yeksan eləsin. Axşam xəbər verirlər ki, böyük hökmdar, sənin hüsuruna Məkkənin ağsaqqalı gəlib, heç kəsə dərini demir, yalnız səni görmək istəyir. Sah özlüyündə deyir, yəqin Məkkənin ağsaqqalı xahiş-minnətə gəlib ki, onların müqəddəs şəhərini dağıtmayım, Kəbəyə toxunmayım... “Nolar, buraxın gəlsin, – deyir eşikağasına, – yatmamışdan qabaq ağsaqqalın beləğətli yalvar-yaxarına qulaq asmaq məzəli olar.”

Beləcə, Məkkənin ağsaqqalı gəlir hökmdarın hüsuruna, baş əyib danışmağa rüxsət istəyir. Hökmdar taxtına yayxanıb, ikiqat əyilib başını qaldırmağa cəsarət eləməyərək yumağa dönənə baxır, amiranə səslə soruşur: “Təvəqqən nədi, qoca, mənən nə diləməyə gəlmisən?” Xahişə gələn gözlərini yerə dikə-dikə deyir: “Hökmdar, mən Məkkənin ağsaqqalıyam, tacirəm, sənin əsgərlərin dünən mənim iyirmi dəvəmi, dəvələrin üstündəki bütün mallarımı aparıblar. Əmr elə, apardıqlarını qaytarsınlar”. Hökmdarı gülmək tutur: “Ey Məkkənin ağsaqqalı, – deyir qocaya, – sən bilirsənmi ki, mən sabah sizin müqəddəs şəhərin daşını daş üstə qoymayacam, Kəbəni də dağıdacam?” “Bilirəm”, – xahişə gəlib diz çökən bu dəfə aşağıdan-yuxarı hökmdarın təbəssüm bürümüş təkəbbürlü sifətinə baxır. “Bəs nədən yalvarmırsan ki, Kəbəni dağıdıb viran qoymayım, öz dəvələrinin, malının, pay-parçanın hayındasan?” Qoca halını pozmur: “Mən kiməm ki, müqəddəs şəhərin xahişini eləyim? Məkkə mənlik deyil. Kəbənin də öz yiyəsi var, oranı qoruyan qoruyacaq... Mən mənim olanı, öz mallarımı, dəvələrimi istəməyə gəlmişəm”. Hökmdar əmr eləyir, gecə ilə qocanın dəvələrini, malını tapıb qaytarırlar özünə...

–Bəs, Məkkə necə olur? – Əhmədi maraqlı bürümüşdü.

–Heç nə... – cavab verdi əmisi. – Məkkədi də, neçə əsrdir durur yerində... Bıçağı gətir...

–Bəs, hökmdar Kəbəni dağıtmır?

–Yox... Rəvayətə görə, göydən fillər enib hökmdarın özünü də, qoşununu da salırlar ayaq altına, tapdalayıb öldürürlər... Əstəğfərullah, mən bizim ocağı Kəbəyə tay tutmuram, deməyim odu ki, nəinki seçilmiş yerləri, seçilmiş adamları da qoruyan qoruyur... Get bıçağı gətir...

–Ay əmi, sənə qurban olum, olmaz ki, bıçağı aparıb aldığım adama qaytarım? Verdiyim pulu da geri alım? Beç-üç manatım Keçəl Həməzin oğlunda niyə qalsın, hə? Malını qaytarım, pulumu alım da...

–Olmaz... O pulu ki, bıçaq almağa vermişən, o elə batsa yaxşıdı, ərköynlük eləmə, bıçağı gətir... Bilirəm ki, atana desəm də xeyri yoxdu, yenə hər şeyi zarafata salacaq ki, bəsdi, şişirtmə, sən Allah, bu tülküdən qorxan Əhməd adam öldürə bilər? Bıçağı gətir...

–Əmi, sən də məni qorxaq sayırsan? – soruşub müsahibinin ağzına marıtladı. – Sən mənim canım, düzünü de...

–Adam öldürmək qəhrəmanlıq, qoçaqlıqdı? Allahın yaratdığı canlıyı necə öldürmək olar? Özün o boyda məktəb oxuyursan, bu gün-sabah doxtur olacaqsan, belə sadə şeyləri qanmırsan?

–Bəs onda, heyvanları niyə öldürüb yeyirik? Onlar canlı deyil?..

–Heç elə şeyləri də düzgün saymıram mən... Hərçənd nəfsimi saxlaya bilməyib dadlı xörəklər yeməyi xoşlayıram... Dolma, plov, küftə-bozbaş... Hamısı heyvan ətindən bişirilir, ət xörəkləridi... Düzünə qalsa, dini kitablarda bu, günah sayılmır, adına dünyanın əsrəfi deyilən insana suda, quruda yaşayan, uçan əksər canlıları yemək olar. Elə işin bu tərəfi mənə qaranlıqdı... O kitabları ki, insan özü yazıya alıb, kağıza köçürüb, orda nə-sə bir tərəfkeşlik var, nəfsinə hakim ola bilməyən necə əşrəf sayıla bilər axı?

–Belə çıxır ki, sən Qurban bayramını düzgün saymırsan? Axı həmin bayramda da heyvanlar qanına qəltan edilir...

–Hə... Yalan niyə danışım, belə çıxır... Mən hər şeydə ifratın, canlı qanı axıdılmasının əleyhinəyəm... Özü də köməksiz, fağır canlı qanının...

–Bəs, sənin dediklərin günah deyil? Min illərdi camaat Qurban bayramı eləyir e... Özün mənə danışmışdın ki, Qurban bayramının kökü gedib lap qədimlərə çıxır... Bəs indi dediklərini niyə danırısan?

–Danmıram, elə olmağına elədi... Amma günah oldu-olmadı, mən ürəyimdən keçənləri deyirəm, çünki onsuz da o gözəgörünməz, qəlbimizdən xəbərdardı... Bic-bic hırıldayıb mənim yolumu daşlığa salma...

–Bəs onda, Qurban bayramında camaat saysız-hesabsız qoyun-keçiləri, lap inəkləri daşın-günbəzin yanında qurban kəsəndə niyə dillənmirsən, ay əmi?..

–Mən kiməm ki, inancılara nəsə deyim?.. Kəsilən ətin də çoxu kasıb-kusubun, fəqir-füqaranın evinə gedir... Burası yaxşıdı, amma heyvanların, canlının başının kəsilməsi pisdidi... Nə deyim, dünya mənim istəyimlə fırlanmır ki, iki ayağımı dirəyəm bir başmağa: bunu sevirəm, bunu sevmirəm... Biz nəkarəyik...

–Bilirəm ki, yiyəsiz küçə heyvanlarını sevirsən... İtləri, pişikləri...

–Sevmək yox, mən sahibsiz heyvanlara rəhm eləməyin, onları incitməməyin tərəfdarıyam, istəmirəm yiyəsiz heyvanlar ac-susuz qalsın, adam ac olanda yeyir, susuz olanda su içir, dərini anladır... Sahibsiz heyvanlarsa bizlərə əmanətədi... Qiyamət günü o heyvanlar dilə gəlib haqqını istəyəcək... Əslində, biz onların dünyasına şərək olub yerlərini daraltmışıq, günlərini göy əskiye bükmüşük...

–Axı itlər murdardı dinimizə görə...

–İslamda elə şey yoxdu, Allahın yaratdığı necə murdar ola bilər? Sözü uzadıb baş-beynimi aparma, get bıçağı gətir...

–Baş üstə!.. – Əhməd ürəkdən dedi.

–Ay bərəkallah... – əmisinin çöhrəsi nurlandı.

–Əmi...

–Nədi?

–Ağlıma bir şey gəlib axı... Deyim?..

–Sənin ağlına gələndən mənim ağlım bir şey kəsmir... Amma zərər yoxdu, de görüm, nə deyirsən...

–Deyirəm bəlkə bir sənətkar çağırıq, günbəzin altındakı daşın girintili-çixıntılı yerlərini yonsun, cilalasın, bəzək-düzək vursun daşa, belə... necə deyim, vidə gətirsin də daşı... Çox yöndəmsiz görünür e... – öz aləmində yerini şirin salmaq istədi. – Baxma ki, üstünə qara, qalın parça örtülüb, ziyarətə gələnlər əllərini daşa bərk sürtəndə bəzən qanayır barmaqları, ovucları... Neçə kərə özüm şahidi olmuşam... Elə bazarkom Mövsümün qızının barmağını da deşmişdi o daş, dırnağını da sındırmışdı...

–Bibin deyir o qız tez-tez gəlir ibadətgaha...

–Yəqin çox inanır da bizim ocağa...

–Nə olar, Allah onu arzularına çatdırsın...

–Razısan, əmi, yaxşı bir sənətkar çağırıq, nə deyirsən? Yazıq qız qorxusundan ağlaya da bilmirdi e, qalmışdı ufuldaya-ufuldaya...

–Gicləmə, heç bir usta-sənətkar lazım deyil, o daşı nəinki cilalamaq, üstünü cızmaq da olmaz. Bizdən sonra da qoyma kimsə belə iş görsün... O daş heç vaxt əməlisaleh bəndənin əlini qanatmaz...

–Deyirsən bazarkomun qızı günahkardı?

–Əstəğfərullah, o qızın atası mərifətli kişidi, abırlı adamdı, qaşınmayan yerdən qan çıxarıb məni günaha batırma, mən elə söz demədim, dedim ki, o daşa əl vurmaq düzgün sayılmır...

–Bəs onda, daşın üstündə günbəz niyə tikiblər?

–Günbəzi ondan ötrü tikiblər ki, müqəddəs daş küləyin, yağışın, qarın altında qalmasın... Daşın ömrü uzansın... Mən gözümlü açandan günbəz var idi, elə beləcə də dururdu, intəhası, illər ötdükcə hərdənbir uçulub tökülən yerlərini suvayıb malalayırıq, təmir eləyirik, bizdən qabaq da belə eləyiblər, biz də eləyirik, vəssalam...

–Küləyin də altı olur?

–Dedim ki, söz güləşdirib məni hövsələdən çıxartma... Ağlını yaxşı şeylərə işlət... Hayıf, çox ağıllı uşağ idin sən, böyüdükcə zibilin çıxdı, sərşəmlədin. Get bıçağı gətir, şitlik eləmə... Sənnən danışanda mənim özümü də gülmək tutur... Fırt eləyib dədənin burnundan düşmüşsən sanki...

–Daşın da ömrü var ki, uzansın? – o, əl çəkməyib əmisini yamsıladı.

–Həlbət ki, var... – əmisinin qalın, çallaşmış qaşları çatıldı. – Canlı-cansız yer üzündəkilərin bəlli bir ömrü var...

–Deyəsən, təzə ixtira eləmisən, ay əmi... Dünya elmində yenilikdi bu... Daşlar haçan ölür?

–Elə adamlar kimi... Torpağa çevriləndə... – əmisi yorğun-yorğun nəfəsini dərdi. – Get bıçağın dalınca... Çox danışma, hazırda nazir olmağa öyrəşmə, heç kəsdən heç nə soruşub zəhlə tökmə... Özün öyrən... Özün öyrəndiyin həmişəlik yadında qalacaq...

–Bəlkə bizim odlı daşla yaşıddı günbəz, heç kim tikməyib günbəzi? Daşı yaradan yaradıb günbəzi də...

–Yox... Qabaqlar günbəz yox imiş... Deyirlər, günbəzi mənim ulu babam tikdirib... Ondən sonra gələnlər, yəni bizlər də ulu babamın tikdiyini

uçulmağa qoymamışıq... Hələ ki... – əmisi sözlərinə ara verdi. – Amma Şura hökuməti vaxtı bu daşı sındırıb torpaqla bir elədilər, nəslimizin ağsaqqallarını gedərgəlməzə göndərdilər ki, dindardılar, möhvumatçıdılar, sovet adamlarını düz yoldan sapındırırlar... Di gəl, günbəzə dəymədilər ki, guya, günbəz ot-ələf, saman yığmaqdan ötrü tikilən yerdə, əslində daşla, dinlə əlaqəsi yoxdu... Danışmışam axı bunları sənə... Ancaq bibimkilər də hələm-hələm kürəyini yerə verən kişilərdən deyildilər, demə, duyuyq düşüblərmiş ki, bunları tutub aparacaqlar, gecə ilə müqəddəs daşı günbəzin altından çıxarıb, basdırıblar evin zirzəmisində, onun yerinə də çay qırağındakı daşlardan birini gətirib qoyublar... Beləcə, özləri allahsızlardan qurtula bilməsə də, müqəddəs daşı xilas eləyiblər...

“Allah sənə rəhmət eləsin, ay əmi, sən olmasaydın, mənə heç kəs xilas eləyə bilməyəcəkdi, mən indi türmələrdə çürümüşdüm, qozbel Rəhimin nəvəsindən sonra öz halalca arvadım da bizim ocağı məsxərəyə qoydu. Görəsən, onun başına nə gələcək? Sən mənim gözümlə qabağına gəldin, ay əmi, ona görə arvadıma, o əfi ilana heç nə demədim, sakitcə çıxdım evimdən... Ancaq ömrümün ən tərəvətli çağları o ilan qoynunda keçdi. Hərdən mənə elə gəlir ki, bazarkom Mövsümün qızını adı ilan çalmayıb, mənim arvadım ilan cildinə girib qəsdən onu öldürüb ki, biz bir-birimizə qismət olmayaq, özü mənə ərə getsin. İnanırsan, ay əmi, neçə kərə arvadımı yuxuda görmüşəm, təkcə başı, üzü, sir-sifəti özünüdü, boynundan aşağısı ilandı, əməlli-başlı quyruqlu ilan... Kim ürcah elədi onu mənə, ay əmi, hardan çıxdı o qadın yoluma?

Bazarkom Mövsümün qızı köhnə qəbiristanlıqda mənə gözləyəndə – həyatımızdakı günbəzdə mənimlə görüşə gəlməyə çəkinirdi ki, daşın acığı tutur biz onun yanında görüşəndə, həm də ibadətə tez-tez gəlməyindən öz evlərindəkilər də, camaat da duyuyq düşüb boş-boş danışa bilərdi (necə ki, qozbel Rəhimin nəvəsi danışdı, deyərsən, qızda gözü vardı) – ilan vurmuşdu onu, ətrafda da ins-cins tapılmamışdı ki, kömək eləsin, mən gəlib çıxanacan canını tapşırırmışdı yaşıq qız... O gün sənə mənə bağışladığın qızıl saat nədənsə, qəflətən dayanmışdı, ay əmi, ona görə görüşə gecikmişdim mən, o gündən tamam dəyişmişdim mən özüm də, təkcə bazarkom Mövsümün qızı canını tapşırırmamışdı uçuq, üstündəki yazıları silinən, rəngi getmiş qədim başdaşının yanında, əslində, elə mən özüm də ölmüşdüm. Amma mən ruhu bədənini tərk eləsə də yaşayan, yeriyan, gəzən, yeyib içən ölü idim...

O qızı orda, arxası üstə sərələnmiş, qapqara saçları sifətinə dağılıb ağzından axan seliyə yapışmış və ağzından axanın üstünə qara, göyümtül, iri milçəklər qonmağa da macal tapmış, gözləri hədəqəsinə çıxıb bərələ qalmış, bədənindən çıxan ruhunun hələ də başının üstündə dolaşdığını – ya mənim başım qəflətən hərləndiyindən, elə bilirdim ətrafımdakı qəbirlər, başdaşılar göydə, başımın üstündə gəzir – görəndə ayaqlarım yerdən üzüldü, üzü üstə deydim min ilin ölüsünün başdaşına, alnım qanadı, ancaq ağrı-zad hiss eləmədim. Birtəhər qalxıb cumdum çayın qırağına ki, özümü suya atım... Baxdım ki, çayın qırağı başdaşılarla doludu, yan-yana aşib dupduru suda hər gün çimib sərinləndirilər

başdaşılar, çayın məcrası dəyişdikcə köhnə qəbiristanlıq kiçilirdi, başdaşılar da gedirdilər “çimməyə”. Bəzi qəbirləri dirilər yerindən çıxarıb təzə məzarlığa aparmışdılar ki, çayda qərq olmaqdan hifz eləsinlər. Amma hər şeyi öz axarına buraxıb təbiətin işinə qarışmayanlar qat-qat çoxdu... Uşaqlıqdan eşitmişdim ki, əsl müsəlmanın qəbri itib getməli idi, o gün mən özüm də itib getmək istəyirdim, çəkməli-şalvarlı, pal-paltarlı girmişdim suya, çayın dibində batmış qayıqlara bənzəyən aşan başdaşılardan üstündə dayanmışdım, geri dönməyə qorxurdum, çünki geridə Mövsümün qızı məndən kömək umurdu, mənə aciz idim, irəlidesə, ayağımın altındakı “batmış daş qayıqlardan” o yanda mənə nələr gözləyə biləcəyini kəsdirəndə qəfil canımı alan qorxu addım atmağıma imkan vermirdi, beləcə, qalmışdım “sərhəddə”, nə irəli gedə bilirdim, nə geri dönə bilirdim, alnımın ağrısını duyurdum, çayın bumbuz suyu da topuqlarımı üşüdüdü. Bilirdim ki, özümü çaya atsam da boğulmayacam, çünki ölüm qorxusu mənə üzümə vadar eləyəcək. Deyirdilər bura çayın ən dərin yeri olmaqla bərabər, ən ensiz yeri idi, bu baş sulandıqca, o baş quruyurdu, yaşıllaşır. Əynim də qalın deyildi, belə ki, bir-iki kərə əl-qol atsaydım, o taya çatcaqdım. Boğulmaq üçün qəbir daşlarından birini boynuma bağlayıb çaya atılmalıydım ki, bu da mümkün deyildi; həm qalın kəndir yox idi yanımda, həm də başdaşıları çox ağırdı, boynuma keçirsəm də, sürüyüb çayın dərin yerinə gətirə bilməzdim. Deyəsən, Mövsümün qızı da gəlib dayanmışdı qənşərimdə, mənə yalvarırdı ki, onu tək qoyub getməyim, intəhası, bazarkomun qızının səsi belə yoğun, belə qaba, cod çıxı bilməzdi axı, o qız danışanda səsinin incəliyindən dediklərini güclə eşidərdim həmişə. Ya bəlkə adam üzə o yana yol alanda ən əvvəl səsi dəyişir, səsi qalınlaşır, o tərəfdə incə səslə danışmaq mümkün deyil? Ya səsin cod gəlməli idi, ya da ağzını açıb danışmadan anlada bilməli sən istəyini... Bilirdim necə anlayım Mövsümün qızını. Bəlkə “mənə tək qoyma” yalvarışı o deməkdi ki, sən də öl, dalımcə gəl?... Qoyma ruhun məhbəsdə qalsın...

Nə Mövsümün qızıbazlıqdı, çayın o tayından çoban Baratın səsi ələmi başına götürmüşdü:

–Ayə, a seyid, çimməy vaxtıdır, tək-tənha nağayırısan orda?

Çobanın yeknəsəq səsinə ilahi qüdrət varmış, səs qulağıma dəymədi, başımdan girib ayağımdan çıxdı, bir anda soyuq ayaqlarımı isitdi, ürəyimə təpər verdi, bülbül kimi ötməsəm də, özümə gəlib kəkələyə-kəkələyə cavab verdim:

–Barat əmi, burda... burda... adam... ölüb...

Çobanın qəhqəhəsi ələmi başına götürdü, əlindəki çomağı misri qılınc kimi başının üstünə qaldırdı:

–Ay pir olmuş, indi ayılmışsanmı? Ordakılar çoxdan ölüb...

–Yox e... Mövsüm dayının qızı... deyəsən... ölüb qalıb... burda!.. – səsimin yoğun yerinə salıb çığırdım. – Arxamdakı qəbirlərin arasında...

–Hansı Mövsümün, ayə, bazarkomunmu? – çobanın gülüşü lapdan kəsildi, səsi lap qabalaşdı. – Nə deyirsən ə, sən, ay Əhməd?..

–Hə!.. – qışqırdım, – deyəsən, onun... Vallah, düz deyirəm, Barat əmi... – mənə inanmayacağından qorxub ağlamsına-ağlamsına qabaqdangəl-

mişlik elədim, üstəlik, and da içdim. – Allah mənə qənim olsun yalan deyirəmsə...

Narahatdım, qəfil çoban xəbər alsaydı ki, bəs, Mövsümün qızı orda nə gəzirdi, nə cavab verəcəkdim? İki daşın arasında ağılım işləməyə başlasa da – çayın bumbuz suyu ilə çobanın şaqraq səsi məni tamam ayıltmışdı – bu suala cavab tapmayacaqdım. Ancaq çoban daha dillənmədi, heç nə soruşub-eləmədi, sanki o taydakının simsiz teleqrafı vardı, beşcə dəqiqə keçməmiş, camaat doluşdu köhnə qəbiristanlığa...

Belə-belə işlər, ay əmi, indinin özündə də sənə çox ehtiyacım var, atamdan sonra sən də getdin, məni tək-tənha qoydun, mən heç, bizim ocağı da zənənlərə etibar elədin? O ocağı qorumağa kişi, erkək, ər niyə tapılmadı? Bizim nəslin kişiləri niyə qırıldı? “O ocaq bizim deyil, – deyirdin son vaxtlar, – cəmi bəşərindi, məxluqun əlini sinəsinə vurub ürəkdən: “mənimdi” deyə biləcəyi heç kimi, heç nəyi yoxdu bu dünyada, hər şey əmanət verilir, vaxtı gələndə də alınır”.

* * *

Dəhlizdə hənirti eşidəndə gözlükdən baxıb tez özünü bayıra atdı. Sellofan zənbildəki zibili də götürmüşdü. Guya, elə zibil atmağa çıxırdı. Ayağını dəhlizə qoyan kimi, tavandakı birgözlü çilçirəq işıq saçdı.

Fəxrəddinin anası dəhlizin döşəməsini silirdi. Qapının səmindən başını qaldırıb əl saxladı, uzun döşəməsiləni divara söykəyib müntəzir dayandı.

–Salam, xanım... – qapının ağzındanca dilləndi. – Həmişə sizi burda, işdə-gücdə görürəm. Yorulmayasız...

–Sağ olasan... – qadın qamətini dikəldəndə arıq bədəninə görə çox yekə görsənən döşləri uzun, dama-dama döşlüyün altından qabardı. – Neyniyim, işim belədi... – mızıldadı dodaqaltı.

–Bir bəri gəlin...

–Nolub? – Fəxrəddinin anası ehmalca ona yaxınlaşanda bayaqdan qadının başının üstündə nur saçan tavandakı işıq söndü.

–Heç nə olmayıb... Yalnız yaxşı işlər ola bilər bizim aramızda... Bax, görürsən... – qəsdən “sən”ə keçdi, lakin önündəki bunun fərqi nə varmadı. – Sən mənim yanıma gələndə başının üstündəki işıq söndü.

–Tavandakı bütün işıqlar belədi, yaxınlaşanda yanır, keçib gedəndə sönür... – qadın gülümsündü. – Yeni burdan kim keçsəydi, başının üstündəki işıq yanıb- sönəcəydi... – neyləyəcəyini bilmədiyindən, ağappaq əllərini nəm imiş kimi, döşlüyünə sildi. – Bunu mənə yaxşı bilirsən yəqin...

–Fəxrəddinin anası sən?

–Hə... – qadın duruxdu. – Yenə nə qələt qarışdırıb anası ölmüş Fəxrəddin?

–Qorxma, heç nə eləməyib... Sənə “sağ ol” demək istəyirəm ki, elə mərifətli oğul böyütməsən...

–Onu böyüdüncə it zülmü çəkmişəm... – qadın ah çəkdi, yaman kövrək imiş, gözləri də doldu birdən-birə... – Çox çətindi, çox...

–Adın nədi sənin?

–Samirə... Nədi ki?

–Heç nə, gözəl adın var... İraqda Samirə adında şəhər də var. Bilirsən yəqin...

–Yox, mən hardan bilim, mən yazıq heç vaxt bu şəhərdən o yana çıxmamışam...

–Ay Samirə, sənə bir işim düşüb axı... – münasib sözlər tapmadığından, uzatmayıb mətləbə keçmək istədi. – Kiçik bir işdə mənə kömək eləyə bilərsən?

Qadın onun sözlərini başa düşdüyü kimi yozdu:

–Zibili atmaq istəyirsən? Ver bura...

–Yox, nə zibil... Qiyməmə sənə, özüm atacam, onsuz da həyatə düşməliyəm... – qapını araladı. – İçəri keçə bilərsən, sənə sözüm var...

–Keçə bilmərəm... – qadın səntirləyib bir addım gerilədi, çaşdığından geriye də boylandı, deyəsən, divara söykədiyi döşəməsilənə baxırdı. – Kamera ilə baxırlar, iş vaxtı içəri girə bilmərəm... – ona xəbərdarlıq elədi. – Nə sözün var burda de... – səsindəki əsəbilik və təəssüf bir-birinə qarışmışdı.

–Ağlına pis şey gəlməsin... – dili dolaşdı. – Mən tək yaşayıram, dedim bəlkə ev işlərində kömək eləyəsən mənə... Paltar yuyub ütüləmək, ev yığışdırmaq, yemək bişirmək kişi işi deyil... Görürəm çox səliqəli qadınsan... Sənin oğlun da məni yaxşı tanıyır. İncimə, başqasına ürək qızdırma bilmirəm e... Hər yoldan ötəni də evə buraxmaq olmur axı...

–Bilmirəm ki... – qadın fikirli-fikirli tərəddüd elədi. – Belə... Birtəhər çıxır e... Tək yaşayan kişinin evinə gedib-gəlmək düzgün alınar görəsən? Adamlar pis başa düşməz ki?..

–Cüt yaşayan kişinin köməyə ehtiyacı olmur ki... – Samirəni yola gətirmək üçün son çarəyə əl atdı. – Mən də sənə qardaşın, pis şey fikirləşmə...

–Axı mən işdəyəm... Saat altıdan sonra gələ bilərəm... – səsi həlimləşdi. – Başqa cür alınmayacaq...

–Nolar, fərqi yoxdu, altıdan sonra olsun... Bu gün işdən sonra gəl, detalları aydınlaşdıraraq...

–Nağayraq? – qadın başa düşmədi.

–Qiyməti-zadı danışmaq, mənzilə bax, ütünün, tozsovuranın yerini bil...

–Hara gəlim?

–Hara gələcəksən, bura, mənim evimə... – qadının gözlərinə baxdı, Samirə baxışlarını yayındırdı. – Ürəyindən qara qanlar axırsa, Fəxrəddini də özünlə gətir... Çox iş yoxdu evdə, həftədə iki-üç dəfə gəlsən, kifayətdi...

–Gələrəm... – qadın qeyri-ixtiyari sağ əlini saçlarına çəkdi. – Onsuz da Fəxrəddinə deyəcəm ki, təzə bir vəzifədə də işləmək istəyirəm... Yəqin narazılıq eləməz... Artıq pul baş yarmır ki... – sanki əlini saçına dediklərini müsaibinə yaxşı başa salmaqdan ötrü çəkmişdi.

–De, de, o, məni yaxşı tanıyır... Allah sənə o zəhmətkeş balanı gözdən-nəzərdən qorusun... Ona de ki, sənə dişlərini düzəltmək istəyən kişinin mənzilidi, qırmızı cipin yiyəsi... Pulun artıqlığına gəlincə, pul heç

vaxt artıq olmur, ay Samirə, pulu yetirən xərclənəcək yeri də göstərir... – söhbəti özəyə yaxınlaşdırdı ki, qadını hürkütməsin. – Yaxşı, puldan söz düşmüşkən, ayda nə qədər pul istəyirsən? Bəlkə elə bəri başdan deyəsən? Şərti şumda kəsək yaxşıdı, elə deyil? Örtülü bazar dostluğu pozar...

–Baxarlıq da... – dəqiq bir söz deməsə də, alış-veriş söhbətinə gələndə çöhrəsi nurlandı. – Əsas pul deyil ki, hörmətdi... Pul bu gün var, sabah yoxdu, alan da qurbanolduğumdu, verən də...

“Əgər rəhmətlik əminin dediyi kimi bədən tanrının əmanətidisə, o əmanətə yaxşı qulluq eləmək üçün imkan lazımdı, ha fikirləşirsən, axırda gəlib üzü dalana dirənirsən, yaxşısı budu elə üzdən gedəsən, anlamağa çalışasan ki, göresən bu gülüzlü qadın: “hörmət” deyəndə nəyi nəzərdə tutur, zəhmət haqqı əvəzinə hörmət nə deməkdi?” – düşünüb dilləndi:

–Narahat olma, mən də qanmaz deyiləm, özün qiymət deməyə utanırsansa, sənün ürəyin istəyəndən çox verəcəm...

–Allah köməyin olsun... – Samirə suclu kimi onun üzünə baxdı utana-utana, uzun kirpiklərini tez-tez qırırdı. – İmkanımız olsa, səndən pul almazdım, əl tutmaq Əlidən qalıb... Kasıbçılığın üzü qara olsun, adamı yaxşılıq eləməyə də qoymur... – gülümsündü ələcsiz-ələcsiz, ağappaq dişləri göründü, dişlərinin rənginə həmahəng sifətindəki yorğunluq üzündəki təbəssümü kədərli cizgilərlə örtüb kölgələndirmişdi.

–Mən özüm elə şeyə razı olmaram... – dedi və qadının ucu yuxarı dikilən balaca burnunu sıxmaqdan özünü güclə saxladı.

Bazarkom Mövsümün qızının da burnunu yüngülcə sıxardı hərdən. Samirənin də bir suyu bazarkomun qızına bənzəyirdi. Yarı bölünmüş bir alma kimi olmasalar da, oxşar cizgilər göz önündəydi. Samirənin döşlüyünü-zadı çıxardıb, yaxşıca geyindirib-kecindirseydilər, yəqin ki, oxşarlıq bir az da artardı. Elə adları da bir-birinə bənzəyirdi o rəhmətliklə önündəki qadının... Lakin yəqin ki, o tərəfdəkinin indiyə alını qırışmışdı, bənizi saralıb-solmuşdu. Qapqara, qalın, uzun, sıx saçları da ağappaq ağarıb seyrəlmişdi. İlahi, göresən o dünyada necə qocalırlar? Ya orda hər kəs elə öldüyü yaşdaca qalır?..

Elə Samirə də yəqin qız, təzə gəlin vaxtlarındakı kimi deyildi, yaşa dolmuşdu, amma elə qadınlar var ki, yaşlansalar da, yazılan yazının ucbatından həyatın dibinə ensələr də, cavan qızlardan min pay irəli olurlar, təbiət o qadınlardan hər şeyi əsirgəsə belə, ömürlərinin axırınacan onların gizli gözəllik təravətini qoruyur. Deməli, həqiqətən belədi, bir yandan bağlayan digər tərəfi açıq qoyur, aldığına əvəzini hökmən verir... Yox, əgər dörd tərəfi də bağlayırsa, deməli, sənün kitabın birdəfəlik bağlanıb, yolun oyanlıqdı...

* * *

Bıçaq məsələsindən üç il sonra Əhmədin atası öldü. Əhməd universiteti təzəcə bitirib həkim işləyirdi sonralar sahibi olacağı klinikada. Bibisi telefonda baş-ayaq demişdi Əhmədə bəd xəbəri ki, onu çox qorxutmasın, üzməsin... Demişdi ki, əmin rəhmətə gedib, tez gəl... Yəqin

bibisi elə bilmişdi ki, əmisinin ölümü ata itkisindən az ağrılar qardaşı oğlunu...

Dəfndən sonra gediş-gəliş seyrəlmişdi, çadırdakı molla da çıxıb getmişdi ki, Allah atana, qardaşına rəhmət eləsin – onunla əmisinə xitab eləyirdi ağ saqqallı, girdəsifət, totuq-motuq, balacaboy molla – gedin dincəlin, bu gün məzarlıqda yorulub əldən düşdüz, sabah gəlib-gedən lap çox olacaq, eşitməyənlər eşidənlərdən qat-qat çoxdu axı, halal xoşu olsun, hələ rəhmətlikdən ötrü altı gün də əldən düşəcəyik, elə mənim də evə gedib bir az mürgüləməyim bəd olmaz...

Molla çadırı tərk eləyəndən sonra bir də baxdılar ki, içəridə özlərindən başqa heç kəs qalmayıb. Elə ikisi uzun masanın arxasında üzbəsurət əyləşib; əmi və qardaşoğlu... Qonşu mizlərdəki çay dəstgahını, xurmanı, halvanı götürüb aparmışdılar, onların qabağındakıları isə götürməyə ürək eləməmişdilər. Hava qaralmışdı, çırcıramalar aramsız nəğmələrinə başlamışdı, çadırın tavanındakı bütün iri elektrik lampaları sondürülsə də, onların başının üstündəki yanmağındaydı, lampanın ətrafında da pərvanələr dolaşırdı, daha doğrusu, uçuşurdu...

Armudu stəkandakı soyumuş çayla dodaqlarını isladıb bu dəfə əmisindən – bibisini təkliyə çəkib soruşmuşdu, lakin aldığı cavabdan ağılı bir şey kəsməmişdi – xəbər aldı:

–Nədən öldü o?

Qardaşı oğlunun atası haqqında yad adam ədası ilə danışmağı əmisini diksindirə də, üstünü vurmadı. Deyəsən, qardaşoğlu da bunun fərqi nə varıb səhvini düzəltdi:

–Yazıq atamı deyirəm, niyə öldü birdən-birə? Sağlam görünürdü axı, mən biləni, şikayət də eləmirdi heç yerindən...

–Nə deyim... – əmisi çiyinlərini çəkdi. – Əslində, çoxdan ölmüşdü o... Sən dünyaya gələndə anan öldüyü gün... Anandan sonra başladı içməyə, deyib-gülməyə, kefli İsgəndərlik eləməyə... Elə sən də araq içməkdə atana çəkdin... Amma o, anan ölənə qədər dilinə içki vurmamışdı, qatı dindar idi, oruçtutan, namazqılan... Anandan sonra qurşandı içkiyə... Axırı da ki, belə... – dərindən nəfəs aldı. – Belə dedilər ki, guya, gecə yatdığı yerdəcə qəfil burnundan qan açılib, həmin qan gedib boğazına, boğulub binəva qardaşım... – dəqiqləşdirdi. – Həkimlər belə deyir... Yatağı, üst-başı da qan içindəydi öləndə...

–Konkret nə dedilər, nədən ölüb?

–Dəqiq bir söz demək üçün meyiti yarmaq lazım idi. Buna da mən icazə vermədim, nə fərqi var, ölən ölüb, torba dolub, day ölünü niyə incidək? Bircə bunu qandım ki, içkili olub gecə yatanda da... Tək olub evdə... Bəlkə yanında adam olsaydı, xırıltını-filanı eşidib vaxtında ona kömək eləyə bilərdi. Neyləmək olar... Qismət... Qədər... Yaxşı ki, sən evləndin, ölməmişdən qabaq sənin toyunu gördü... – zorla gülümsündü. – Bəs məni niyə çağırırdın toyuna?

–Hər şey qəfil, tezbazar oldu... Yatsam, yuxuma da girməzdi ki, elə tanınmış adamlarla qohum olub bir-iki həftənin içindəcə evlənəcəm... Həm də bilirdim ki, sən gəlib içki məclisində oturmazsan...

–Heç olmasa bibini çağırıydın, səni o böyüdüb axı...

–Eh, elə yaxşı ki, çağırmamışam, rəhmətlik atam gəlib o toyda içdi, piyan oldu, aləmi bir-birinə qatdı, bir hängəmə qopardı ki, indiyəcən arvad tərəfi məni məsxərəyə qoyub gülür...

–Hə... Rəhmətlik quzu kimi sakit idi, amma içəndə şirə dönürdü... Hamını acılayırdı, camaat da sağ olsun, başa düşürdü, xətrinə dəymirdi onun, birtəhər yola verirdi... İçib gözü qızanda elə bizi də söyürdü. Bibini də, məni də... Özün neçə kərə şahid olmusan ki... “Juliklər, – deyirdi bizə, – siz olmasaydız arvadım ölməzdi, balam yetim qalmazdı, bacım ölməzdi, bacımın uşaqları ölməzdi”. Guya, sənin ananın, böyük bibinin ölümündə biz, kiçik bibinlə mən günahkardıq. Nə deyəsən, xasiyyətini bildiyimizdən dərinə getmirdik, pişim-pişimlə birtəhər sıgallayırdıq, çalışırırdıq ki, atan kefli olanda onun gözüne görünməyə, o rəhmətlik də həftənin yeddi gününü içirdi. Elə içən olduğuna görə ayrıca ev tikdirib tək yaşayırdı... Mən də kömək eləmişdim atanın o evi tikməyinə... Öz abrimin ucbatından... Bibin yazıq da qalmışdı iki evin arasında gic-gicələk... – əmisi sağ gözüünü ovuşdurdu.

–O sözləri mən də eşitmişdim atamdan... Kefli olanda yaxın getmək olmurdu ona, ayıq olanda xəbər alırdım, utana-utana qayıdırdı ki, nə bilim e, dilimə o zəhrimar araq deydi, özümü-sözümü bilmirəm... Üzürlü sayın... Doğrudan, ay əmi, o, niyə elə deyirdi sizə?

–Nə bilim, araq aqlını başından alırdı da rəhmətliyin... – əmisi söhbəti dəyişdi. – Arvadını niyə gətirməmişən?

–Tələsik oldu... Arvadın yığışmağını gözləsəydim, atamın qırxına da yetişməzdim...

–Elədi... – başını tərpətdi əmisi. – İndiki arvadlar elədi... Ömürlərinin yarısını bəzənib-düzənməklə keçirirlər, bizim gəlinbacıdan uzaq, üstü bəzək olur, altı təzək... Sənin də bütün işlərin lapdan olur... Lapdan evlənirsən, lapdan gəlirsən... Uşağınız yoxdu ki, hələ?..

–Yox... Narahat olma, kişinin qırxına gətirəcəm arvadımı da, hələ üstəlik onun dayısını da...

–Mən narahat deyiləm, gələn də sağ olsun, gəlməyən də... Deyirlər sənin arvadının dayısı böyük adamdı?

–Hə, vəzifəli adamdı... Özün tanış olanda görəcəksən...

–Nə işə... Belə-belə işlər... Nəslimiz gedir... Lap düzünəsi, nəslimiz bitir... Mən qalmışam, bibin qalıb, bir də sən... Mən də çox çəkmərəm day...

–Niyə, ay əmi, haran ağrıyır?

–Heç yerim, ağrının bura nə dəxli?.. Hiss eləyirəm ki, yaxındadı...

–Nə?

–Əcəl...

Əhməd aradakı öləzik sükutu pozub çəkingən-çəkingən dilləndi:

–Ay əmi, bilirəm, indi yeri deyil, ancaq bir şey soruşum səndən... Sən nə səbəbə evlənmədin?

–Nə bilim... – gülümsündü əmisi. – Özümə söz vermişdim ki, bibin ərə getməyincə evlənməyim...

–Bəs nə oldu?

–Heç nə, nə bibin ərə getdi, nə də mən evləndim... Yəqin hansısa günahımıza görə biz bitib-tükənməliyik...

–Hansı günahımıza, axı biz din-iman adamıyıq?.. Əstəğfərullah, camaat bizim ətəyimizdə namaz qılır, bizə müqəddəs kimi baxır... – qəfil canına vicvicə düşdüyündən ümumiləşdirib özünü də əmisinə tay elədi. – Özünüz evlənib ərə getmirsiz, sonra da deyirsiz ki, tükənməliyik...

–Camaatın necə baxmağının zərəcə önəmi yoxdu... Sənin bilmədiyin şeylər çoxdu...

–Nələr?

–Mətləblər...

–Mən o mətləbləri haçan biləcəm?

–Mən öləndən sonra...

–Allah uzaq eləsin, ay əmi, nə ölüm-ölüm salmısan? İtkinin birinin yükünün altından çıxıb bilmirəm, qoysana nəfəsimizi dərək... – qısaca ara verib davam elədi. – Olmaz ki, sən özün elə burdaca anladasan mənə o gizli mətləbləri? Əmi-bala nə sirr ola bilər axı bizim aramızda? Nədi bizim günahımız ki, qırılıb gedirik, boşalanların da yeri dolmur?..

Məclisdə çay paylayan lopabığ kişi onlara yaxınlaşdı:

–Mən getmək istəyirəm, getməmişdən qabaq sizə bir çay verim?

–Yox, – dedi əmisi. – Elə biz də dururuq... – ayağa qalxdı.

Lopabığ üzrxahlıq elədi:

–Sabah iş çox olacaq axı... Mən də gedib bir az gözümün acısını alım...

Əhməd də çar-naçar, könülsüz-könülsüz yerindən durdu. Deyəsən, onların qalxıb getməyi lopabığın ürəyindən idi, tez masanın üstünü yığışdırdı, sonra yığışdırdığı yerə bir kətil qoydu, yuxarı dırmaşıb qabarlı, yekə əlləri yana-yana tavandan sallanan lampanı burub söndürdü, ətrafa qaranlıq çökdü. Ağappaq çadırı öz rəngində göstərməyə göydəki bədirlənmiş ayla saysız-hesabsız ulduzların gücü-qüvvəsi yetmədi...

* * *

Elə həmin axşam gəldi Samirə Əhmədin evinə. Özü də tək... Hər şeyi danışsalar da, qadın yenə görəcəyi işin zəhmət haqqını demədi. Üstəlik, bəri başdan işə girişib mətbəxdəki bulaşmış qabları da yudu, çay da dəmlədi ev sahibinə. Düzdü, o çaydan özü də içdi ev yiyəsinin təkidi ilə...

–Amma səndən bir xahişim var, bu döşlüyü taxma bizə gələndə... – Əhməd sevdiyi yellənən qoltuqlu kürsüsünə yayxanıb masa arxasında ürkək-ürkək çay içən Samirəyə baxaraq qımışdı. – Vapşə, yığışdır qoca qarılar sayaq altdan-üstədən geyinməyi...

–Nöşün? – qadın çaşqın-çaşqın oturduğu yerdəcə başını əyib önünə, daha doğrusu, önlüyünə nəzər saldı diqqətlə. – Nə olub ki, buna? Çırığı, yırtıq-söküyü yoxdu axı...

–Ona görə demirəm, sənə yaraşmır... – səhvini düzəltdi. – Day sən bu evin adamı sayılırsan, qəfil evə tanış-biliş gələr, yaxşı düşməz. İncimə, bura gələndə bu qaramat ger-geyimi çıxart, səliqəli geyin, saçlarını dara, ətirən, elə bil ki, işə yox, toya-bayrama, qonaqlığa gedirsən...

- Mən ha... – Samirə gülümsündü. – Yazıq canım...
- Yaxşı paltarın yoxdu?
- Samirə qızarıb yavaşdan:
- Var, nöş yoxdu... – dedi. – Ancaq o cür geyinmək, bəzənib-düzənmək mənə yaraşmaz axı...
- Əhməd çəkinsə də, dilini dinc saxlamadı:
- Nolub ki, sən cavan, gözəgəlimli, yaraşıqlı, şirin qadınsan... – sadaladı. – Sənin tayların hələ ərə getməyib...
- Denən qarıyıb evdə qalıblar da o yazıqlar... – büllur stəkandakı çaydan bir qurtum alan borclu qalmadı, zarafata zarafatla cavab verib mətəbə qayıtmaq istədi. – Demək, Əhməd qardaş...
- Mənə “qardaş” demə... – qadının sözünü kəsdi.
- Elə nöşün? – qadın əlindəki stəkanı nəlbəkiyə qoydu.
- Belə... Kədçifason çıxır e... – cavab tapdığına sevindi. – İndiki adamlar buna yaxşı baxmır, geridəqalmışlıq sayır...
- Hə... Bəs nə deyim? Əhməd məllim?..
- Məllimsiz... Elə Əhməd də, vəssalam...
- Nolar, sən deyən olsun, Əhməd qardaş, e... Əhməd, demək, qərara gəldik ki, mən bu evdə təkcə sil-süpürlə, təmizliklə məşğul olmuyacam... Yemək-içmək, biş-düş işinə də baxacam, bazar-dükana da gedəcəm, elədi? – qadın sualedici nəzərlərlə onu süzdü.
- Elədi... – Əhməd razılıqla başını tərpətdi. – Bu gündən bu evdə bütün işlər sənə həvalə olunur...
- Nə olur? – Samirə key-key gözlərini döydü.
- Yəni sənə tapşırılır... – o, izah elədi.
- Hə... Onda mən bilməliyəm ki, sən hansı yeməkləri xoşdayırsan...
- Elə bir yemək kaprizim yoxdu...
- Nəyin yoxdu?
- Yəni daşdan yumşaq nə oldu yeyirəm... – qalxıb əlindəki yarımçıq stəkanı masaya qoydu. – Amma narahat olma, hər dəfə əvvəlcədən sənə deyəcəm ki, nə bişirəsən, könlümə nə düşüb...
- Bazarlığa gedəndən sonra aldığım şeylərin qiymətini qəpiyinəcən kağıza yazacam ki, yoxlayasan... İnanmasan, mənə qoşulub dükan-bazara da gedə bilərsən... Mənə haram pul lazım deyil...
- Əhməd gülə-gülə keçib yerində oturdu:
- Sənnən bazara gedənəmsə, day səni neynirəm?.. Mən bütün ev işlərini sənə tapşırıram ki, mənə rahat olsun... Halal-harama gəlincə, sənə inanmasaydım, etibar eləyib bu cür böyük, məsul bir vəzifə tapşırmazdım. Mən uşaq deyiləm, tükü tükədən seçirəm, adamları ilk kəlməsindən tanıyıram, bilirəm ki, kim hansı yuvanın quşudu...
- Samirə tarım oturub rəsmi görkəm aldı:
- Çox sağ ol, səni peşman eləmərəm, inşallah...
- Əhməd gülməyini zorla saxlayıb ciddi-ciddi:
- Təki sən deyən olsun... – dedi. – Görək... Elə sən işə başlayannan yaxşı-yaman üzə çıxacaq... Yəqin ki, mən bu dəfə zənnimdə yanıltaram...

–Neyniyərsən?

–Heç... – Əhməd münasib söz tapa bilməyib xəbər aldı. – Mobil telefonun var sənin?

–Həlbət ki... Çoxdan var... Ancaq götürməmişəm, evdədi...

...Samirə gedəndən sonra Əhməd qapını örtüb eyvana çıxdı, siqaret yandırıb qaranlıqda hündür dirəklərdəki işığı yanan həyətə baxa-baxa öz-özünə dedi: “Bunu əhliləşdirmək asan olmayacaq”...

* * *

Bıçaq məsələsindən təxminən on beş il qabaq Əhmədin böyük bibisi, atasının və əmisinin böyük bacısı rəhmətə getmişdi. Deyirdilər, guya, arvad gecə yatanda qaz sobasının tüstüsündən boğulub. Özü də ailəliklə... Özü, əri, oğlanları, hamilə gəlini... Heç biri ayılıb özünə gəlməyib... Birdən-birə necə olubsa – incəlikləri bilmirdi Əhməd – qaz sızıntısı olub evdə... Beləcə, yekə bir ailə, üzü bəridə duruş gətirməyib, elə yatdığı yerdəcə köç eləyib o biri tərəfə...

Əmisi həmişə bibisigilin ölümündən söhbət düşəndə deyərdi ki, dəvə oynayanda qar yağar, sevinirdik ki, bizim yerlərə də qaz çəkirlər, day məxluq qışda evinə odun-modun, çır-çırpı daşımaq əzabından qurtulacaq, di gəl, onun da çanağı bizim başımızda sındı...

Balaca Əhməd təəccüblə soruşardı ki, ay əmi, dəvə də oynayar? Əmisi də cavab verərdi ki, dəvələr adətən Ərəbistanda, isti yerlərdə olur, orda yaşayan uşaqlar da istidən bezikib, usanıb ata-analarından xəbər alırlar ki, bəs bizim yerlərə haçan soyuqlar düşəcək, qar yağacaq? Böyükklər də onları ovundururlar ki, dəvələr oynayanda... Beləcə, həmin uşaqlar böyüyüb qocalanacan həsrətlə dəvələrin oynamağını gözləyirdilər. Əhməd əl çəkmirdi: “Bəs, dəvələr oynamır?” “Yox... – kədərli-kədərli yüngülcə ah çəkərdi əmisi. – Hələ ki, oynamır, dalı yerə dəysə də oynamır”. Əhməd əl çəkməmişdi: “Bəs, qarın rəhmətlik bibigilə nə dəxli var?” Əmisi buna da cavab tapmışdı: “O dəxli var ki, soyuqlar düşüb qar yağmasaydı, şaxta tüpürcəyi havada dondurmasaydı, bibingil gecə evdə qazı yana-yana qoyub yatmayacaqdı, heç biri də tələf olmayacaqdı”.

Böyük bibisi əmisigilə yaxın olurdu...

O soyuq, havadan qaramat yağan bozuntul qış günü dumanlı xatirində idi Əhmədin... Amma yasdən sonra, yaz girəndə, lap dəqiqi, Novruz bayramı günü əmisinin onun əlindən tutub məzarlığa aparmağı yaxşı yadında idi. Günəş də kəsərli idi həmin gün, güc-qüvvəsini toplayıb şaxtanı, çovğununu, soyuğu “yumruqlayırdı”. Qaranquşlar gəlib çıxmasa da, qəbiristanlıqdakı həmişəyaşıl və çiçək açan ağacların budaqlarına, qəbirlərin üstünə, başdaşlarına qonub sinədaşlarına qoyulan xonçadakı şirniyyatdan dimdikləmək istəyən sərcələrin cikkiltisi məzarlıqdakı iynə atsan yerə düşməz adamların kədərli, hüznü səsinə qarışmışdı. Seyrək, nəm otların arasında oğrun-oğrun pusqu qurub marığa yatan pişiklər sərcələri tutmaq üçün girəvə axtarırdı, marığa yatıb bellərini əyərək az qala qarınları yerə dəyə-dəyə ehmal-ehmal yeriyirdi. “Bibinin qara bayramıdı... – demişdi

əmisi. – Gedək onlara baş çəkək.” Əmi qəsdən günortadan sonraya saxlamışdı böyük bacısının “ailəsi” ilə görüşü ki, qəbiristanlıqda adam az olsun, ancaq yenə də az qala qəbirdən çox adam vardı məzarlıqda. Ağlayanlar, fikrə gedənlər, “Yasin” oxuyanlar, başdaşını qucaqlayıb hündürdən ağı deyənlər saysız-hesabsızdı. Yəqin ki, ertədən, gün günortaya qalxınca lap çox olmuşdu bura gələnlər. Gəlib doyunca ağlamışdılar, ürəklərini boşaldıb rahatlanmışdılar, dünyasını dəyişənlərinə borclarını verib getmişdilər öz bayramlarını keçirmək üçün son hazırlıqlarını görməyə...

Bibisigilin basdırıldığı yerdən aralanıb ensiz cığırda Əhmədin anasının qəbrinə tərəf yol alanda əmmaməli bir kişi adamlardan ayrılıb uyuyanlara mane olacağından çəkinirmiş kimi, ayaqlarını yerə ehtiyatla basa-basa uşağın əlindən tutanın qabağına yeridi. Əmisi ayaq saxladı. Əmmaməli əmisi ilə görüşdü, sağ əlinin baş və şəhadət barmağı ilə balaca Əhmədin yanağını yüngülcə sıxıb:

–Kişibala, necəsən? – soruşdu. – Ay Allah saxlasın səni... – gülümsünüb ciddiləşdi, əmisinin üzünə baxıb nazik, ağ saqqalını qaşdı. – Böyük müsibətədi sənin bacının ailəsi ilə birgə bir gecənin içindəcə tələf olmağı... Çox böyük müsibətədi... Sanki hansı gözəgörünməz qüvvəyə gecəyarısı div yuxusuna aparıb onları ki, heç biri oyanıb hay-həşir sala bilməsin, qapı-pəncərəni açma bilməsin, yatmışları oyada bilməsin... – səbrlə sadaladı. – Sənə inanmayana lənət, xudaya... Bəndə nəkarədi, sən özün hər şeyi qəlibə salırsan, sənin mizanında zərrəcə əyinti ola bilməz... – göyə baxıb ağır iş görübmüş kimi, nəfəsini dərdi. – Hələ də özümə gələ bilmirəm, seyid... Ertədən bura gələn kimi, onların qəbrinin üstünə gedib “Yasin” oxudum rəhmətliklərə... – əşyayi-dəlil kimi əlindəki kitabı göstərdi. – Allah hamısına qəni-qəni rəhmət eləsin...

–Sağ ol, molla... – əmisi razılıq elədi.

–Borcumdu... – molla səsinə yavaşıtdı. – Fəqət o müsibətin baiskarı sənin qardaşındı... Sizin müqəddəs ocaqdan çıxan adam şeytan əməlinə uyub içki düşkünü olmamalıdı... Sən bir ağıl ver ona, seyid ağa, cəddinə qurban olum sənin... Yoxsa, iraq-iraq, hələ çox bədbəxtliklərə düşər olacağıq... – özünü müsahibinə yaxın, məhrəm göstərməkdən ötrü cəm halında dedi.

Əmisi Əhmədin bapbalaca, totuq əlindən tutdu, elə bil uşaqdan güc almaq istəyirdi:

–Molla, bacım öləndən sən bu sözü mənə neçə kərə demisən... – ara verdi azca. – Bir də demə...

–Niyə? – molla təəccübləndi.

–Çünki hərə öz əməlinə asılacaq, heç kəs bəndəni vəkil tutmayıb... – dedi əmisi və yoluna davam elədi.

–Dayan!.. – molla onların arxasınca səsləndi. – Dayan, seyid... Düz sözdən niyə inciyirsən, “demə” deyirsən, demərəm... Bir ayaq saxla...

Əmisi geri qanrıldı:

–Nədi?

–Gedək rəhmətlik gəlinbacımız üçün də “Yasin” oxuyum... – molla əlindəki kitabı tərəzidə çəkəcəkmış kimi, samballadı. – Yanındakı pəhləvanın anasını deyirəm. Yəqin ora gedirsən...

–Ehtiyac yoxdu, evdə özüm oxumuşam... – dedi əmisi. – Sən işində ol, molla, Allah ölənlərinə rəhmət eləsin...

...Bu dəfə sakitcə, dinməz-söyləməz mavi rəngli dəmir hasara alınmış bir məzarın başında dayandılar. Sinədaşının üstünə kimsə gətirib xonça qoymuşdu, xonçanın ortasında səməni vardı, səmənin ətrafında bayram şirniyyatı: şəkərbura, paxlava, badambura, qoğal, müxtəlif kağızlı alabəzək konfetlər... Qoz, fındıq, boyanmış yumurtalar... Dairəvi yaşıl sininin qırağında şam da yandırmışdılar. Əhməd qəbirin üstündəki hərfləri höcələsə də, axıracan oxumağa hövsələsi çatmadı. Əvəzində çoxdan əriyib siniyə yapışmış şamların “ölüsünü” saydı. Altı şam yandırmışdı xonçanı gətirən...

–Əmi...

–Ay can... – kövrək-kövrək dillənib uşağın əlini buraxdı əmisi.

–Bu mənim anamın qəbridi? – soruşduğunun cavabını bilirdi, əmisi ilə neçə kərə gəlmişdi bura.

–Hə... – əmi bunun fərqi nə varmayıb cavab verdi.

–İndi hardadı mənim anam?

–Göydə...

–Yerə basdırılanlar göyə uçar?

–Hə...

–Mən də oləndə göyə uçacam?

–Ona hələ çox qalıb... Amma gəldinsə, getməlisən...

–Getməlisənsə, niyə gəlirsən?

–Bilmirəm... Qaydanı biz qoymamışıq...

–Bəs kim qoyub?

–Allah...

Sükut...

–Əmi...

–Ay can...

–Bu xonçanı kim gətirib bura?

–Yəqin bibin gətirib... Ya da ki, xalangil...

–Ölülər bu xonçadakılardan yeyir?

–Yox...

–Heç nə yemir?

–Ancaq boyanmış bayram yumurtası yeyir ölülər. Başqa heç nə...

–Qabığını soyurlar yumurtanı yeyəndə?

–Yox...

–Qabıqlı-qabıqlı yeyirlər?

–Yox... Dirilər kimi yemirlər onlar...

–Bəs necə yeyirlər?

–Qabığını soymadan içini yeyə bilirlər yumurtanın...

–Əmi...

–Ay can...

–Niyə qoymadın molla gəlib anam üçün “Yasin” oxusun?

–Evdə özüm oxumuşdum...

–“Yasin” nədi ki?

- “Quran”ın bir hissəsidi...
- “Quran” nədi?
- Allahın kitabı...
- Ölülər “Quran”ı eşidir?
- Yox... “Quran” dirilər üçündü... Ölülər onsuz da hər şeyi bilir...
- Onda ölmək yaxşıdı ki... Göydə uçursan, hər şeyi bilirsən...
- Yaşayanda diri olmaq yaxşıdı, öləndə ölü... Ölməkdən ötrü yaşamaq lazımdı...
- Əmi...
- Ay can...
- Niyə bibigilin bayramına “qara bayram” deyirlər?
- Çünki olar yerin altına köçüb, orda da ki, qaradan başqa rəng yoxdu...
- Onda bizim bayramlarımız ağdı?
- Təkce ağ deyil, rəngbərəngdi...
- Qırmızı bayramı olanlar da var?..
- Yəqin ki, var...
- Əmi, anam indi bizi görür?
- Səni görür, məni yox...
- Uşaq əmisinə qısıldı:
- Dayan mənim yanımda, səni də görsün...
- Sənin yanında dayanmaqla deyil... – əmisi onu üzünə sıxdı. – Ölənlər görmək istədiklərini görür...
- Anam səni görmək istəmir?
- Bilmirəm... Yəqin indi o, səndən başqa heç kəsi görmək istəmir...
- Atamı da görmək istəmir?..
- Dedim də, səndən başqa heç kəsi görmək istəmir...
- Atam piyan olur, ona görə?
- Mən hardan bilim... Mən hələ ölməmişəm axı...
- Əmi...
- Ay can...
- Mən ölmək istəyirəm...
- Əstəğfürullah... – əminin bədəni gizildədi. – Allah uzaq eləsin, elə niyə deyirsən, bala?..
- Anamı görmək istəyirəm...
- Darıxma, görəcəksən... – əmisi başqa söz tapa bilməyib dodaqaltı mızıldadı. – Day gedək, gecdi...
- Bir az da dayanaq...
- Yorulmamısan? Niyə dayanaq?..
- Yox, yorulmamışam, qoy anam doyunca görsün də məni...
- ...Bu söhbətdən sonra Əhməddən böyüyəndə nəçi olacağını soruşana cavab verərdi ki, yumurta daşıyan... Xəbər alanlar da uşağın “daşıyan” sözü ilə “satan” kəlməsini qarışdırdığını zənn eləyib gülüşərdilər. “Ədə, yumurta satmaq nədi, xırdaçılıq eləmə, zərgər ol, qızıl-gümüş sat, əlin pul-nan oynasın”. Balaca Əhmədsə iki ayağını bir başmağa dirəyib dediyindən dönməzdi. “Yox, mən yumurta daşıyan olacam”. Deyəsən, heç əmisi də onun niyə belə dediyinin fərqiə varmırdı... Amma o gün, məzarlıqda

əmmaməli molla ilə rastlaşdıqları gün Əhmədin xəyalından izsiz-tozsuz keçib getmədi, əksinə, həmişəlik yaddaşının ən üzde olan yerində özünə yer eləyib zaman-zaman gözünün qabağına gəldi...

Bibisinin qara bayramında əmisinin əlindən tutub qəbiristanlıqdakı məzarların arası ilə gələrək anasının qəbri üstündə ayaq saxlayan gündən tez-tez eyni yuxunu görürdü. Görürdü ki, qəbiristanlıq yamyaşıl ağaclarla doludu, məzarlıqda gül gülü, bülbül bülbülü çağırır. Başdaşılar da yaşıl yarpaqlı ağaclarla, kollara, güllərə çevrilib. O, toya-bayrama gəlibmiş kimi, sevinə-sevinə ağac, gül, kol məzarların arasından keçərək öz anasının gül qəbrinə yaxınlaşır. Baxır ki, qəbrin yanında üzü aşağı gedən dolama, sonu görünməyən pilləkən var. Pilləkənin başında salıb sındıracağından qorxmuş kimi, ehməlcə şalvarının cibindəki yumurtanı çıxardır. Yumurtanı qırmızı boyanmayıb, ikrənglidi. Bir tərəfi bozdu, digəri gümüşü... Özü də yekədi, ağırdu yumurtanı, anlaya bilmir ki, belə iri yumurtanı balaca cibinə necə soxub və qoyduğu yerdən nə təhər çıxardı? Yumurtanı ovuclarının arasına alıb saysız-hesabsız pillələri yavaş-yavaş enir, endikcə zülmət qaranlıq pillələr işıqlanaraq nura boyanır və yumurtanı aparən ətrafdan fərqli səslərlə eyni sualı eşidir. "Kimə aparırsan, kimin payıdı ovcundakı?" "Anamı aparıram..." – cavab verir yumurtanı aparən. "Bəs bizim payımızı niyə gətirməmişən?" – yenə qarışıq səslər birağızdan süzülüb gəlir. Yumurtanı aparən yan-yörəsinə baxmadan yazıq-yazıq təəssüf, həsəd, yanğı dolu səs sahiblərinə cavab verir: "Axı hamınız üçün yumurtanı gətirə bilmərəm, əlimdən düşüb sınar". "Qorxma... – yenə xorla pıçıltı gəlir. – Əlindəki yumurtanı dağdan düşsə də sınan deyil". O, yıxılmaqdan qorxmurdu, çünki eşitdiyi səslərə görə yumurtanı əlindən düşsə də sınımayacaqdı. Səslərsə kəsilməmişdi, sanki danışanlar, xəbər alanlar kəsilib getmişdilər ki, gətirilən onlar üçün deyil, öz yiyəsi, öz sahibi var. Onların payı haçansa gələcək, yəqin o payı ya aşağı, ya yuxarı buraxılan kimsə gətirəcək. Belə düşünə-düşünə özlüyündə kəsənlərə təsəlli verən bir də baxdı ki, ayağının altındakı pilləkən yox olub, tamam yox olmayıb, amma o, addımını aşağı, boşluğa atır və ayağını boşluğa atan dəmdə təzə, yeni, nura boyanmış işıqlı bir pillə yaranır... Özü də adi nurdan yox, gözqamaşdıran nurdan, qızılı işıqdan... Arxaya boylananda da, gəldiyi, daha doğrusu, endiyi pillələri görmədi, yuxarıdakı pillələr ya silinib getmişdi, ya da görünməz olmuşdu. Nəhayət, bərq vuran qızılı qapının ağzında anicə, qapı öz-özünə açılanacan ayaq saxladı. Qapı açıldı, amma o, içəri girə bilmədi, lap dəqiqi, o, içəri girmək istəyəndə ordan qızılı saçlı, ağ paltarlı cavan bir qadın çıxdı. "Gətirmişən?" – gülə-gülə xəbər aldı qadın. O, başını tərpətdi. "Hə". Əlindəki yumurtanı qadına verdi. Qadın yumurtanı alıb dönüb getmək istəyəndə o: "Mən də gəlirəm?" – soruşdu, əslində, adi soruşmaq deyildi bu, yalvarış, xahiş, rica doluydu onun pıçıltısı. Qadının üzündəki təbəssüm kölgələndi. "Yox, sən gəlsən, geri qayıda bilməyəcəksən". "Bəs anam məni görmək istəmir? – doluxsunub məyus-məyus xəbər aldı. "Anam onsuz da səni görür", – qadın gülümsündü. "Mənə heç nə demək istəmir?" Qadın diqqətlə ovcundakı bozumtul-gümüşü yumurtaya baxdı. "Demək istəyir ki, geri dönüb pillələri enəndə

ehtiyatlı olsun". Deyəsən, yumurtanı götürən qadın çaşmışdı. "Enəndə, ya qalxanda? – çaşqın-çaşqın soruşdu o. Qadın dediyinin üstündə durub təkrarladı. "Enəndə". Və yox olub getdi.

Qadın yox olan kimi, Əhməd də quş kimi yüpyüngül yuxudan oyanırdı. Əlacı, daha doğrusu, qanadları olsaydı uçardı, lap topa, ağ buludlaracan qalxıb süzərdi göy üzündə. Yumurta daşdığı yuxunu görəndə, nədənsə, oyanandan sonra sevinci yerə-göyə sığmırdı. Ona elə gəlirdi ki, hər iki dünyanın ən mühüm, ən məsul bir işini görmək üçün seçilib, ondan başqa heç kəs bu qeyri-adi işin öhdəsindən gəlib ölülərə yumurta daşıya, iki dünya arasında əlaqə yarada, vasitəçi ola bilməz. Hər halda, "iş başında" pillələri enib-qalxanda başqa yumurta daşıyanla rastlaşmamışdı, yumurta istəyən başqa ölülərinə işi qiyamətə qaldığından onun ürəyindən keçirdiyi yalançı təsəlliylə inanmayıb göz qırpmında səslərini kəsmişdilər. Hər nəydisə, deməli, ölülərin də, dirilərin də ona ehtiyacı vardı.

Yuxunu görəndən illər keçdikcə böyüyüb yaşa dolsa da, rüyada yumurta daşıyan yekəlmirdi, elə birinci kərə yumurta apardığı yaşdaca qalmışdı, yəqin yolu o tərəfə düşənlərin yaşı artmırdı, artsa da üzü bəridəkilərin hesabı ilə, ölçüsü ilə uzlaşmırdı, uyğun gəlmirdi...

* * *

Samirə uzun döşlüyünü daha binanın həyətinə, dəhlizində iş görəndə də taxmırdı. Özünə əməlli-başlı fikir verməyə başlamışdı, sanki, əstəğfərullah, dəlinin yadına daş salmışdılar və həmin "dəli" də bəzək-düzək adına saçlarını da saraltmışdı. Hərçənd qara saç ona sarıdan yaxşı yaraşırdı, di gəl, sarıda qaranın arasına düşən dəndə itib getdiyindən, Samirə lap cavan görsənirdi və get-gedə onun görkəmindəki yeniliklər, təzəliklər, tərəvət, ən əsası, qadının getdikcə özünü Əhmədin mənzilində arın-arxayın, rahat hiss etməsi ev sahibinin nəzərindən qaçmırdı:

–Malades, getdikcə lap savramenni olursan... Mən bunu istəyirdim də... Yoxsa başında şal, qabağında döşlük, bircə niqabın-çarşabın çatışmırdı... Belə gözəlliyi gizlətmək rəvadımı? Nə göydəkinə xoş gedər bu, nə yerdəkinə... Bir də gördün, iraq-iraq, verdiyini aldı ki, gizlədirsənsə, deməli, lazımlı deyil, qaytar geri... Gözəlliyi gizlətmək xərcləməyə ürəyin gəlmədiyi xəzinəni yerə basdırmaq kimidi...

Qadın onun son kəlmələrini doğru-dürüst anlamasa da, borclu qalmadı:

–Bəxtəvər mənim başıma, məndə xəzinə nə gəzir? Özün belə, savramennidi-nədi ondansansa, nöşün sənə qədim, köhnə ad qoyublar, hə?

–Mən nə bilim... – Əhməd utanırmış kimi, çəkingən-çəkingən çiynlərini çəkdi. – Adam özü-özünə ad qoya bilmir axı... – çıxış yolu tapdı. – Bircə bunu bilərəm ki, əvvəlcə mənə peyğəmbərin adını vermək istəyiblər. Məhəmməd... Ancaq əmim razı olmayıb ki, day ağ eləməyin... Ona görə Məhəmmədə oxşar bir ad qoyublar mənə...

–Əmin nöşün razı olmayıb ki, sənə peyğəmbərin adını qoysunlar? Uşağa peyğəmbər adı qoymaq pisd ki?..

–Bilmirəm, orası mənə də qaranlıqdı... – Əhmədin qaşları çatıldı, anicə fikrə getdi. – Bəlkə istəməyib ki, əli qılıncı üzü bəri gələndə anasını o dünyaya göndərəne peyğəmbər adı qoyulsun...

–Yazıq arvad... – Samirə içini çəkdi. – Allah rəhmət eləsin, yeri behişt olsun... – ağlamsınıb özünü canıyanan kimi göstərmək istədi. – Ağır dərdi doqquz ay qarnında gəzdirdiyini doğasan, amma böyüdə bilməyəsen...

–Ancaq dəxli yoxdu, deyirlər yer üzündə yüz iyirmi dörd min peyğəmbər olub, yaqın onların arasında adı Əhməd olan da varmı... – sözlərinə ara verdi. – Sən bir çay gətir...

Samirə mətbəxdən çay gətirib Əhmədin qabağına qoyanda o, qadının döşlərinin arasına baxdı, qadın duyuq düşüb əlini sinəsinə apardı.

–Az, günəşin qabağını kəsmə... – zarafata saldı kişi. – Qoy heç olmasa gözümüzün qurdunu öldürək...

Qadın qızarıb gülümsündü və keçib divanda əyləşdi.

–Ay Əhməd...

–Nədi?

–Bu vaxtacan nöşün evlənmemisən?

–Nə bilim... Qismət... Sənin kimi gözəli, işdi-güjdüsü çıxmayıb da qabağıma...

–Heç istədiyini olmayıb?

–Olub, amma onu ilan vurdu qəbiristanlıqda...

–Oy... – qadın diksindi oturduğu yerdəcə. – Qəbiristanlıqda görüşürdüz?

–Hə...

–Başuvuza yer qəhət idi? Orda adam çox olar axı...

–Köhnə qəbiristanlıq idi çayın qırağında... Day orda heç kəsi basdırmırdılar... Səni aparacam kəndimizə... Kənd deyil e, indi böyüyüb, bitişib rayon mərkəzinə...

–İstəyirsən məni də ilan vursun?

–Düz deyirsən, ora getməyin düşər-düşməzi olar... Ora getməsək yaxşıdı... Onda bağa gedərik. Tapşırımaşam üç-dörd günə bağı təmizləyib abıra salacaqlar, səni bağa aparacam, dincələrsən yaxşıca...

–Mənim vaxtım olur ki...

–Şənbə günü işdən sonra gedərik, bazar günü axşam qayıdırıq... Bir gün də bir gündü...

–Bəs, Fəxrəddin nə deyər?

–Onu da aparırıq...

–O yazıq həftənin yeddi gününü işləyir...

–Təmiz dəniz havası alarsan...

–Qız vaxtı o qədər dəniz havası aldım ki, ömürlük bəsimdi. Mən başıdaşlı dəniz havası alıb günə çıxdım... Fikrim hələ də ilan vuran qızın yanında. Bəxtimiz oxşayır bir-birinə... İntəhası mən diriyəm, o, ölü... Zillət içində yaşamaqdansa, bəlkəm hələ üzüsulu getmək məsləhətdi?

–Pis başa düşmə, elə sir-sifətinizdə də nəsə bir oxşarlıq var sizin... – nəfəsini dərdi Əhməd. – Tak şto, bəxtim getirməyib mənim arvad sarıdan... Nətəhər deyirlər onu, yaqın mənə cadu eləyiblər, bəxtimi bağlayıblar...

–Evlənib boşanmısan ki, arvad sarıdan bəxtin gətirməsin?.. Anan sağ olsaydı, qoymazdı sən bu vaxtacan subay qalasan... Ananın şəkli var səndə?

–Yox, burda yoxdu, rayonda var... – dedi və yadına salmağa çalışdı ki, görəsən anasının şəklini axırıncı dəfə haçan görüb?

–Şəklin birin gətir bura, böyüt, vur divara... Ya da qoy cibinə, özünlə gəzdir... Həmi xata-beladan uzaq olarsan, həmi də rəhmətliyin ruhu şad olar...

Əhməd başını tərpətdi:

–Düzdü, gerek elə eləyəm...

–Yuxuna girir?

–Özü girmir, amma yanındakılar ondan mənə xəbər gətirir...

–Necə yəni yanındakılar?

–Yəqin ki, o dünyada dostlaşdığı qadınlar...

–Nə deyirlər o qadınlar?

–Deyirlər ki, pilləkəni düşüb-çıxanda ehtiyatlı ol...

–Ola bilməz! – Samirə təəccübləndi. – Mənim anam da evdən həyəət düşəndə ayağı sürüşdü, yıxıldı yerə, başı dəydi daşa...

–Öldü?

–Hə.

–Çoxdan...

–Mən əre getməmişdim hələ...

–Allah rəhmət eləsin...

–Sizinkiləri də... Hayıf ki, yuxudakıların, ölənlərin dilini bilmirik... Nədi, nə gözünü mənə zilləmişən? Birinci kərədi görürsən məni?

–Səndən belə sözlər gözləməyirdim...

–Elə bilirsən mən heç nə qanmıram?

–Qətiyyə... Sən çox incəliklərdən xəbərdarsan... Doğrudan, görəsən ölülər nə istəyir?

–Ölü, ya diri, heç bir ana qiyməz ki, oğlu subay öl... e... qalsın... Mən də Fəxrəddini tez evləndirib cavan nənə olacam...

–Deyirsən mən uje oyanlığam, ölürəm? – Əhməd qımıışdı.

–Allah eləməsin, nə olub ki sənə, cavan adamsan... Sən mənə fikir vermə, o qədər heç kəslə dərcləşməmişəm ki, şirin arzularımdan danışan kimi dilim dolaşır, günəşin əvəzinə... zad deyirəm... – gülümsündü, gözünün üstünə düşən saçlarını geri sayladı.

–Sənə fikir verməmək olar? Adamın aqlın alırsan?

–İstəyirsən mən day bura gəlməyim? – Samirə ciddiləşib dodaqlarını gəmiirdi. – O boyda oğlum, nə kimi qardaşım var, sənə ağılından keçənlərə uysam, el-camaat nə deyər?

–Bəs, sən nə tez əre getmişən? – qadının dediklərini eşitməyibmiş kimi, tələsik söhbəti dəyişdi. “Sən hardan bilirsən mənim ağılımdan nə keçir?”

–Qardaşımın dostu idi də... Tez-tez bizə gəlirdi... Məni başdan çıxartdı, evləndik... Üç aydan sonra pul qazanmağa getdi... Elə o gedəndi... – qadın da dərinə getmədi.

–Xəbər yoxdu?

–Yox... Bəlkəm heç sağ deyil?.. Hardasa öldürüb basdırıblar?.. – Samirə sualedici nəzərlərlə ona baxdı. – Necə fikirləşirsən? Başı əldə olsaydı, bir parça kağız yazardı, zəng eləyərdi, qazancından göndərərdi... Bu adam ölü bit qabığı deyildi ki, əfəl-əfəl dizlərini qucaqlayıb, bir yerdə oturub qalsın...

–Bit dizlərini qucaqlayır? – kişi zarafata salmaq istədi.

–Məsəl üçün deyirəm... – qadın onun sözlərinə fikir verməyib xəbər aldı. – Harda ola bilər bu adam? Sənin ağlın nə kəsir?..

–Nə deyim... – Əhməd çaydan bir qurtum aldı. – Hər şey ola bilər... Bəlkə sağ-salamatdı, arvad alıb orda, rahatca yaşayır özü üçün, öz kefindədi... İndi zamanə elədi ki, adam heç nəyə təəccüblənmir...

–Yox, elə olsaydı səsi çıxardı, qardaşım çox axtardı onu, səfirliyə də getdi, izini-tozunu tapa bilmədi...

–Düzdü, çətin arvad alsın, səni başqasına dəyişənin ağı yoxdu... – Əhməd dilini dinc saxlamadı. – Amma nə bilmək olar, oralarda bizimkiləri bər-bəzəkli sarışınlarla dəyişən qədərbilməzlər o qədər ki... – siqaret yandırdı. – Sən onu sevirsen?

–O, mənim yoldaşımdı, oğlumun atasıdı... Pis oğlan da deyildi...

–Hələ də onu gözləyirsən?

–Dedim də, oğlumun atasıdı, yazıq ölüb qalsın qürbətdə? Bilmək istəyirəm ki, başına nə gəlib...

–Belə... – Əhməd mızıldandı, araya sükut çökdü, bircə kondisionerin sakit, ritmik uğultusu gəlirdi.

–Day mən gedim... – qadın yerində qurcalanıb sükutu pozdu. – İşim qalmıyıb... Yeməyi sabah gəlib bişirərəm... Həvəsim yoxdu... – qəfil kədərlə pıçıldadı. – Həvəssiz bişirəmə, dadı olmayacaq...

–Neynək, get... – Əhməd etiraz eləməyib nədənsə, birdən-birə bikef-bikef, çarəsiz-çarəsiz siqaretin külünü külqabıya çırpdı.

–Sabah sənə nə bişirim? – qadın kişinin könlünü almaq istədi, bildi ki, ev yiyəsinin qəflətən sir-sifətindən zəhrimar yağmasında, bayaqdan həvəslə danışan kişinin bircə dəqiqənin içində kefinin pozulmasında öz “xidməti” danılmazdı.

–Nə oldu... – kişi etinasız-etinasız əlini yellədi. – Fərqi yoxdu...

–Yox, de... – qadın əl çəkmədi. – De ki, sən istədiyini bişirim... Mənim işimdi də bu...

–Mənim istəyimi yeməklə yola verəcəksənsə, heç nə... – Əhməd könül-süz-könülsüz mızıldadı.

–Heç nə bişirmiyim? – Samirə “heç nə”ni başa düşdüyü kimi yozdu.

–Yarpaq dolması bişirərsən... – qadını başından eləməkdən ötrü uzatmayıb dedi.

Qadın:

–Yaxşı, – deyib ayağa durdu.

Bazarkom Mövsümün qızını ilan vurandan üç gün sonra axşamüstü, lap dəqiqi, gün batıb hava qaralmağa doğru gedəndə – yox, deyəsən, bundan bir az ertəydi – Əhməd gözdən oğurlanıb – bibisi onu az qala addımbaaddım izləyib yanından əl çəkmirdi ki, yəqin şeytan azdırıb aparıb balamı günün günorta çağı köhnə qəbiristanlığa, indi də balam tək qalıb hövllənər, qorxar, təsadüfən başına gələnlərdən ağzı əyilər, dili tutular – getdi həyətlərindəki qapısız türbəyə, türbənin içindəki daşın yanına. Ancaq bibisi düzünü demirdi, məzarlıqdakı hadisə, bazarkomun qızını ilan çalmağı günün günorta çağı yox, elə indiki kimi axşamüstü baş vermişdi. Söz vaxtına çəkər, deyiblər, bu dəfə iş, qeylü-qal, qəziyyə vaxtına çəkmişdi. Heç kəs bilməsə də o, anlayırdı ki, hər şey gözünün qabağındakı, üstünə qara parça örtülən, parçanın üstünə də büllur nəzirqabı qoyulan – qabın içi boş idi, o iri qabdan türbənin küncündəki taxta stulun üstündə də vardı, amma adətən hamı nəzirini daşın üstündəki qaba atardı ki, diləyi tez eşidilsin, arzusu tez yerinə yetsin – daşa görə baş vermişdi. Burda, bu daşın yanında özünü saxlaya bilməyib Mövsümün qızını bərk-bərk qucaqlamışdı, öpmüşdü, qız müqavimət göstərmək istəsə də, gücü çatmamışdı ona, müvazinətini itirib daşın üstünə yıxılmışdı, o, birdən-birə dəliyə döndüyündən qızdan əl çəkməmişdi, qızın üstünə sərələnmək istəmişdi, lakin bu dəm qızın ya yumşaq yerinə, ya da buduna nə isə batmışdı – yəqin daşın nahamar, ucu şiş yeri idi, qan bürümüşdü daşın girintisi batan yeri, qızın çığırtısından o, tez-tələsik ayağa durub üst-başını səliqəyə salmışdı, yaxşı ki, yaxında heç kim yox idi, eşidən olmamışdı çığıranın səsini, qız isə əlini daşın şiş tərəfi batan yerə tuta-tuta ağlamsınmışdı. “Sən ağlını itirmisən, bu nə işdi tutmaq istəyirsən bu müqəddəs yerdə? Görərsən, müqəddəs daşın ikimizə də qəzəbi tutacaq, ikimizi də cəzalandıracaq bu daş”. Belə deyib budundan axan qanın paltarına höpduğunun fərqinə varmadan ufuldaya-ufuldaya, göz yaşlarını zorla saxlaya-saxlaya qaçıb getmişdi və düz bir həftə Əhmədi danışdırmamışdı... Beləcə, yəqin çox adam bu daşın güdazına getmişdi, hələ onun tanıdıqları cavanlar; qozbelin nəvəsi, bazarkomun qızı... Qozbelin nəvəsini maşın vurandan sonra Rəhim kişi özü bir az da əyilə-əyilə, az qala sürünə-sürünə özü gəlmişdi onların evinə ki, bir qələtdi eləyib, keçin nəvəmin günahından, bəlkə balam şəfa tapa... Əmisi də Rəhimi arxayın eləmişdi ki, Allah sənə nəvənə şəfa versin, biz heç kəsə bədbəxtlik, pislik arzulamırıq, rahat get, Rəhim, dilək bizdən, hidayət gözəgörünməzdən, inşallah, nəvən ayağa durar. Ancaq əmisinin duası kömək eləməmişdi, Rəhimin nəvəsi ayağa qalxmamışdı, özünə gəlib sağalsa da elə yataqdaca günləri bir-birinə calamışdı. Rəhimin nəvəsi heç... Günah elədi, cəzasını aldı. Cavan-qoca məsələyə dəxli yoxdu, hər suçun öz bədəli var. Bəlkə mənim yazıq anam da hansısa suçu ucbatından sənə qəzəbinə tuş gəlmişdi? Nəydi onun günahı? Bu evə gəlin gəlibsə, deməli, o da sənə nəzarətin altında olub, sənə heç nəyi gözdən qaçırmırsan, nəzərə almırsan ki, sucsuz bəndə yoxdu, insan öleridi, onsuz da axirətdə imtahana çəkiləcək. Elə bəri başdan, bəridə verirsən yazıq, zavallı, günahkar bəndələrə qulaqburmasını. Elə burursan

ki, qulaqları ilə bərabər, başları da çıxıb qalır sənin əlində. Amma sevinmə, bizə gücün çatmadı, anamı əlimdən alsan da sən bizi bir-birimizdən ayıra bilmədin. Mən hələ də yumurta aparıram ona...

Düzdü, qozbelin nəvəsini maşın vuranda mən də sevindim, amma indi ona da acıyıram... Sən rəhimsizsən, təsadüfən, bilmədən günaha batanı da bağışlamırsan, sənin əlindən bizim axirətdəki, məhşər günündəki məhkəməyə ehtiyacımız olmayacaq, bizi məhkəməsiz yerbəyer eləyəcəklər.

Bəs, Mövsümün qızının günahı nəydi? Bu işdə mənim suçuğum ondan qat-qat çox idi, böyük idi axı... Mən boyda öküzün, dəvənin qabağında necə dayanaydı o incə-mincə qız? Cəzalandırmaqdisa, cəzanın yekəsi mənə düşürdü, yox əgər, sən müqəddəs daş, sən də tərəfkeşlik eləyirsənsə, onda, göydən daş yağmalıdı. Yepyekə daş! Yağan daş elə sənin girintili-çıxıntılı üstünə düşməlidir, səni parça-parça eləməməlidir, əzib quma döndərməlidir, sonra da külək vurub həmin qumun hər dənəsini bir dəryə atmalıdı...

Ya bəlkə məni Mövsümün qızının ölümü ilə cəzalandırmısan? Bunu da düzgün saymıram, atanı övladla sınamaq, nə bilim, yeddi arxa dönəninin günahını gələcək nəsillərlə çıxmaq kin-küdurətililərin əsrlərdi öyrəşdiyi qan davasına bənzəyir. Ondansa burdakı günahların bədelini o dünyada ödəmək yaxşıdı. Bəridə ödənen elə bəridəkilərin ağına uyarlıdı, münasibdi. Yaxşıya-yaxşı, pisə-pis... Belə çıxır ki, yaradan bəridəkilər ağıldadı?... Bəs, ilahi qüdrət hardadı?... Bilirəm, deyirlər ki, sən adi, sıradan bir daş parçası deyilsən, burda məni param-parça eləsən də düzünü deyəcəm, çünki onsuz da ürəyimdən keçənlərdən xəbərdarsan. Sən qəddarsan, yaxşı ki, sən də gücünün həddi-hüdudu var, Allah bircə günlük səltənətini sənə versəydi, sənə tapşırsaydı, ələmlərdə bir canlı qoymazdın, hamısını məhv eləyərdin. Bəs mənə niyə toxunmursan? Günahkarın yekəsi sənə qarşıındadı, sənə haqqında bütün həqiqəti elə sənə dilindəcə, sakitcə, səssiz-sözsüz ürəyindən-fikrindən-xəyalından keçirir, sən də şübhəsiz ki, onu yaxşı anlayırsan. İndi növbə sənindi, ən azı, öldür məni... Elə indi, elə burdaca, dairəvi divarlarına dini şəkillər vurulmuş yerdə, oymalı masanın üstündəki zərli kətana bükülmüş "Quran"a and olsun ki, bütün əzaba hazıram, zərrəcə qorxmuram səndən... Həyətdəki it-pişiklər də sənə zəhməti duyublar, bu türbənin ətrafında hərlənirlər heç vaxt. Hərlənmək nədi, o heyvanları zorla da bura gətirmək olmaz. Ağız-ağıza verib hürəcəklər, hirsə bərkədən miyoldayacaqlar, onları tutanların əllərini-üzlərini cırmaqlayıb birtəhər imkan taparaq qaçıb gedəcəklər. Özü də ilan ağzından möcüzə nəticəsində qurtulan qurbağa kimi hoppa-hoppa qaçıb gedəcəklər. Ha dallarınca yüyür, xeyri yoxdu, omları yer üzünün ən bərk qaçan canlıları da tuta bilməyəcək. Mənsə heç yerə qaçmıram, öz ayağımla gəlmişəm, hazıram, hüsurundayam, elə elə ki, burdan, sənə türbəndən sağ-salamat çıxmıyam... Anama, Mövsümün qızına qovuşum, lap Rəhimin nəvəsini də öldür, onunla da görüşüm...

Stuldakı nəzir qabını daşın üstünə qoydu, eyni qablar yanaşı qoyulsa da, elə bil stuldan götürdüyü qab "böynubükükdü". Əlbəttə, qabın yerindəki stulda oturub yerini rahatlayana elə gəlirdi, yoxsa yəqin bibisi hər gün

buranı silib-süpürəndə biixtiyar stulun qabını daşın üstünə, daşın üstündəkini stula qoyub yerdəyişmələr eləyirdi, boynubükük görünən daşı şərəfləndirirdi, şərəfli yerdə duranı "taxtdan salırdı". Lakin şərəflənəninin də, taxtdan salınanının da "peşəsi", "iş" eyni idi; nəzir yığmaq, daha doğrusu, nəzir veriləni saxlamaq... Bəzən yuxanın arasında halva da çalıb gətirirdilər bura. Nazik zənbildəki səliqə ilə bükülən yuxaları daşın üstünə qoymağa ürək eləməyirdilər, qalın divarın içəri çıxıntısına qoyurdular. Yazda dəşikli – dəliklər açıqdı, şüşəsi yox idi – həmin çıxıntılarda qaranquşlar yuva qurub bala çıxardardı, elə vaxtlarda oralar tez-tez silinsə də təmiz sayılmazdı və konfet, şirniyyat, halva gətirənlər gətirdiklərini küncdəki oyma mizin üstünə, iri şamdanların yanına qoyaraq dualarını eləyib, diləklərini diləyib dodaqaltı nəsə pıçıldaya-pıçıldaya mürəxxəs olardılar. Gələnlərin hamısı eyni cür olmurdu, dizin-dizin sürünüb gələnələr, başını daşın üstünə qoyub zülüm-zülüm ağlayanlar, qəbir üstünə gəlibmiş kimi, ağır deyənlər də az deyildi. Hələ niyyət eləyib gecəni burda, bu daşın yanında, nazik palazın üstündə yatanlar da olurdu. Ancaq heç kəs ürək eləyib gecəni tək qalmırdı türbədə. Qapı yeri açıq, ərtafdakı qaranquşlar yuva qurub bala çıxardan – bibisi heç vədə qaranquşların yuvasını dağıtmırdı ki, günahdı, qanadlılar da müqəddəs daşa sığınıblar, ona pənah gətiriblər – girdə dəliklər bomboş... Balaca bir meh olan kimi türbənin içinə həzin uğultu düşərdi, viyılıyabənzər ün gələrdi içəridən... Əhd eləyib daşın yanında mürgüləmək istəyənlərin də canına qorxu düşərdi, xoflandıqlarından səhəri dirigözlü açıb yuxusuzluqdan sərxoş kimi səntirləyə-səntirləyə gedərdilər... Gedə-gedə də: "Daş sahibinə qurban olum... – pıçıldayardılar qorxa-qorxa, – bütün gecəni mələklər də göydən enib bu daşa təzim eləyirdilər... Hamısı da qanadlı, bəmbəyaz libasda, dan yeri ağarmağa başlayan kimi yox olub gedirlər, yalandan özümüzü yuxuluğa vurub yatmış göstərməsəydik, kim bilir gələnlər bizim başımıza nə oyun açacaqdılar". Səhəri sağ-salamat açıb evlərinə gedənlər mütləq daşın üstündəki nəzir qabına yaxşı pul qoyardılar, qızıl üzüyünü, biləriyini qoyanlar da olurdu. Adətən erkəndən bibisi qəsdən yavaşca öskürə-öskürə gələndə görərdi ki, daşın yanında yatmaq istəyənlər oyaqdı, gözlərindən yuxu tökülənlər yıxılmamaq üçün birbirlərindən tutub birtəhər qalxıblar ayağa, onu gözləyirlər, gələnlər Əhmədin bibisindən xeyir-dua almamış, getməyə ürək eləməyirlər ki, hörmətsizlik eləsələr, müqəddəs daşın acığı tutar.

Adi işlərə acığı tutan daş mənə niyə dəymir, mənə niyə toxunmur görəsən, mən nədən daşın ərköyünüyəm? Ya mənim zırıltım hələ qabaqdadı? Nolar, bu meydan, bu şeytan... Əstəğfərullah, əmim deyir ki, bu daşın yanında şeytanı yada salmaq ən bağışlanmaz günahdı. Deməli, ya vəlvələdən, ya zəlzələdən, mənim gühahlarımdan üstünə bir yekəsi də əlavə olundu. Day nəyi gözləyirsən? Yox, gözləmirsen, sən də hərəkətə gəlmisən, qətiyyəni yanılmıram, uzaqdan qulağıma zəif səslər gəlir, elədi, yüz faiz gəlir, səs yaxınlaşır artır, deyəsən, daşın altından gəlir səs... Ya türbənin yan-yörəsindən? Bu vədə özge adam nadir hallarda gəlir daşın "hüzuruna". Adam işinə, daha doğrusu, adam gəlişinə oxşamır bu,

adamlar dua oxuya-oxuya gəlir, əvvəlcə türbənin ətrafında üç dəfə dövrə vurub divarları öpür, bu səsdən, ündən çox hənirtiyə bənzəyir. Həqiqətən mələk hənirtisinə... “Mələk”sə başını içəri soxanda gördüm ki, özümüzünküdü. Əmimdi...

–Burdasan? – guya, cavab verməsəydim stulda əyləşib ayağımı ayağımın üstünə aşırıdığını görmürdü.

–Hə... – dedim yavaşca, oturduğum yerdən durmadan.

Gəlib yanımda dayandı, birbaşa mətləbə keçdi:

–Bircə onu başa düşmürəm ki, bazarkomun qızını ilan çalanda sən köhnə məzarlıqda nə gəzirdin?

–Burda başa düşməli nə var ki?.. – dedim. – Biz orda görüşməliydik...

–Bildim... – üzümə baxdı kədərli-kədərli. – Mövsüm yaxşı kişidi, abırlı adamdı, hər şeyin yerini biləndi... – sadaladı. – Heyif ki, balası o cür getdi əlindən... Çox heyif...

–Hamısını da bu daş elədi!.. – hirsle ayağa qalxıb əl-qolumu ölçdüm.

– O yazıq qız bu qəddar daşın güdazına getdi. Mən bu daşı sındırıb atacam çölə...

–Sus! Nə gicləyirsən?.. – mən əmimi heç vədə elə çıxıran görməmişdim, çıxırmaq bir yana, gözlərindən də qığılcım çıxdı. – Sən nəkarəsən ki, burda ağılıq eləyəsən?!. Qanmadığın şeyləri danışma!

Səsə bibim içəri girdi, yəqin yaxındaymış, girən kimi də məsələdən hali olmamış, qardaşına təcindi:

–Nə qışqırırsan, görmürsən balam özündə-sözündə deyil? İmkan ver yazıq uşaq özünə gəlsin də... Nolub, nə xəbərdi? Hay-küyün indiyə qalıb?.. – mənim boynumu qucaqladı. – O cür dəhşəti görüb mənim ağır balam... Gic-gic danışmayıb neyləsin, başı qaçıb da... – deyəsən, bibim əmimin sözlərini, mənə dediklərini eşitmişdi. – Ürək dözər buna?..

Əmim ona heç nə demədi, başını bulayaraq sakitcə çıxıb getdi.

Bir də baxdım ki, oymalı masanın üstündəki onluq lampa, lampanın ətrafına düzülmüş balaca, qızıl suyuna çəkilməmiş şamdandakı şamlar yanır. Əmim, ya da bibim bunları haçan, necə yandırmışdısa, mənim xəbərim olmamışdı, deyəsən əmim haqlı idi, mən hələ çox şeyi qanmırdım, çox şeydən xəbərsizdim...

* * *

Ertəsi gəldim atamın yanına, hərdən belə də olurdu, əmimdən inciyən kimi – bibimdənsə heç vaxt küsməzdim, bibim imkan verməzdi buna – gəlirdim bura. Elə axşamdan gəlmişdim, amma atam evdə yox idi, deyirdilər o, çox vaxt bazarın yanındakı qəlyanaltıda işləyən Rayanın evində qalır. Raya balaca, içinə iç-dörd masa güclə sıғыşan bufetəbənzər – yayda masaları çölə, bayırdakı ağacların altına qoyardılar, hər ağacın altına bir stol – qəlyanaltıxananın həm müdiri idi, həm ofisiyanti, həm də xadiməsi. Hər halda, heç kəs orda o arvaddan başqa işçi görməmişdi. O qəlyanaltıxanada – adı yekə hərflərlə şüşəli budkanın dəmir qapısının üstünə yazılsa da, “x” hərfi də pozulub getmişdi, olmuşdu

“qəlyanaltı-ana” – qəlyan-zad çəkilməzdi, adətən bazar alverçiləri yorğunluqlarını çıxartmaqdan ötrü elə tezbazar bir tikə kolbasa-çörəklə, şoraba ilə yüz vurub qaçırdılar mallarını xırıd eləməyə. Rayanın əri Paşa müəllim çoxdan ölmüşdü, deyirdilər, elə Rayanın budkasının yanında lap-dan ürəyini tutub yıxılmışdı, həkimlər özünü yetirincə, canını tapşırırmışdı. Məndən də yekə bir qızı vardı Rayanın. Şəhərdə ərdaydı... Amma orasını indiyəcən dəqiq bilmirəm ki, Rayanın qızı həm də Paşa müəllimindi, ya yox, çünki deyirdilər Rayanın Paşa müəllimdən də qabaq əri olubmuş, elə Paşa müəllim də arvadı Gülarə xalanı boşamışdı Raya ilə aranı düzəldəndən sonra... Sözümlün canı budu ki, Paşa müəllim də, bufetçi Raya da mənim atamdan xeylaq böyük olardı...

Hər nə isə, məhəbbət yaşa baxmır, sevənin gözü kor olur, həmin gecəyə mənim gözümlə kor olmamışdı, di gəl, ilan vuran yatdı, mən yox. Hirsimdən səhəri dirigözlü açıb təzədən cumdum atamın yanına, bu gedişin necə bitəcəyini təxmin eləsəm də, mənə elə gəlirdi ki, bu dəfə başqa cür olacaq, atam məni öz yanında saxlayacaq, qoymayacaq geri qayıdım.

Amma heyhat, hər şey həmənlə-həməndi, yuxudan kal duran, üz-gözü şişmiş atam əynində mayka-tuman artırmada siqaret tüstülədə-tüstülədə, deyəsən, taxta, rəngi getmiş məhəccərdə oturub ayaqlarını yelləyənlə, mənə candərdir qulaq asırdı.

Döşəməyə atdığım balaca çantama da gözüucu baxıb qımışırdı, ya da mənə elə gəlirdi ki, kişi nədənsə, gülməyini güclə saxlayıb.

–Bilsəm ki, bibinlə əmin səni məndən az istəyir, qoymaram bir gün də qalasan orda... Səninki erköynlük, fironluqdu...

–Nə erköynlük e... – atamın sözünü kəsib etiraz eləmək istədim.

Siqareti külqabına basıb söndürdü, sağ əlini yuxarı qaldırdı:

–Dayan... Çox göynən getmə, qulaq as... Səni əsgərliyə, Qarabağdakı müharibəyə getməyə qoymadılar, müharibənin axırında yaşın düşürdü getməyə, xəstəlik kağızı düzəltdilər sənə. Bu bir... – sağ əlinin çeçələ barmağını yumdu. – İki eşşəyin arpasını bölə bilməsən də, səni instituta qoydular, bu iki... – adsız barmağını yumdu. – Tələbə olsan da, günün burda keçir, oxuyub-eləmirsən, o müəllimə pay, bu müəllimə pul, bu üç... – növbə orta barmağına çatdı. – Paytaxtda, özü də oxuduğun yerə yaxın ərazidə ev aldılar sənə, altına maşın qoydular sənə, bu dörd... – şəhadət barmağını qatladı. – Hardan, necə qazanıldığını bilmədiyən pullar xərclədin, “qa” dedin çörək verdilər, “qu” deməmiş, su gətirdilər sənə, yenə narazısan onlardan? – baş barmağını qatlamaqdan vaz keçib stolun üstündəki büllur külqabını fırlatdı. – Adamın Allahı olar, yazıq əmin sənə nə deyib ki, küsəyən təzə gəlin kimi ata evinə yığışmaq istəyirsən?

–Qışqırırdı mənim üstümə?

–O ha... Niyə?

–Dedim ki, həyatımızdakı daşı sındırıb çölə atmaq istəyirəm...

–Niyə? Başına at təpib sənə?

–Sən bilmirsən e, bazarkomun qızının ölümünə də baskar o daşdı...

–Belə... – atam sinəsindəki tükləri sığalladı. – Yaxşı yadıma düşdü, elə bilirsən əmin olmasaydı paqonlular səndən əl çəkəcəkdilər? Bəs necə?

Yanında ölüm hadisəsi baş verib, sən də əsas şahidsən, bəlkə elə ölüm işində sən də əlin var? Hay özünü cır-dağıt ki, qızı ilan çalıb, kimə deyirsən, tülkü tülkülyünü sübut eləyincə, tutub dərisini çıxardılar... Qız ora səninlə görüşə gedibsə, deməli, onun ölümündə sən də suçun var. Getməsəydi, ölməyəcəkdi, belə-belə işi yoğunladıb yox yerdən adama ilişməyə nə var ki... – qısaca ara verdi dediklərinə. – Deyirlər yaxşı qız idi o rəhmətlik... Hayıf... Mən görməmişdim, bəlkə də küçədə-bayırda görsəm də fikir verməmişdim...

–Görürsən, deməli, daşı sındırıb tullamalıyıq... – onun heyfilsiləməyindən ürəkləndim. – Düz deyirəm mən...

–Yox... – başını buladı. – Qətiyyə... İndi biz burda söhbət eləyirik, daş öz yerindədi, sən o qızla görüşə gedəndə də, o qızı ilan vuranda da daş qoyulduğu yerdəydi, tərənib-eləmədi... Tak şto, daş istəsə də günah eləyə bilməz, daşdan-torpaqdan yox, adamlardan qorxmaq lazımdı, məxluqatdan ehtiyatlanmaq gerekdi... Adamlar yerdəki daşı götürüb bir-birinin təpəsinə çırpanda da daşın suçu, günahı olmur... Hər şey bəndələrin ayağına yazılır... Bir də ki, qismət... Ondan da qaça bilməzsən...

–Səni anlamıram, özün neçə dəfə söymüsən əmimi də, bibimi də, elə onların daşa sığınmağını da şarlatanlıq adlandırmısan... O dəfə “kafir” də dedin axı onlara mənim yanımda...

–Onu mən eləməmişəm... – atam gülümsündü. – İçdiyim araq eləyib... – üzümə baxdı. – Deyirlər sən də vurursan. Düzdü?..

Sualına cavab verməyib başımı aşağı salaraq mızıldandım:

–Mən sənə yanında qalmaq istəyirəm...

–Mənnən qalıb neyləyəcəksən? Mənim gələcəyim yoxdu...

–Bəs nəyin var? Nəyin varsa, mənim qəbulumdu...

–Keçmişim... – deyib dərinə köksünü ötürdü. – Keçmişim var... – təkrarladı. – Onu da sənə bölüşə bilmərəm... Tak şto, aqlını başına yığ, qayıt geri... Keçəl dərman bilsə, öz başına sürtər... Mənnən sənə dayaq olmaz...

–Niyə? – hirsim qəfil soyudu və önümdəkinə tamam yazığım gəldi, bir də ki, onun mənimlə yad, özgə kimi danışmağından pərt olmuşdum, bura gəlməyimə də peşman idim, özlüyümdə deyirdim ki, gerek elə dünən axşam birbaşa şəhərə qayıdaydım...

–Çünki mən çoxdan ölmüşəm. Nəfəsimin gedib-gəlməyinə baxma... – dedi, araya öləzik sükut çökdü və sükutu da özü pozdu. – İstəyirsən sənə bir məsləhət verim?

Etinasızlıqla çiyinlərimi çəkdim, yəni sən ki, ağır, çətin məqamda mənim arxamdan qaçdın, bundan sonra nə deyirsən de, nə istəyirsən elə, sənə ulduzum heç vədə barışmayacaq...

Məndən cavab gözləməyib davam elədi:

–Heç vaxt dilənçiyə pul vermə, çünki dilənə bilən ac qalmaz, imkanın varsa, səsini çıxartmağa utanana kömək elə...

Gözlərim kəlləmə çıxdı:

–Bunun məsələyə nə dəxli var?.. Bəlkə sənə qalmaq istədiyimə görə məni dilənçi hesab eləyirsən?..

–Bu nə sözdü deyirsən... – gülümsündü, dişləri sapsarı idi. – Lap dilbilməzsən sən... Eybi yox, zamanı gələndə başa düşərsən...

Beləcə, çantamı çiynimə atıb fikirli-fikirli ayaqlarımı sürüyə-sürüyə geri qayıtdım. Evə çatanda gördüm ki, əmim həyət darvazasının qabağında dayanıb dalgın-dalgın siqaret sümürür. Məni görəndə qırışığı açıldı, heç nə olmayıbmiş kimi, qabağıma yeridi.

–Səhərdən səni axtarıram, hardasan? – yəqin çiynimdəki çantadan bildirdi ki, harda idim və hardan gəlirəm.

–Nəsə nəfəsim tənghi yirdi. Çayın qırağına getmişdim. Təmiz hava almağa... – mən də izi azdırmağa çalışdım. – Nolub?..

–Gəl apar məni qəbiristanlığa. Gecə sənin rəhmətlik ananı görmüşəm yuxuda... Gedib bir fatihə verək orda...

Bilmirəm əmim yuxuda nə görmüşdü, ancaq yaxşı bildirdi ki, kimin zəif yeri haradı, kimin harasından yapışsa, o saat ram eləyəcək...

* * *

–Bu dolmanı ölü yesə, dirilər... Hayıf ki, ölülər yemək yeyə bilmir... – ağzı işləyə-işləyə dil boğaza qoymurdu. – Yoxsa hamısı dönərdilər üzü bəriyə... Bunun üstündən də pürrengi bir çay içək, sonra da... – udqundu. – Sonra da görək başımıza nə gəlir... Axşam-axşam çox yeməzlər, ancaq özümü saxlaya bilmirəm, sənin zərif ətrin duyulur bu yeməkdə... Çayı da gətir... – Samirə iri, büllur stəkandakı çayı onun qabağına, boşqabın yanına qoyanda Əhməd qadının əlindən tutduğundan, stəkandakı çaydan bir-iki damcı daşib nəlbəkiyə töküldü. – Sən məni öldürsən də, mən bu dəfə diz çöküb sənin əllərindən öpəcəm, mənim ağzımı dada gətirdi sənin əllərin... – qadın qımıldanmağa macal tapmamış o, yerindən qalxdı, diz çökdü Samirənin qarşısında və onun əllərindən dönə-dönə öpməyə başladı.

Qadın ya gözlənilməzlikdən, ya da xoşlandığından karıxıb qalmışdı, qımıldanmırdı, əllərini kənara çəkmirdi, hələ deyəsən ürəyindən önündə diz çökənin başını var gücü ilə qarnına sıxmaq da keçirdi, di gəl, buna imkan yox idi, diz çökən yavaş-yavaş dikəlib onun açıq dirsəklərini, qollarını, çiyinini öpürdü... Nəhayət, qabaq-qənşər dayananda o, hələ də səsini çıxarda bilməyən qadının böynunu, boğazını öpməyə başladı və qəfil onu qucağına alıb yataq otağına aparanda qadın müqavimət göstərməsə də pıçıldayıb: “Neynirsən? Qışqıracam indi, qoy məni yerə,” – dedi, lakin kişinin boynunu elə qucaqlamışdı ki, Əhməd onu yerə qoysaydı, hökmən üstünə yıxılmalıydı, belə məqamda, belə xanımisa yerə qoymaq insafdan deyildi, ona görə kişi qadının dediyinin yarısına, yarımçıq əməl elədi; qadını ehmalca enli, yumşaq taxta uzatdı...

...Yataq otağından geri dönəndə Əhməd stəkandakı soyuyub buza dönmüş çayla qurumuş dodaqlarını islatdı. Qadına göz vurdu, gülə-gülə:

–Bunu dəyiş, təzə çay gətir... – dedi.

Samirə ağızucu:

–Yaxşı, – desə də, keçib divanda əyləşdi. – Mən bilirdim axırı belə olacaq... – mızıldandı fikirli-fikirli. – Bütün kişilər kələkbazdı...

–Deyəsən, kişilər səni tez-tez aldadıblar?.. – ev yiyəsi göyün yeddinci qatında idi.

–Eh... – ah çəkdi qadın. – Mən ərə gedəndə aldanmışam... Onda aldanmasaydım, indi başıma belə işlər gəlməzdi...

–Xoşuna gəlmədi? – Əhmədin üzündəki təbəssüm kölgələndi.

Qadın çiyinlərini çəkdi, kişi bilmədi ki, bu “hə” deməkdi, ya “yox”.

–Mən səni çox istəyirəm, istəməsəydim, yaxın durmazdım. Arvad-zad qəhətliyi deyil ki... – müsahibini inandırmaq üçün münasib, uyarlı kəlmələr axtarsa da, qəfil ağılına gələnləri gətirdi dilinə. – Elə bilirsən mən hər yetənə evimin açarını etibar eləyirəm? Sənin yerin başqadı mənim ürəyimdə...

–Çox adam var orda? – qadın acı-acı gülümsündü.

–Harda? – Əhməd çaşıb gözlərini döydü.

–Sənin ürəyində...

–Yox... Zənənlərdən rəhmətlik anamdı, bibimdi, bir də sən... – kişi sadaladı.

Nədənsə utanırmış kimi, qadının yanaqları allandı, bu dəfə nazla, işvə ilə gülümsündü, könülə gəlirdi, Əhmədin sözləri ürəyindən olmuşdu:

–Yaman bicsən...

–Sözün düzünü deyənə ata-babalarımız da bic deyiblər. Ən böyük birlilik düzlükdü... – kişi qocafəndi dedi. – Hələ bu harasıdı, söz vermişəm bağa da aparacam səni... Dincələcəksən orda yaxşıca...

–Çətin... Dincəlmək mənim harama yaraşır?

–Niyə, mənənin getmək istəmirsən?

–Bəs, mənim işim?

–Neynirsən e, işləməyi... Çıx işdən...

–Ədə, bəs, bizi kim saxlayacaq?

–Mən!..

–Yox... Sən bu gün burdasan, sabah Allah bilir harda... – Samirə yerində qurcalandı. – Həm də mən öyrəncəliyəm, qaşınıram işsiz olanda...

–Mənə inanmırsan?

–Mənim inamımı çoxdan iki paralıq eləyiblər...

–Kim eləyib?

–Kim eləyəcək, həyat...

–Sağ ol, səndə böyük yüksəliş var. Lap filosof kimi danışırısan...

–Öyrənirəm də... Məllimim yaxşıdı...

–Fəxrəddin hardadı? – söhbəti dəyişdi Əhməd.

–Nə bilim... Ya evdədi, ya həyətdə veyillənir, ya da maşın yuyur... – dururdu qadın. – Nolub?

–Bu vaxt maşın yumaz...

–Yazıq balam, kliyent olanda gecəyarısınıncan işləyir... – deyib nigaran-nigaran təkrarladı. – Nolub axı?..

–Heç nə... Zəng vur onun mobil telefonuna, qoy gəlsin bura...

–Nöşün axı? – qadın lap çaşıb qaldı.

–Fəxrəddinə söz vermişdim ki, qəliz bir işim var, alınsa, onun dişlərini düzəltdirəcəm...

–Bəs, nə oldu işin?

–Alındı da...

–Haçan?

–Bu gün... – kişi hiyləgərcəsinə güldü. – Elə indicə...

Qadına gec çatdı onun fikri:

–Abırsız... – deyib qəhqəhə çəkdi.

–Hə, boş oturma, oğluna zəng elə, gəlsin bura... Mən sözümün ağasıyam, söz verdimsə, eləməliyəm... – yekəxanılıqla əlavə elədi. – Özün də mənə yaxşı bir çay gətir...

Samirə:

–Baş üstə... – deyib qalxdı.

...Beşcə dəqiqə keçməmiş, qapının zəngi çalındı. Gələn Samirənin oğlu idi.

–Bəri gəl, Fəxrəddin, ayaqqabını çıxartma, sənə olar, onsuz da anan təmizləyir ev-eşiyi... Otur...

–Yox, oturmuram, ay dayı, beş-on dəqiqəyə müştəri gələcək maşın yuduzdurmağa...

–Nolar, onda çox ləngitməyim səni... Mən sənə nə söz vermişdim?

–Anam telefonda dedi, diş məsələsi... İşün alındı, dayı?

–Hə, şükür ki, alındı... – deyib Fəxrəddinin divanda əyləşən anasına baxdı gözücu. – Elə bu gün alındı. Sən gəlməmişdən... – Əhməd belə deyəndə divanda sakitcə oturan Samirə acıqlı-acıqlı yumruq göstərib göz ağartdı ona. Oğlu arxası anasına tərəf dayandığından, bunu sezmədi. – Yaradan sənin dualarını eşitdi, ay Fəxrəddin... Mənim də işim düzəldi, sən də...

–Mən bilirdim də alınacaq... – önündə dayanan sevincək dedi. – Kasıbın da Allahı var... – oğlu belə deyəndə, nədənsə, anası sir-sifətini turşutdu.

–Şəhəri necə tanıyırsan?

–Yaxşı... Şəhərdə böyüməmişəm?...

–Sabah saat on ikidə gedərsən bu adressedəki diş klinikasına... Çox uzaqda deyil, yaxındı... – əlindəki vizit kartını Fəxrəddinə verdi. – Orda bir Vasif həkim var. Girərsən onun yanına. Mənim adımdan ona deyərsən ki, sənin mırıq dişlərini yaxşıca qayırsın... e... yəni düzəltsin... Xəsislik eləməsin, bahalisindən qoysun dişin... Ömürlük olan şeydi. Özü də qabaq dişdi, görünən yerdə... Mən özüm də zəng vurub tapşırıcam Vasifə. Yəqin beş-altı dəfə gedib-gələcəksən. Bezmə... Gözəl görünmək üçün əziyyət çəkməyə dəyər... Oldu?

–Sabah on ikidə ordayam, dayı, Allah köməyin olsun... Çox sağ ol...

Fəxrəddin gedəndən sonra anası da ayağa qalxdı.

–Mən də gedim? – sualedici nəzərlərlə ev yiyəsinə baxdı. – Elə bir işim yoxdu...

–Sənsiz tək-tənha darıxsam da, mənim qismətim belədi... Gedirsən get... – Əhməd etiraz eləmədi. – Amma bişirdiyin dolmadan da apar evə. Qoy Fəxrəddin də yesin...

* * *

A tam öləndən əmim tez-tez: “Day mən də bu gün-sabahlığam,” – Adesə də atamdan sonra xeyli yaşadı. Samirə mənim üçün dolma bişirdiyi vaxtdan dörd il qabaq bibimdən zəng gəldi ki, bəs, əminin beyninə qan sızıb, özündə deyil, durma, gəl... Mən yır-yığış eləyib doğulduğum yerə gedincə – qaynım da mənimlə idi, arvadım iki gündən sonra gəldi – baxdım ki, bibim bütün rayonu qaldırıb ayağa, paytaxtdan həkimlər briqadası da gətizdirib. Həkimlər yığışmışdı deyilənə görə hərəkətsiz uzanmış, təkcə nəfəsi gedib-gələn əmimin başına, biz də ürəyimiz çəkilə-çəkilə narahat-nigaran gözləyirdik artırmada. Hava qaralmışdı, mən artırmadan həyəətə baxa-baxa dalbadal neçə siqaret çəkdiyimi unutmuşdum. Bir də ayıldım ki, siqaret qutusu boşdu.

Yanımda dayanıb bir addım da məndən aralanmayan qaynımdan soruşdum yavaşca:

–Siqaretin var?

–Yox... – dedi utana-utana. – Mənimki də qurtarıb. Gedib alım?

–Sən getmə, bibimə deyərəm, bir uşaq tapıb siqaretə göndərər...

Allah şəfa versin, əmimin adı vardı, bibimsə burda hər şeyə özü nəzarət eləyirdi, bağbana da, aşıpaza da, ev yığışdırana da, heyvanlara, it-pişiyyə, mal-qaraya, qoyun-quzuya, toyuq-cücəyə baxana da özü göstəriş verirdi, elə əmimin də gözü-qulağı bibimin ağzında idi.

Boş siqaret qutusunu əzib ikinci mərtəbədən həyəətə tullayanda əmim yatan otağın qapısı açıldı, həkimlərdən biri – şəhərdən gələnlər üç kişi idi, bir qadın, qadın kişilərdən yaşlı idi deyəsən, bir də ki, onları əzəmətli, sirenalı bir tibb maşınında gətirən, toya-şənliyə gəlibmiş kimi, üzündən təbəssüm əskik olmayan, gülürüz cavan sürücü – bayıra çıxıb artırmadakı masa arxasında əyləşəndə hamımız – mən, bibim, qaynım masa arxasına keçdik. Həkim dərindən nəfəs alıb çal, nazik saqqalını qaşıya-qaşıya susub deyəcəklərini qiymətə mindirdi.

–İşlər nə təhərdi, doxtur? – qaynım çəkingən-çəkingən xəbər aldı.

–Belə... – həkim nagüman-nagüman mızıldadı.

–“Belə” yaxşı deməkdə, ya pis? – soruşdum. – Mən də həkiməm, sizin kolleqanızam, şəhərdən gəlmişəm... Ona görə həqiqəti deyir...

Həkim mənə baxdı:

–Siz xəstənin nəyisiz?

–Qardaşı oğlu... – dedim.

–Cərrahsız?

–Yox, diş həkimi...

–Hm... – həkim yorğun-yorğun, yekə-yekə qımışdı, yəni baş-beynimi aparma, burda dişlik bir iş yoxdu.

Birdən-birə acığa düşüb onun payını vermək istədim:

–Siz vaxtından qabaq, yeddi aylıq doğulmusuz?

Həkim duruxdu:

–Anlamadım, o nə deməkdə?..

–Dişləriniz aralıdı, ana bətnində damağınızın sümüyü axıracan inkişaf eləyə bilməyib... – haçansa Vasifdən eşitdiklərimin yadımda qalanını dilimə gətirdim. Hiss elədim ki, bibimlə qaynım bir anlığa xəstəni unudub heyrətlə mənə baxır, yəni biz indiyəcən Əhmədin qədrini bilməmişik, bu, dərya imiş ki... Yəqin sözgəzdirenlər paxıllıqdan deyirlərmiş ki, bunun dişdən-təbabətdən qandığı qrafa yoxdu.

–Ola bilər... – Həkim özünü yığışdırdı. – Bəlkə də elədi... – solğun dodağını büzüb key-key gözlərini döydü.

–Tak şto... – atamın tez-tez işlətdiyi kəlmələrlə davam elədim qalib kimi, – bizə düzünü deyin ki, indidən başımıza bir çarə qılaq...

–Düzü budur ki, vəziyyət pisdi... Hər şeyə hazır olmaq lazımdı... Biz əlimizdən gələni elədik, lazımı iynələri vurduq. Xəstənin beyin damarları partlayıb, beyni qanla dolub... Biz ilkin yardımı göstərdik, vaxtında lazımı dava-dərmanı yeritdik bədəninə, iynələri vurduq ki, xəstənin beynindəki qan yavaş-yavaş azalsın. Bu da bir günün işi deyil. Nəticə bir günün içində olmur. Şükür ki, ürəyi sağladı, hələ də onun hesabına nəfəs alır. Əgər imkanınız varsa, xəstəni təcili paytaxta aparıb əməliyyat eləmək gerekdi. Amma, dediyim kimi, bu əməliyyat çox bahadı...

–Xəstənin əməliyyatdan sağ-salamat çıxacağına nə qədər ümid var? – ağsaqqallığı boynuma götürüb soruşdum.

–Buna heç kim zəmanət verə bilməz... Ümidə gəlincə, ümid də azdı... – həkim çarəsiz-çarəsiz udqundu.

–Xəstə əməliyyatdan sağ-salamat çıxsə, əvvəlki adam olacaq? – bəri başdan həkimi dirədim divara.

O da heç nəyi gizlətmədi:

–Nə danışırısan... Çox ağır əməliyyatdı bu... Bəzən on-on iki saat çəkir... Tanınmış həkimsən... – ay köpəy oğlunun tərifi, kolleqam iki daş arasında belə deyəndə biixtiyar özümü dartdım. – Yəqin məndən yaxşı bilirsən ki, beyin əməliyyatı nə deməkdi. O ki qaldı xəstənin əvvəlki halına qayıtmağına, o, daha heç vaxt qabaqkı adam olmayacaq. Yataq xəstəsi olsa da danışacaq, yavaş-yavaş əllərini tərpədəcək, bəlkə bir-iki ilə ayağa durub evin içində yeriməyə də başladı. Ümumiyyətlə, dəqiq heç kəs heç nə deyə bilməz. Beyindi e, bu...

–Bəs, əməliyyat eləməsək? – əl çəkmədim.

–Əməliyyat eləməsək, öləcək... – həkim belə deyəndə bibim diksinib dərin bir ah çəkdi, sanki qardaşının haçansa rəhmətə gedə biləcəyini heç vaxt ağılına gətirməmişdi. – Bəlkə də ayılmamış, özünə gəlməmiş öləcək...

–Haçan?... – soruşdum soyuqqanlıqla.

–Nə bilim... – həkim çiyinlərini çəkdi. – Çox çəkməz...

Üzümü bibimə tutdum:

–Sən nə məsləhət bilirsən, ay bibi? Neyləyək?

Bibim ağlayıb-eləməirdi, amma sifəti qapqara qaralmışdı, nədənsə səsi də xırıldayırdı arvadın:

–Məsləhətim budu ki, bu gecə toxunmayaq qardaşıma. Qoy öz evində rahat yatsın. Ağızımdan yel alsın, bəlkə bir də burda yatmaq nəsib olmayacaq ona? Bir də ki, gecənin xeyrindən gündüzün şəri yaxşıdı. Hamımız

əldən düşmüşük, elə siz həkimlər də yorulmusuz, gedin yatın, dincəlin, inşallah, sabaha çıxacaq, qərarımızı ertədən verərik, lazım olsa, apararıq paytaxta... Qismət Allahdan... – deyəsən, həkimə qulaq asmaq doğrudan-dogruya bibimi yormuşdu, “məclisi” dağıtmaq istəyirdi. – Oğul, Əhməd, əmini görmək istəyirsən? – məndən xəbər aldı.

–Xəstənin yanına girmək olar? – yerimdə qurcalanıb həkimdən soruşdum. – Ya hələ gözləyək?..

–Hə, əlbəttə olar... Problem yoxdu... İstəyirsən get gör... – həkim etiraz eləmədi. – Onsuz da o, özündə deyil...

Ayağa durmaq istəsəm də, qəfil fikrimi dəyişdim:

–Yox... – dedim. – Ürəyimə pis gəldi... Yaxşısı budu mən həyətə düşüb əmim üçün dua eləyim...

Bayaqdan kirmişcə sakit oturmuş qaynım yazıq-yazıq dilləndi:

–Olar mən gedib xəstəni görüm? Allah şəfa versin, yastığı yüngül olsun, mələk kimi kişidi o...

Həkimin əvəzinə bibim dedi:

–Nöş olmur... Get gör... Allah sənə çansağlığı versin... Get, bəlkə qurbanolduğum sənə duanı eşitdi...

Qaynım qalxanda məndən xəbər aldı:

–Daşın yanına gedirsən?

–Hə... – dedim.

–Mən də indi gəlirəm... – deyib getdi, canıyananlıq eləyib məni tək qoymaq istəmirdi heç yerdə, guya mən burda böyüyüb boya-başa çatmamışdım, qərrib idim, uzağa getsəydim, azıb qalardım.

Həkim maraqlandı:

–Nə daş?

–Heç nə... – dedim. – Başımıza düşən daş...

Bibim incik-incik, acıqlı-acıqlı qalın, ağ qaşlarını çatıb dodaqaltı mızıldandı:

–Əstəğfərullah...

* * *

Əhməd zəngi basanda qapını Samirə açdı, qadın yaman pörtmüşdü, hirsindən dil-dodağı əsirdi.

–Nolub az, sənə? – soruşdu içəri girən. – Bu nə sir-sifətdi?

–Sən heç kimi görmədün?

–Yox... – Əhməd başını bulayıb təkrarladı. – Nolub?

–İndicə bir xanım gəlmişdi?

–Nə xanım, hansı xanım?

–Mən nə bilim... Qapı döyüldü, mən də açdım, pudralı-kraskalı atbalaxanımın birisi kinodakı kimi: “Əhməd hardadı, Əhməd hardadı?” – çığıra-çığıra soxuldu içəri.

–Sonra?

–Nə sora?.. Dedim ki, yoxdu, o, harasa gedəndə mənə atçot vermir ki... Hirsle üzümə baxdı ki, bəs sən kimsən az, burda nə gəzirsən? Dedim

ki, qulluqçuyam... Üstümə çımxırdı ki, ay ləcər, sən modelə oxşayırsan, bu ger-geyimdə, bu sir-sifətdə qulluqçu olar, sən kimə nömrə gəlirsən?.. Mənə də elə söz demək olar, cumdum bunun üstünə ki, hə, bu dəqiqə səni elə burda cıracam, az, sən mənə ləcər deyirsən, ay kraskalı şortu, indi bu saat o pırpız saçlarından yapışib qoyacam ayağımın altına, anqırtın göyə çıxsın da səni mənim əlimdən alan olmayacaq... Belə deyib bir-ikisini çəkdim buna, amma bəxti gətirdi ki, qapı açıq idi, birtəhər əlimdən çıxıb özünü atdı bayıra, bərkdən-bərkdən söyə-söyə dabanına tüpürüb qaçdı. "Dayan, qaçma, sözünü demisən, indi hünərin çatırsa, sözünün arxasında dur, fahişə!" – arxasınca çığırsam da, dayanmadı. Day mən də abırma qısılib onun dalınca yüyürmədim... Mən elə üzü üzlər görmüşlərin tayı deyiləm axı...

Əhməd qəhqəhə çəkdi:

–Sən onu qorxuda bilmisənsə, igid adamsan... – çəkmələrini soyunub otağa keçdi. – Malades... Ancaq əsəbiləşmə... – keçib yellənən kreslosuna yayxandı. – Özündən çıxma... Vecinə alma heç nəyi...

Qadın gəlib onun önündə dayandı:

–Necə vecinə alma, sən gülürsən, mən hirsimdən əsim-əsim əsirəm... Az qalıram hönkürüb ağlayım. Buna bax e... Danışmağına bax... Mən ləcər, şortu olsaydım, nə dərdim vardı? Neçə illərdi halal zəhmətimlə, alımın tərile dolanıram mən... Qəhbə elə bilər hamı özü kimidi... Hamıya da şər atar... – deyib ufuldadı. – O əliqurumuş da deyəsən mənim qolumu cırmaqlayıb... – qoluna baxdı. – Yaman göynədir, ancaq qan, cırmaq yeri yoxdu... Sən bir şey görürsən qolumda... – qolunu Əhmədin gözünün önündə tutdu.

–Heç nə yoxdu, – kişi gözlərini qıydı. – Bir balaca cızılıb, fikir vermə... Hər hürən itə baş qoşsan, ömrün elə hürə-hürə keçər... Oldu keçdi də... Həlbət ki, ayağısürüşkənlərin işi-gücü şər-böhtan danışmaq, qeybət qırmaqdı... Heç birinin də gözü sənin kimi təmiz qadınları götürmür, – kişi qollarını açdı. – Gəl qucumu...

–Eee... Mən nə hayda, sən nə hayda... Sənin də dərdin-azarın elə quci olsun... – qadın etinasızlıqla əlini yellədi. – Yemək yeyəcəksən?

–Yox, yemişəm... – sifətini turşutdu. – Mən səni yimək istəyirəm... – əllərini dizlərinə vurdu. – Gəl bura...

Qadın əvvəlcə zorla gülümsündü, get-gedə kölgəliyə gün düşdü və gülümsünənin çöhrəsi nurlandı:

–Hələ bir əl-üzünü yu, eynin açılısın, əynini dəyiş, özünə gəl...

–Əlim təmizdi... Daş daşımamışam ki... Vallah, sənnən işim də yoxdu, gəl otur qucumda, səni qoxulayım, yorğunluğum çıxsın... Beynim-ruhum yorulub mənəm, əlim-ayağım yox... Onu da ancaq sən rahat eləyə bilirsən...

–Yorğunsan, çay verim?

–Yox, gəl bura? Gəl söhbət eləyək...

Samirə nazlandı:

–Bilirəm də o qoxulamağın, o söhbətin axırı nə ilə qurtarır... – deyib ehmalca kişinin qucağında oturdu.

- Bir dənəsən e... – Əhməd qucağında oturanın saçlarından öpdü.
–Ay Əhməd... – qadın pıçıldadı.
–Can...
–Düzünü də, bura gələn kim idi? Arvadundu?..
–Yox, nə arvad... Az, mənim arvadım var? Uzaq qohumumuzdu, neçə ildi ki, dalımca düşüb məni qarabaqara izləyir...
–Nə istəyir səndən?
–İstəyir ki, özünü mənə sırsın...
–Arvada bax e... Zornandı bəyəm?..
–Belədi də... Canım boğazıma yığılıb, hara gedirəm, axtarıb tapır məni...
–Ay Əhməd...
–Can...
–Bəs, model nə deməkdi? Pis sözdü?..
–Yox, pis niyə olur, model, yəni qəşəng arvad... Ya da kişi...
–Arvad, ya kişi?
–Həm o, həm bu...
–Bildim... İndi tez-tez deyirlər e, guya arvadlar kişi olur, kişilər arvada dönür. Elənçik?..
–Yox e, çaşdırdın məni də, bilmirəm necə deyim, necə başa salım səni, model başqa şeydi... Onun arvad-kışıyə dönməyə dəxli yoxdu... Hər halda, söyüş-zad deyil, tərifi...
–Əhməd...
–Can...
–Deyirlər ki, sən çox varlısan... – qadın kişinin boynunu qucaqladı.
–Kim deyir onu?
–Fəxrəddini yanına göndərdiyin diş həkimi...
–Vasif?
–Hə...
–Oğraşa bax e... Bizimkilərin işi-peşəsi başqasının pulunu saymaqdı da... Amma Fəxrəddinin dişlərini yaxşı düzəldib. Xoşuna gəlir?
–Hə, çox yaxşıdı...
–Gözəl oğlan olub Fəxrəddin...
–Mənim balam onsuz da gözəl idi də...
–Elədi... – kişi danışa-danışa qadının əynindəki donun düymələrini açmağa başladı. – Lap gözəlləşib də, kişi də olsa, gözəllikdə anasına çəkib... Onun anasından bir gün də ayrılıb bağda dincəlməyə gedə bilmirəm...
–Doğrudan, sən bağa gedəsi olmadın?..
–Səni burda qoyub gedə bilmirəm... Sən də ki, işdən çıxmırsan... – qadının ağ lifçiyini dartıb aşağı, göbəyinə sürüşdürdü, donu da çiyindən qollarından aşağı sürüşdü, Samirənin bədəninin yarısı tamam çılpaq qaldı.
–Bir az gözlə, çıxaracam?
–Haçan? – kişi burnunu qadının döşlərinin arasına sürtüb iyləyə-iyləyə, zərif, narın tər rəyihəsinə qarışan tanış qoxunu ləzzətlə ciyərlərinə çəkə-çəkə tənəffəslə pıçıldadı.

- Qoy sənə tamam öyrəşim...
–Öyrəşmək nədi?
–Qoy inanım da sənə axıracan...
–Hələ inanmırsan?
–Yox...
–Küsəram a... – kişi inciyibmiş kimi, yalandan sir-sifətini turşudub dilini göstərdi. – Üüü... – yalandan uşaq kimi ağlamsındı.
–Ağlama, mənim balam, vaxt eləyib bağa da gedərik, – qadın onun saçlarını sıgalladı, – tələsmə də, hər şeyin öz vaxtı var, qoy yavaş-yavaş Fəxrəddini yola gətirim, sonrası asandı...
–Bağı neynirsən, bağ boş şeydi, bibim rayona çağırıb məni... İkimiz gedərik bibimi görməyə... – qadının döşlərini ehmalca öpə-öpə mızıldadı...
– Oralar aləmndi... Özün görəcəksən...
–Sən də haça-paça qalmısan, gah məni bağa aparmaq istəyirsən, gah da kəndinizə... Bəs, bibin soruşmaz ki, yanındakı kimdi? – qadın gözlərini yumdu.
–Soruşar, deyərəm ki, mənim ürəyimdi... – öpüşlərin sayı artdı. – Biz heç vaxt ayrılmayacağıq, çünki adam ürəksiz yaşaya bilməz...
–Bura bax, sən uşağın olmur? – qadın lapdan gözlərini açdı.
–Bilmirəm, sınımamışam... – öpüşlərin arası kəsildi. – Nədi ki?
–Mən uşağa qalsam, qardaşım da, oğlum da səni öldürəcək... – nədənsə, Samirə qəfil qəhqəhə çəkdi.
–Tək-tək niyə əziyyət çəkirlər? Yazığam... Biri öldürsə, bəsimdi... Ya da ikisi birdən... İkinci dəfə öldürməyə ehtiyac yoxdu...
–Zarafata salma, sənə xəbərdarlıq eləyirəm ki, ehtiyatlı ol...
–Sən məni istəmirsən?
–İstəməsəydim, sən qucağında oturardım?
–Bəs, onlar məni öldürsələr, neyləyəcəksən?
–Mən də özümü öldürəcəm. Mənim gücüm ancaq özümə çatır...
–Elə iş görmə...
–Əhməd... – qadın kişinin yanağından öpdü.
–Ay can...
–Sən elə yaxşı “can” deyirsən ki... Mənə heç kim sən kimi ürəkdən “can” deməyib... Sənə “can” deyən olub?
–Uşaq vaxtı əmim tez-tez “can” deyərdi mənə...
–Sonra?
–Sonra heç kim...
–Yazıq balam... – gözləri pişik kimi par-par parıldayan qadın pıçıldadı.
...Onlar doğrudan-doğruya bir də heç vaxt ayrılmayacaqlarmış kimi, bərk-bərk qucaqlaşdılar...

* * *

Yadıma düşdü ki, məşində bir butulka arağım var. Onu götürüb tövlədənmi, ya hindənmi zərif, zəif süası düşən – üstəgəl, bədirlənmiş ay işığı başımın üstündəydi – fındıq kolunun altına gəlib – kolun sıx yarpaqları

ayın qabağını kəsdiyindən, onun nurundan əlimi üzmüşdüm – kötüyün üstündə əyləşdim, məni qarabaqara izləyən qaynım da çar-naçar ayaq saxladı. Həyətdəki itlərdən hansısa bir-iki ağız hürüb susdu. Yəqin bizim özgə adam olmadığımızı anladı. Qanmaz circıramalarsa susmaq bilmirdi.

–O əlindəki nədi? – soruşdu.

–Araqdı... – dedim.

–Baxım...

Butulkən ona uzatdım.

–Neyniyəcəksən bunu? – təəccüblə xəbər aldı.

–İçəcəm...

–Alə, yay gecəsində bu imisti arağı içib ölərsən ki...

–Sənlik deyil, mən elə ölmək istəyirəm...

Başımın üstündə dayanan sözünün keçmədiyini görüb valı çevirdi:

–Əmin evdə canı ilə əlləşir, özün indicə daşın yanında ağlaya-ağlaya xəstəyə dua eləyirdin, olmaz ki, bu gecə içməyəsen? – çöməldi önümdə.

– Özü də zakuskasız-filansız bu zəhrimarı necə içəcəksən? Qoy qalsın, sabah əmin özünə gələr, ikimiz vurarıq... Bəlkə bəxtimiz gətirdi, xəstə də bizimlə yüz-yüz gillətdi, hə?

–Yaxşı yadıma saldın, get evə, xaladelniki aç, ordan bir tikə pendir, bir dənə də duzlu xiyar gətir... Stəkannan çörək də yadından çıxmasın...

–Mən gətirim? – yarıqaranlıqda hiss elədim ki, onun gözləri bərəlib.

–Hə, bəs kim gətirəcək?

–Utanıram axı, görüb-eləyən olar...

–Heç kəs görməz, hamı yatıb... Bir də, görən görsün də, bura bizim öz evimizdi... – bilə-bilə “bizim” dedim ki, işə can yandırır yarıtın. – Ürəkli ol, oğurluq-zad eləmirsən ki...

Mübahisə eləməyib çar-naçar arağı mənə verdi, özü də dinməz-söyləməz, bacardıqca asta, ehmal addımlarla getdi ki, kimsəni duyuq salmasın. Amma bir də gördüm əli ətəyindən uzun, əliboş gəlir, ardınca da bibim...

Özümü təmizə çıxarmaq istədim:

–Ay bibi, mən bu gecə içib başımı qatmasam, fikirdən sabaha çıxmaram... – qalxdım ayağa. – O, mənim əmim deyil e, ata əvəzimdi, atamdan da irəlidi... – qəfil gözlərim yaşardı.

–Bilirəm, bala... – bibim qoluma girdi. – Ona görə gəlmişəm ki, gedək otur artırmada, nə qədər ürəyin istəyir, adam kimi iç...

Heyrətdən ayaqlarım yerə yapışdı:

–Görən olar birdən... Sonra hərə bir zurna çalar ki, seyidgilin evində araq içib kef eləyirlər... Kimə, necə qandırasan ki, məsələ nə yerdədi...

Dədiyindən dönmədi:

–Heç nə olmaz, gedək...

...Qaynımla mən artırmadakı masa arxasında yerimizi rahatlayanda bibim xəbər aldı:

–Nə yeyəcəksiz?

–Mən heç nə... – qaynım əlini yelləyib etiraz elədi. – İştahım yoxdu...

–Bəs sən? – üzünü mənə tutdu.

–Yemək istəmirəm... – dedim, – bir tikə pendir-çörək, bir dənə də duzlu xiyar... – bibim gedən kimi qaynıma acıqlandım. – Sənin işverənliyin də varmış?..

And-aman elədi:

–Balamın canı üçün mən ona heç nə demədim, özü başa düşdü hər şeyi... Elə sakitcə xaladelniki açmaq istəyirdim ki, qırğı kimi aldı başımın üstünü...

...Heç nə istəməsək də, bibim əlinə keçəni yığmışdı iri siniyə, yəqin balaca qədər tapmadığından iki dənə yekə, büllur çay stəkanı da gətirmişdi. Bir dənə də tərtəmiz boş banka.

Mən arağın ağzını açan kimi, bibim dedi:

–Butulkadakını əndər bankaya... – mənim təəccübləndiyimi görüb izah elədi. – Düz deyirsən, ehtiyat igidin yaraşığıdı, qəfil görüb-eləyən olar, dilə-dişə düşərik...

–Sağ ol, bibi, – deyib arağı bankaya boşaltdım. – Görürsən, qayınço, bibim yaman ehtiyatlıdı, özü də tükü-tükdən seçir...

–Allah bibiyə cansağlığı versin... – qaynım mənə züý tutdu.

–Asta danışın... – bibim boş butulkanı iri, qırmızı məhrəbaya büküb qoydu döşəməyə, butulka da artırmanın divarınacan diyirləndi, lakin qəribədi ki, “büründüyü” dəsmal açılmadı. – Həkimlər oyanar... – mənim yanımda qaynımla üzbəüz əyləşdi. – Yazıqlar əldən düşüb...

–Hamısı yatıb? – xəbər aldım.

–Yox, növbə ilə yatırlar, biri oyaq qalıb keşik çəkir əminin yanında...

–Yuxarı səs gedir? – şəhadət barmağımla tavanı göstərdim...

–Həlbət ki... – bibim başını tərpətdi.

Stəkanımı yarıyan doldurdum, qaynıma da araq süzmək istəyəndə ovcu ilə stəkanın ağzını qapadı:

–Mən içmirəm...

–İçmirsən içmə... – bankanı masaya qoyub dedim. – Sən haçan yaralı barmağa işəmisən ki... – stəkanı başıma çəkdim, ılıq araq heç içməli deyildi, adamın ürəyini qarışdırırdı, gözlərim yaşardı, elə bil istəmədiyim ağır, əzablı bir işi zorla gördürürdülər mənə.

Bibim inildədi:

–Can, ay bala...

–Necə olub e, bu hadisə? – duzlu xiyarı ağzıma atdım.

–Nə hadisə, bala?

–Əmimin başına gələn...

–Hadisə-zad yoxdu, bala, çopur Şıxalının gəlini gəlmişdi dua eləməyə, yazıq beş ildə ərə gedib, övladı olmur... O binəva qışqırır hay-haray saldı ki, əmin yıxılıb qalıb daşın yanında, tərpənmir...

–Bəs, evdə bu qədər qulluqçu, gedib-gələn nə əcəb heç kəs xəbər tutmayıb?

–O tətəfə çox adam dolaşmır axı... Müqəddəs daşa evin dalından da ayrıca yol düzəltdirmişəm ki, diləyə gələn gözümüzün qabağından keçib utanmasın. Bəlkə duaya-diləyə gələn heç istəmir ki, kimsə onu görsün?.. Onda evin dalındakı yolnan getsin...

–Sonra nə oldu?

–Heç nə, gətirib uzatdıq evdəki taxtına, fəqət əmin özünə gəlmədi, əvəzində el-camaat tökülüşüb gəldi, rayon xəstəxanasının baş həkimi, içra başçısının köməkçisi... Polis rəisinin müavini də gəlmişdi xəbəri eşidən kimi... Sağ olsunlar... Hamısının əminə hörməti vardı, tez-tez gəlirdilər dua eləməyə, dilək diləməyə... Elə onlar başa saldılar məni ki, yubanmadan paytaxtdan həkim çağırmaq lazımdı, bu rayon doxturlarının girə biləcəyi kola oxşamır...

–Bəs, mənə niyə gec xəbər vermisən, ay bibi?

–Mən gec xəbər vermədim, bala, bilmədim nədən sən özün ləngidin...

–Təqsir bunun bacısındadı da... – önümdəkini göstərdim, – bunun bacısını da gətirmək istəyirdim, başladı köhnə palan içi eşələyib beynimi xarab eləməyə, mən də bezib onu evdə qoydum, arvadımın əvəzinə qayınçonu gətirdim... Bayaqdan deyirdi yemək yeməyəcəm, indi görürsən, heç kəsə aman vermədən süfrədəkiləri necə eşir... – mən belə deyəndə qaynım ağzı işləyə-işləyə pərt olub qızardı, utana-utana əlini süfrədən çəkdi.

–Elə demə, bala, qoy nuş eləsin... – bibim qımışıb məzəmmətlə mənə baxdı. – Yəqin o da əldən düşüb, acdı... – üzünü qaynıma tutdu. – Sən buna bənd olma, ye, bu piyandı, ağzına gələni danışır...

Mən ikinci stəkanı da gillətdim:

–Necə bənd olma, sən buları tanımırısan, ay bibi, bulara güvenib arxa çevirsən, bir də görəcəksən ki, dalın əldən gedib... – ortadakı boşqabdan bir tikə pendir götürüb ağzıma atdım.

Qaynım dinmədi, day yemək də yemirdi, sakitcə oturub qulaq asırdı.

–Boş-boş danışınca, sən də bir şey ye də, a bala, bu zəhrimar ara q öldürdü ki, səni... Çörək götür... – bibim narazılıqla başını buladı. – Özün yemirsən, yeyənin də burnundan gətirirsən...

–Düz deyirsən, bibi, mən elə ölmək istəyirəm...

–Elə demə, günahdı, Allaha acıq gedər...

–Əmimə bir şey olsa, mən özümü öldürəcəm... Əmimsiz yaşamağı ağılıma gətirə bilmirəm. Atalıq eləyib mənə o...

–Hərənin öz yazısı var, bala, sən özünü nış öldürürsən... Allah əmini bizə çox görməsin, ancaq ölənlə heç kəs ölməyib... Yazıya pozu yoxdu, dünya yaranandan belə olub, belə də olacaq. Biz nəkarəyik?..

–Mənim sizdən başqa kimim var axı bu yer üzündə?.. – deyəsən, qeyri-ixtiyari gözlərimdən yaş gəlirdi. – Sənsən, bir də əmimdi...

–Nöşün, elə demə, məşallah, arvadun, qaynun, qohum-əqrəban, dost-tanışın, el-oban... – sadaladı bir-bir...

–Oların hamısına bir qoz!.. – əlimi masaya vurub çığırdım. Masanın üstündəkilər cingildədi. – Olar heç kimdi!..

–Ədə, çığıрма, həkimləri oyadacaqsan... – bibim gözlərini ağardıb ağzımı tutdu əli ilə.

–Hə, hə, yadıma düşdü, susdum... – bibim əlini mənim ağzımın üstündən çəkən kimi itaətlə pıçıldadım. – Sən çöreyini ye, qayınço, özünü naza qoyma...

–Ye, ye, nuşcanlıqla ye... – bibim mənim sözümə qüvvət verib qaynıma dedi. – Bunun hay-küyünə baxma, ürəyi yuxadı... – elə danışır ki, guya, qaynım məni tanıyıb-eləmirdi, birinci kərəydi görürdü. – İntəhası, bu zəhrimar araq dilinə dəyəndə işləri korlayır...

Bu arada həyətdən quzu mələrtisi gəldi, mən dik atıldım:

–Mənim doğmaları heyvanlardı, qoyun-quzular, it-pişiklər, mən indi əmimi yaxşı başa düşürəm, heyvanlar adamlardan yaxşıdı... – deyib tez-tələsik yarım stəkan arağı da hortdatdım.

Bibim mənə acıqlandı:

–Bədi day içdin, hava da istidi, iraq olsun, ürəyin partlayar, ölərsən...

–Mən sabaha çıxmıyacam... – yenə ağlamaq tutdu məni... – Elə bu saat ölüb qalmaq istəyirəm burda...

–Elə demə, inşallah, əmin də yaxşılaşacaq, hamımız sabaha da çıxacağıq, yaxşı günlər də görəcəyik... – mənim qoluma girib üzünü qaynıma tutdu. – Kömək elə bunu aparıb salaq yerinə, yatsın. Bədi day... Onsuz da bu allahsaxlamış heç nə yeyən deyil, bununku arağı su kimi içib hərzə-mərzə danışmaqdi. Elə sən özün də yat, ay bala, gecdi...

Beləcə, hərəsi bir qoluma girib məni apardılar yatıxdırmağa...

Bibim dəqiq deyə bilməmişdi; hamımız səhəri sağ-salamat açdıq, səhərə çıxdıq. Əmimdən savayı...

* * *

Yaman darıxırdı, bir yerdə qərar tuta bilmirdi. Gah həyətə düşürdü, gah mənzilinə qalxırdı. Yəqin bu gün bütün binada onun qədər liftə minib-düşən tapılmazdı. “Beş gündü ki, yoxdu, bunlar hara yox oldular? Mobil telefonu da söndürülüb, oğlunun işlədiyi moykada da başqası maşın yuyur. Təzə gələn deyir ki, Fəxrəddin özü işdən çıxıb, anası da day burda işləmir... Bəs hardadılar, ana-bala birdən-birə hara getdilər? Ya başlarında bir iş var?”

Ürəyinə pis şey gətirməsə də, bərayi-ehtiyat öz mənzilinə baxmışdı; hər şey yerində idi. Onsuz da bahalı heç nə saxlamırdı mənzilində, ancaq söhbət götürülənin dəyərindən yox, götürənə qiymət verməkdən gedirdi.

Beləcə bütün günü mənzildən, daha doğrusu, evdən, lap dəqiqi, binanın həyətidən çıxmadı. Başını qatmaq üçün internetdəki məlumatları – əsas da kriminal xəbərləri – oxuyurdu, televiziya kanallarını dəqiqədəbir dəyişirdi, eyvana çıxıb siqaret tüstülədir.

Hava qaralanda divana uzanıb bir az mürgülədi, yuxuda gördü ki, qapı döyülür, gözlərini açdı, bu, yuxu deyildi, qapı həqiqətən yavaşca döyülürdü. Cəld qalxıb qapıya qaçdı, gözlükdən baxmadan döyüləni açdı. Gələn Fəxrəddin idi.

Sevindi yaman:

–Ala, hardasuz, ana-bala hara yoxa çıxmırsınız? – bir anda ayılıb tamam özünə gəlmişdi, əl-üzünü indicə yuyubmuş kimi, eyni də açılmışdı. Qapının ağzından çəkildi. – Gəl içəri... Bu nə əyin-başdı, bu nə vid-fa-sondu, nolub, nə baş verib? – gələni başdan-ayağa süzüb istiqanlıqla dil

boğaza qoymadı. – Qapının ağzında nə quruyub qalmısan, gəl içəri dedim də...

Fəxrəddin könülsüz-könülsüz, ayaqlarını sürüyə-sürüyə içəri girib mızıldandı:

–Dayıma əziyyət vermək istəmirəm də...

Əhməd keçib yellənən kreslosunda əyləşdi, Fəxrəddinə də divanda yer göstərdi:

–Gopa basma, otur, sən dayı qədri bilən olsaydın, bu neçə gündə mənı arayıb-axtarardın... Neynək, mən buna da dözərəm... – yerində qurcalanıb önündəkinə baxdı. – Çay içirsən?

Fəxrəddin hər iki əlini qaldırıb:

–Yox, yox, ay dayı, – dedi, – zəhmət çəkmə...

–Yaxşı, onda, de görüm, hardasız, nolub? – ev yiyəsi birbaşa mətləbə keçdi. – İşdən niyə çıxmırsız ana-bala ikiniz də birdən? Özün də nə yaman bəzənib-düzənmişən, nə yaxşı geyinib-kecinmişən, xəzinə tapmısan nədi? Yerini de, biz də bilək... Bəlkə gedib bir-iki manat da biz götürdük ordan, nolar... Qonşuda bişər, bizə də düşər...

–Sənə qurbandı xəzinə, ay dayı... – Fəxrəddin ürəkdən dedi. – Sən bizə çox yaxşılıq eləmişən. Anamı vəzifəyə qoymusan, mənim dişlərimi düzəltdirmişən, sən yaxşı adamsan, çox əl tutmusan bizə... Dayı, sən...

–Yaxşı, yaxşı, az təriflə, basıb-bağlama... – Əhməd utanantəhər olub mü sahibinin sözünü kəsdi. – Mətləbə keç, de görüm, nolub, anan hardadı?..

–Mətləb budu ki, ay dayı, bizə gözaydınlığı verə bilərsən... – Fəxrəddin gülə-gülə dedi.

–Nə gözaydınlığı, ala, evlənirsən? – oturduğu yerdəcə dala-qabağa yelləndi ev yiyəsi. – Day danış, ürəyimi çəkmə...

–Yox e, onnan da yaxşı xəbərdi...

–Ondan da yaxşı... – Əhməd fikrə getdi. – Onda həqiqətən xəzinə tapmısan...

–Onnan da yaxşı...

–Yaxşı day... – kresloda yellənənin səbri çatmadı. – Çərlətmə məni...

–Mənim atam qayıdıb...

–Necə yeni qayıdıb? – Əhməd dik atıldı, sövq-təbii yanını azca qaldırıb təzədən kresloya basanda altındakı daha möhkəm yelləndiyindən o, əyləşdiyi yerdəcə bərkdən silkələndi.

–Qayıdıb gəlib evinə-eşiyinə, oğlunun-arvadının yanına, ailəsinin başının üstünə... – Fəxrəddin qocayana cavab verdi. – Özü də yaxşı gəlib...

–“Yaxşı” nə deməkdi?.. – Əhməd ayağını döşəməyə basıb kreslonu “saxladı”.

–Yəni varlı-hallı gəlib, pula pul demir... – Fəxrəddin izah elədi. – Neçə gündü çoxlu planlar qurur... İstəsək, burda yaşayacağıq, istəməsək, onun gəldiyi şəhərə köçəcəyik... Qərarı anam verəcək...

–Burda, yəni sizin bu binadakı mənzildə?.. – Əhməd bəri başdan dəqiqləşdirmək istədi.

- Yox, dayı... – Fəxrəddin gülüb Vasifin sənətkarlığını nümayiş elətdirdi.
- Burdakı mənzil mənzildi ki? Onu ya satırıq, ya da kirayə verərik...
- Bəs, indi harda qalırsınız?
- Hələlik əmimgildə... Sonrasına baxarıq da... Burda yaşayası olsa, gərək yekə ev ala, maşın ala, bağ ala...
- Elədi... Onların hamısını almaq lazımdı... – sözlərinə ara verdi. – Amma bir şeyi anlaya bilmirəm...
- Nəyi, ay dayı?..
- Bu adam varlı-hallı idisə, niyə indiyəcən sizi arayıb-axtarmırdı, bir parça kağız yazmırdı sizə, pul göndərmirdi, hə?..
- Orası bir az qaranlıqdı, ay dayı, mən qanani, türmədə yatıb atam...
- Nə türmə, ala?
- Başqasının suçunu götürüb boynuna, əvəzində də çoxlu pul alıb...
- Türmədə olsaydı, dayın onu rahat tapardı axı...
- Bilmirəm... Bəlkə dayım qəsdən həqiqəti gizlədib ki, bizi üzməsin?
- Hər halda, sən bir az ehtiyatlı ol... Dediklərin həqiqətən qaranlıq, dolaşq məsələyə oxşayır...
- Nə ehtiyat, dayı, öz atamdan ehtiyat eləyəcəm? Atası olmaq yaxşı şeymiş... Adam özünü arxalı hiss eləyir e... Yetdiyinə yetir, yetmədiyinin də dalınca yekə bir daş tullayır...
- Elədi... Bəs, anan nağayırır?..
- Nağayracaq, sevindiyindən əli-ayağı yerə dəymir... Neçə ildi atamın yolunu gözləyirdi o. Gecələr məni yuxuya verib xısın-xısın ağlayırdı...
- Hə... Əsl gözəyadınlığı, təbrik sənin anana düşür... – Əhməd qalxıb mətbəxə keçdi, soyuducunu açıb araq butulkasını götürdü, öz stəkanını da əlinə alıb qonaq otağına qayıda-qayıda Fəxrəddindən: – İçəcəksən? – soruşdu.
- Yox, dayı, içmirəm, yayın istisində nə çay? – Əhmədin əlindəki butulkanı görməmişdi hələ.
- Çay deyil, araqdı... – yekə stəkanı masaya qoyub yarıyacan doldurdu.
- İçirsən?
- Yox, dayı, atamın acığı tutar birdən...
- Deyəsən, qorxursan atandan?
- Qorxmuram e... Hörmət eləyirəm... Acığı tutar, indidən qanqaraçılıq olar... – təkrarladı Fəxrəddin.
- Acığı niyə tutur, bizimkilərin oralarda işi-gücü elə vurmaq olur də... – stəkanı əlinə götürdü. – Özün bil, içmirsən içmə, içkiyə zor yoxdu... – başına çəkdi əlindəkini...
- Sağ ol, dayı... Maşalla, mənim dayım lap əjdahadı e... –Fəxrəddin onu birinci dəfə görürmüş kimi, heyretlə süzdü.
- Nə mənada? – Əhməd sir-sifətini turşudub boş stəkanı qoydu masaya.
- Arağı yekə stəkanla zakuskasız-zadsız içir... – ayağa durdu divanda əyləşən. – Mən gedim, gecdi... – cibindən açar çıxarıb masanın üstünə, butulkanın yanına qoydu.
- Bu nədi? – xəbər aldı Əhməd.

–Sizin mənzilin açarını... – atası gələndən Samirənin oğlunun səsi də, danışığı da dəyişib “ütülənmişdi”. – Anam tapşırırdı ki, gətirib əlbəəl sizə çatdırıram...

–Başqa bir söz demədi?

–Niyə demədi...

–Nə dedi?

–Dedi ki, çox sağ olsun, Allah onu min budaq eləsin...

–Hə... – mızıldadı Əhməd. – Gedirsən?

–Hə... Gedim, gecdi... – Fəxrəddin nədənsə günahını gizlətmək istəyirmiş təki, yalandan gülümsündü. – Hərdən gəlib sənə dəyəcəm. Bilirəm ki, mənim burda bir dayım da var...

–Yaxşı, get... Sağ-salamat... Elə mən də çıxıb getsəm yaxşıdı...

–Sən hara, ay dayı? – dəhlizə sarı addımlayan ayaq saxlayıb soruşdu.

–Rayona gedəcəm?

–Elə indi?

–Hə, səni yola salan kimi...

–Gec deyil?..

–Nəyi gecdi, yay gecəsində maşın sürməyi xoşlayıram mən... Həm yol boş olur, həm də hava sərin...

Fəxrəddin təəccübləndi:

–Maşınla gedəcəksən?

–Yox, velosipedlə... – Əhməd məzələndi. – Nədi ki?

–İçmişən axı... İraq-iraq, yolda nəsə olar, ya yol polisləri saxlayıb ilişərlər sənə... – Fəxrəddinin səsindeki təlaşla qayğıkeşlik bir-birinə qarışmışdı.

Ev yiyəsi etinasızlıqla əlini yelləyib mənzilin qapısını açdı:

–Qorxma, day mənə heç nə olmaz... – dedi zorla qımışa-qımışa. – Mənə olan olub...

* * *

...Bilmirəm xoruz banının səsinə gözlərimi açdım, ya it hürüşünün... Yalandan yatağımda qurcalanmağın mənası yox idi. Yerimdən qalxıb tül pərdəni aralayaraq pəncərədən həyəətə baxdım. Gün çıxırdı, həyətdə adamlar – əsas da qadınlar – elə qaynaşırdılar ki, deyərdin bu evdə yekə bir külfət yaşayır. Bəlkə də gecə qorxulu yuxu görüb ertədən ibadətə, duaya, diləyə gələnləri də evdə əl-ayaq eləyənlərdən saymışdım, çünki yuxarıdan, uzaqdan baxdığımıdandı, ya nədənsə, həyətdəkilər mənə tanış gəlmirdi, bircə şeyə tamam-kamal əmindim ki, bibim həyətdəkilərin arasında deyil...

Paltarımı geyinib əl-üzümü yumamış, artırmaya çıxdım, ordan da mərmər pilləkəni enib həyəətə düşdüm, pəncərədən gördüklerim istiqanlıqla, mehriban-mehriban mənə salam verib hal-əhval tutdular, mən də hal-əhval tutanlara eyni ovqatla cavab verib asta addımlarla getdim sevimli yerimə; fındıq kolunun altındakı kötüyün üstündə əyləşib siqaret yandırdım, təmiz kənd havasını nikotinlə qarışdırıb ciyərlərimə

çəkdim. Gün haraya şığıyır-şığısın, heç vədə bu kolun altına düşməzdi, həmişə kölgəlik olardı bu sıx yarpaqlı fındığın altı, burdan, bu kötüyün üstündən göy, səma, asiman da görünməzdi heç vaxt...

–Salam, Əhməd... Xoş gəlmisən...

Səs gələn tərəfə boylananda gördüm çal saçlı, yekəburun bir kişidi, əlində də iri lapatka...

–Salam, ağsaqqal, salam... – gülümsünüb verdiyini artıqlaması ilə qaytardım. – Çox sağ ol, xoş gününə gəlim...

Lapatkalı ürəkdən güldü:

–Mən ağsaqqal hardan oldum, tanımadın, səninlə bir sinifdə oxumuşam orta məktəbdə... – yaxına gəlib qənşərimdə dayandı.

–Nolar, elə mən özüm də ağsaqqalam... – vaxt qazanıb onun kim olduğunu xatırlamağa çalışdım. – Bəs, burda nə iş görürsən?..

–Mal-qaraya, qoyun-quzuya, toyuq-cücəyə, itə-pişiyyə baxıram... – əlindəkinə söykərib səbrlə sadaladı. – Yəni bu evdəki bütün dördayaqlıların başçısıyam...

–Toyuq-cücə dördayaqlıdı ki?.. – siqaretimi sümürüb altdan-yuxarı lapatkalını diqqətlə süzsəm də, tanıya bilmədim.

–Doğrudan a... – qımışdı. – Burası ağılıma gəlməyib...

–Əminin yadigarlarına yaxşı baxırsan?

–Hansı yadigarlarına? – anlamadı.

–İtlərə, pişiklərə...

–Həlbət ki...

–Heç gözə dəymirlər...

–Nöş gözə dəysinlər, bizim kimi yavanlıq dərdi çəkmirlər ki... Hazıra nazirdilər, yeməklərin yeyib, suların içib, hərəsi bir kölgəlik tapıb mür-güləyir. Tənbəllikdən nə hürürlər, nə miyoldayırlar... Səsləri bir ac olanda çıxır, bir də hərdənbir qızıışanda... – bic-bic qaşlarını oynatdı. – Özün başa düşürsən də nəyə görə...

–Bir-biri ilə də işləri yoxdu burdakı it-pişiklərin... Rahat, sakit yola gedirlər... Qəribəsi budu...

–Gözlərini açandan bir yerdə böyüyüblər axı... Ona görədi... Həmi də, maşalla, yeməkləri boldu, yerləri də qışda isti, yayda sərin, nədən ötrü boğuşsunlar ki?.. Heyvanların da öz aləmi var... Adamlar fərqlilərə ağılsız deyiblər binadan... Di gəl, kim ağıllıdı, kim dəlidi, onu kim bilir o gözə-görünməzdən savayı?..

–Bibim yaxşı baxır sənə?..

–Həlbət ki... Cəddinə qurban olum onun... Çörəkverən arvaddı...

–Kimlərdənsən e, sən?.. – yaddaşıma, daha doğrusu, yaddaşsızlığıma təslim olub xəbər aldım...

–Deyəsən, həqiqətən tanımadın məni... – yazıq-yazıq təəssüfləndi. – Çoban Baratın oğluyam...

Yarımçıq siqareti həyəətə vızıldatdım:

–Hə, yadıma düşdü... Necə unutmusan, a kişi... – deyib özümü sudan quru çıxarmaq istədim. – Amma məndə təqsir yoxdu, sən çox dəyişmişən...

Kefi açıldı, ağzı getdi qulağının dibinə:

–Elə hamımız dəyişmişik. İllər belimizi qırıb da...

–Sənin birtəhər bir adın da vardı... – elə dedim ki, guya, yaşı ötdükcə adama müxtəlif adlar verirlər.

–Hə... Məxluq... – adını təxminən xatırlamağım xoşuna gəldi, razılıqla daz başını yellədi.

–Siz nəsillikcə çoban olmusuz, nə əcəb sən bu işin başını buraxmısan?

– müsahibimin könlünü almaq üçün maraqla soruşub siqaret qutusunu ona uzatdım. – Çəkirsən?

Götürmədi:

–Mən o zəhrimarın daşını atmışam...

–Çobanlıq kimi?..

–Çobanlıqdan da dədəm öləndən sonra qurtarmışam... Heç onda da çobanlıqla bir elə aram olmayıb mənim... Dədəmin yoluyla gedən böyük qardaşımdı. Mən candərdi çobanlıq eləyərdim, həftə səkkiz, mən doqquz, aradan çıxıb qalardım evdə...

–Dədən ölüb ki?..

–Çoxdan...

–Mən bilmirdim... Allah rəhmət eləsin...

–Ölənlərin behiştlik...

–Nədən öldü kişi? Qocalmışdı yəqin...

–Nə qocalıq?.. Sənnən-mənnən qıvraq idi o... Ancaq onun ölümündən nə biz baş açdıq, nə də el-camaat...

–Nə baş vermişdi ki?

Məxluq lap yaxına gəlib lapatkasını başıma vurmağa hazırlaşmış kimi, aldı çiyinə, səsinə tamam yavaşdıb pıçıldadı:

–Əhməd, sən o boyda məktəb qurtarmısan, yaşlı-başlı adamsan, şəhərdəki hörmət-izzətin buralara da gəlib çatıb, tanınmış həkimsən, o boyda kişinin bacısı qızın almısan... – əclaf yaxşı gəlirdi, burda zibilini çıxartdı. – Sənə adi bir sualım var... – sanki susub məndən izn istədi.

–Buyur... – mən də onun səsinin ahənginə uyğun yavaşca dedim.

–Bax, qulaq as, otardıq qoyun-quzu çayın o tərəfində başlı-başına qalıb, amma biz dədəmin meyidini çayın bəri tərəfindən, köhnə qəbiristanlıqdan, üstündən yazısı getmiş qədim qəbirlərin arasından tapdıq... Səncə nə deməkdi bu? Əgər bu adam diridisə, heyvanları özbaşına buraxıb bəri tərəfə nöşün keçib?.. Adamın heç inanmağı da gəlmir, bu adamın qəfil ağılı yerindən oynayıb mı?.. Yox, hərgah, öləndən sonra çayı keçibse, bu da ağılasığan iş deyil... Düzdü, köhnə qəbiristanlığı ot-ələf basmışdı, qəbirlər görünməz olmuşdu, ağzıgöyçəklər deyirdilər, guya son vaxtlar çoban Barat özünü əziyyətə vermirmiş, tənbellik eləyib qoyun-quzunu çayın o başına keçirmirmiş, elə bəridə, köhnə qəbiristanlıqda otarırmış, ancaq mən bilərəm ki, sayırdı deyilənlər, dədəm dünyasında qəbiristanlığa hörmətsizlik eləməzdi, əgər qoyun-quzu qəbiristanlıqda otlayırdısa, mələrtisi nədən çayın o tayından gəlirdi, hə? Hər halda, mənnən bir yerdə qoyuna gedəndə heç vaxt elə iş tutmayıb dədəm, tək çobanlıq eləyəndə də elə iş tuta biləcəyinə inanmıram... El-camaatın gözü kor deyildi ki... Adamların arasında o saat pıçapıç gəzərdi...

–Qəbiristanlıqda qoyun otarmaq gunahdı bəyəm?..

–Günah olmasa da düzgün sayılmır, kim istəyər ki, əzizlərinin qəbrinin üstünü qoyun-quzu batırsın?.. – Məxluq gözlərini bərəldib maraqla mənə baxdı. – Bu heç, indi yaxşı-yaxşı fikirləş, özün mənə cavab ver, sən nə fikirləşirsən?..

–Nə barədə? – çaşqın-çaşqın xəbər aldım.

Deyəsən, o da çaşdı, lapatkanı çiyindən götürüb torpağa sancdı, key-key gözlərini döydü:

–Bəs, bayaqdan mənə qulaq asmırdın?

–Asırdım... Qulağım səndəydi...

–Dədəmi deyirəm, onun köhnə qəbiristanlıqda nə işi vardı, hə? Orda nədən canını tapşırıb?..

–Nə deyim... – çiyinlərimi çəkdim. – Məəttəl qalmalı işdi...

–Elə hamı mat-məəttəl qaldı...

–Bəlkə kişini... – uqdum, – ilan-əqrəb vurub?..

–Yox, bədənində heç bir zədə, zərbə yeri, iz-filan yox idi... Mən uşaq-zadam, ya bu vaxtadan ilan vuran adam görməmişəm? Günüm çöldə-bayırda keçib mənim... Bir də kim inanar çoban Baratı ilan-əqrəb vurduğuna? Çöldəki bütün vəhşi heyvanlar, ilanlar, əqrəblər, həşəratlar onu görəndə hürküb qaçırdı, girməyə dəşik axtarırdı. Dədəm vəhşi kimi şeydi, ilanı-əqrəbi ağzına atıb diri-diri udardı. Çoban Baratın qorxusundan, bir ay sərəsər ac qalsaydı belə, çanavarlar da yaxın getməzdi onun sürüsünə ki, qoyun-quzusun istəmirik, xata-bəlasını bizdən uzaq eləsin. Sən də deyirsən ki, o Mauqli kimi çöldə-bayırda böyüyən şalvarlı vəhşini ilan-əqrəb sancıb... Yəqin Mauqli multikini sən də görmüsən... – əlini irəli uzatdı. – O papirosundan birini ver e... Belə şeyi tüstülətmədən danışmaq olmur, hər dəfə yadıma düşəndə papiros çəkmək istəyirəm, – dinməz-söyləməz qısaqol köynəyimin döş cibindəki siqaret qutusu ilə alışıqanı ona uzatdım, siqaret yandırıb dərin bir qullab vurdu. – Bu adam elə bil ki, ölməmişdi, iki qəbrin arasında rahatca uzanıb yatmışdı... Gözləri də yumulu idi... Təkcə nəfəsi gəlmirdi...

–Hansı qəbrin, kimlərin qəbirlərinin arasında?

–Mən hardan bilim... Orda adam adı oxumaq olar?.. Məzarların üstündəki yazı silinib getmişdi. Köhnəydilər axı...

–Polisə-zada xəbər vermədiz?..

–Polis ölünü dirildəcəkdə? Xəbər vermədik, intəhası, özləri xəbər tutub gəldilər...

–Nə dedilər?

–Dedilər ki, Allah rəhmət eləsin... – Məxluq gülümsünüb qeyri-ixtiyari əlini tüklü sifətinə çəkdi. – Bu işdə cinayət tərkibi yoxdu...

–Meyiti yarmadılar?

–Yox... Böyük qardaşım qoymadı... Ancaq deyirlər, o məzarlıqda tez-tez ilan vurur adamları... Ona görə çox adam hərlənmiş oralardan... Amma yüz faiz dədəmi ilan-zad vurmamışdı. Tək mən yox e, hamı belə deyirdi... Göznən görünən şeydi də...

–O qəbiristanlıq çox... – bir anlığa susub münasib, uyarlı söz axtardım, – əcaib yerdi...

–Elə yaxşı ki, ora əriyib gedir suyun altına... Beş-altı qəbir qalıb orda... Bu gün-sabah tamam yox olacaq o məzarlıq...

Ayağa qalxdım:

–Allah sənə kömək olsun, yuxudan duranda əhvalım bomba kimi idi, kefim yüz vururdu, ölü-qəbir əhvalatı ilə qanımı qaraltdın... Ala, Məxluq, qoy öz dərdimizi çəkə-çəkə rahatca yaşayaq də, başına mərifətli söhbət qəhət idi? – əlimi ərklə onun çiyinə vurdum.

–Biz mərifətsiz nə danışdıq ki?.. – Məxluq pərt olub günahkar-günahkar, incik-incik dedi. – Xəbər aldun, söz sözü çəkdi, mən diliyanmış da danışdım...

–Zarafat eləyirəm... Burnunu sallama... – yalandan gülümsündüm ki, könlünü alım. – Hələlik... Sən işində ol, görüşərik... Mən hələ burdayam... – ayrılanda söhbəti dəyişdim ki, guya onun dedikləri mənə çox maraqlı idi. – Bəs, çobanlıq üçün darıxmırsan?

–Eh... Çobanlıqda nə var ki, darıxam? – əlini yellədi vecsiz-vecsiz. – İndi də buranın çobanıyam da...

* * *

Qayıdanda gördüm bibim oturub evin qabağındakı çinarın altına qoyulan uzunsov masanın arxasında, masa da səhər nəznemətləri ilə doludu, orta yaşlı, sarışın bir qadın da əlindəki dəsmallı yelləyib süfrəyə qonmaq istəyən milçəkləri qovur.

–Hardeydun ədə? – bibim məni görüb soruşdu.

–Fındığın altında... – ayaq saxladım.

–Nağayırırdun orda? – əl çəkmədi.

–Məxluqnan söhbət eləyirdim.

–Nə deyirdi o?

–Heç nə, dedəsinin ölümündən danışırıdı...

–O, neyçün səhərin gözü açılmamış ölüm-itimdən danışib qaramatın sənə üstünə tökür?

–Elə mən də onu dedim...

–Gəl bir səni öpüm... – yerində qurcalandı. – Gecə it iyi gəlirdi sennən...

–Durma, durma... – deyib narahat-narahat milçəkləri qovan arvada baxdım.

–Nöşün?.. – təəccübləndi. – Pəridən utanıb-çəkinmə, o da bu evin adamıdı, gecələr də mənimlə qalır...

–Əşi, nə utanıb-çəkinmək, əl-üzümü yumamışam hələ...

Yuyunub gəldim, bibimlə qucaqlaşdım, üzbəsurət oturduq. Pəri kənardə tüstülənən samovardan çay süzüb qabağıma qoydu və çıxıb getdi.

–Əmimdən sonra əməlli-başlı dəstgah yaratmısan burda... Nə əcəb işçilərini haraylayıb hərəsinə bir göstəriş vermirsən?

–Day burda kamandirə, göstərişə ehtiyac yoxdu. Əhliləşiblər... Hərə öz işini bilir. Bax, Pəri çayı sənə qabağına qoyub getdi ki, biz ikilikdə rahatca dərdləşək... – azca ara verdi. – Ədə, gecənin bir aləmi bu nə vaxtın gəlişi idi?.. Qorxutdun məni də...

–Qəfil beynimə düşdün, dedim bu gecə bibimi görməsəm, partlayıb ölərəm, aləm dağılsa da, hökmən bibicanımı görməliyəm...

–Gopa basma, Allah bilir yenə nə kələyin var... – zarafata salsada, ciddiləşdi. – Dəyişik, paltar-zad da gətirməmişən, xeyir ola?..

–Dedim də, lapdan gəldim, paltar götürməyə də macal tapmadım. – məzələndim. – Nolar, icazə versən, bir-iki gün sənin tumanlarını geyinərəm...

–Gic-gic danışma, ədə... – dodaqları qaçsa da, özünü acıqlı göstərmək istədi. – Özün də piyan idin... Piyan-piyan nöş maşın sürürsən?.. Bəs demirsən ki, iraq-iraq, sənin başına bir iş gələr, mən də bu yaşında dərddən havalanıb düşərəm çöllərə, hay?..

Susub çaydan bir qurtum aldım.

–Baldan-yağdan çək çörəyin üstünə, yumurtanı da soy ye...

–Yemirəm...

–Nolub sənə, birtəhərsən?.. – bibim diqqətlə məni süzdü. – Deyəsən, işlərin qarışmış, kələfin ucunu itirmisən?..

–Mənim işim-gücüm yoxdu, ay bibi... – dedim. – Elə həyatım da işim kimidi, həm var, həm yoxdu...

–Nöşün?.. Sənə aybaay pul göndərirdim ki... – dediklərimi başa düşdüyü kimi yozdu.

–Məsələ pulda deyil, pul göndərmə mənə... Klinikanın arendasından aldığım pul mənə xirtdəyəcən bəs eləyir...

–Bəs, məsələ nədədi?..

–Elə əvvəldən gətirmədi mənimki... Əlimi nəyə atdımsa, ovulub töküldü, istədiyim qızı ilan vurdu, yalan-gerçək, həkimlik oxudum, həkimlikdən heç nə qanmadım, aldığım arvad ifritə çıxdı... Sonra başqasına isinişdim...

Sözümü yarıda saxlasam da, direşdi:

–Bəs, isinişdiyinə nə oldu?

–Heç nə... – çarəsiz-çarəsiz əlimi yellədim. – Əlim yüngüldü, onun da əri gəlib çıxdı, arvadını götürüb apardı...

Ürəkdən güldü, solğunlaşmış qızıl dişləri göründü:

–Ədə, ay pir olmuş, sən xalxın arvadları ilə nə işin var? Gəl bura, səni əməlli-başlı evləndirim. Elə bizim Pərinin su sonası kimi gözəl-göyçək bir qızı var. Adı da ki, Gülnaz... Gəl onu alım sənə... Evin tək qızıdır...

–Mən də Məşədi İbad olum?

–Məşədi İbad nöş olursan, qızların minnəti olsun... İndi əyyam dəyişib, bala, hər dövrənin öz qaydası var... İndiki vaxt olsaydı, o Gülnaz acınnan günorta duran Sərvərin dalına bir təpik vurub Məşədi İbadın dədəsinə də gedərdi...

–Pərinin əri kimdi?

–Əri çoxdan ölüb. Müharibədə, Qarabağda... Elə adamın qızına çörək vermək savabdı... Təmiz, gül kimi ailədi... Qız da gözümün qabağında böyüyüb...

–Qızın atası kim idi ki?

–Yerli adam deyildi, qonşu rayonlandı, şofer Allahyarın oğlu idi, sən tanımazsan... Amma rəhmətlik Allahyarın sənənin əminlə də salamməleyki vardı... Əmindən böyük olsa da, həmişə hörmətini saxlayardı onun... Din-

iman adamı idi, hərdənbir bizim ocağa ibadətə də gələrdi. Bəlkə də haçansa görmüsən onu burda, yadında qalmayıb... Hündür, dazbaş, sarışın bir kişi idi, gözləri də gömgöy...

–Mənim dünən yediyim bu gün yadımdan çıxır, o Allahyarı hardan xatırlayacam?... – etinasızlıqla əlimi yellədim. – Bu yaşımnda evlənim deyirsən? Ayıb deyil?

–Mənnən olsa, hə... Burda ayıb nə var axı? Kişi arvad alar də... Sənin nə yaşın var ki?... Dünənki uşaqsan... Bəlkə bəxtimiz gətirdi, Allah sizə bir övlad da qismət elədi. İstəsən qızı çağıtırdıram, görüşüb danışarsız... – pıçıltıya keçdi. – Onsuz da bilirəm ki, arvadı boşamısan?

–Hardan bilirsən? – soruşub qulaqlarımı şəkklədim.

–Çoxdandı sənnən səs-soraq gəlmirdi, zəng elədim sənin mobil telefonuna, gördüm telefonun sönükdü, ürəyimə nəşə damdı, dedim bir gəlinin nömrəsini də yığım... Yığdım gəlini ki, qızım, nə var, nə yox oralarda, necəsiz, balam, nöşün səs-sorağınız gəlmir... Gəlin özü mənə dedi ki, necə olacağı, ay bibi, Əhməd məni atıb gedib, başqası ilə yaşayır... Sən Allah, sənə qurban olum, onun başına ağıl qoy, qayıtsın evinə-eşiyinə... Ömründə birinci kərə idi ki, o gəlin mənə “bibisi” deyirdi, “qurban olum” deyirdi...

–O, şirin dilini işə salıb sənin ürəyini bir kəlmə ilə ələ aldı, sən də mənim başıma ağıl qoymaqdan ötrü çağırırdın bura, hə? – bibimə acığım tutdu.

–Həlbət ki... – güldü yenə, kefi göyün yeddinci qatına qalxmışdı. – İstəyirdim gələsən bura, bax beləcə, indiki kimi üzbəsurət oturaq, mən də sənin başına ağıl qoyub deyim ki, bala, düz eləmişən, az eləmişən, bir az da gec eləmişən, gerek bu işi çoxdan görəydin...

–O, bizdən asılı deyil ki, hər şeyin öz vaxtı var...

–Elədi, sən bu evlənmək məsələsini yaxşıca düşün-daşın... Nə var e, o şəhər xarabada, yığış gəl bura ki, sabah mənə bir şey olsa, buralar yiyəsiz qalıb tarmar olmasın...

–Düzdü, bibi, bura elə ölüb qalmalı yerdə, elə bu başı buludlara dirənən çinarın altında yaşamaq da aləmdi, ölmək də... Kölgəlik, güllərin-otların ətri, yarpaqların pıçıltısı, quşların səsi... Elə fındıqdan o tərəfdəki heyvanların peyini, iyi-qoxu da xoş gəlir adama. Çünki hər şey təbiidi... Hər...

Bibim gözümü yumaraq şairanə dediyim sözümü yarıda kəsib istedadımın parlayıb üzə çıxmağına imkan vermədi:

–Bəs mən nə deyirəm?..

–Amma ki... – mən də qəsdən sözü uzadıb dalısını demədim.

Səbri çatmadı:

–Əmması nədi? – soruşdu.

–Amma ki... – təkrarlayıb davam elədim, – amma zəhrim elə yarılıb ki, arvad, evlənmək adı gələndə ətim ürpeşir, tüklərim biz-biz olur...

–Ay köpəyoğlunun qorxusu... – qımışdı. – Sən bir yaxşı-yaxşı bax gör də kimi alırsan... Halal süd əmmiş alsan, elə olmaz axı...

–Elə hamısı bir bezin qırağıdı... – başımı buladım. – Ərə gedəndən sonra dönüb olurlar əjdaha... Necə deyiblər onu, arvadın pisi pisi, yaxşı-sının zatına lənət...

- Orası elədi... – əlüstü razılaşdı.
- Qaynın nə deyir bu işlərə?
- Gündə gəlib yalvarır ki, ayıbdı, mən ölüm, daşı ətəyinnən tök, barışın getsin...
- Oxay... – bibim ləzzət aldı dediklərimdən. – Bəs sən?
- Mən də deyirəm ki, mən küsməmişəm ki, barışam, mən iyrenmişəm, tüpürmüşəm, tüpürdüyümü də yalayan deyiləm...
- Əhsən! Afərin!.. Yaxşı demisən... Deyirsən day evlənməyəcəksən?
- Onu Allah bilir, ay bibi, – yaxamı çəkdim kənara. – Mən kiməm ki...
- O sözün də haqdı... – yenə razılaşdı. – Ancaq evlənəcəksənsə, bu işi tez görmək lazımdı... – səsini yavaşıtıdı. – Onsuz da yubanmışıq e, bala... – elə dedi ki, sanki özü də mənimlə birlikdə, mənimlə bərabər evlənmək istəyirdi. – Açıq de görüm, haçan evlənmək fikrindəsən? Utanma...
- Qismət haçandısı, onda...
- Qismət öz yerində, ancaq bibi-qardaşoğlu gəl açıq danışaq ki, işimiz rəvan getsin, sənin evlənmək fikrin var, ya boş-boşuna danışdırırsan məni?..
- Əlbət ki, var... – ürəkdən dedim. – Nolub mənə, kişi-zad deyiləm?
- Qırıxmış çöhrəsinə təbəssüm qondu:
- Ay sağ ol... Elə mən də onu deyirəm... Vaxt keçir, bəs haçan evlənib bir halal süd əmmişlə başbir olacaqsan?
- Qəfil ağılıma girəni dilimə gətirdim:
- Dəvələr oynayanda...
- Çaşıb qaldı, gözlərini döyüb key-key seyrək kirpiklərini qırpdı:
- Nə dəvə, bala, bizim tərəflərdə dəvə olmur axı?..
- Elə mən də onu deyirəm... – bibimin sözlərini təkrarlayıb təsdiqlədim.
- Yəqin mənim dediklərimdən ağıl bir şey kəsmədi, milçək qovan qadını səslədi:
- Az, Pəri, hardasan, gəl bu uşağın çayını təzələ... – bibimin məni hələ də “uşaq” sayması həm qəribə idi, həm də xoş... Sanki bir andaca balacalaşib əmimə qoşularaq məzarlığı gəzirdim, anamın qəbrini ziyarət eləyirdim, özümü zorla saxlayıb qəbir üstə ağlamırdım ki, anam məni gözüyaşlı görməsin.
- Pəri də elə bil ağacın dalında gizlənibmiş, bibim haraylayan kimi, o saat yanımda peyda oldu:
- Baş üstə... Burdayam, gəldim...
- Qadın mənə çay gətirəndə, lap dəqiqi, stəkanı ehmalca qabağıma qoyanda bibim ona dedi:
- Az, bax gör, hardan bir az dəvə ətı tapırsan... Bu uşaq yaman “dəvə, dəvə” deyir... – mənə işarə elədi. – Əti tapıb verərsən Mədinəyə, qoy dəvə qutabı bişirsin balama...
- Soraqlaşaram... – yenə balaca ağ dəsmalı yelləyib milçəkləri qovmağa başladı. Deyəsən, işsiz dayana bilmirdi. – Hökmən tapdıraram, indi hər şey pulun başında deyil?... – atalar məsəlini söhbətə uyğunlaşdırdı. – Keçəl qutab yeyər, puluna minnət...
- Yox yerdən Pərinə dolaşdırmaq istədim:

–Elədi... İntəhası, mən keçəl deyiləm axı... – əşyayi-dəlil kimi əlimi çal saçlarıma çəkdim.

Pəri duruxdu:

–Allah eləməsin... Səni demirəm... Sən gözəgəlimli oğlansan... – deyəsən, ağ elədiyini tez anladı. – Kişisən...

Bibim qəhqəhə çəkdi:

–Ay Pəri, Gülnaz necədi?

–Yaxşıdı, ikinizə də dua eləyir... – Pəri gözlərini süzdürüb bibimə cavab verəndə qırımından anladım ki, “Məşədi İbad” məsələsindən halidi...

–Bəs, nöşün gəlib mənə dəymir?

–O, nəkarədi gəlib səni narahat eləsin?

–Nə naratlığı var, o, mənim qızımdı, bura da onun evidi, ona da ki, bir-iki günə gəlib məni görsün...

–Baş üstə!.. – Pəri sevinclə dəsmalı bərkdən yelləməyə başladı.

Mən ayağa durdum.

–Ədə, hara gedirsən? – bibim xəbər aldı.

–Heç... – mızıldadım, – çoxdandı buralara gəlmirəm, çıxıb bayırda bir az gəzişim...

–Yarım stəkan çay içdin, çörək də yemədin... – bibim narahat-narahat deyindi. – Ac qarnına küçəyə getmə...

–Bir azdan gəlib yeyərəm... – dedim. – Hələ acmamışam...

* * *

Qaş qaralanda, çaşdım, axşam da yox e, gecə evdən əl-ayaq yığışandan sonra bibim məni artırmada əyləşib təmiz hava almağa da qoymadı ki, dünyanın işini bilmək olmaz, divarın da qulağı var, qapını yaxşı bağla ki, qonşunu oğru bilməyəsen, gəl bala, gəl keçək içəri, otaq bayırdan da sərin, kondisioner gecə-gündüz işləyir içəridə...

–Pəri də gedib?.. – otaqdakı divana yayxanıb soruşdum.

–Hə, – dedi, – özüm dedim ki, get evinə, ertədən gələrsən. Day sən burdasan də... Səninlə bu gecə doyunca söhbət eləyək bibi-bala...

–Nahaq onu buraxmısan... Söhbət eləyək deyirsən, eləyək, bəs, bizə kim qulluq eləyəcək, çayımızı kim verəcək?

–Mən! – əlini yüngülcə sinəsinə vurdu. – Bibin ölüb bəyəm?

–Sənə qıymıram axı, qoca arvadsan...

–Mən nə qədər qoca olsam da, min cavanı otararam... – söhbətdən taltalsız dönüb xəbər aldı. – Getdin əminin qəbrinin üstünə? – hələ də ayaq üstəydi.

–Yox... Sabah gedib dəyəcəm hamısına... – nəfəsimi dərdim. – Amma çaysız mənə çətin olacaq... Mən gecələr oyaq qalanda tez-tez çay içməyə öyrəşmişəm...

Bic-bic gülümsünüb pıçıldadı:

–Ay dilbilməz, bu yayın istisində çayı neynirsən? Belə... – boğazını arıtladı. – İki butulka pivə aldirmışam sənə... Hamı çıxıb gedən kimi basmışam butulkaları xaladelnikə ki, soyusun, rahat içib sərinlənəsən, ləzzət alasan...

- Sağ ol, bibi... – qulaqlarıma inanmadım. – Kimə aldırımsan pivəni?..
- Pəriyə...
- Həci pivəsidi?
- Yox a, buralarda elə şey olmur... – görünür, içkidən yaxşı başı çıxırdı.
- Əsl pivədi, spirtli, alkaqollu...
- Pəri ağziyirtıqlıq eləməz ki?..
- Əşi, yox... – arın-arxayın əlini yellədi. – Dedim də, o, bizim adamdı...
- Adam qalıb ki, bizim də ola?.. Heç kəsə axıracan güvənmə, ay bibi...
- Haçansa ağziyirtıqlıq eləyəcəksə, cəhənnəmə eləsin, kim inanar ona? El-oba bizi yaxşı tanıyır... Lap inansalar nolacaq ki?.. İslanmışın yağışdan nə qorxusu?..
- Elə bil pivə butulkasını xaladelnikə qoymaqdan piyan olmusan... Bu nə danışığıdı, biz islanmışıq?..
- Çoxdan islanmışıq, bala... – nədənsə sağ əlini tavana tuşladı. – Sən bilmədiyin çox şeylər var... – sözünü yarımçıq saxladı. – Gözlə, gedim butulkaları gətirim... – dedi və otaqdan çıxdı.
- Qıvrıqdı, gedib-gəlməyi uzun çəkmədi, iki butulka gətirmişdi – şüşələrin ağzını da açmışdı – bir dənə də iri stəkan...
- Stəkanı masanın ortasına sürüşdürdüm:
- Buna gərək yoxdu... – deyib butulkanın birini götürərək başıma çəkdim, içki bumbuz olmasa da, soyuqdu, vurmaq olardı... – Yəqin sən də deyəcəklərini ayıq başla dinləmək çətin olardı...
- Sən hardan bilirsən ki, mən nə deyəcəm? – yerini rahatladı üzbəüzdə, masanın arxasındakı stulda. Arxasındakı divarda da, yəni mənim gözümlə önündə də əməimin böyüdülməyə qara haşiyəyə alınmış şəkli. Əlində də uzun, qara təsbeh... Ancaq mən əməimi heç vaxt təsbeh çevirən görməmişdim.
- Özün dedin ki, mənim bilmədiyim çox şeylər var... – yarımçıq butulkanı masanın üstünə qoydum.
- Sən iki butulka pivə ilə piyan olan cüvəllağı deyilsən... – gülümsündü.
- Nə isə, qulağım səndədi... – sözlərinin sonunu qulaqardına vurdu.
- De görək, hansı bədzat ləkə yaxıb bizə, kim isladib bizi?
- Heç kəsdə günah görmə, bala, biz özümüz dinc durmamışıq...
- Deyirsən, özümüz özümüze qənim kəsilməmişik? – elə bildim uşaqlıqdan hiss elədiyim məqamları dilinə gətirib atamla əməimin arasındakı soyuqluqdan danışacaq...
- Yox, elə demək də düzgün deyil... Gərək sənə hər şeyi əvvəldən danışım ki, bir şey qanasan... Adda-budda da olsa, bildiyim, daşın tarixindən başlayım...
- Əməim onu mənə danışdı...
- Ancaq əsl həqiqəti deməyib...
- Hansı həqiqəti?..
- O həqiqəti ki, nəsil şəcərəmizin ağsaqqalı həmin daşın güdazına gedib. Şura hökumətinin paqonluları tutub onu gedər-gəlməzə yollayıblar ki, sən dini təbliğ eləyib camaatı yoldan çıxardan şarlatansan... O da...
- Bibimin sözünü kəsdim:

–Bunu bilirəm, əmim danışib mənə... Deyirdi çox adamı tutublar bizim nəsildən. Heç biri də qayıtmayıb...

Hövsələsiz-hövsələsiz əlini yellədi:

–Əşi, səbrin olsun, bilirəm əmin sənə nə deyib... Deyib ki, ara sakitləşəndən sonra, lap dəqiqi, Şura hökuməti ilə almanların müharibəsi başlayanda gedər-gəlməzə göndərilən ağsaqqalın varisi yavaş-yavaş, ehtiyatla yerli camaata deyib ki, bəs, gözünüz aydın, ağsaqqalın gizlətdiyi daşı tapıb gətirmişəm, qoymuşam yerinə... Günbəzin altına... Ürəyinizi buz kimi saxlayın, day sizin evlərdən müharibəyə gedənlərin çoxu sağ-salamat qayıdacaq... Ancaq çox hay-küy yaradıb paqonluları duyuq salmayın. Daşın kəramətindəndi, yaradanın qüdrətindəndi, hər nəydisə, doğrudan-doğruya bizim kənddən davaya gedənlərin arasında ölüb-itən olmur. O vaxt kəndimiz bapbalacaymış, indiki kimi böyüyüb-böyüyüb rayon mərkəzinə bitişməyibmiş... Beləcə, müqəddəs daş təzədən el-obanın gözündə böyüyür, daşın kəramətinə inananların sayı-hesabı itir, müqəddəs yerə bəxşiş gətirmək də öz yerində... Deyirlər, başbilənlər də baş qoşmur daşa ki, xata-bəlası bizdən uzaq olsun, hələ bəzi quyruğu qapı arasında qalan vəzifə sahibləri gecə yarısı gizlin-gizlin gəlib daşa səcdə eləyirlər, dua eləyirlər, dilək diləyirlər...

–Hə, nə olsun, ay bibi? Burda nə var ki?.. – deyib sərin pivənin bir butulkasını boşaltdım.

–Düzdü, dediklərimdə heç nə yoxdu, əsas məsələnin özəyindədi, kökündədi...

–Hansı kökündə?

–Məsələnin də məğzi bundadı ki, günbəzin altına qoyulan daş... – ara verib nəfəsini dərdi, – gizlədilən daş deyildi... Gedər-gəlməzə göndərilənlərin cüvəllağı varisi o daşı doğrudan-doğruya xəlvətcə köhnə qəbiristanlıqdan, çayın qırağından gətirmişdi... – bibim susub üzümə baxanda mən sövq-təbii, qeyri-ixtiyari bir fit çaldım və o, bəlkə də bunu: “hər şey qaydasındadı”, kimi başa düşüb davam elədi. – Deyirlər, əsl daş indikindən qat-qat balaca imiş, iki ovuca sığışan yumurta formasında... Ancaq bir az yastı, bir tərəfi boz, bir tərəfi gümüşü... Di gəl, gecə-gündüz tamaşa eləsəydin də, bozun gümüşüyə, gümüşünün boza keçid sərhəddini sezməz bilməzdin, bəlkəm də boznan gümüşünün yaxın, oxşar olduğuna görə beləymiş...

–Camaatın gözü kor idi, görmürdü ki, daş həmin ki deyil?..

–A bala, dava vaxtı hamı saman çöpü axtarırdı yapışmağa, kim idi buna fikir verən?.. Ancaq yəqin sonralar kiminsə ağılına gəlib sən deyən. Daşı büküb qara, qalın parçaya... Məxluqun ki, quyruğu qapı arasında qaldı, saman çöpündən də yapışacaq, yorulub əldən düşənəcən, nəfəsi kəsilənəcən ilğımın dalınca qaçacaq, əlində-ovcunda nə var, qurban deyəcək, nəzir eləyəcək... Elə sonralar Qarabağ savaşında da elə oldu, yeni dava, qarışıqlıq, qan-qada vaxtı bizim işimiz yaxşı gedir. Quyruğu qapının arasından çıxanın yadına nə Allah düşür, nə də müqəddəs daş-filan...

–Mən o daşı neçə illərdir yuxuda görürəm, – dedim, – uşaqlıqdan o daşı yumurta bilib anama aparıram...

–Tifil balam... – bibim inildədi. – Bu işin binası ondan başlayır ki, varlı bir kişinin yeddi oğlu olur, qəfil yaşadığı kəndə sağalmaz, öldürücü xəstəlik yayılır, kişi də oğlanlarını yığır başına ki, bəs, mən qocalmışam, mənə heç nə olmaz, Əzrayıl qılincını siyirib başımın üstünü kəsdirsə də, burdan tərpenən deyiləm, çünki mən ananızın yanında gömülmək istəyirəm, sizsə hərəniz var-dövlətimdən gücünüz çatan qədər götürüb qaçın burdan, canınızı qurtarın, istəsəz, illər ötəndən sonra Allahdan gələn bəlanın sovuşduğunu görüb geri qayıdarsız, istəməsəz, yox... Ancaq yəqin ki, mən o vaxta sağ qalmaram, ona görə gəlin bəri başdan halallaşaq... Kişi baxır ki, qardaşların hamısı yükünü tutub getdi, bircə kiçik oğlu gic-gicələk qalıb... Gözləri yaşarır kişinin, deyir oğluna ki, bilirdim sən mənə çox istəyirsən, mənə burda tək qoyub getməyəcəksən, amma bu saat sən də uzaqlara yol alıb başına çarə qılmasan, mən özümü öldürəcəm, görürsən ki, bəla qapımızı kəsib, burdan getməkdən başqa yol qalmayıb... Oğlu qayıdır ki, getməyinə gedərəm e, ay dedə, amma qardaşlarım bütün var-dövləti götürüb apardılar, indi mən boş əllə, səfil-sərgərdan hara gedəcəm, kimin qapısını döyəcəm?.. Kişi baxır ki, həqiqətən oğlanları bitdən-sirkəyəcən evindəki bütün mal-dövləti ata-eşşəyə, arabaya, dəvələrə yükləyib aparıblar, binəva balacaya heç nə saxlamayıblar. Onda yastığının altını eşələyib bir ovuc qızıl verir kiçik oğluna, bir də ki, bizim daşı... Oğlu heyrlənir ki, ay dedə, verdiyin qızılı başa düşdüm, bəs, bu daşı neynəyəcəm? Kişi də deyir ki, bu adi daş deyil, sən də, sənnən törəyənlər də bu daşın hesabına çörək qazanıb özlərinə yaxşı gün-güzəran düzəldəcək...

–Lap nağıla oxşayır... – ikinci butulkanı əlimə götürdüm.

–Nağıl, ya hər nə, mən eşitdiklərimi sənə danışmalıyam, bilmək olmaz, bu gün-sabah ölüb gedərəm, biləsən ki, əsl həqiqət nədi, çünki mənənn sonra buranın yiyəsi sən olacaqsan, həqiqəti bilməyənsə, batıb qalar qaranlığın, zülmətin içində, var-dövlət sel kimi başından aşısa da heç nəyə sahibləne bilməz... Özü o cansız daşın ən müti quluna çevrilər... Sonra həzrəti Süleyman kimi dünyaya sahib olsa da nə xeyri, nə fərqi... Qul elə quldu...

–Deməli, bizim seyid olmağımız da yalandı?

–Onu dəqiq bilmirəm... Düzdü, sənin baban da, əmin də namazı ancaq elgözünə, camaat arasında, məsciddə-zadda qılsa da, oruc tutduqlarını yalandan desə də, “Quran” oxuyan idi, elmlı idi, bizim aramızda, bizim ailədə mövhümatçı, xurafatçı yox idi. Elə rəhmətlik baban da içki içərdi təklikdə... Öz aramızdı, hələ əmin də gillədərdi hərdənbir bala-bala... – boğazına çırtma vurdu.

–Əmim də içirdi? – təəccübləndim. – Mən onu heç vədə içkili görməmişəm...

–Day sənənlə qədəh-qədəhə vurmayacaqdı ki... Onunku bazarkom Mövsümlə tuturdu, möhkəm dost idilər... Lap qardaşdan artıq... Mən biləni, əmin Mövsümə sənənin atandan, öz doğma qardaşından çox etibar eləyirdi, çox inanırdı. Ocağımızda qurban kəsilən heyvanları da altdan-altdan Mövsümün adamları gəlib aparırdılar bazara...

–Bazara aparıb satırdılar?..

–Yox, ət sərgisi keçirdirdilər orda... – bibim xısın-xısın güldü. – Həlbət ki, satırdılar...

–Axı yadımdadı ki, o qurbanları kasıb-kusuba paylayırdıq... Mən özüm də uşaq vaxtı qapı-qapı gəzib ət paylayardım qonum-qonşuya...

–Ədə, gicsən, Qurban bayramında burda o qədər heyvan kəsilirdi ki, həyətdə yer olmurdu, ələcsizliqdan adamlar qapımızın ağzında, küçədə kəsirdilər qurbanlarını. Yalan olmasın, kəsilən heyvanların qanı dizə çıxırdı. O qədər ət kasıb-kusuba paylamaq olar? Heyvanların qarnını, başını, ayaqlarını, sür-sümüklü yerlərini həlbət ki, göndəridik bayramdan-bayrama ağzına ət dəyənlərə, day kim idi onlara yağlı-quyruqlu yerlərdən verən?.. Başımıza at təpmişdi?..

–Mən əminin Mövsümlə dost olmağını da bilmirdim...

–Dedim də, qardaş kimi idilər, sözləşmişdilər ki, Mövsüm qızını sənə versin... O da ki, alınmadı, qismət olmadı, biz o qızın ölümünü bidingilin müsibətindən də ağır keçirdik, bala...

–Bizim görüşməyimizi bilirdiz?

–Həlbət ki... – bibim pıqqıldadı. – Siz türbədə mazaqlaşanda, o rəhmətlik qızda günah yox idi, sən dinc durmurdun, əmin hirsələnərdi ki, buların başına yer qəhətdi, indi kimsə görəcek, el içində rüsvay olacağıq... Belə... – ara verib nəfəsini dərdi. – Sonra qozbel Rəhimin nəvəsinin məsələsi düşdü ortaya... Qozbelin nəvəsi tez-tez qızın qabağını kəsirmiş, söz atırmış qıza... Sən də onu öldürmək istəyirdin... Əminlə bazarkom qorxuya düşdülər, ikilikdə nə oyun durğuzdularsa, yük maşını Qozbelin nəvəsini vurub yarımcan elədi...

–Necə?.. Sən nə danışırısan, ay bibi, – hələ də əlimdə saxladığım dolu butulkanı masaya qoydum. – Belə çıxır ki, qozbelin nəvəsini maşın qəsdən vurmuşdu?..

–Bax, orasını mən yüzdə-yüz bilmirəm, imanımı nöşün yandırım, di gəl, qırımlarından belə hiss eləmişəm... Ya onlar bu işdən xəbərdardı, ya da bizim yerli dindarlar bu oyunu durğuzmuşdu, səninlə qozbelin nəvəsinin dəyişməsinə, sözünüzün çəp gəlməsinə, o yekəbaşın bizim ocağı, daşı lağa qoyub gülməsinə çox adam eşitmişdi, çox adam bilirdi axı... Yəni ki, mən indiyəcən bu işin təsadüf olmağına, səninlə sözü çəp gələndən beş-altı gün sonra onun təsadüfən maşın altında qalmağına inanmıram, – çiynlərini çəkdi, ya burasını deməyinə peşman olmuşdu, ya da doğrudan-doğruya dəqiq bilmirdi. – Oğlanı vurarı tapmadılar axı... Bircə onu dedilər ki, guya hansısa yük maşını imiş. Di gəl, maşın da, sürücü də yağlı əppək olub çıxdı göyə, bu məsələ qaranlıq qaldı...

–Sonra öldü də qozbelin nəvəsi?..

–İndiyə qozbelin nəvəsi qalar?.. Çoxdan ölüb... Elə ölməyi yaxşı idi, Allah kəssin o cür yaşamağı... Yazıq yarımcan idi də... – dərinə köks ötürüb heyifisiləndi. – Amma bazarkomun da, elə sənəmin də əli həmişə böyüklərin ətəyində olub, mən ucundan-qulağından bilərəm e, onlarsa ikilikdə çox həngamələr törədiblər, əminin başaşağı, yerə baxa-baxa gəzib sakit davranmağına baxma, dinc, fağır adam deyildi o... Burası var

ki, qozbelin nəvəsinin yarımcan olmağı işimizə də yaradı, məxluq təzədən axışmağa başladı müqəddəs daşın ziyarətinə... Şöhrətimiz təkcə qonşu rayonlara yox e, böyük şəhərlərə, paytaxta yayıldı, dörd bir yandan bura diləyə gəldilər...

–Belə başa düşdüm ki, daş havaya da qalxmır... – pivə butulkasını götürüb axıracan başıma cəkdim, içdiklərim boğazıma, sinəmə də dağıldı, köynəyimin yaxası islandı. – Hərdənbir daşın ətrafının öz-özünə alovlanması da uydurmadı, hə?

–Sən oxumuş adamsan, ay pir olmuş, daş da havaya qalxar, daş da havada dayanar? – yenə pıqqıldadı. – Daşın ətrafındakı alova gəlincə, hərdənbir əmin orda şam yandırardı. Vəssalam-şüttamam...

Əl çəkmədim:

–Daşın altında övliya-zad da yoxdu?

–Var... Daşın altında balaca zirzəmi var... Yolunu göstərəcəm sənə...

–Nə var ki zirzəmidə?

–Çox iri, qədim bir sandıqdı...

–Bəs, sandıqda nə var?..

–Qədimdən kimin əlinə nə keçibse, qara gün üçün yığıb ora... Qızıl, bahalı üzüklər, qymətli daşlar, qızıl pullar, sonradan yavaş-yavaş dollar, yevro... Ona görə övliya məsələsini atmışdılar ortaya ki, heç kəs oranı eşləməyə cəsərət eləməsin...

–Sağ ol, bibi...

–Bizdən qabaq olan şeydi, bala, amma əmin də çox var-dövlət yığıb ora...

–Atam da bunları bilirdi?

–Bəzi şeylərdən xəbərdardı... Sənin atanın xasiyyəti başqa çürdü, qaynayıb-qarıxmırdı bizlərə, adına oxşar yaşayırdı rəhmətlik, kefli İsgəndər idi... İçən kimi də piyan olurdu, gəlib bizim abırımızı bükürdü ətəyimizə... Ayıq olanda yenə quzuya dönürdü... Yazıq qardaşım, həddini bilmədi içməyin, içki də onun həyatını puç elədi...

–Elə hamımızın sonu puçdu...

–Elə demə, bala...

–Atam da olsa deyəcəm, axıracan başa düşmədim onu, yanına gedib həmdən-həmə bir dərini danışırıdın, rəhmətlik qəflətən: “dəmdən-dəmə”, deyib məsələyə dəxli olmayan şeyləri atırdı ortaya...

–Sənin atanın ən çox söydüyü mən idim, bir də əmin idi... Amma biz qəsdən ona bəməzə deyirdik, guya ki, bizi söyüb abırımızı ətəyimizə bük-mür, çox istədiyindən məzələnir, zarafatlaşır bacı-qardaşı ilə... Əmin də, mən də hər şeyi keçmişik, halal eləmişik ona, çünki o, heç kəsə bənzəmirdi, öz aləmi vardı. İndi o, haqq dünyasındadı, sən də çox dərinə getmə...

–Bundan sonra dərinə gedib neynəyəcəm, bəzi şeylər yadıma düşdü, sözgəlişi dedim, – söyləyib dolama yolla mətləb üstünə qayıtmaq istədim. – Sən dünyagörmüş, ağbirçək adamsan, mən gözümü açandan buralarda böyükdən-kiçiyə hamı sənə “bibi” deyir, hörmətini saxlayır, din-imandan da halisən... “Quran” əlindən düşmür...

Dediklərim üreyincə olsa da, nədənsə şübhələnmişdi, uzaqdan başlamağım könlünə yatmadı:

–Ədə, orası məlumdu e, qoltuğuma qarpız vermə mənim, sözünün canını de...

–Deməyim odu ki, niyə sən adi bir şeyi bilmirsən?

–Nəyi bilmirəm, ədə? – diqqət kəsildi.

–Sizin əməlləriniz fırlıdaqdı. Böyük fırlıdaq... Allaha kələk gəlməkdi, günahdı, böyük günah... O dünya varsa, biz axirətdə nəsillikcə əbədiyyən diri-diri yanıb külə dönəcəyik, hərgah o dünya yoxdusa, danışılanlar, yazılanlar nağıldısa, adamlara təsəlli vermək xatirinə uydurulubsa, hər gecə yatmaq istəyəndə yuxumuz ərşə çəkiləcək, ilan vuran yatacaq, amma ürək ağrısı, səksəkə bizi rahat yuxuya getməyə qoymayacaq... Elədiklərimiz qabağımıza çıxacaq... Bəlkə də qabağımıza çıxır, intəhası, gönümüzün qalınlığından bunu qana bilmirik... – deyəsən, iki butulka pivə məni kefləndirmişdi, ilhama gəlib əməlli-başlı nitq söyləyirdim.

–Kafir-kafir danışma, ağız-burnun əyilər, bəndə, məxluq nəkarədi Allahı aldatsın, o gözəgörünməz hər şeyi bilir, hər şeyi görür... Ondan xəbərsiz heç nə baş vermir. Nə kainatda, nə axirətdə...

–Amma yazıq, fağır bəndəni barmağına dolayıb son tikəsini almaq olar?..

–Bayaq sözgəlişi dediyimə bənd olma... Heç kəs son tikəsini ağzından çıxardıb nəzir verməz, qurban deməz, bala, qızışma... – etiraz eləsə də, zərrəcə hirsəlmədi, soyuq-soyuq üzümə baxdı, tükü də tərپənmədi. – Mən daş məsələsini səndən gizlədə bilərdim, amma qəsdən dedim ki, ölə-bələsəm, mənə tapşırılanı sənə ötürüb o dünyaya rahat gedim. Adamlar bura umudnan gəlib, ya vəlvələdən, ya zəlzələdən çox vaxt diləkləri yerinə yetib... Burda pis nə var ki?.. Biz heç kəsə deməmişik ki, burda qurban kəs, nəzir payla... Binadan adamlar alış-verişə o qədər öyrəşiblər ki, elə bilirlər umudlarının cücərməsi üçün çox pul xərc-ləməlidilər. Əstəğfərullah, daşın vasitəsi ilə Allaha rüşvət verməlidilər, o daş da istər-istəməz vasitəçi olub. Burda bizim günahımız nədi?.. O itən daşın yerinə bu birini gətirib qoymasaydılar, bəlkə Şura-Alman davasında bütün nəslimiz acından qırılacaqdı. Üzümə matdım-matdım baxma, düz deyirəm, deyirlər, o davada camaat ot yeyirdi, köpük qusurdu, amma pis-yaxşı, bizimkilər o aclıqdan, o səfələtdən sağ-salamat çıxdı...

–Sən o fırlıdağa haqq da qazandırırısan?

–Haqq qazandırmıram, amma bir əhlikef haçansa bilə-bilə bir ağacı əyri əkibsə, biz neyləyə bilərdik? Biz kim idik, əlimizdən nə gəlirdi? Dedim də, hər şey bizdən qabaq baş verib...

–O ağacı tamam kəsmək lazım idi...

–Necə yəni?

–O daşı parça-parça doğrayıb tualetə atmaq gərəkdi...

–Pah!.. Ağzın isti yerdədi sənin... Çünki çətinlik görməmişən, zəhmət çəkməmişən, nə istəmişən, hazır gəlib qabağına. Hazıra nazir olmusan... Mən qoca arvadam, bu gün varam, sabah yox, bütün var-dövlət sənindi. Nöş tanrına təpik atırsan?.. Elə bilirsən bizə asan olub, ya bizim ağlımıza

gəlməyib sən deyənlər?.. İndi sən, dünən yumurtadan çıxan yaxşı adam oldun, Allah adamı oldun, əminlə mən fırlıdaqçı?.. Belə deyirsən?..

–İncimə, ay bibi... Ancaq... belə çıxır...

–Səncə nöşün belə eləmədik? Yəni biz belə pis adamlarıq?..

–Bilmirəm... – çiyinlərimi çəkdim. – Niyə eləmədik? – soruşdum.

–Çarəsizlikdən... Day geriye yolumuz yox idi...

–İnanmıram... – təkrarladım. – Gecənin bir aləmində o daşı parça-parça doğrayıb ayaqyoluna atmağa nə var idi ki?..

–Nə?!.. – qəhqəhə çəkdi. – Oruluq, Qurban bayramı bir yana, yadından çıxıb ki, məhərrəmlikdə daşın-türbənin ətrafına, həyətimizə iynə atsaydın yerə düşməzdi. Burda şəbih çıxardırdılar, sinə, zəncir vururdular, baş yarırıdılar, mərsiyə deyirdilər, ağı deyirdilər, ehsan verirdilər... İllərdi həmin ay gələndə həmişə o cür tünlük, gurluq, qarmaqarışıqlıq olur, axır zamanlar məhərrəmlikdə balaca bir maşınla polis də gəlib uzaqdan-uzağa nəzarət eləyir bura gələnlərə ki, camaat, məxluq, adamlar bilmədən, özlərini-sözlərini unudub nə yan-yörədəkilərə bir xəsarət yetirsin, nə də elə özlərinə... Day baş yarmağa, qan tökməyə də qoymurlar dindarları ki, bəs, qan vermək istəyirsənsə, get xəstəxanaya, qoy axıtdığın qandan məxluqa bir xeyir dəysin...

–Noolsun?..

–O olsun ki, sən o dindarları zəif bilmə, onların inancı ilə oynamaq olar? Daşı paralamaq istəyənin özünü parça-parça eləyib başıaşağı zaxoda atar onlar... Allah eləməmiş, kim dayanıb dura bilər üzü dönmüş möhvümatçıların, xurafatçıların qarşısında? Adamın nəslini kəsib külünü göyə sovurarlar... Hünərin var paralama e, o daşı bir balaca yerindən tərpət... Sabah get məscidə, dindarları yığ başına, əlini “Quran”a basıb həqiqəti söylə ki, həyətimizdəki qara örtüyə bükülmüş daş müqəddəs-zad deyil, o daşı çayın qırağından gətirmişik, heç biz özümüz də seyid-zad deyilik, düz-əməlli bilmirik ki, hansı yuvanın quşuyuq, bizi bağışlayın, bilməmişik, üzr istəyirik, səhv olub... Gör sabaha salamat çıxırıq, ya yox... Dərimizə elə saman təpərlər ki, ölmək onun yanında toy-bayram olar, – masanı döyəclədi yavaşca. – Yəni çarə yoxdu, mənim balam, indi biz özümüz o daşın əsiri olmuşuq... Bataqlığa düşmüşük, çabaladıqca, tərpənib çıxmağa çalışdıqca daha dərinə gedirik, zığ-palçıq gəlib dirənir ağzımıza, ona görə hələlik ən salamatı sakit dayanmaqdı, bəlkə haçansa qurban olduğumun bizə rəhmi gələ, yox yerdən özünü bir yol açar... Yoxsa, özümüz bu zibildən çıxma bilməyəcəyik, bu düynü açma bilməyəcəyik, yeddi arxa dönənimizin günahlarını yumaq üçün burdakı qızıl-gümüş üstündə oturma-oturma ölənəcnə əzab çəkməliyik, sonrası da ki, lap qaranlıqdı, nə ordan xəbər gətirən olub, nə də bir ün eşidilib...

–Məsələ lap qəliz, dolaşıq imiş... – dedikləri ağılıma batmışdı. – Ancaq ola bilməz ki, çarə tapılmasın. Tapa bilmədiyinə “yoxdu” demək can rahatlığıdır. Bircə ölümə çarə yoxdu...

–Hər halda, sonralar nə əmin tapa bildi o çarəni, nə mən... Bəlkə bizdən qabaqkılar da çıxış yolu axtarıblar, di gəl, əlləri heç yana çatmayıb?.. Hərdən mənə elə gəlir ki, bizim kişilər dərddən içirlər, düşükləri

quyudan çıxıb bilmədiklərindən içirlər... İçirlər ki, dərdi-qəmi unudub az-cana rahat olsunlar...

—Ola bilər... — mızıldadım. — Sən lap əlli ilin alkaşı kimi danışırısan...

—Ona görə yığış gəl, bu ocağa sahib çıx... — zarafatımı qulaqardına vurdu. — Mən qocalmışam day... Bu gün-sabahlığam...

—Allah eləməsin...

—Nöş eləməsin, ölüm haqdı, mən qurdnan qiyamətə qalacam?

—Onu bilmirəm, amma sən hələ çox yaşayacaqsan...

—Nə deyim, qədər Allahındı... — söhbəti dəyişdi. — Sabah qəbir üstünə gedəndə yolüstü özünə şalvar-köynək, mayka-tursiy al...

Güldüm:

—Aləmsən e... Allah-tanrı, din-iman, ölüm-itim söhbətindən birdən-birə mayka-tursiyə necə endin, ay bibi? Hərdən mənə elə gəlir ki, sən bir kərə o dünyanı görüb qayıtmısan, day heç nədən qorxun-hürkün qalmayıb...

—Ədə, az danış... Mədəni olub mənimçün... — qımıışdı. — Elə mayka-tursiy də lazımlı söhbətdi... Dalaçıq gəzəcəksən burda?..

* * *

Həmin gecə yuxuda gördüm ki, hardasa uzaq bur səhradayam, hər yer ağappaqdı, səhranın qızılı qumunun üstünə qar bəmbəyaz, qalın bir yorğan örtüb. Hər yan qarın içində qaçısan, oynayan, qışqırısan, gördüyünə inanmayaraq sevincək atılıb-düşən, hələ də nə baş verdiyini düz-əməlli dərk eləməyən qarayanız, ayaqyalın, yarıçılpaq uşaqlarla doludu. Bəzi uşaqlar neyləyəcəklərini bilmədən ovucları ilə qarı yerdən götürərək ağızlarına aparır, ömürlərində birinci kərə gördükləri qarı yeyirlər. Qarı yeyə-yeyə də min ilin xəşbəxti kimi gülümsəyirlər. Səhraya qar yağsa da, göyün üzü tutqun olsa da, qar əriməsə də hava soyuq deyildi, qar da isti idi bəlkə? Qar soyuq olsaydı, uşaqların yalın ayaqları üşüyərdi...

Bir az aralıda isə iri, tüklü, kök, beli iri "təpəli" dəvələr məni əhatəyə alıb bir-birlərinə aman vermədən şıdırğı rəqs eləyirdilər, onların oyununda sinxronluq, ahəngdarlıq vardı, rəqs eləyənlərin hərəkəti bir-birini tamamlayırdı. Sanki uzun müddət bir yerdə məşq eləyib səbirlə qarın yağmasını gözləyirlərmiş. İndi də ustalıqlarını göstərmək məqamı yetişmişdi. Bəlkə də əcdadlarına belə nəşib olmayan xəşbəxtliyin dadını çıxarırdılar. Dəvələr ləngər vura-vura atılıb-düşdükcə bellərindəki "təpəcik"lər silkələnirdi, boğazlarındakı qızıl zıncırov cingildəyərək səs-səsə verirdi... Gövşəyə-gövşəyə oynayanlar zıncırovun səsini vecinə almırdı. Amma sanki o zıncırovların səsi dəvələrə diri, cəld oynamaq üçün şövq verirdi. Oynayıb susuz səhraya qar yağdıran dəvələr hələ də öz güc-qüvvələrinin, kəramətlərinin fərqində deyildi, dördayaqlılar qar yağdığına görə oynayırdılar, daha bilmirdilər ki, onlar oynamağa başladığından qar yağıb... Neçə nəsil əvvəlki dəvənin qorxudan, özünə inamsızlıqdan görə bilmədiyi işi görüb oynayanlar. Külli-ələmi veclərinə almadan bir yerdə dallarını yerdən qaldıraraq başlayıblar rəqsə və oynamağa başlayan kimi də

səhranı qar, bəyaz örtük bürüyüb. Dəvələrə oynamaqdan yorulmaq bilməyib, o qədər oynayıblar ki, göy üzündə qar qurtarıb... Qəflətən göy guruldayıb, ildırım çaxıb, hər yan zülmətə bürünüb...

Qorxudanmı, vahimədənmi üzüqoylu uzanıb havanın işıqlanmasını gözlədim, hava nura boyananda gördüm ki, nə uşaqlar var, nə dəvələr, nə qar, nə də səhra... Məzarlıqdayam... Anamın başdaşını qucaqlamışam bərk-bərk... Nədənsə titrəyirəm, ürəyim elə döyünür, sanki köksündən çıxacaq. Bir də özümə gəlirəm ki, qucaqladığım anamın yox, atamın başdaşdı, atamın ağ mərmərin üstündəki kədərli qara şəkli mənimlə danışır, amma şəkildəki ağzını açmır, səsini çıxartmır danışanda fikirləri birbaşa beynimə yeriyr: "Hə, mənim balam, onlar məni öldürdülər, qoymadılar yaşayım". Mən çılgınlıqla bərkdən xəbər alıram: "Kim öldürdü səni?" O, susub cavab vermir, deyəsən, çaşıb qalıb, bilmir həqiqəti desin, ya yox... Nəhayət, qərara gəlib söhbəti dəyişir: "Anan açdı, yemək apar ona", – deyir. "Nə aparım?" – xəbər alıram. "Yumurta apar", – deyir. Utana-utana mızıldanıram: "Axı mənim yumurtam yoxdu, hardan tapım burda yumurtanı?" "Mən verərəm sənə", – deyir. "Bəs, sən özün niyə aparıb vermirsən?" – soruşuram. Bu dəfə səs lap qəmli gəlir: "Məni onun yanına buraxmırlar". Havada iri bir yumurta görünür, bir tərəfi gümüşü, bir tərəfi boz... Çəkinə-çəkinə ehmalca yumurtanı ovuclarımın arasına alıram. "Salıb sındıracağından qorxma, – deyir, – bu yumurta dağdan düşsə də sınan deyil". Bu dem əlimdəki yerə düşür, baxıram ki, yerə düşən daşdandı, özü də iki bölünüb, bir tərəfi gümüşüdü, o biri yanı boz...

Əlimdən düşən daş düşdüyü yeri, atamın qəbrini də tən ortadan çatladır, bu dəfə lap pis qorxuram, boğazım quruyur, elə bilirəm ki, atam o çatlaq yerdən çıxıb üstümə hücum çəkəcək ki, ay fərsiz, bir yumurtanı da əlində saxlaya bilmirsən, sənə iş buyurmaq olmaz, mənim evimi dağıdıb tarmar elədin, indi mən bir ölüm ömrünü harda, bu çatlaq məzarda necə yaşayacam?..

Sonra qulağıma qarışıq səslər gəlir, ayırd eləyə bilmirəm ki, nə səsidir, gözlərimi açıram ki, səs bəridən eşidilir, həyətdəki xoruzlar səs-səsə verib banlayır, itlər hürür, inəklər böyürür, qoyun-quzu mələşir, hətta pişiklərin də qəzəbli miyoltusu həyəti başına götürüb, sanki heyvanlar sözləşib bir yerdə konsert verməyə başlayır. Amma görünür konsert vermək istəyənlər hələ bir yerdə uzun müddət məşq eləməli idi; çoxu xaric "oxuyurdu", dəvələr kimi ahəngdarlıq, uyğunluq, uyarlılıq yox idi həyətdəkilərin nəğməsində. Düzdü, dəvələr oxumurdu, ancaq elə rəqs eləmək, oynamaq var ki, oxumaqdan, zəngulə vurmaqdan qat-qat irəlidi...

Kiminsə hövsələsi çatmadı – Məxluqun səsi idi deyəsən – və bərkdən deyindi:

–Ay çərdəymişlər, nə səs-səsə verib qulağımızı dəng eləyirsiniz, yenə noldu sizə birdən-birə?.. Allah iraq eləsin, zəlzələ-zad olacaq nədi?..

Bibim ona acıqlandı:

–Yox bir, vulkan püskürəcək!.. Sabah-sabah ağzını xeyirliyə aç... Sən bəd-bəd danışmasan, qurd quzu ilə yola gedər...

Məxluq ayağını geri qoymadı:

–Vallah, ay bibi, bu heyvanların qulaqbatırıcı səsindən, qəfil dəli kimi ora-bura qaçmağından ağlım bir şey kəsmir... Lapdan hövlləniblər durduqları yerdə... Yəqin cin-şeytan görünüb buların gözünə... Ya da ki, yaxın vaxtlarda daşqın, sel, zəlzələ olacaq... Baxarsan, mən ölü, sən diri...

–Hələ də dediyini deyir e... Ədə, bir kiri görüm... Elə səni görüb qorxub o yazıqlar, sən şeytannan da betərsən... – bibim onun cavabını verdi. – O ki qaldı ağlının kəsməməyinə, onu düz dedin, olmayan, binadan küt yaranan, həlbət ki, kəsməz...

Dodaqlarım qaçdı, qalxıb geyindim, keçib vanna otağının yanındakı divarları mərmər, güzgülü otaqda əl-üzümü yudum, daraq tapmadığımdan nəm saçlarımı əlimlə sayaladım, qaşlarıma sığal çəkdim, həvəslənmişdim, təzə ülgüc görseydim, üzümü də tərəş eləyəcəkdim, vaxtı idi sir-sifətimi qırmağın, di gəl, güzgünün altındakı daxılları eşələsəm də, axtardığımı tapmadım. Əvəzində cürbəcür daraqlar tapdım siyirtmədə. Seyrək saçlarımı nəmləyib yaxşı sayalamışdım, daha darağa ehtiyac yoxdu. Çox zaman belə olur, axtardığını tapandan sonra baxırsan ki, bekara əziyyət çəkmişən, tapdığın sənə gerek deyilmiş... Ülgücüsə tapa bilməsəm də, nədənsə, kefim göyün yeddinci qatında idi, görünür, doyunca yatdığımdaydı...

Həyəət düşəndə gördüm bibim yenə oturub çınarın altındakı masanın arxasında, çay içir.

Məni görüb əlini yellədi:

–Bilirəm, belə ertədən çörək yemirsən, gəl bəri, heç olmasa, bir stəkan ballı çay iç, bədənini qüvvətlənsin...

–Qüvvətlənməyi neynirəm, – pıqqıldayıb çiyinlərimi oynatdım, – rinqə-zada çıxacam?

–O boyda məktəb qurtarıb həkim olmağınla qürrələnmə, dilbilməzsən, – mənalı-mənalı gülümsünüb Pərinə səslədi. – Az, uşağa çay gətir... – qadın çayı mənim qabağıma qoyub getmək istəyəndə bibim imkan vermədi. – Hara gedirsən, otur, guya bizim sənnən gizli söz-söhbətimiz var? Sən bu evin doğma adamısan...

Bibimin sözləri Pəriyə ləzzət elədi, gülümsünüb dodaqaltı:

–Çox sağ ol, ay bibi... – deyərək oturdu mənim yanımda, yenə başladı əlindəki balaca, ağ dəsmalla süfrədəki milçəkləri qovmağa... Deyəsən, dinc dayana bilmirdi, süfrəyə qonmaq istəyən qanadlıları, bu dəfə arılar da gəlmək istəyirdi şirəyə, didərgin salmağa adət eləmişdi.

–Ay bibi, atamın evinin açarı hardadı? – qəfil xəbər aldım.

Duruxdu:

–O hardan yadına düşdü? Məndədi, necə ki?..

–O evə baxmaq istəyirəm... – dedim.

–O evin qapısı necə ildi ki, bağlıdı, yəqin içəri yaman gündədi... – dedi.

– Xeyir ola?..

–Elə-belə ora baş çəkmək istəyirəm...

–Nolar... – etiraz eləmədi. – Haçan istəsən de, açarı verim... İstəyirsən adam göndərib təmizlətdirim o ev-eşiyi ki, sən gedəndə üst-başın batmasın? Lap həyəət-bacanı da süpüdüürüm...

–Lazım deyil, qalıb eləməyəcəm ki, orda, elə ayaqüstü baxıb qayıdacam...

–Özün bil... – deyib söhbəti çevirdi. – Gecəni necə yatdın?

–Bərk yatdım. Daş kimi... Qəribə bir yuxu da gördüm...

–Nə gördün?... – yerində qurcalandı.

–Gördüm ki, dəvələr oynayır mənim ətrafımda... – onun qanını qaraltmamaq üçün yuxumu yarımçıq danışdım. – Görəsən, nə deməkdi bu?

Pəri öz aləmində tez yuxumu yozub bibimə dedi:

–Məxluqun qardaşına tapşırıram dəvə ətinə. Sabah gətirəcək...

Bibim razılıqla başını tərpətib mənə cavab verdi:

–Mən rəmmal deyiləm, yuxuyozmadan-zaddan da bir elə başım çıxmır, amma sənə yuxunda hər şey açıq-aşkardı, kor-kor, gör-gördü... Oynamaq toy-düyün əlamətidir, dəvələrin oynamağısa, lap zurna-balabanlı, şıdırğı toydu... Düz demirəm, Pəri?

Pərinin yanaqları allandı, sanki özü ərə getməyə hazırlaşdı:

–Elədi... – dedi, baxışlarını yayındıraraq gözlərini süfrəyə dikdi. – Cəddinə qurban olum sənə, sən həmişə haqq söyləyən olmusan, ay bibi...

–Bəs, mənim Gülnaz qızım haçan gəlib bibisini görəcək? – bibimin səsi birdən-birə cod və amiranə gəldi.

–Sabah... – Pəri gülə-gülə cavab verdi. – O da sabah gələcək...

Mən stəkandakı çayla dodağımı islatdım.

Bibim boğazını arıtlayıb diqqətlə Pəriyə baxaraq mənim ondan heç vədə eşitmədiyim sirli-sehirli, bir az da bəlağətli səslə dedi:

–Bu ocaq sahibinə, o daş sahibinə tapşırıram sənə qızını!.. Allah sənə o bircə balanı xoşbəxt eləsin...

Pəri sevinə-sevinə ürəkdən:

–Amin!.. Allah bütün balaları yarıyanlardan eləsin... – deyib qıyqacı mənə elə baxdı ki, bir anlığa özümü uşaq da olmasa, yeniyetmə hesab elədim.

...Qəflətən həyətdəki heyvanlar bu dəfə lap bərkdən səs-səsə verdilər, mələşmə hürüşməyə, böyürtü miyoltuya, banlama qaqqılıya qarışdı, üçümüz də birdən diksiniib maraqqarışıq narahatlıqla yan-yörəyə boylandıq.

Bibim narazı-narazı çığırdı:

–Adə, a Məxluq, noldu yenə orda, nə çər dəydi sizə?.. – çığırana hay verən olmadı. – Qoymazsınız sakitcə çayımızı içib zəhərlənək?.. – qulaqbatırıcı küy salanları da Məxluqa qatıb cəm halında deyindi, guya binəva Baratın oğlu da heyvanlara qoşulmuşdu, Məxluq da əlini qulağının dibinə qoyub zilə çıxmışdı, ancaq yəqin həyətin o başına gedib çıxmadı bibimin səsi, o da əlacsız-əlacsız üzünü yanımdakına tutub bu dəfə sakitcə dedi. – Az, Pəri, sən Allah, get gör, o gedə yenə nağayır, nə hoqqa durğuzur orda...

♦ P o e z i y a

Xanım İSMAYILQIZI

* * *

Dincini al sən də.
Barmaqlarını tək-tək burax
istədikləri ağılığa...
Gözlərinin birini yum keçmişinə,
birini aç keçməmişinə...
Qulağını bağla səs gəlməyən yaxınlığa,
nəfəsinlə toxun azadlığa...

Dincini al sən də.
Ürəyində otaqlarını sərinlət
bir küncə qısdıqlarının...
Beynində təmizlik apar,
nəfəsliyini aç
dörd divarına məhkum olan susduqlarının...
Ləpirlərinə hopma səndən gedənlərin...

Dincini al sən də.
Dünya sənə aşıq deyilkən
atıl qucağına varlığının...
İçindəki dünyaya salam de,
tozunu al darlığının...

Düyünlərini aç dolaşığı duyğularının...
Bu aləmi əyri göstərən güzgüyə
öz tərəfinlə bax,
düz tərəfinlə bax...

Dincini al sən də.
Bütün ağacların son yarpağı düşər də,
yarpaq dincələr...
Təpiklənən, döyəclənən, parçalanan, ovuclanan
yer üzə sükutla görüşər də,
torpaq dincələr...

Dincini al sən də.
Ürəklərdən qopan neçə ah dincəlidir...
Uzağında, yaxınında yüzlərlə günah dincəlidir...
Yerdə İblis, Şeytan, Fələk...
Göydə də Allah dincəlidir.
Dincini al sən də...

* * *

O küncündən bu küncünə qaçaq kimi düşənim...
Açar idin, indi ələ bıçaq kimi düşənim...

Əvvəl sözünü güdənlər indi gözüne durur...
Kölgən də ayaq altından qalxıb üzünə durur...

Heç bilmirsən hara, niyə bu qədər yol çəkmişən...
Harayasa tələsirdin, harasa gecikmişən...

Geyməyə hər nə desən var, bədən ruhunu geyir...
Odu adının yanından qopub içini yeyir...

Savaşmağın, barışmağın bütün rəfləri dolub...
Allah, görürsənmi Adam necə də diri qalıb...

Dar çəkmələr ayağını vurmaqdan usanar da...
İçindəki karantinin zamanı uzanar da...

O küncündən bu küncünə qaçaq kimi düşənim...
Açar idin, indi ələ bıçaq kimi düşənim...

* * *

Təsəvvür elə ki, doğulmamısan,
Hələ nə anan var, nə də ki atan.
Səni qoparmırlar doğma bətnindən,
Nə səndən keçən var, nə sənə çatan.

Təsəvvür elə ki, yıxılmamısan
nə yerə, nə göyə, nə də hallara.
Şəkil çəkdirməyib sənənlə heç kim,
Adın qazılmayıb daş-divarlara.

Təsəvvür elə ki, elə yerdəsən –
Nə ordan o yana, nə bu yana var.
Dilin də, dinin də möcüzədədi,
Hələ olmayıbdır bütün olanlar.

Təsəvvür elə ki, göz açmamısan
nə bu atanlara, nə tutanlara.
Nə ağa, nə nökrə, nə qul olmusan
şahlara, xanlara və sultanlara.

Təsəvvür elə ki, ovuclarına
nə ümid əkiblər, nə pul atıblar.
Səni, bu dünyaya dağılmaq üçün,
Nə ala biliblər, nə də satıblar.

Təsəvvür elə ki, hələ oyaqsan,
Nə gələcəyin var, nə də keçmişin.
Hələ damarında qanın qaynamır,
Nə də özündəndir qanı içmişin.

Təsəvvür elə ki, ruhdan ayrılan
Ömrün dolanmayıb böyük yumağa.
Ürəyin özüylə dil-dil ötürkən,
Məcbur olmamısan qəfil susmağa.

Təsəvvür elə ki, əsl gerçək – Sən,
Yazılmaq, pozulmaq – qərrib yuxudur.
Xəyal – gerçəkliyə dönmək istəyir,
Doğulmaq adamı yaman qorxudur.

* * *

Eləcə hamıdan qaçıb gedərkən
Gəl təzə qurduğum taxtımda gizlən.
Saatın əqrəbi zamana işlər,
Gəl səndə dayanan vaxtımda gizlən.

Nə yerə, nə göyə etibar etmə,
Hamısı çirklənib, təmizi yoxdur.
Qeybə çəkilibdi bir içim su da,
Səhralıq olanın dənizi yoxdur.

Yığışıb əlinə, ayaqlarına,
Kötüyə dönənin budağı olmaz.
Özünü sürgünə göndərən canın
Ocağı, qucağı, qonağı olmaz.

Bir köynək asılıb öz kəndirindən,
Sahibi geyincə küləyə qurban.
Ünvansız bədənsə ruhu sərgərdan,
Hər günü, hər anı fələyə qurban.

Qırılan, vurulan, daralan kimi,
Çıxışı olmayan dairən də var.
Səndə olmayanı sənə çatdıran,
Yaşadan, yaşayan xatirən də var.

Mən də gizlənmişəm, yerimi demə,
Onu sən bilirsən, bir də ki, Allah.
Şəkildən şəkilə düşülən yerdə
Gözə görünmək də çətindi vallah.

Eləcə hamıdan qaçıb gedərkən,
Gəl təzə qurduğum taxtda gizlənək.
Saatın əqrəbi zamana işlər,
Gəl səndə dayanan vaxtda gizlənək.

* * *

Ürəyimdə yarpaqların ağacdən küsən vaxtı...
Kürəyimdə əllərinin çiynimdə gəzən vaxtı...
Ol...

Gözlərimdə buludların göydən əl üzən vaxtı...
Dizlərimdə nəfəsimin ömrümdən bezən vaxtı...
Ol...

Dodağımnda hisslərimin titrəyib əsən vaxtı...
Otağımnda gecələrin yuxunu kəsən vaxtı...
Ol...

Qucağımnda bir yoxluğun özünü əzən vaxtı...
Ocağımnda dəqiqənin saata dözən vaxtı...
Ol...

Günahıyla qaranlıqdan işığın kəsən vaxtı...
Pənahıyla Allahın da ruhumda gəzən vaxtı...
Ol...

* * *

...Deyirlər Bakıda küləklər əsir,
Deyirlər küləyin ağılı çaşıbdır.
Deyirlər yaddaşın tozu çırpılır,
Deyirlər külək də həddi aşıbdır...

...Deyirlər hələ ki, bu gün yaşanır,
Deyirlər havalar havalanıbdır.
Deyirlər ruh ruha məktub göndərir,
Deyirlər göy yerdə yuvalanıbdır...

...Deyirlər hər vaxtdan xatirə axır,
Deyirlər nəfəsdən səsi əsdirən.
Deyirlər şəhərdən çıxıb bilmişəm,
Deyirlər hissimdi məni gəzdirən...

...Deyirlər gözlərim yaman böyüyüb,
Deyirlər içində aləm qurmuşam.
Deyirlər özümdən yıxılmamışam,
Deyirlər həyatın üstə durmuşam....

...Deyirlər uzaqdan yaxın görünür,
Deyirlər kökünə kök atır adam.

Deyirlər külək də bir bəhanədir,
Deyirlər içimdə söz yatır, Adam...

...Deyirlər Bakıda küləklər əsir,
Deyirlər küləyin ağı çaşıbdır.
Deyirlər yaddaşın tozu çırpılır,
Deyirlər külək də həddi aşıbdir...

* * *

Ürək də döyür, döyülür,
cavablar beyni didir.
Bütün səhərlər, axşamlar,
gecələr əyni didir.

Vəfasızlığı seçənlər
yenə üstündən keçir.
Ləpirləri topa-topa
yanıb üstündən keçir.

Yaşamağın növləri çox,
ölə-ölə də olur.
Ağlamağın hər üzü var,
gülə-gülə də olur.

Nəfəsinə həvəs göndər,
düyünləri oynasın.
Ruhunu da azad burax,
çiyinləri oynasın.

* * *

Ah, nə özəldi əllərin qışında olmaq,
Gözlərini çiraq kimi yanında bulmaq.

Ah, nə özəldi heç nədən nəşə çıxarmaq,
Tapdığını itirmədən sonunda qalmaq.

Ah, nə özəldi bəndənin sərrafı, şahı,
Ömrünə tac etdiyinin qəlbinə dolmaq.

Ah, nə özəldi duyğunu görməli varlıq,
Ovcuna qonmaq, yaşamaq, sehrini almaq.

Ah, nə özəldi ürəyinlə uçduğun yol,
Xəncərinin qaşını düşən yerdə ucalmaq.

Ah, nə özəldi aləmin zirvəsi, dağı,
Enmədiyin nöqtələrin üstə baxılmaq.

Ah, nə özəldi səsə köçmək, sözə köçmək,
Çox görünənlər arasında çox azalmaq.

Ah, nə özəldi tənhalığın dadı-tamı,
Tanrı dilindən süzülüb göydə yozulmaq.

Ah, nə özəldi ruhunu şərh edə bilmək,
Gözdə pozulmaqsa, fəqət zəhnə yazılmaq.

Ah, nə özəldi qışının başında olmaq,
Sağ göz ilə sol gözü hər zamanda bulmaq.

* * *

Gecikirsən deyəsən, tələsməyə də dəyməz,
Quyu dibinə çəkən görüşlərə də gecik.
Nə tərs gecəyə yazıl, nə boz səhərdən asıl,
Zəhərli dodaqlarla öpüşlərə də gecik.

Yollar yol yoldaşındır – əlində dəyənək var,
Zərbələrin altına ömür verməyə gecik.
Dörd yanında məqsədi bilinməyən mələk var,
Adı özündə saxla, yerə sərməyə gecik.

Uçan quşların belə amalı yaşamaqdır,
Ovcundakı barını dənəməyinə gecik.
Pusquda duranların halı can daşımaqdır,
Səsini kəsə bilib, dinləməyinə gecik.

Önündə dayananlar ürəyindən kiçikdir,
Öz boyunda ağac ol, kötük olmağa gecik.
Hələ demədiklərin dediyindən böyükdür,
Yer üzündən boşalıb, göyə dolmağa gecik.

Gecikirsən deyəsən, tələsməyə də dəyməz,
Kimlərinsə qəlbində sıxılmağa da gecik.
Nə tərs gecəyə yazıl, nə boz səhərdən asıl,
Külə dönüb, dünyaya dağılmağa da gecik.

* * *

...Bizim sahilimiz başqa, itmiş limanımız boş,
Bizim yuxulumuz oyaq, ayığımızsa sərxoş...

Qəribə bir hekayəyik, mövzumuz roman kimi,
Bütün axtarıqlarımız ucalır duman kimi.

Elə bil ki, pəncərəyik, dünyaya açılıırıq,
Çərçivəmiz yerindədi, özümüz uçuluruq.

Bir ağacın gövdəsiyik, budağı, yarpağıyıq,
Bu aləmin həm səması, həm də ki torpağıyıq.

Bütün rəngləri geyinir, soyunur, dayanırıq,
Biz burda yatanda belə, hardasa oyanırıq.

Hisslər özü yaşamaqçün qanını içir bizdən,
Keçmişdən bu günə qədər bir ölüm keçir bizdən.

Uzaqların bu tayından o tayına uçuruq,
Ömrümüzə qayıdırıq, özümüzdən qaçırıq.

Bu günü sabah edərək dünəni izləyirik,
Bizdən çıxıb gedənləri hələ də gözləyirik.

...Bizim sahilimiz başqa, itmiş limanımız boş,
Bizim yuxulumuz oyaq, ayığımızsa sərxoş...

* * *

Sürünən ağrı yenə kök atacaq bitmək üçün,
Nəfəsi kəsməsinə səs verəcək ötmək üçün,
Sızlayan hissələrimin imdadına yetmək üçün
Loğmanım ol.

Tikanı gül arasında görəsən, sevməyəsən,
Ot-ələf basmış olan izlərimi kəsməyəsən,
Yağışa doymaz olan qönçələri üzməyəsən,
Bağbanım ol.

Ağac olmuş adamın hər budağı qollarıdır,
Göyə göz yollayanın hər duası hallarıdır,
Kölgəsiz qalmış olan bir ömürün yollarıdır,
Yarpağım ol.

Hər nə varsa yaranan canda qaçar, ruhda uçar,
Asanı müşkül edən hər qapıya olsa açar,
Ayaq üstə dayana bilmək üçün ol mənə yar,
Torpağım ol.

Sıradan çıxmayaq duyğuların coşdu seli,
Gətirə bilmək üçün göz önünə vardı dili,
Hücuma keçsə belə can evimə nisgil əli,
Dövrənim ol.

Hər ilə il qatanın hər ayına ay atılır,
Harasa getmək üçün addıma addım satılır,
Bir uzun köçdü gedir, yollarına yol qatılır,
Sarvanım ol.

Elə sürət götürüb, yaş elə bil yaşda batır,
O qədər xatirə var, huşda yatır, başda batır,
Həm payız, həm də ki yaz rəqs eləyib qışda batır,
Fərmanım ol.

Yuxuma dən səpənim, gözlərimə qəm əkənim,
Alnıma, ömrümə, hər bir günümə iz çəkənim,
Tanrıya səcdə edib, ağuşuna diz çökənim,
Dərmanım ol.

* * *

Bu gecə xoş elədim mən də sənə xatirini,
Gözümün üstünə sərdim yerini, odlanaraq.

Təzə bir söz dilədim, hamısı köhnəlmiş axı,
Nəfəsimdə hələ gördüm yerini, dadlanaraq.

Əlinə çatmaz olub əlləri küsmüş adamın,
Elə bilmə yada verdim yerini, aldanaraq.

Bir ağacsan, oturub, kölgəsinə söykənirəm,
Budağından yenə dərdim yerini, şadlanaraq.

Bir ovuc hissə dönüb gəzdi ürək, dözdü ürək,
Başımın üstünə qurdum yerini, qatlanaraq.

Xanımın yoxdu özü – ruhu, közü, aləmi var,
Xəyalından gecə sordum yerini, atlanaraq.

* * *

Həyat bir aləmdir, gündüzlü gecə,
Sevgi işığını yandıraraq keç.
Nə səsdən, nə sözdən özünü asma,
Gözdən ürəyinə baxanları seç.

Həyat bir dünyadır, qanadları yox,
Ondan arzu alıb uçmağı öyrən.
Hər qonduğun budaq səninki olsun,
Üstündə gül kimi açmağı öyrən.

Həyat bir xəyaldır, sən də gerçək et,
Onu nəfəs kimi ciyərinə çək.
Həm özündə yaşat, həm də özüylə,
Ondan aldığını qur pətək-pətək.

Həyat möcüzədir, amma tikanlı,
Çox da zarafatla arası yoxdur.
O, ən vacibidir, ən öncülüdür,
Onun məkanının sırası yoxdur.

Həyat bir sınaqdır sənə verilən,
Sualları çoxdur, cavabları az.
Onun vərəqləri saysız-hesabsız,
Özünü ruhunla üzərinə yaz.

Həyat çox qapıdır, açarı sənsən,
Çalış ki, qıfılda ilişib qalma.
Açıl pərdə-pərdə, aç ürək-ürək,
Ümid çıraqını əlindən salma.

Həyat bir aləmdir gecə-gündüzlü,
Sevgi işığıyla yanaraq – yaşat.
Səslərin, sözlərin toxunuşuyla,
Həyat hisslərini yonaraq – yaşat.

* * *

Elə bilmə ki, yenə hər qəmə güləcəyəm,
Hamı ilə sevinci, kədəri böləcəyəm,
Dünəndən köçən günü hər sabah siləcəyəm,
Gəl üz-üzə oturaq...
Mən ağlayım, sən də bax...

Ağlamaq da gözəldir,
Gözümdə yaş oynayar.
Ağlamaq da gözəldir,
Fəslimdə qış oynayar.

Elə bilmə ki, başım qarışıb, unutmuşam,
Yaşımda illər yatır, hər şeyi ovutmuşam,
Bu yanan ürəyimi üfürüb soyutmuşam,
Gəl göz-gözə oturaq...
Mən ağlayım, sən də bax...

Ağlamaq da gözəldir,
Ürəyimdən daş düşər.
Ağlamaq da gözəldir,
Sinəm üstə baş düşər.

Elə bilmə ki, dünya xoşuma gəlir mənim,
On əlli yapışmışam səbrdən yoxsa sənim,
Çoxalıbdı üsyanım, göyə sovrulub kinim,
Gəl diz-dizə oturaq...
Mən ağlayım, sən də bax...

Ağlamaq da gözəldir,
Hisslərim yükü atsın.
Ağlamaq da gözəldir,
Kədər özündə batsın.

Elə bilmə ki, qorxmur ruhum da pərt üzümdən,
Yaşamaq işartısı alov alır közümdən,
Sürdüyüm bu ömürdə razı qaldım özümdən,
Gəl biz-bizə oturaq...
Mən ağlayım, sən də bax...

Ağlamaq da gözəldir,
Yağırsan yanağımdan.
Ağlamaq da gözəldir,
Razıyam qonağımdan.

Elə bilmə ki, diri qanadım var, uçuram,
Hücum edən sınaqdan gizlənirəm, qaçıram,
O bağlı qapıları nəfəsimlə açıram,
Gəl üz-üzə oturaq...
Mən ağlayım, sən də bax...

Ağlamaq da gözəldir,
Gülüşüm üstə çıxsın.
Ağlamaq da gözəldir,
Canımdan xəstə çıxsın.

* * *

Köksümüzün altında bir Vətən daşıyırıq,
Qalibiyyət qazanıb qürurla yaşayırıq,
İndi artıq hamımız vətənə oxşayırıq,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

Bu millət cəsurların hünərindən ruhlanır,
Atdıqları addımla zirvələrə yollanır,
Uğurları tükənməz qələbədə canlanır,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

Öz qızı, öz oğluyla Azərbaycan öyünür,
Qəhrəman insanları döyüş ruhu geyinir,

Bu xalqın ürəyində Azərbaycan döyünür,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

Yurdumuz öz xilaskar Oğluna arxalandı,
Bayrağımız hər qarış torpaqda dalğalandı,
Hər vətən övladının nəfəsində, canında,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

Yaşamaq nə çətinmiş qəfəslərin içində,
Qarabağ nəfəs alır nəfəslərin içində,
Biz qalibik – hayqıran gur səslərin içində,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

Uğrunda qan tökülən torpaq gözləri üstə,
Ürəklər, canlar, ruhlar durub sözləri üstə,
Yenə dua edilir qalib dizləri üstə,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

Şəhidlərin ruhunun şad olan məqamıdır,
Hər damla qanı belə torpağa salamıdır,
Yurdumuz qəhrəmanlar, igidlər məkanıdır,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

Həsrəti, ayrılığı öz haqqıyla pozur O,
Dönə-dönə qələbə müjdəsinə hazır O,
Tarixinin möhtəşəm tarixini yazır O,
Azərbaycan yaşayır!!! Yaşasın Azərbaycan!!!

* * *

Yumruq kimi birləşib, eyni hədəfə vurub,
Eşq ilə, məhəbbətlə ucalan məbəd qurub,
Çiyin-çiyinə verib yenə də məğrur durub,
Bir ananın övladı – Azərbaycan, Türkiyə.
Qartalın cüt qanadı – Türkiyə, Azərbaycan.

Ən çətin zamanlarda bir-birinə dost, yoldaş,
Siyasət meydanında əqidəbir vətəndaş,
Böyükdən kiçiyədək hər bir mənada sirdaş,
Dili bir, amalı bir – Azərbaycan, Türkiyə.
İkisi bir ürəkdir – Türkiyə, Azərbaycan.

Elə bir qüvvədir ki, addımında fəxarət,
Bu birliyin gücündə birləşibdir həqiqət,
Kökündə sədaqət var, canındadır ədalət,
Bir millət, iki dövlət – Azərbaycan, Türkiyə.
Bu birlikdədir qüdrət – Türkiyə, Azərbaycan.

Ordusu var, gücü var, səsi xalqın səsidir,
Bir-birini sevməsi ən böyük qüvvəsidir,
Həm möhür, həm and yeri tək bircə kəlməsidir.
Dostluğu sarsılmayan – Azərbaycan, Türkiyə.
İki bədəndə bir can – Türkiyə, Azərbaycan.

Bu dostluq yenə böyük sınağa sinə gərdi,
Qardaşlığın əbədi olduğunu göstərdi,
Əsrlərlə bir olmaq, doğma olmaq hünərdir.
Qana köç edən yaddaş – Azərbaycan, Türkiyə.
Bir ruhda iki qardaş – Türkiyə, Azərbaycan.

* * *

Kimi tufəng, kimi ürək, kimi hirsle döyüşdədir,
Əsirlikdə olan torpaq əsgəriylə görüşdədir,
Ədalətin qələbəsi, zəfərləri yürüşdədir,
Vətən oğlu, igid əsgər, torpaqları al geri dön.
Bu millətin, bu vətənin qəhrəmanı ol, geri dön.

Ölkəmiz ayaq üstədi, ürəklər yurdla döyünür,
Kiçikdən böyüyə kimi döyüş ruhunu geyinir,
Elə bırırdumuz var ki, xalq öz oğluyla öyünür,
Vətən oğlu, igid əsgər, qələbələr çal geri dön.
Bu millətin, bu vətənin qəhrəmanı ol, geri dön.

Yumruq kimi sıxılaraq bir nöqtəyə vurduq artıq,
Düşmənlərin belini də bu hücumla qırdıq artıq,
Yurdumuza xor baxanın bağrını da yardıq artıq,
Vətən oğlu, igid əsgər, yurduna iz sal geri dön.
Bu millətin, bu vətənin qəhrəmanı ol, geri dön.

İndi bu ulu diyarın böyük imtahan günüdür,
Haqsızlığın körpüsünü, sədləri yıxan günüdür,

Qılıncıların da qınından sıyrılıb çıxan günüdür,
Vətən oğlu, igid əsgər, bu tarixdə qal geri dön.
Bu millətin, bu vətənin qəhrəmanı ol, geri dön.

Bu həyəcan, bu yüksəliş damarlarda qan deməkdir,
Hər bir qarış torpağımız canımızda can deməkdir,
Bu üsyanın özü, odu can Azərbaycan deməkdir,
Vətən oğlu, igid əsgər, sənə yaxşı yol, geri dön.
Bu millətin, bu vətənin qəhrəmanı ol, geri dön.

Kimi tufəng, kimi ürək, kimi hisslə döyüşdədir,
Əsirlikdə olan torpaq azadlıqla görüşdədir,
Ədalətin qələbəsi, zəfərləri yürüşdədir,
Vətən oğlu, igid əsgər, torpaqları al geri dön.
Bu millətin, bu vətənin qəhrəmanı ol, geri dön.

* * *

Dağlar dumanı öpür,
Vaxtı zamanı öpür,
Şuşa eşqin beşiyi,
Sevgi duanı öpür.

Gözlər yollara baxır,
Göylər hallara baxır,
Şuşa ürəyə düşüb,
Ordan Allaha baxır.

Səsi, nəfəsi gözəl,
Ovsun qəfəsi gözəl,
Şuşa tarixə köçüb,
Hər bir töhfəsi gözəl.

Ömrü yaddaşdan keçir,
Bəxti savaştan keçir,
Şuşa müqəddəs ocaq,
Addımlar daşdan keçir.

Dağlar ümmana qalmaz,
Arzu gümana qalmaz,
Şuşa, sabahın xeyir,

Yaxşı yamana qalmaz.
Görüş zamana qalmaz.

* * *

Ana dildə, ata yurdda sənə qardaşdı vətən.
Sənə sahib, sənə həmdəm, sənə sirdaşdı vətən.

Sevginin ən böyüyü, eşqlərin ən ülvisidir,
Adını bəxtinə yazmışlara yoldaşdı vətən.

Dünəniylə bu anı xoş gələcək günlərədir,
Uludur, tarixidir, həm də ki, çağdaşdı vətən.

Hər qarış torpağının uğruna qanlar tökülüb,
Unudulmazlıq odur, ömrünə yaddaşdı vətən.

Hər odun, hər ocağın məşələ dönmək yeridir,
Həm adamdı, həm ağacdı, həm qaya, daşdı vətən.

Torpağında nəfəs almış hünəriylə çox igid,
Elə bil ki, həm uşaqdı, həm də həmyaşdı vətən.

Canım, andım, şərəfim, ruhum, həyatım, qürurum,
Özü boyda ucalıqda bir vətəndaşdı vətən.

Xanımın könlünə düşmüş vətəni vəsf eləmək,
Çün mənimçün yaranışdan mərd silahdaşdı vətən.

* * *

Yerdə olanların şəkli düşür göyün gözüne.
Səndən xəbərimiz var.
Ruhu böyümüş, qanı coşmuş kimisən.
Yuxun ərşə çəkilsə də arzuların çin olan vaxtındasan.
Vaxtı, zamanı itirsən də, müqəddəsliyinə çatmısən.

Qorxu hissini Allah qoparıb səndən.
Kürəyin dağ şəklini alıb,
sinən ürəyindən çəpər hörüb,
kökünə, soyuna söykərib.

İçindən bir vulkan püskürür göyün, yerin haqqı üstünə.
Odun sancılan yerlərə mərd toxumu əkirsən.

Yaşıl yarpaqlı qırmızı qönçənin başının üstündə
azad göyü olacaq,
səsi dalğalanacaq.
Torpağında sən nəfəsinlə salamlaşan
çiçəklər açacaq varlığına hər gün baş əyərək.
Sən torpaqsan, daşsan, yaddaşsan.
Sən həyatın üstündən boy atırsan Günəşə sarı.
Sənsən ucalığın qolları, yolları, sabahları.

Yerdə olanların şəkli düşür göyün gözüne.
Səndən xəbərimiz var.
Ruhu böyümüş, qanı coşmuş kimisən.
Yuxun ərsə çəkilsə də arzuların çin olan vaxtındasan.
Vaxtı, zamanı itirsən də,
müqəddəsinə çatmısan.

* * *

Bütün dünyanın dilində hünərini danışdıran,
Yatıb qalan beyinləri düşünməyə çalışdıran,
Sən Oğulsan.

Hamımızın ürəyinə ürəklə yol çəkdirmisən,
Bizə əyri baxanları dizi üstə çökdürmüşən,
Sən Oğulsan.

Tək deyilsən, ordun da var, səni sevən xalqın da var,
Qələbələrə aparən əzmin də var, andın da var,
Sən Oğulsan.

Bu müqəddəs torpaqları alacağıq dedin – aldın,
Düşmənləri yurdumuzdan qovacağıq dedin – qovdun,
Sən Oğulsan.

“Mən qaçqın deyiləm” – deyən yurddaşını sevindirən,
Ümidləri, arzuları bu gerçəkliyə döndərən,
Sən Oğulsan.

Bu millət sənə inanır, əsl vətən övladısan,
Xalqın dostu, sirdaşısan, möhtəşəm tarix yazırsan,
Sən Oğulsan.

Bir gözümüz ağlasa da, bir gözümüzü güldürən,
Bizim Qarabağımızdan düşmən izini sildirən,
Sən Oğulsan.

Xalqın səni qucaqlayıb bağrına basmaq istəyir,
Hamı üçrəngli bayrağı Şuşadan asmaq istəyir,
Sən Oğulsan.
Oğlumuzsan.

* * *

Yorğanı qar, balıncı daş,
Vətənimin əsgəridir!
Oğul, ata, arxa, qardaş,
Vətənimin əsgəridir!

Düşməyə çəpər olanım,
Haqqını geri alanım,
Hər ürəyə yurd salanım,
Vətənimin əsgəridir!

Sevgisi qanına köçən,
İgidlik yolunu seçən,
Bu yolda canından keçən,
Vətənimin əsgəridir!

Fəxarətidir millətin,
Təcəssümüdür qeyrətin,
Azərbaycanın sərvəti,
Vətənimin əsgəridir!

Əllərindən öpülməli,
Önündə baş əyilməli,
Qürur ilə deyilməli –
Vətənimin əsgəridir!

Üzündə nur, ruhu çıraq,
Oxunacaq varaq-varaq,
Zirvəyə sancılan bayraq,
Vətənimin əsgəridir!

Döyüşü bayramı bilən,
Hər qarış torpaqçün ölən,
Şəhadətinə yüksələn,
Vətənimin əsgəridir!

Məşəl kimi yananımız,
Keşikdə dayananımız,
Hər biri Qəhrəmanımız,
Vətənimin əsgəridir!

Yorğanı qar, balıncı daş,
Vətənimin əsgəridir.
Adı – Müqəddəs Vətəndaş!!!
Vətənimin Əsgəridir!

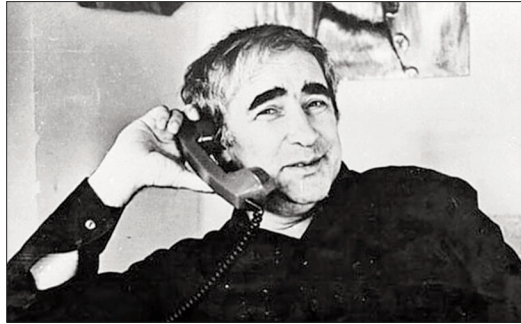
◆ Yeni tərcümələr

Nodar DUMBADZE

Naşükür

◆ Hekayə

Quduli Berejianinin yüzüncü doğum günü nədənsə hiss olunmadan yaxınlaşmışdı. Bu, gözləniləndi, çünki Çipnaqvari kənd qəbiristanlığında onun nəslini təmsil edən və yüz əlli yaşlarında ölən o qədər adam dəfn olunmuşdu ki, qonşuların bu yubileyi unutmaları başadüşülən idi. Hələ qonşular bir yana dursun

ey, Qudulinin özü də doğum gününü tamamilən unutmuşdu.

...Həmin səhər Quduli xoruzu Longinozun banına oyandı. Öz ilk kəlməsini isə qonşunun itinə ünvanladı:

– Hə, görəsən bu gün neçə yumurtamızı çırpışdırmaq niyyətindəsən?.. Çəkil ayağımın altından, boz-qa-rın!

Sonrakı qınağını isə şüvülün başında oturan xoruza yönəltdi:

– Səhərin gözü açılmamış məni oyatmaqdan, öz hərəmxanana sahib çıxsana! Qoy hələ Ardaliyon Brokişvilinin xoruzu sənin toyuqlarını tovlayıb altına salsın, bax, onda belə bərkdən banlayarsan!

Xoruz təpinən Quduli balkondan aşağı enib, mətbəxə girdi. Ocağın önündə diz çökərək, üzəri küllə örtülən kömürləri çubuqla bir az eşələdi, bunların üstünə quru budaqlar atdıqdan sonra üfləməklə ocağı alışdırmağa girişdi. Su dolu mis kuzəni alovun üzərinə qoyub, isinməsinə gözlədi, sonra suyu saxsı dəstiyə süzdü, köynəyinin sağ qolunu çırmalayıb tövləyə üz tutdu. Dirəyə bağlı duran, öz iri və dalğın gözlərini sahibinə zilləyən inək böyürdü.

– Salam, ay xanım-xatın! – deyən Quduli sağrısını şappıldatmaqla heyvanı salamladı. İnək gövşək vurmağına ara verdi, ağır-ağır yerindən dikəldi, nisbətən quru küncə çəkilib, Qudulinin nə vaxt sağıma başlayacağını səbrlə gözləməyə başladı. İnəyə tərəf itələdiyi üçayaq kətildə əyləşən qoca heyvanın бүрüşmüş əmcəyini dartışdırmağa girişdi. Satıla nazik süd şırnaqları fışqırmağa başladı. Sağılan süd elə də çox sayılmazdı.

Quduli inəyi danladı:

– Vay zavallı, tamam quruyubmuş ki, əmcəyin!

İnək də özünə haqq qazandırarmış kimi, dilləndi:

– Neyləyim, babası, qocalıb-getmişəm də!

Tövlənin qapısını açan Quduli inəyi məhsulu toplanmış qarğıdalı zəmisinə buraxdı.

– Haydı, get, ye!.. Sən artıq inək yox ey, ütük keçisən, görüm tezliklə qurdlara yem olasan!.. Getsənə!

İnək də saralmış otları yarıkönül qırışıdırmağa başladı...

– Salam, Quduli!

Otağa qalxan nərdivanda əyləşən Quduli südlə dolu satılı dizləri üstə qoyub, dağların arasından yavaş-yavaş boy göstərən günəşi süzür və heç nə barədə düşünmürdü.

– Salam, Quduli!

Qoca səs gələn tərəfə qanrıldı. Armud ağacının altında duran Uça Melimonadze boynunun ardını qaşıyırdı.

– Quduli yox, ə, Quduli baba! Bunu sənə nə qədər demək olar, ay uşaq!

– Salam, Quduli baba!

– Salam!

– Anam xahiş elədi ki, məni mürəbbəyə qonaq edəsən.

Quduli gülümsədi:

– Südə necə, olar?

– Yox, mürəbbəyə!

– Onda gəl, şərti belə qoyaq da: əgər süd içməsən, mürəbbədən də əlini üzməlisən!

– Baxım hələ...

Quduli çanağı ona uzatdı.

– Anam mənə deyir ki, Qudulinin verdiyi o çiy südü içə-içə sən brüsellos xəstəliyinə yoluxacaqsan. Bax, belə!

– Yaman çox bilirmiş sən o anan! Qadınların ağılı barədəki atalar sözündən sən xəbərin var da! Bax, belə!.. Hm-m, süd çiy imiş! Ona qalsa, mən elə bütün ömrüm boyu çiy süd içmişəm də! Yeni başa düşmürsən bunu?

– Yaxşı da, sən deyən olsun...

Uça köksünü ötürür və...

Qurtaqurtla içdiyi südün oğlanın qarnına necə axıb getdiyinə tamaşa eləyən Quduli uğunmaqdan özünü güclə saxlayır. Ən nəhayət, Uça ağzını çanaqdan ayırıb, burnunu çəkir, köynəyinin qoluyla dodaqlarını silib, satılı geri verərkən deyir:

– Bir az da sən yardım eləsənə...

Quduli bir şey demədən, qabı oğlandan alır.

– Bura bax, Uça, bəs bu gün sən məktəbə getməyəcəkdin?

Oğlan özündənrazı halda gülümsəyir:

– Bu gün bazar günüdür!

Quduli qaşqabaqla dillənir:

– Şənbədir bu gün!
Uça dediyində durdu:
– Yox, canım, bazar günüdür.
– Doğrudanmı?.. Vay səni, işə bax ha! Mən qoca kaftarın heç ağılı-huşu qalmayıbmış! – deyən Quduli hirsle əlini dizinə çırpdı.
– Guya bunda nə varmış axı, Quduli baba? Şənbə oldu, ya bazar – sənün üçün nə fərq edər?! Onsuz da nə məktəbə gedənsən, nə də ki, işə...
– deməklə Uça qocanı sakitləşdirdi.
– Dur görüm! Bəs bu gün ayın neçəsidir?
Uça ona hesabat verərmiş kimi, sadaladı:
– Ayın iyirmi səkkizidir, həftənin bazar günüdür, noyabr ayıdır, 1970-ci ildir!
– Vay bəlalı başım! – deyən Quduli cəld yerindən qalxdı. Karıxan oğlana heç bir məhəl qoymadan qoca otağa girdi və çarpayısının başında divardan asdığı təqvimə zillədi gözlərini. Baxışlarını ayırmadan, uzun-uzadı baxdı ona, sonra üstdəki vərəqi cırıb, bayaq əyləşdiyi yerə qayıtdı.
Böyründə oturub, əlini də onun dizinin üstünə qoyan Uça heyret dolu baxışlarını altdan-yuxarı üzünə dikdiyi qocadan soruşdu:
– Nə olub axı, Quduli baba?
Uşağa cavab verməyən Quduli cibindən gözlüyünü çıxarıb taxdı və bircə kəlməni də ötürmədən təqvim vərəqində yazılanları höccələyərək oxumağa başladı:
28 noyabr
Bazar günü
Günəş doğur – 8.06
Günəş batır – 17:32
Günün uzunluğu – 9,26
Hilal rübü – 24 oktyabr
Ay doğur – 10:55
Ay batır – 20:31
Bunun ardınca o, təqvim vərəqinin arxa üzündə yazılanlar mətni də başdan-sona oxudu:
Bilirsinizmi?..
İnsan bir gündə təxminən 20 min, bir ildə təxminən 7 milyon, 70 illik ömrü boyunca isə təxminən 5 milyard addım atır. Bu isə haradasa Yerdən Aya qədər olan məsafəyə bərabərdir.
Başını qaldıran Quduli günəşi süzdü. Sonra qərb tərəfə baxınca, nəzərləri nazilməyə üz qoyan Aya sataşdı. İndi Ay ilə Günəş eyni vaxtda səmadən boylanırdı, ancaq hər nədənsə o an Ay Quduliyə daha uzaqdakı göy cismi kimi göründü.
Qoca oxumağına davam elədi:
...Yerdən Aya qədər olan məsafə 384 min kilometrdir və bu rəqəm ekvator xətti uzunluğunun 9 mislinə bərabərdir. Buna əsaslanaraq demək olar ki, ömrü boyu insan Yerin ekvator xəttindən düz 9 kərə uzun bir yol qət eləmiş sayılır.

Bunlardan Qudulinin başı hərləndi...

–70 il ərzində 9 kərə... Bəs yüz ildə neçə kərə? Onmu, on birmi, on ikimi?..

Özünün təqətsiz, sümükləri çıxan, titrək dizlərini süzən qocaya qəfildən elə gəldi ki, Yer kürəsinin başına elə indicə on ikinci kərə dolanıb gəldiyi üçün hədsiz və ölümcül bir yorğunluğa düşərdi.

– Siz onu da eşitmisiniz ki, əgər biz bu yüz il ərzində bizim kənddən yola çıxıb, Ozurgetidən keçməklə Batumiyə, oradan Moskvaya, Almaniyyaya, oradan Amerikaya, sonra geri dönərkən Yaponiyaya, daha sonra Ozurgetiyə, oradan da öz doğma evimizə dönsəydik, onda doğma Yer kürəmizin başına on iki kərə dolanmış sayılardıq?.. Hə, bunu anlayırsınız?

Qoca nəvəzişlə dizlərini tumarlayıb, sözünə davam elədi:

– Ancaq bu, baş verməyib... Biz Yerın başına dövrə-zad vurmamışıq... Ancaq Tanrı da şahidimizdir ki, heç bircə dəqiqə də dincliyin nə olduğunu bilməmişik... – deyən Quduli gülümsədi. – Bəs onda biz hansı nəticəyə gəlirik? Eləcə yerimizdəmi saymışıq?.. Yaman çox vurnuxubmuşuq! Əcəb yollar cızmışıq bu ayaqqabılarımızla!.. Bundan heç şikayətçi deyiləm! Məni sırf həyətlərə, qonşu evlərə, kənddə o baş, bu başa apardığınıza görə isə sizlərə minnətdaram... Var olun, siz köməkçilərimə dərinədən minnətdaram mən! – deyən Quduli dizlərini bir daha sığalladı.

28 noyabr 1970-ci il tarixdə və səhər saat 8-də Quduli Berejianinin yüz yaşı tamam oldu. Bu barədə düşüncələrə dalan qocanın qəlbi ovucda tutulan bir quşcuğaz kimi çırpınmağa başladı. Quduli bundan hürkdü. Bənzər təlaş o, ancaq cavan vaxtlarında – güllə atıcılığı və ya cıdır yarışları zamanı atın tərkinə qalxdığı zamanlarda – yaşamışdı. Əzəli rəqibləri sayılan Kerkadze soyadlı əkiz qardaşların, daimi tamaşaçının isə onların bacısı Talikonun olduğu güləş yarışlarından qabaq da o, eynən belə həyəcana qapılırdı. Bax, onda onun hələ cavan və güclü qəlbi az qalardı hoppanıb, köksündən bayıra çıxsa. İndi isə Quduli bu təlaşdan səksəndi. Əlini sinəsinin üstünə qoyub, dondu... Sonrakı bir neçə dəqiqə ərzində bütün gənclik illəri Qudulinin gözləri önündən axıb, keçdi... Az sonra hər şey öz yerinə-yatağına oturdu. Ürəyi yerinə gəldi, sakitləşdi, özünün adı, alışılmış və gözəgörünməz işinə girişdi. Sinədolusu köks ötürərkən o, ağ ciyərlərinin sərin və təmiz hava dalğasıyla dolduğunun fərqi vardı. Fərhədən alınıda puçurlanan təri köynəyinin qoluyla silib, təkrar köks ötürdü və gülümsədi.

– Sənə də minnətdaram, hədsiz dərəcədə minnətdaram! – dedi və ürəyinin başını nəvəzişlə sığalladı.

Həyətdə düşüb cıdır armud ağacına qədər səntirləyərək gedən Quduli onun kölgəsində əyləşdi. O ara Uça da qarabaqara onu izləyirdi.

Ağacın gövdəsinə saplanmış baltanı çəkib-çıxarmağa çalışan oğlan soruşdu:

– Bəyəm bu ağacın canı ağrımır ki?

Quduli düşündü: “Hə də, başlandı – indi gəl, bunun suallarına cavab ver görüm!..

– Əzizim, əgər ağaclar da balta zərbəsindən ağrı-acı duysaydı, onda insan oğlu əlli-ayaqlı günaha bulaşıb gedər və işlədiyi onca günahın altından çıxammazdı ki!

Quduli növbəti sualı gözləsə də, Uça hələlik susurdu. Oğlan əlini ehtiyatla baltanın kəskin tiyəsində gəzdirərək, öz-özünə dedi:

– Əlbəttə ki, canı ağrıyar. Həm də necə ağrıyar!

Oğlanı səsləyib, böyründə oturdan qoca əlini onun kürən-qırmızı saçlı başına qoyub, pəsdən dedi:

– Uça, bu gün baban Qudulinin yüz yaşı tamam olur.

Qocanı inamsız baxışlarla süzən Uça güldü.

– Nə hırıldayırsan ə, qırışmal?

– Bəyəm ötən il, o biri il də sənin yüz yaşın tamam olmamışdı ki?

– Köpəyin oğluna bax ha! O biri il mənim yüz yaşım necə tamam ola bilərdi axı?!

– Bəs onda neçə idi?

– “Onda neçə idi?” Ötən il doxsan doqquz, əvvəlki il isə doxsan səkkiz yaşıma dolmuşdum da! Bu gün isə yüz tamamdır!

– İnənmə! Sən həmişə belə olmusan axı!

– Sarsaq! Qoy öz atan həmişə olduğu kimi qalsın!

– Anam deyir ki, sənin yaşın nə artır, nə də azalır... Deyir: “O qoca kaf-tar zamanı dayandırır artıq”.

Oğlanın gülüşdən qıyılan gözlərinə baxan qoca onlarda özünün həmişəlik qeybə qarışan uşaqlığını gördü... Üzünü yana tutub, astadan soruşdu:

– Yəqin anan onu da deyir ki, ölüm bu qoca kaftara yaxın düşmür?

– Onu da deyir.

– Belə çıxır ki, mən zamanı dayandırmışam da, elə? Bunumu deyir o?

– Bunu deyir.

– Eh, əzizim, axı zamanı dayandıрмаğa yüz cüt öküzün də gücü yetməz!

– Bəs onda kim onu dayandıra bilər?

– Heç kim. Əlbəttə, elə bir gün gəlir ki, zaman öz xoşuyla dayanır da...

Kürəyiüstə torpağa uzanan Uça sevinclə dedi:

– Bax, bax, Ayla Günəş birlikdə səmadadır!

– Gördüm, oğul, gördüm.

– Bəs bu necə olur: Ayla Günəş bir aradadır?

Quduli düşündü: “Bu avaragor uşaq məni dəli eləyəcək də!”

Uça əl çəkmək istəmirdi:

– Desənə, bu necə mümkündür, hə?

– Bu, belə olur da: səma – Tanrının gözüdür və hər şey – gecə də, gündüz də – ona sığır! – deyə Quduli izah elədi.

– Necə yəni Tanrının gözü?

Qudulinin hövsələsi daraldı:

– E-e, əl çək yaxamdan, Tanrı xatirinə!

– Desənə – axı niyə?

İmisti tər basdığından Quduli yaxasını açdı.

- Bura bax ey, sənin gözlərin var?
- Bəs nədir?!
- Hə, indi onları yum! Tez ol!.. Nə görürsən?
- Heç nə. Zülmət!
- İndi aç onları... Bəs indi?
- İndi hər şey zühur elədi.
- Bax, gördün? Tanrının gözü də belədir, o, həm gündüzlər görür, həm də gecələr.
- Bu dediklərin Tanrıya aid idi, ya mənə? – deyən Uça yerindən dikəlir.
- Bəyəm Tanrı ilə mən oxşaram ki?
- Əlbəttə, oğlum, biz Tanrı ilə oxşarıq! Bütün bu dünya-ələm də sənə məxsusdur! – deyə Quduli oğlanı möhkəm qucaqladı və köksünə sıxdı. Oğlan daha nələrsə soruşmaq istəsə də, Quduli buna imkan vermədi, əliylə uşağın ağzını qapadı:
- Bir kəlmə də kəsmə, yoxsa səni də öldürərəm, özümü də!
- Qocanın ağuşundan qurtulan Uça üzünə yalvarış dolu bir ifadə verərək dedi:
- Bir, cəmi bir sualım var! Sonuncu sual!
- De, gəlsin!
- Bu səhər anam dedi ki, atam əclafın, yaramazın, gönüqalının biridir, it oğlu itdir, bizdən ötrü o, elə ölü kimi bir şeydir... Düz deyir?
- Qudulinin matı-qutu qurudu. Oğlana:
- Düz deyir... – desə də, qəfil özünü ələ aldı: – Ancaq bu cür sözləri təkrarlamaq sənə he-e-ç yaraşmaz! Hər necə olsa da, o adam atandır axı!
- Bəs onda bunların nəyi düzdür?
- Çünki sənin kimi bir oğulu atıb gedən kişi həqiqətən də yaramaz birisi olmalıdır!
- Səssizcə yerindən qalxan Uça darvazaya tərəf üz tutdu.
- Quduli peşmanladı: “Gərək bunu ona deməyəydim! Axı hər uşağa atası mələk simasında görünür... Atasının necə bir əclaf olduğunu isə bu uşaq haradan bilsin?!”
- Quduli səsləndi:
- Uça, bala!
- Ancaq Uça geri qanrılmadan yeri yirdi.
- Uça, geri dön, bala!
- Uça ayaq saxladı.
- Qulaq as, oğul! Təkcə sənin atan yox, elə Tariyel, Aftandil, Fridon da əclafdır! Yoxsa sən zarafat-zad anlamırsan?
- Uça şübhə ilə, qaşlarının altından Qudulini süzdü. Qoca nəvəzişlə əlini yelləyərək onu səslədi:
- Gəl, bala, gəl yanıma hələ!
- Ancaq qəfildən Quduli yerində qacıdı... Əvvəlcə elə bildi ki, ona elə gəlir... Ancaq sonra ayaqlarının arasıyla axan o xain sıcaqlığı tamamilə dəqiq şəkildə, sarsıdıcı bir aşkarlıqla sezəndə qoca anladı ki, bu – onun əvvəlidir.

Quduli yalvardı:

– İlahi, bunu mənə qıyma!

Ancaq İlahi yalvarış-filan dinləmirdi. O sıcaq nəmişlik üzüaşağı elə hey axır, axırdı...

Qudulinin sinəsində qeyri-ixtiyari zəif bir xırıltı qopdu:

– Uça, mənə kömək elə!

Oğlan ona tərəf qaçmağa fürsət tapana kimi qoca dizləri üstə düşdü və acı-acı hönkürdü.

Aradan bir saat keçdi. Quduli özünə gəldi...

– Hə, oğul, daha evinizə gedə bilərsən...

– Anamı bura çağıracağam!

– Yox, bala, ehtiyac yoxdur. Sən evə get!

– Bunu anama deyəcəyəm!

– Demə, nə gerek var?!

– Bəs onda sən niyə ağlayırsan?

– Elə-belə, sənin başını qatırdım, bilmək istəyirdim ki, Quduli babanı heç sevirsen, ya yox?

– Onda belə çıxır ki, səhərdən bəri sən məni aldadırmışsan?

– Neyləyim ey, mən qoca kaftarın ağılı çaşıb da... Haydı, bala, haydı, məni tək qoy... Dincəlmək vaxtım yetişib artıq...

Uça ağır addımlarla yola düzəldi. Darvazaya çatanda geri qanrıldı. Qudulinin təmkin dolu səsi təkrar eşidildi:

– Get, oğul, get!

Uça da çıxıb getdi.

Ağaca söykənib, yerində qımıldanmayan Quduli bomboş baxışlarla öz ətrafına da baxınırdı. Başında heç bir fikir-zad dolaşmırdı – intəhasız bir boşluq vardı orada... Ətrafa əsl məzar sükutu çökmüşdü. Bu sükut kəndi və yeri-göyü tamamilən bürümüşdü... Quduli dəymiş armudların budaqlarından necə yerə düşüb partladığını görsə də, onların çıxartdığı tappıltını eşitmirdi. Arxla bulaq suyunun necə axdığını görür, ancaq o şırıltı qulaqlarını oxşamırdı. Xəfif mehin qarğıdalıların qurumuş yarpaqlarını ora-bura yellədiyini görür, fəqət bunların xışıltısını əsla duymurdu. Darvazaya yanaşan inəyin boynunu irəli uzadaraq, içəri girməkdən ötrü böyürdüyünü, həsir çəpərə dırmaşan xoruzu Longinozun güclü qanadlarını çırpıb, gözlərini bərəldərək dimdiyini necə açdığını şahid olsa da, nə inəyin böyürtüsü, nə də xoruzun banlaması dəyirdi qulaqlarına... Ətrafdakı hər şey susurdu. Həndəvərə bitməz-tükənməz bir sükut hakim idi və bunun nə ilə bitəcəyini bilməməsi onun içini parçalayırdı. İndi bu armud ağacına söykənməklə, özü də qocaman, içini qurdlar yeyib-gəmirmiş bir ağaca bənzəyən Quduli əli baltalı kiminsə ora gəlişini gözləyirdi sanki... Vay canına sənin, Quduli Berejiani, vay canına!

...Belə təqətsiz halda Quduli çox dayandı. Sonra ağılı-hafizəsi tədricən üstünə döndü. Az qala döyünməkdən qalan qəlbinə bir ümid işığı süzülürdü və o, təkrar çırpınmağa başladı, damarlarındakı qan da hərəkətə gəldi. Ən əvvəl öz ürəyinin döyüntüsünü eşidən Qudulinin qulaqlarına az sonra qu-

rumuş qarğıdalı yarpaqlarının, böyürən inəyin, daha sonra şırıldayan suyun və ən sonda banlayan xoruzun səsi deydi. Quduli həyata qayıtmışdı.

– Şükür Tanrıya, – deyib, ağır addımlarla otağa tərəf üz tutdu. – Bax belə. Sakit ol, Quduli! Sənə heç nə olmayıb... Qorxulacaq heç nə... Yəqin bu, bir təsadüfün nəticəsiydi... Bəlkə doğrudan da heç nə olmamışdı sənə? Bəlkə bütün bunlar bir ilğım idi?

Quduli günəşə nəzər saldı – o, qərbə tərəf bir xeyli əyilmişdi. Sonra ayağını ehtiyatla pilləkənə qoydu. Birinci pillə... İkinci... Üçüncü... Beşinci... Bax, bu yerdə onun nəzərində dünya təkrar yıxıldı. Təkrar ətrafındakı hər şey dondu. Quduli o bayaqkı iyrenc, qorxunc və sıcaq nəmişliyi sezdı. Ağlından: “O qoca kaftar zamanı dayandırıb!” – sözləri keçdi, ancaq bunları kimin dediyini xatırlamağa macal tapmamış o, gövdədən qopan budaq kimi pilləkənə sərələndi.

– Salam, hörmətli Quduli!

Quduli gözlərini açdı.

–A, sənsən? Xeyir ola, Kseniya? – deyə soruşarkən qoca üz-gözünü bürüşdürdü, çünki indi o, təkbaşına qalmağı heç olmayan kimi arzulayırdı.

– Sənə baş çəkməyə tələsdim. Uça dedi ki, Quduli babanın əhvalı qarışıb...

– Heç nəyim yoxdur, əzizim! Bir az ürəyim... o məsələ... O da keçib getdi...

– Bəlkə bir şeyə ehtiyacınız var, hörmətli Quduli! Bəlkə həkim çağırım?

– Yox, yox, Kseniya! İstəmərəz!

“Yenə də başlanacaq – həkim, xəstəxana, dərmanlar... İlahi!..”

– Bəlkə pişikotu damlaları içirim sizə?

–Yox, yox!

“Bu da bizim axırımız... Kimə lazımmiş belə həyat? Pişikotu damlaları!”

– Validol necə?

– Validol da istəmirəm!

Qadın narahatlığa qapıldı:

– Bəs sizə necə yardım eləyim axı, hörmətli Quduli?

– Mənim heç nəyə ehtiyacım yoxdur, əzizim! Dur, get evinə...

“Bu, hələ ilk qaranquşdur... Ardınca o birilər də tökülüşəcək... Qonşular canıyanan olacaq... Kefimi xəbər alacaqlar... İlahi!..”

– Yəqin o şuluq sizə ölümdən-zaddan söz açıb... Guya mən demişəm ki... Öldürəcəm ey o yaramazı!

– Nə danışırısan, Kseniya, etmə, eləmə!

“İlahi, bu qadın nə qədər danışır! Əvvəllər onun bu cəhətinə mən heç diqqət yetirməmişdim!..”

– Belə bir şey deməyə axı kimin dili dönər? O dili görüm qurusun!

“Bu qadın niyə öz-özünü qarğıyır belə? Uça mənə yalan deməz axı!”

– Tanrı xatirinə, bədir! Dur, get evinə!

–Deyəsən axı bu gün sizin ad gününüz imiş, hörmətli Quduli? Bundan sonra yüz il də yaşamanız üçün qoy Tanrı sizə cansağlığı, gümrahlıq bəxş eləsin!

- Sağ ol, Kseniya, sağ ol!
 - Yəqin sizinkilər də indi durub, şəhərdən bura gəlirlər? Axı yüz yaş əlamətdar hadisədir, elə-belə yaş deyil...
 - Gələrlər, mütləq gələrlər!
 - “Daha bir ay, iki ay, üç ay... Sonra hamını bezdirəcəyəm... Xəstəyə baxmağa kimdə həvəs var axı?!”
 - Övladlarınızla öyünməyə ən çox sizin haqqınız çatır, hörmətli Quduli! Biri Batumidə, biri Potidə, üçüncü Kutaisidə, digəri isə Tbilisidə yaşayır. Hamısı da oxumuşdur, yaraşıqlıdır... Hörmətli Quduli, neçə nəvəniz var?
 - Bütün oğul-uşağımın sayı iyirmi üç nəfərdir, ancaq bunun nə faydası var ey? Heç birisi indi yanımda deyil ki...
 - Elə deməyin, hörmətli Quduli! Siz bəxtəvər insansınız!
 - Hə, sən elə san...
 - “İlahi, görsən bu laqqırtıdan nə vaxt canım qurtulacaq?”
 - Onda mən gedib uşağı yanınıza yollayım.
 - Narahat olma, Kseniya. Bir azca burada uzanım, hər şey yoluna düşəcək.
 - Bir şey lazım olsa, Tanrı xatirinə, çəkinməyin ha! Elə bilin ki, doğmaca qızınızam!
 - Təşəkkürlər, əzizim!
 - Özünüzdən muğayat olun, hörmətli Quduli!
 - Sən də, Kseniya!
- Qadın gedir. Quduli onu qəmgin baxışlarla yola salır. Bax, bax, gedir qadın – canı sulu və şuxdur... Quduli isə qaxılıb-qalıb bu pilləkəndə və – ilahi, pərvərdigara, bu nə xəcalətdir verirsən? – noyabr günəşinin sərin şüaları altı öz islaq şalvarını qurudur...

...İnsan oğlu əcəb qərribə xəlp olunub ha!.. Qarşısında cavan və sağlam bir adam görəndə o, qoca və xəstəhal olduğu üçün taleyindən daha betər şikayətlənir. Və əksinə, özündən xeyli yaşlı və təqətsiz biriylə rastlaşanda təskinlik tapır, yaşamaq ümidi birə-beş güclənir. Bu gün, Uçanı ağuşuna sıxdığı zaman bəlkə də Quduli azı yüz kərə düşünmüşdü ki: “İlahi, məndən istədiyin hər şeyi al, amma əvəzində məni bu cür sütül bir oğlan eylə!”

İndi də yanından aralanıb gedən Kseniyanı süzərkən öz-özünə dedi: “Ey böyük Tanrı, məni də bu qadının yaşına qaytar, qarşılığında isə sahib olduğum istənilən şeyi məndən al, apar!”

Bu yerdə fərqi nə vardı ki, üzünə bir xəcalət qızartısı çökdü. Bəli, Quduli Berejiani Tanrı tərəfindən ona bəxş olunan yüz illik ömür möhlətini yetərinə dəyərləndirə bilmədiyi üçün xəcalət hissinə qapıldı...

Günəş qüruba enənə qədər amansız reallıq daha üç kərə ona öz hök-münü göstərdi... Bu yer üzündə yüz il ömür sürən Quduli Berejiani üzünü günəşə tutub, dizləri üstə düşməklə, onun qarşısında baş əyərək dedi:

- Əlvida, ey günəş. Mənim dərin minnətdarlığımı qəbul eylə!
- Günəş təəccübləndi:

- Ey insan, mənə niyə minnət borclusan ki?
- Ey günəş, sənın xeyirxahlığına görə. Bu yüz il boyu hər düşən gecənin sonunda mənə ışıqlı bir səhərin sevincini yaşatdığına görə!
- Halal xoşun olsun! – deyən günəş görünməz oldu...
- Təşəkkürlər, ey günəş!..

Darvazada dayanıb böyürən inəyi Quduli həyəətə buraxdı. Adəti üzrə tövləyə girən inək sağma hazır vəziyyətdə onun yolunu gözləməyə başladı. İnəyi tumarlayan Quduli sonra başını qaşdı və sağım fikrindən daşındı.

- İnəyim, bu gün sən də dincəl, özün üçün rahatca uzan. Mənim də dərin minnətdarlığımı qəbul eylə!

İnək heyrləndi:

- Mənə nəyə görə minnətdarlıq edirsən ki?
- Ona görə ki, sən hər səhər bir stəkan südünü məndən əsirgəməmişən.

- Halal xoşun olsun!
- Sağ olasan, inəyim!

Arxa həyəətə baş çəkən Quduli orada gecələməyə hazırlaşan toyuqları süzdü və hinin qapısını bağlamazdan əvvəl Longinoz ayamalı xoruzun qıpqırmızı pipiyini nəvazişlə oxşadı.

- Sabah uyğun bildiyin vaxtda məni oyadarsan. İndi isə vidalaşır və sənə öz dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Xoruz heyrlə soruşdu:

- Niyə minnətdarlıq edirsən axı?
- Təkcə elə ona görə ki, hər səhər məni cani-könüldən yuxudan oyatmışan!
- Halal xoşun olsun! – deyən Longinoz da yuxuya getdi.
- Var ol, Longinoz!

Nöyüt lampasını saxsı küpün yanına qoyub, dizi üstə çökən qoca küpün ağzının kənarındakı gili səliqə ilə kəsdi və qapağı qaldırdı. Otuz pudluq küpün ağzına yığılan hava bayıra çıxdı və köpüklənən Tsolikaure şərabinin sərt qoxusu Qudulinin burnuna vurdu. Bihüşedici ətri ciyərlərinə çəkən qoca küpün içinə göz gəzdirəndən sonra boranı qabığından oyulmuş çömçəni ağır-ağır və bir böyrü üstə küpün içinə saldı. Şərab çömçəyə dolunca, içəridən “bul-bul” səsləri gəldi. Dodaqlarının ucuyla çömçəyə toxunan Quduli dedi:

- Şükür sənə, ey müqəddəs üzüm şirəsi, eşq olsun sənə, ey ölümsüz üzüm tənəyi! Əziz saxsı küpüm, sən də mənim dərin minnətdarlığımı qəbul eylə!

Heyrət dolu və əks-sədaya bənzər bir cavab gəldi:

- Axı nəyə görə?
- Ona görə ki, bütün bu yüz il boyu həm dərdli, həm də sevincli günlərimdə mənə sadıq dost olubsan!
- Halal xoşun olsun! – deyən küp köksünü ötürdü.
- Var olasan!

Budur, Quduli alçaq bir masanın arxasında əyləşib. Əlində şərab dolu bir piyalə var. Balkonun dirəyindən asılan nöyüt lampasından ətrafa solğun işıq yayılır və qocanın başının üstündə bir halə yaradır. Yanağıyla üzüaşağı dığırılan göz yaşları çənəsindən qopub, süfrədəki qarğıdalı unundan bişirilən kökənin və təzə pendirin üstünə axır – bəli, Quduli Berejiani ağlayır...

Bir saat əvvəl Quduli bütün həyatı dolaşmışdı. Kotana toxunduğu zaman onun korşaldığını sezdi. Sonra baltasını süzdü – balta da kütəlmişdi. Orağı əlinə aldı – o da tamamilən sıradan çıxmaq üzrə idi. Belə əlində oynatdı – o da yarıyacan çürümüşdü. Masa üstündə, Qudulinin önündə duran bıçaq da artıq yarımcan kimi bir şey idi... Əgər dəmir, hətta dəmirin özü zamanın amansızlığı qarşısında aşınırdısa, onda insan oğlu buna daha nə qədər dözəydi axı?

Quduli piyaləsindəki mübarək şərabı and içməyə hazır idi ki, həyatını hədəf yaşamayıb. Özü də bilirdi ki, hər hansı azar-bezarı yoxdur. O, sadəcə olaraq uzun yaşadığı üçün köhnəlib, bitib-tükənibdir – vəssalam! Eynilə o kotan, o balta, o orağ və bu bıçaq kimi aşınıb-gedibdir.

Quduli hər şeylə – yerlə, göylə, eviylə, həyat-bacasıyla, iti və inəyi ilə də – halallaşmağa fürsət tapmışdı. Ancaq bunların hamısı bir yana, öz yaşadı saydığı armud ağacıyla vidalaşması xeyli uzun çəkdi. Quduli ağacı qucaqlayıb, dedi:

– Əlvida, armud ağacım! Hamımızla müqayisədə sən daha kamil birisən! Sənin köklərin torpağın dərin qatlarına qədər uzanır, budaqların isə ta səmaya can atır... Öz kölgəni, sərinliyini sən mənim övladlarıma düz üç nəslindən əsirgəməmişən, hələ kim bilir, daha neçə nəsle də fayda verəcəksən! Düz bir əsrdir ki, mübarək budaqların bar gətirir, sən isə, əziz armud ağacım, dimdiksen, ayaqdasan. Sən bu həyatın sevinc mənbəyi, yaraşığısan – bunu biləsən, sən kəndimizin qanadlı və şaqraq nəgməli sakinləri üçün də bir sığınacaqsan. Odur ki, əziz ağacım, mənim dərin minnətdarlığımı qəbul et!

– Halal xoşun olsun, ey insan! – deyərək ağac sadələşlülə dilləndi. O, onsuz da özünə verilən dəyərin fərqi idi... Quduli düşündü: “Şükür sənə, ana təbiət, şükürlər olsun səndəki hikmətə! Hətta mən ölüb-gətdikdən sonra da ağacın, yerin, göyün, günəşin hələ də var olacağını dərk etmək necə də böyük xoşbəxtlik imiş!..

Sonuncu minnətdarlıqlarını isə Quduli öz ürəyinə, sağ əlinə, gözlərinə, qulaqlarına, ağına-dərrəkəsinə elədi. Ürəyi də bunu çaşqınlıqla qarşıladı:

– Niyə görə ki?

Quduli də heyrləndi:

– Necə yəni, niyə görə?! Ötən yüz il ərzində sən bircə kərə də üzümə ağ olmadın, bütün bu yüz il uzunluğunu gözlərim də, qulaqlarım da, əllərim də, ağılim da sədaqət və dəyanətlə mənim xidmətimdə durdu. Bəyəm bunlar az şeydir ki?!

– Halal xoşun olsun, Quduli, halalın olsun!.. Ancaq artıq mən də bir hovur dincəlmək istəyirəm... Hədsiz yorulmuşam axı, Quduli!

– Təşəkkürlər, ey ürəyim!

Hə, artıq o oğlan və anası ilə də vidalaşmağın vaxtı gəlib çatıb. Ancaq belə burasında idi ki, qoca onların adlarını unutmuşdu nədənsə. İlahi pərvərdigara, Qudulinin yaddaşını qaytar ki, bari o uşağın adını xatırlasın!..

Ancaq Tanrı rəhmə gəlmədi. Odur ki, Quduli nə oğlanın adını xatırlaya bildi, nə də anasının...

Belə olunca, Quduli balkonun məhəccərinə yanaşdı, köynəyinin yaxasını açaraq, səsləndi:

– Ehey, qonşu!

– Eşidirəm, hörmətli Quduli!

– Kimsən sən?

– Kseniyayam da, başqa kim olacam?! Məni tanımadınız?

“Kseniya... Kseniya... Deməli, adı beləymiş... Kseniya...”

– Oğlunuz evdədir?

– Uçanı deyirsiniz, hörmətli Quduli?

“Uça! Şükür sənə, pərvərdigara! O dələduzun da adını axır ki, öyrənə bildim...”

– Kseniya, indicə mənim evimdə bir şey baş verəcək... Nə isə, elə et ki, oğlun bunu eşidəndə qorxmasın...

– Nəyi nəzərdə tutursunuz, hörmətli Quduli?

– Xahiş edirəm ki, qonşu kişilər yığışana qədər oğlunu bizə buraxmayasan...

– Bu nədir belə danışırırsınız, hörmətli Quduli? Yoxsa zarafat edirsiniz?

– Əlvida, Kseniya! Tanrı şahidimdir ki, mən hamınızı sevirdim, hər birinizə də minnətdaram! Təşəkkürlər!

– Hörmətli Quduli, sizə nəşə olub?

Quduli otağa girib, qapını arxasınca bağladı.

– Quduli!

Berejianinin həyətinə güllə açıldı. O səsin gücündən qonşu evlərin pəncərə şüşələri silkələndi...

Quduli Berejianini dəfn etməyə xeyli adam yığıldı. Bunların əksəriyyəti doğmalar və yaxınlar olsa da, heç kim sən deyən ah-vay eləmirdi. Üstəlik, mərhumun böyük oğlu Dmitri tabutun yanında dayanmaq əvəzinə, həyətdə, armud ağacının altında durmuşdu və başsağlıqlarını da buradaca qəbul edirdi: dilxor görkəminə görə isə o, Vaterlooda acı məğlubiyyətə düşər olan Napoleonu xatırladırdı.

Mən də Dmitriyə yanaşdım:

– Bu ağır itkiyə görə başsağlığımı qəbul edin!

– Eh, deməyin, Nodar Vladimiroviç! – deyə Dmitri dilxor halda dilləndi.

– O, bütün övladlarının başını yerə soxdu! Hətta adamların üzünə necə baxacağımı da bilmirəm, vallah.

– Hə-ə, bütün bunlar həqiqətən də xeyli gözlənilməz oldu...

– Gözlənilməz? Bu, hələ yumşaq ifadədir! Bu, əsl dəhşətdir! İndi dost-tanışa mən nə deyim, necə deyim?! Belə hərəkətə necə haqq qazandı-

rım?! Tbilisidə bizimlə birgə yaşamağa razı deyildi ki, bəs arvadımın məzarına yaxın olmaq istəyirəm!.. Bir də ki, inəyini, toyuqlarını və sairəni ata bilməzmiş... Çox böyük şey imiş o sısqa inəklə ütük xoruz!.. Ev də ki xarabazara bənzəyir!.. Deyirdi ki, Uçaya yamanca öyrəşmişəm! Təsəvvür edirsiniz də? Bunları mənə doğma atam deyirdi!

– Kimdir axı bu Uça?

– Qonşunun oğludur, yəqin adicə oğlan uşağıdır da! Doğma atası onu atıb-gedib, bu isə, buyurun, uşağa himayə göstərəcəkmis! Ona qalsa, burada bəlkə inanmırsınız, o cür uşaqların sayı-hesabı bilinmir!..

Mən mızıldanaraq:

– Hə-ə, bunlar ağırlı məsələlərdir... – deyib, getməyə hazırlaşanda Dmitri sözünün ardını gətirdi:

– Kaş nəyəsə bir ehtiyac duyaydı!.. Yayda Parisdən qayıdan arvadım ona isti alt paltarı gətirmişdi!.. Hələ bu bir yana dursun!.. Bəs onun dəfn mərasimi? Bu kənddə indiyədək kimisə son mənzilə bu cür yola salıblar?! Nə deyim, vallah! Bütün ömrünü o, necə naşükür yaşamışdısa, elə o cür də başa vurdu!..

– Heç bilmirəm sizə necə təsəlli verim...

– Tanrı xətrinə, nə təsəllibazlıqdır! Mən sizə minnətdaram!

– Salamat qalın!..

– Hara gedirsiniz belə?! Zəhmət olmasa, bu tərəfə, şelin altında açılan süfrəyə buyurun! Mərhumun ehsanından yeyin! Ehey, Mituşa, qonağa qulluq elə!

Dəfn mərasimini müşayiət edən musiqilər reproduktorla səsləndirilirdi və Motsartın "Rekviyem"-i adi yas məclisindəkiylə müqayisədə daha çox baş-qulaq aparırdı deyə, Dimitri də bayaqdan mənimlə uca səslə danışmağa məcbur idi.

Mən o sərxoş Mituşanın gözündən yayındım, beləcə, həyəti hiss olunmadan tərk etmək fürsəti birtəhər mənə nəsib oldu. Ancaq darvazanın ağzında mən yerdə oturan, yeddi yaşında bir oğlan uşağı gördüm. Kürən-qırmızı saçlı başını dizinin üstünə qoyaraq, o, için-için ağlayırdı.

Uşağın başını tumarlayaraq soruşdum:

– Balaca, adın nədir sənin?

O, başını azca qaldırıb:

– Uça Melimonadze, – dedi, ağlamağına davam elədi.

Boğazımı bürüyən qəhəri boğaraq:

– Səni görüm böyük kişi olasan! – deyib həyətdən çıxdım.

Geri qanrıldığım zaman mən Dmitrinin səsini başına atdığına şahid oldum. Ancaq dəfn mərasimini müşayiət edən musiqi reproduktorla səsləndirildiyi və Motsartın "Rekviyem"-i adi yas məclisindəkinə nisbətən xeyli bərkədən çalındığına görə mən onun nə dediyini heç cür eşidə bilmədim...

Rus dilindən çevirdi: Azad YAŞAR

♦ P o e z i y a

İsa SEVƏR

ŞƏHİD ANASI

Şəhid anası,
Qoynuna qor dolub
Yata bilmirsən,
Göz yaşını nəvəndən gizlədirsən.

Ürəyində
Oğlunla öyünürsən,
Haqqın var, şəhid anası,
Haqqın var öyünməyə!
Şeytan anası doğduğu üz qarası,
Qarı düşmən,
Niyyəti qara düşmən
Papağını qoyub qaçdı,
Generallı əsgərini zəncirlədi sükana,
Səngərə
Tankı, topu qoyub qaçdı.
Şəhid anası,
Sənin oğlun elə savaşdı,
Elə savaşdı,
Zəfər bayraq-bayraq
Vətəni dolaşdı.

Dalğalandı bayrağımız
Yurd boyu,
Anasını yarıtdı,
Atasını yarıtdı
Türk soyu!

SIZLAMA, BALABAN!

Ağdam
Kərpic-kərpic tikilər,
İlmə-ilmə xalılara hörülər,
Alov yalayan torpaq bar verər.
Sızlama, balaban!
Ucuza üzlənən qövr edər,
Ucuza üzlənmək ağırdu,
“Segah”a yığılan
Qorxulu nağıldır...
Haqsızlıq görmüşük,
Kırpıqla od götürmüşük.
“Qafqaz Xirosiması” deyirlər sənə,
Ağdam!
Qayıdır “Şahnaz” avazı,
Sızlama, balaban!
XXI əsr Türk baharı,
Türk yazı...

DÜŞMƏN UTANMIR!

Qazi qardaş,
İtirdiyin əlləri gəzə-gəzə
Çıxdın qaytardığın yola,
Düzə,
Görünmür düşmən gözə.
Düşmən tutduğu ətklər
Ətəyini çəkir,
Əlləri göyde qalır,
Ətəkdən tutammır,
Qazi qardaş,
Düşmən təzə ətklər gəzir tutmağa,
Utanmır...

BƏNÖVŞƏLƏR PIÇILDAYIR

Çıxsın irəli könüllülər,
Günə göstərsin,
Aya göstərsin qazandığı zəfəri!
Könüllülər, könüllülər,
Sizi gözləyir Şuşa,
Kəlbəcər,
Daha neçə şəhər,
Neçə kənd!
Bulaqlar,
Çaylar qarşınıza gəlir,
Kol dibində bənövşələr,
Piçıldayır:
Salam, əsgər!
Salam, əsgər!

YOLUN OLAR

Qazi qardaş,
44 günlük müharibə
30 illik ağrıydı,
An-an yaşadıq.
Hər səhər, hər axşam
Kəndiniz toplarla vuruldu,
Nənələr atəş altda inək sağdı,
Gəlinlər pambıq yığdı,
Qorxmadı!
Qollu-budaqlı sirdaş,
Budağını itirsən də,
Özün boyda şərəfsən!
Elinə hörmət,
Xalqına şöhrət gətirmisən.
Yurdsevən bir gözəl
Vurulub sənə,
Oğlun var, qızın olar,
Övladların budağın olar,
Sağın olar, solun olar,
Gələcəyə yolun olar...

SAĞ OL, GENERAL!

Televizora baxıram,
Ekrandan sifətinizi oxuyuram,
Kefiniz durudu...
“Suqovuşan”da
Əsgər düşmən bayrağını
Təpiklə yana vurdu,
Mənim də kefim duruldu,
Sağ ol, general!

VƏTƏN AĞLAMIR!..

Torpaq itirəndə
Vətənin saçına qar yağır,
Qaşına qırov düşür,
Köksündə çovğun olsa da,
Vətən ağlamır...
Dağların dərdi də
Dağlardan ağır...
Haqsızlıq olanda
Başında şümşürük oynayır,
İldırım çaxır,
Dərdini dizinin altına yığır,
Vətən ağlamır!

TÜRKLƏRİ SEVGİ ÖLDÜRÜR!

Erməni ana tanımır,
Türkləri sevgi öldürür!
Erməni bacı tanımır,
Türkləri sevgi öldürür!

İllərdə pusquda durar,
Türkü əfv etdiyi vurar,
Yaxşılığı üzə durar,
Türkləri sevgi öldürür!

Ölsə də qəlbidən enməz,
Ölsə də dinindən dönməz,

Heç kimin qəlbinə dəyməz,
Türkləri sevgi öldürür!

Kişi qadına köç deyər?
Kişi qadına qaç deyər?
Türklər qadına baş əyər,
Türkləri sevgi öldürür!

XARİBÜLBÜL

Şuşa ciyər havasıdı,
Oxu, Xaribülbül, oxu.
Şuşa dərdin davasıdı,
Oxu, Xaribülbül, oxu.

Oxusan, durular dünya,
Oxusan, vurular dünya,
Oxu sən, oxusun dünya,
Oxu, Xaribülbül, oxu.

Səsində köçkün yurdu var,
Səsində şəhid andı var,
Qənşərində xar oldu, xar.
Oxu, Xaribülbül, oxu.

AÇILMAZ ƏSLİDƏN DÜYMƏ...

Dədəmiz bizlərə nə qədər dedi,
Əslinin düyməsi bağdı, açılmaz.
Dədənin nə qədər sirləri öldü,
Çoxu da, hələ ki, sağdı, açılmaz.

Əslini bitirən ata kələkdir,
Əslini gətirən ana kələkdir,
Erməni dolaşıq ipdi, kələfdi,
Özü dolaşdırıb nağdı, açılmaz.

Eşq dinsizləri yola gətirdi,
Ancaq qara keşiş yola gəlmədi

Kərəmi tovlayıb hara gətirdi?
Külünü şüşəyə yığdı, açılmaz.

GÖZÜN AYDIN OLSUN, FİKRƏT QOCA!

Duman kimi,
Sis kimi
Çəkilib düşmən Şuşadan!
Şəhidlər,
Qazilər “Cıdır düzü”nü göyərtədi,
Şuşanı göylərə qaldırdı,
Göy etdi.
Gözün aydın olsun, Fikrət Qoca!
“Vaqif poeziya günləri”ni
Dünya Şuşadan seyr etdi!
İndi
İsa bulağında
Nəvəyə su içirmək olar,
Şuşada yubiley keçirmək olar!

OXU, ALİMİN QIZI!

Sən oxudun,
Tar oxudu,
Kaman oxudu,
Atan oxudu,
Oxu,
Alimin qızı,
Oxu!
Sən oxudun,
Apardı məni yuxu,
Gördüm
Nənəm xalı toxuyur,
Kirkitlər də oxuyur,
Gördüm
Günəş xalıdan doğur,
Xalıdan baxır Ay...
Bu axşam televizordan

Nur yağır, şəfəq yağır
Milyonlar sənə baxır,
Sən dünyaya
Atayın ruhundan düşmüşən
Tək Azərbaycanın yox,
Dünyanın bəxtinə düşmüşən...
Oxu,
Alimin qızı,
Oxu!
Nənəm xalı toxuyanda
Oxuyardı,
Anam inək sağanda
Oxuyardı,
Türk gözəl olur, qızım,
Xalı toxuyanda,
Inək sağanda,
Alim balası kimi oxuyanda...

YARALI DURNADI KƏND ŞAİRLƏRİ...

Yaralı durnadı kənd şairləri,
Qatardan ayrılıb dalda qalıbdı.
Təkləyibdi kənddə dərd şairləri,
Durnabalığıtək torda qalıbdı.

İşıq sönlər döyür qapısın,
Suyu kəsirlər döyür qapısın,
İnəyi itənlər döyür qapısın,
Deyirlər bu ölmüş harda qalıbdı?

Kimdir yazdığına çürük qoz verən?
Kimdir arşınına cırıq bez verən?
Kimdir bu bədbəxtə durna qız verən?
Görmürlər dolaşib yolda qalıbdı!..

Bir gözəl şeir yazır,
Vaxtını söz aparır.
Özü şeiridir hazır...
Baxtını söz aparır...

MASKASI GÖRÜNÜR, ÜZÜ GÖRÜNMÜR

*O, topraqdan öyrənib,
Kitabsız biləndir.*

Nazim Hikmət

Gedirəm şeytanın su bərəsinə,
Çörəyimi daşdan çıxarmalıyam.
Ya mən də baş əyib şeytan felinə,
Ya da onu başdan çıxarmalıyam...

Suyumu aparır qamış altından,
Şırıltısı gəlir, özü görünmür.
Virus da baş alıb qaçır yanından,
Maskası görünür, üzü görünmür.

Neyləyim yolumu çətin gəlirəm,
Yolumda dayanan "Kəlləymiş" demə,
Mən də hər yetəni adam bilmişəm,
Yolumda dayanan bəlliymiş demə...

Kür suyu pul olub girir cibinə,
Cibliyə, xərcliyə qaçasan gərək.
"Qarabağ kanalı" enir dibinə
Pul ilə qapısın açasan gərək.

Xanərəb neyləsin dərdi-sərini?
İşıq da ona kəsib verirlər.
Qəsd ilə çevirib suyun pərinə,
Bu gecə külək də əsib deyirlər.

Zülümlə haqqımı alıram, qardaş,
Saralan sünbülüm su deyib mələr.
Çətinə düşəndə tapılmır sirdaş,
Karıma yaralı misralar gələr...

ÇƏTİN ADAM

Səni başa salmaq
 Özünə söymək kimidir,
 Səninlə danışmaq üçün
 Gərək səni kürədə bişirəsən,
 Çəkiclə döyəsən,
 Bir az ağzını,
 Bir az burnunu
 Haqqa sarı əyəsən,
 Sonra adam içinə göndərəsən...

İNSAN Kİ DƏMİR DEYİL...

Xəstəlikdən, qəzadan
 Qurtarsa da insan,
 Virusdan ölür, dostlar!
 Vurur
 Meşədə ağacını ildırım,
 Düşür
 Ulduzun göydən,
 Qalırsan baxa-baxa,
 Nə gücün çatır virusa,
 Nə əlin yetir Allaha...

*Bərdə***OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!****“AZƏRBAYCAN”****jurnalına abunə yazılışı davam edir.****Əlaqə nömrələri:****+ 99412 498-78-10****+ 99455 668-78-79**

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
 illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

♦ **Dünya, səndən kimlər keçdi...**

TƏKAN

və ya

**ABBAS ZAMANOVUN
Z A M A N I**

Yetmiş yaşımın tamamında daha bir yaşdımı torpağa tapşırandan sonra qərara aldım ki, nə qədər ki əlim qələm tutur, nə qədər ki yaddaşım mənə dönük çıxmayıb, “taleyimdən keçən” və artıq dünyasını dəyişən tanınmış insanlar haqqında ayrı-ayrılıqda nə isə yazım. Hətta beynimdə şərti olaraq bir siyahı da tutdum. Fərman Kərimzadə, Cəmil Əlibəyov, Zeynal Cəbbərzadə, Emin Mahmudov, İshaq İbrahimov, Əzizə Cəfərzadə, Mansur Vəkilov, Tamara Kalyakina, Sabir Əhmədov, Bayram Bayramov, Camal Yusifzadə, Fikrət Qoca, Səyavuş Sərxanlı, İsi Məlikzadə, Abbas Zamanov, Natiq Səfərov, Tofiq Abdin və...

Artıq müxtəlif illərdə Fərman Kərimzadə, İshaq İbrahimov, Emin Mahmudov, Səyavuş Sərxanlı, Əzizə Cəfərzadə haqqında (gələcəyin xəyali kitabında) əsasən yaddaşıma arxalanaraq yazmışam və mətbuata çıxarmışam. Bu sırada “növbə” Abbas Zamanova qəfildən çatdı. Təkan xalq yazıçısı Elçindən, daha doğrusu, Elçinin Abbas Zamanov haqqındakı artıq məşhur “Ədəbiyyat və cəsarət tərcümanı” başlıqlı əssesindən gəldi. Çünki adı çəkilən əssədə və eləcə də eyni adlı kitabda elə kövrək məqamlara toxunulub ki, onları bu millətin əksəriyyəti kimi, mən də bilmirdim. Mən də bilmirdim ki, 1960-cı ilin yazında Elmlər Akademiyasının keçmiş binasında Səməd Vurğunla bağlı növbəti təntənəli tədbir keçirilərkən, hələ heç bir elmi titulu olmayan, yalnız Böyük Vətən müharibəsindən gətirdiyi hərbi ada arxalanan 49 yaşlı Abbas Zamanov çıxış etmək üçün söz alıb və bu yubiley yığıncağının rəsmi gündəliyinə daxil olmayan bir çıxışla, bir qədər də bəlağətli söyləsəm, ÖZ ZAMANINI sarsıdıb.

O yığıncağın sırası iştirakçılarından biri olan məktəbli Elçinin xatirətindən bəlli olur ki, Moskvada yenə erməni daşnaklarının fəallaşması nəticəsində, dövlət səviyyəsində Naxçıvanın Ermənistana birləşdirilməsi məsələsi gündəmə gətirilibmiş və bundan artıq çoxlarının xəbəri olsa da, yüksək tribunadan ziyalı ordusu qarşısında bu mənfur niyyətə qarşı səsini qaldıran Abbas Zamanov olub və o tədbirdə məktəbli Elçin də Abbas Zamanovu ayaq üstə alqışlayanlardan biri imiş.

Elçin müəllimin – o hadisənin canlı şahidinin essəsindən bir haşiyə:

“...Mülayim bir adam olan və başı daşdan-daşa dəymiş (vaxtı ilə Mir Cəfər Bağırov onu “ türk şpionu” adlandırmışdı) rəhmətlik Arif müəllim (Məmməd Arif nəzərdə tutulur. – M.O.) rəyasət heyətində ayaq üstdə dayanıb zalın sakitləşməsinə gözləyirdi, zal isə sakitləşmək bilmirdi və nəhayət, Arif müəllimin səsi eşidildi:

– Abbas Zamanov buradakı çıxışında hissə qapıldı. Mən inanıram ki, o, özü də bu çıxışından peşman olacaq.

Bu zaman Abbas müəllim yerindən qışqırdı:

– Çətin!..

Və bu bir kəlmə sözə görə yenidən qopan alqış, yenidən aləmi lərzəyə saldı.”

Bəs sonra nələr olub? Hə, bu sualın cavabını da Elçin müəllimin yuxarıda adı çəkilən essəsində oxuya bilərsiniz . Mənim niyyətim başqadır. Mən yuxarıda adı çəkilən essəni araşdırmaqdan çox uzağam. Yalnız onu söyləmək istəyirəm ki, Abbas Zamanov amansız və haqsız təzyiqlərə tab gətirib, kommunist partiyası sıralarından və işindən kənarlaşdırılmasına baxmayaraq, sona qədər mübarizə aparıb və bu “savaş”dan qalib çıxıb.

Deyilənə görə, bu hadisə ölkənin birinci şəxsinə – Xruşşova da çatıbmış. Nikita Sergeyeviç nə deyib, necə deyib, bunu heç kim bilmir, amma fakt budur ki, Naxçıvanın Ermənistanla birləşdirilməsi 1960-cı ildən sonra bir də gündəmə gətirilməyib.

...1969-cu ilin əvvəllərində məlum olanda ki, dörd ildən bəri əyani təhsil aldığı ADU-da diplom işimin mövzusu satirik “Məzəli” jurnalı ilə bağlıdır və diplom rəhbərim də filologiya elmləri doktoru Abbas Zamanovdur, dərhal etirazımı bildirdim. Əvvəla, ona görə ki, Abbas Zamanovu uzaqdan-uzağa tanıyırdım; o da Mərzə Cəlilin, Abdulla Şaiqin və əsasən Sabirin yaradıcılığından bəhs edən tədqiqatlarına görə. İkincisi də mənə çoxdan bəlli idi ki, 1914-1915-ci illərdə fasilələrlə çıxan “Məzəli” jurnalı ərəb hürufatı ilə nəşr olunub və mən də bu əlifbanı lazımınca bilmirəm...

Düzdür, tələbəlik illərində bu əlifbanı gözəl insan və həm də həkim olan Əli Fəhmi bizə tədris eləmişdi, amma 26 tələbənin arasında bu hürufatı yalnız bir nəfər mənimsəmişdi; o da sonradan jurnalist yox, molla oldu.

Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin birinci mərtəbəsində, öz kabinetində məni qəbul eləyən Abbas müəllim, məni bir anlıq dinləyəndən və sonra da qiymət kitabçamı açıb vərəqləyəndən sonra soruşdu:

– Əski əlifbamızı yəqin ki, bilirsən?

Bu ilkin sorğu-sualın təfəsilatını, əlbəttə, xatırlamıram, amma birdən-birə mənim ailə vəziyyətimlə də maraqlananda və mən bu sualların haradan doğduğunu anlayanda, söylədim ki, heç bir sıxıntı yoxdur, özüm də üç aydır ki, işləyirəm.

– Harda?

– “Azərbaycan gəncləri” qəzetində.

– Vəzifən nədi?

– Ədəbi işçi.

Bu dəfə maraqla soruşdu:

– Bəs, universiteti bitirməyə-bitirməyə səni necə işə götürüblər?

Mən cavab əvəzinə, özümlə gətirdiyim "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin üç-dörd sayını, daha doğrusu, bu nömrələrdə dərc olunmuş oçerklərimi Abbas müəllimə göstərdim. Və o, bu yazılara öləri nəzər salandan sonra yüngülcə gülümsədi:

– Belə görürəm ki, daha sənə heç diploma da ehtiyacın yoxdur. – Və sonra əlindəki karandaşla kiməsə üç-dörd kəlməlik məktub yazdı. O kim-sənə adını unutsam da, işgüzar çöhrəsini və ləhcəsini hələ də xatırlaya bilərəm. Mərkəzi kitabxanamızda əməkdaşlıq eləyən o uca boylu, orta yaşlı kişi bir ay ərzində satirik "Məzəli" jurnalının kitabxanasının fondunda olan bütün saylarının surətini və üstəlik də 27 dekabr 1914-cü il tarixli birinci sayının üz qabığının fotosurətini çıxardıb mənə verdi və onun hüsnü-xətti o qədər aydın idi ki, o yazıları makinəyə verməyə ehtiyac qalmadı və mən təxminən iki həftə müddətində məndən öncə çox epizodik araşdırılan satirik "Məzəli" jurnalı haqqında diplom işimi tamamlayıb, yenə gəldim Abbas müəllimin qəbuluna...

O hadisələrin üstündən yarım əsrdən də çox keçib və bu ötən illər ərzində mən kirayə mənzillər dəyişə-dəyişə ilkin əlyazmalarımın əksəriyyətini itirsəm də, bu diplom işinin bir surətini qoruyub saxlamışam. Axı, orda həm də Abbas Zamanovun, necə deyirlər, daşdan keçən rəyi var:

"Məzəli" jurnalının ictimai-siyasi platformasını, jurnalın tənqidinin başlıca xüsusiyyətlərini qiymətləndirərkən, tələbə haqlı olaraq, onu "Molla Nəsrəddin"-in davamçısı kimi səciyyələndirir. Diplomantın ümumiləşdirmələri, hökmləri, nəticələri düzgün elmi-metodoloji bünövrə üzərində qurulmuşdur. Diplomantın əsəri XX əsr Azərbaycan mətbuatının tarixini öyrənən tələbələr üçün vəsait ola bilər".

Yadımdadır, bir günəşli may günü diplom müdafiəsində növbə mənə çatanda, yalnız Abbas müəllimin bir səhifəlik rəyini oxudular və məndən heç nə soruşmadılar və təbii ki, bu, diplom rəhbərinə böyük hörmət, ehtiram əlamətinin nəticəsi idi. Axı, necə deyirlər, Abbas Zamanovun zamanı idi. Bir il qabaq müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasına görə onu birdən-birə doktorluq elmi rütbəsinə layiq görmüşdülər və bu, elm aləmində nadir hadisələrdən biri kimi dəyərləndirilirdi. Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi kimi mötəbər bir qurumun rəhbəri idi. Sistemin soyuq münasibətinə baxmayaraq, Türk dünyasının seçilən şəxsiyyətləri ilə məktublaşırdı və yeri gəldikcə bu yazışmaları mətbuata çıxardırdı, Sabirin "Hophopnamə"sini tərtib etdiyi və ön söz yazdığı yeni nəşrlərlə Türk dünyasına, Yaxın Şərqə yayırdı.

Və üstəlik də Həmidə Məmmədquluzadənin Mirzə Cəlil haqqında rus dilində yazdığı xatirələrini ana dilimizə çevirmişdi, sanballı ön söz yazmışdı və hələ ikinci kursda ikən bu xatirələri birnəfəsə oxumuşdum, yeri gəmişkən, bu əsər, oxuduğu fakültədən asılı olmayaraq, bütün tələbələr arasında yayılmışdı və demək olar ki, o zamanın bəzi sevgi romanları kimi bestsellərə çevrilmişdi. Diplom işimlə bağlı olaraq, növbəti dəfə görüşəndə bu xatirələrə məftunluğumu da dilimə gətirdim.

– Bu, Həmidə xanımın xatirələrinin təxminən yarısıdır, – təəssüflə dedi, – xeyli ixtisar etməli oldum çevirəndə...

Hiss etdim ki, səbəbini soruşmağa ehtiyac yoxdur, o, özü də bu barədə heç nə söyləmədi...

2012-ci ildə mən Həmidə Məmmədquluzadənin “Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim” əsərini Mehriban Vəzirin tərcüməsində kitab dükanlarında görəndə təbii ki, o söhbəti xatırladım və kitabı da ona görə aldım ki, Abbas müəllimin variantı ilə tutuşdurum, görüm Abbas müəllim, sovet senzurasından keçsin deyə, nələri ixtisar etməli olub.

Böyük Mirzə Cəlilin ömrünə ayna tutan bu əsərin məhz Mehriban Vəzir tərəfindən yenidən tərcümə olunması isə məni sevindirdi. Çünki Mehriban xanımın qələminə və istedadına beləd idim, hətta “Yazıçı” nəşriyyatında tərtib olunmuş almanaxda nəşr olunan hekayələri haqqında elə həmin almanaxdaca xoş sözlər də yazmışdım.

Diplom müdafiəsindən təxminən bir ay sonra bir dəstə gül alıb, Nizami muzeyinə getdim ki, Abbas müəllimə təşəkkür eləyim. Təbii ki, məni səmimi qarşıladı və əlimdəki gülləri dərhal da alıb katibəsinə verdi. O, son dərəcə mehriban bir tatar qızı idi. Ənənəvi hal-əhvaldan sonra soruşdu:

– Yəqin elmi işini davam etdirmək, aspiranturaya girmək niyyətin var? – Sakitcə başımı buladım və bu dəfə təbəssümlə soruşdu: – Bəlkə, evlənmək istəyirsən? – Mən yenə də həyalı bir tələbə rolunda, onun üzünə baxmadan başımı buladım. Və yenə Abbas müəllim təbəssümlə soruşdu: – Demək, nə aspiranturaya girmək istəyirsən, nə də evlənmək, bəs onda fikrin nədir? – Son dərəcə sığaq bu suala bir qədər fikirləşəndən sonra cavab verdim:

– Mən hələ əsgərliyə getməliyəm...

Və dünyanın işləri elə gətirdi ki, mən iki il sonra – 1971-ci ilin yayında Biləcəri stansiyasından ümumi eşalonla hərbi xidmətə yola düşərkən, yenə Abbas müəllimlə qarşılaşdım. Bir qohumunu yola salmağa gəlmişdi və hiss olunurdu ki, burada hərbi komissarlığın qarşısında yola salanlar çağırışçılardan bəlkə də iki dəfə çoxdur. Abbas müəllim dolu bədənli o qohumu ilə məni tanış eləyəndən sonra:

– Eyni yerə düşsəniz, sən buna göz olarsan, – dedi, – bu həm cavandı, həm də dəlisovdu...

O isti yay günündə insanlar qarışqa kimi qaynaşırdı, necə deyərlər, ağız deyəni qulaq eşitmirdi, mən isə fikirləşirdim ki, görəsən, insanlar, heç nəyin fərqi varmadan, onlara qaynayıb-qarışmış bu nəhəng insanı – bu böyük şəxsiyyəti niyə tanımır? Niyə imkan vermirlər ki, o da ağacın kölgəsində dayansın?

O iyirmi vaqonluq eşalonla Abbas müəllimin qohumu ilə yollarımız tez ayrıldı, Mahaçqalanı keçəndən sonra onu qatardan düşürtdülər, mən isə Volqa boyu Saratova – ordan da hələ Balaşova qədər gedib çıxdım.

Əsgərlikdən qayıdandan sonra Abbas Zamanovu axtarmamağıma indi təəssüflənirəm. Amma gecdi, necə deyərlər, qatar çoxdan keçib. Təsəllim, Abbas Zanolva bağlı rast gəldiyim yeni yazıları, təzə araşdırmaları oxumaqdı. Abbas müəllimlə bağlı hər hansı yazı məni o günlərə qaytarır. Elçin müəllimin yuxarıda bəhs etdiyim yazısı da onlardan biri. Hələ bu günlərdə İntiqam Qasımzadənin “Şuşanın dolayları” essesi də bir parçası ilə mənə Abbas müəllimi xatırlatdı.

İntiqam müəllimin atası şair, tərcüməçi Böyükağa Qasımzadə ilə Abbas müəllim Birinci Dünya müharibəsində əsgər yoldaşı olublar. Və Böyükağa müəllimin vəfatından sonra, Abbas müəllim İntiqamla ilk dəfə tanış olanda

deyib: “Mən həyatımda sənın atan qədər ailəsinə bağlı insan görməmişəm, o, əsgərlikdə bizə hər gün verilən iki tikə qəndi yemirdi, yığırdı ki, balalarına çatdırırsın. Və bu söhbət də İntiqamı üç yaşına qaytarıb və ona atasının cəbhədən gətirdiyi qəndlə Şuşada, babasının mülkündə ilk dəfə içdiyi şirin çayı xatırladıb.

Və İntiqam müəllim Şuşa ilə bağlı essəsində bu hadisəni elə belə də yazıya alıb, amma sözümdə yox, İntiqam bu hadisəni mənə onuncu, bəlkə də iyirminci dəfə danışarkən sözünü kəsmişdim, – ay İntiqam, – demişdim, – sən mənə bu hadisəni, yalan olmasın, iyirminci dəfədir danışırısan, hamısında da eyni cür, bir cümlə də o yan-bu yana olmur, bəs sənın fantaziyan hanı? O, ucadan gülmüşdü. Mən də ona qoşulmuşdum.

Əlbəttə, mən yalnız ərkim çatan insana belə zarafat edə bilərdim... Və o anda mənə elə gəlmişdi ki, biz bu zarafatla, bu övqatla o şirin çayı yarı böldük. Dəfələrlə şahid olmuşam, o yaşda uşaqlar paylaşmağı çox sevirlər.

Bir neçə kəlmə də mənim bu söhbəti başlamağıma daha bir təkən verən satirik “Məzəli” jurnalı haqqında; “Molla Nəsrəddin”i zaman yaratdığı kimi, onun davamçılarından sayılan “Bəhlil”u (1907) da, “Arı”nı (1910-1911) da, “Kəlniyyət”i (1912-1913) də, “Məzəli”ni də, digərlərini də zaman yaratmışdı, hətta bu barədə Mirzə Cəlil özü də yarızarafat, yarıgerçək yazmışdı:

“... Heç bundan qabaq belə zarafatlar yox idi; indi hamı “Molla Nəsrəddin”ə baxıb başlayıblar zarafatnan yazmağa”.

(“Məzəli”nin redaktoru və nəşiri isə əslən şuşalı Haşım bəy Vəzirov idi və o, dərgisinə Əzim Əzimzadə, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Cəfər Cabbarlı, Əliabbas Müznib kimi yaradıcı simaları cəlb eləmişdi).

Sözümün sonunda yenə də Elçin müəllimin yazısına qayıtmaq istəyirəm: bəli, Abbas Zamanov hələ “Kür, Araz, Ararat” deyə bağırtdığımız bir zamanda səsini qaldırmışdı, oyan ey millət demişdi, erməni yatmayıb, lakin bu harayın cavabında bizlər ona neynədik? Hə, bu sualın müfəssəl cavabı da Elçin müəllimin “Əbədiyyət və cəsəət tariximiz” kitabında.

1991-cı ilin payızında xəbər tutdum ki, Abbas müəllim xəstədir, Mərkəzi klinikada müalicə olunur. Üzümə üz bağlayıb getdim yanına. Elə bilirdim, mənı tanımaz, amma məlum oldu ki, həmin il “Köçürülmə” romanına görə aldığı mükafatdan da xəbəri var... Susurdu və hərdənbir mənə Qarabağda baş verən son hadisələr haqqında suallar verirdi...

Bəli, keçmişə boylananda çox şeylərə təəssüflənirəm. Və bir də ona təəssüflənirəm ki, Abbas müəllim də, ömrünü bu xalqın, millətin yolunda – Naxçıvan, Qarabağ naminə şam etmiş onlarca, yüzlərcə ziyalılarımız kimi bu günləri görmədi...

Bu gün də Abbas Zamanovun zamanıdır, bir söz adamı olaraq, ən etibarlı bələdçimiz isə onun kitablarıdır. Elçin müəllim demişkən, onun kitabları bu gün də nəşr edilir və xatirələr, bu nəşrlər onun ömrünün XXI əsrdəki davamıdır.

Məmməd ORUC
03 aprel, 2022

Xanım AYDIN

SƏNDƏN SONRA

♦ *Hekayə*

Qatar zaman sürətiylə irəliləsə də, xatirələr həmişədir; tunellər arası stansiyalar kimi işıqlı, havalı, dopdolu. Köhnəlməyib. Nə qədər təmir olunub yenilənsə də, müasir bərbəzək vurulsa da, dəyişmir...

"İçərişəhər" stansiyası... Ağacların səmaya uçan budaqları ilə çətilənmiş Axundov bağı. Zaman hansı zamandı burda? Yavaş-yavaş addımlayıram. Payızın hüznü yarpaqlara yansıyıb, xəzəl ayaqlarımın altında xışıldayır. Narın yağan yağış da göydən xatirələri endirir. Qədir Rüstəmovun qulaqlıqda səsi gəlir: "Neyçün gəlməz, neyçün gəlməz?.." Qərībədir. Heç kimi gözləmirəm, mənə də gözləyən yoxdur. Bu mahnını niyə belə kövrək-kövrək dinləyib, burnumu çəkirim? Bir himnə bəndəm ki, gölməçələrdə halqalanan yağış damcılarına qarışdıram göz yaşımı. Təkəm, heç vaxt olmadığım qədər təkəm, ruhən təkəm, içəridən təkəm. Nə itirənim, nə axtaranım var. Evdən çıxanda güzgüyə boylandım, daha "gözəlsən" demədi mənə bu şəhər. Acığımdan yas evində olan kimi, güzgünün üstünə ağ sərdim. Görmək istəmirəm bu qadını! Bu mən deyiləm. Ayaqqabımı dabanımla əzə-əzə ayağıma keçirib qaçaraq evdən çıxdım; bircə o qadını görməyim! Qapının kilidini bağladım, ya bağlamadım? Yadıma sala bilmirəm. Hər nə isə. Nəyim var ki? Evim dörd divardı, bir də köhnə xatirələr. Nənəm demişkən, quru məsciddir. Oğurlasınlar o xatirələri, onsuz da mənə acı verir. Ürəyimə dərd olan qubar-qubar xatirələrdi onlar. Söz-söz, cümlə-cümlə əzbərlədiyim, kibritin son nöqtəsinə kimi alovlanıb barmaqlarımın ucunu yandırdığı, amma yandıra bilmədiyim xatirələr. O qədər dəyərsizdirlər ki səndən sonra. Hardan yadıma düşdün?..

Kafeyə gəlmişəm. Kapuçino sifariş verib pəncərənin yanındakı masanın arxasında otururam. Bir-iki qurtum alıb, başımı pəncərəyə söykəyib baxıram. Işıqların altında adamlar harasa gedirlər. Kimi iti addımlarla, kimi asta addımlarla. Kimi hündürdabanda, kimi krasovkada, kimi də... eh nə fərqi var? Hamının gedən yeri var. Hamının tələsdiyi var. Elə bil hamı

xoşbəxtdir məndən başqa. Hamı! Hmm... Əgər özündən başqa hamını xoşbəxt görürsənsə, deməli, bədbəxtsən, deməli, kədərlisən. Çünki adam özü xoşbəxt olanda ətrafındakıların necə olduğuna fikir vermir. O hayda olmur. Kimsə kədərini danışanda, qulaq asmır. Elə yola verir. Çünki içində ab-hava başqadı. Çünki başı qarışır öz xoşbəxtliyinə. Eynən Çexovun “Qüسسə”si kimi. Baxıram. Adamlar harasa gedir. Kimi çətirli, kimi çətirsiz. Kimi əlləri ciblərində. Kimi əlində telefon, üzündə təbəssüm, yaza-yaza. Darıxıram. Hər iki üzdə yağış yağır. Ruhumda nə baş verdiyini bilmirəm. Səndən ötrü burnumun ucu göynəyir. Birdən duruxuram. Qəribə ifadədir əslində. Niyə belə deyirik ki görəsən. İndiyə qədər bu haqda düşünməmişdim heç. Bəlkə də indiyə qədər belə möhkəm darıxdığım olmamışdı. Nə bilim. Dəyişmişəm səndən sonra. Başımı pəncərədən çəkirəm. Ağ fincanda ürək-ürək köpüklü kapuçinomu qoxlayıram. Qəflətən ağıma “filankəs burnundan o tərəfi görmür” ifadəsi gəlir. Yenə də pəncərəyə söykəlib düşünürəm. Burnundan o tərəfi görmür, yeni ən azını, ən yaxın məsafədəkini görür. Burun axı gözə ən yaxın məsafədədi. Hmm. Deməli, göz istədiyini görməyəndə birinci gözə ən yaxın olanı – burun hiss edir, burun göynəyir. Yəqin elə ordan doğub bu ifadə də. Bəlkə də yox. Nə bilim. Bunu da bilmirəm. Amma səndən ötrü burnumun ucu göynəyir. Eh, sən. Heç bilirsən ayrılıq nədi? Mən bilirəm səndən sonra. Gözündə hər şey ölür. Rəngbərəng kəpənəklər məhv olur əvvəlcə, sonra çiçəklər solur, sonra günəş sönür gözündə, sonra içindəki uşaq qəfil böyüyür, qocalır, üzünü qibləyə tutur, əlini, gözünü bu dünyadan çəkmək istəməsə də ölür, içindəki şair ölür, rəssam ölür, memar ölür, cümlələr ölür... Gördüyün, bildiyin, sevdiyin hər şey məhv olur. Zəlzələ sonrasına viranəlik kimi, müharibə sonrasına dağınıqlıq kimi, yurdsuzluq kimi; köçkünlük, sürgünlük kimidi ayrılıq. Arazın o tayı-bu tayı kimidi ayrılıq. Tikanlı məftillər kimidi ayrılıq. O qoxuda, o dadda, o təmasdadı ayrılıq...

Kafeteriyada bir xeyli adam var. Bir az da səs-küylüdü. Hamı nədən-sə danışır, gülür, ofisiantlar da ora-bura qaçırlar. Pəncərəyə nəfəsimi üfürürəm. Adının baş hərfini yazmaq istəyirəm. İşarə barmağımı pəncərəyə tuturam. Sonra da eləcə əlimi şüşəyə söykəyib gözlərimi yumuram. Üşüdüm elə bil nəyə. Əlimi pəncərədən çəkib bir-birinə sürtürəm. Telefonumu açıb baxıram. Sosial şəbəkələr yeni alovlanan müharibədən yazır. Səndən ötrü narahat oluram. Müharibə ağrılarını bilirəm. Hansı anda ruhunun hansı nöqtəsindən hansı sızıltının keçdiyini də bilirəm. Bu ağrıların ağırlığını da bilirəm ürəyinə. Ürəyindən muğayat ol. Hər şey bitəcək. Hər şey bitir tez, ya gec. Kimi üçün vaxtında, kimi üçün vaxtsız. Müharibə də sevgi kimi özündən sonra izlər qoyur. Kimi qalib olur, kimi məğlub. Yaxana – ürəyinin üstünə bir “qalib medalı” da taxılmalıdır məndən sonra... Yenə də əsəbiləşirəm, hirsle kapuçinomu qurtumlayıram. Yenə də gəlib-keçənlərə baxıram. Mən axı səndən ötrü niyə narahat olmalıyam? Olmuram, olmayacam da. İstəmirəm. Nə ağrın var, nə səni incidir – mənə nə? Məni incidəndə sən heç narahat olmadın. Mən də oturub səni incidən şeyləri düşünürəm. Lənət olsun sənə olan... Nəyə. Dərindən nəfəs alıram. Yenə də pəncərənin hər iki üzündə yağış yağır.

Eyni vaxtda telefonuma əlli yerdən mesaj gəlir. Heç biri də səndən deyil. Yenə qarmaqarışığam. Bilmirəm ki, səndən ötrü darıxıram, yoxsa sənə hirsliyəm, yoxsa boğmaq istəyirəm səni, yoxsa sarılmaq, yoxsa elə yaddaşımda Ctrl+A+Delete etmək istəyirəm. Nə bilim. Mənə heç vaxt əlimi buraxmayacağını demişdin. Elə rahat buraxdın ki. Elə rahat getdin ki. Elə rahat susdun ki. Mənə səni sevməyi elə rahat tərgitdin ki. Hamısı cəhənnəm, əlimi elə buraxdın ki. Bəlkə də məni ən çox öldürən bu oldu. Bilirsən, atamla bircə fotumuz var. Cəmi bircə dənə. Oturub, mən də dizinin üstündə dayanmışam. O da əlimdən tutub. Bircə yaşım var orda. Elə əmin dayanmışam. Elə qürurlu, elə arxayın dayanmışam ki. Bilirsən niyə? Ona görə ki, əlimdən tutmuşdu, bilirdim ki, yıxılmayacam. Bilirdim! Amma getdi, Allah onu yanına çox tez apardı. Böyüdükcə o şəkklə baxırdım, ağlayırdım, həmişə də deyirdim ki, axı niyə əlimi buraxdın. O şəkli tez-tez profilimdə paylaşb altından da elə bunu yazırdım: “Kaş ki, əlimi buraxmayaydın...” Əl buraxmaq mənim üçün hər ağrıdan ağır idi, əzizim. Sənin qırdığın kimi heç kim məni qırmadı. Dağıtmadı. Özüm öz qəlpələrimi gəzdiyimiz küçələrdən bir-bir topladım. Yeni mən yaratdım səndən sonra.

Qarşıda sağ və soldakı masaların ətrafında oturanlar var. Diqqətimi çəkirlər. Sağdakı masada kişi, qadın, bir uşaqları oturub. Soldakı masada kişi və qadın oturub. Sağ masadakı kişi sol masadakı qadına gözücu diqqət yetirir. Amma öz qadını, hiss olunur ki, qısqanc və deyingendir. Tez-tez ona baxır. Kişi də narahat baxışlarını gizlətməli olur. Qadın isə elə nəsə deyir, deyir; deyir, deyindir. Kişi dərinədən nəfəs alır. Səbrini basır. Sol masadakı qadın, bir himə bənddir ki, ağlasın. Özünü güclə saxlayıb. Hətta üzündəki əzələlər də gərilib, rəngi ala-ala olub, pərt olmuş adama bənzəyir. Bir əlinin barmaqları ilə digər əlinin barmaqlarını sıxır, açır. Sonra da əksinə. Çantasını götürür, açır, nəsə axtarırmış kimi edir. Başa düşürəm, bunu həyəcanını dağıtmaq üçün edir. Alınmır. Barmaqları da əsir, dodaqlarının küncələri də. Yanındakı elə hey telefonla danışır. Dayanmadan danışır. Arada süfrədən nəsə götürür, ağzına atır, yeyə-yeyə danışır. Qadınına qətiyyənlə diqqət yetirmədiyi, qadının da bundan dilxor olduğu görünür. Qadın hər nə etsə də, fikri elə sağ masadakı kişidədir. O da ona baxır. Kişi qəfil telefonla danışa-danışa ayağa qalxır və masadan aralanır. Qadın həyəcan içində sağ masadakı kişiylə baxır. Orda qadın hələ də danışır. Vallah, o kişinin yerinə mənim burda ürəyim partlayır, hövsələm daralır. Nə zəhlətökən qadındır e. Uşağın əli stə-

kana dəyir, albalı şirəsi üstünə dağılır. Qadın uşağa acıqlanır. Kişi başını aşağı salıb narazı halda yelləyir. Qadın uşağın əlindən tutur, stuldan düşürür. Masadan aralanırlar. Arxalarınca baxıram. Ayaqyoluna tərəf gedirlər. Sağ masada tək qalan kişi ilə sol masada tək qalan qadın bir-birinə baxırlar. İkisinin də çox əzab çəkdiyi görünür. Qadının gözləri dolur. Masadan tez salfeti götürüb gözlərini silir. Baxışlarını ondan qaçırır. Qapıya tərəf baxır, sanki ərinin gəlib-gəlmədiyinə baxır. Tez də baxışlarını həmin kişiye tərəf yönəldir. Aydınır ki, əvvəl seviblər bir-birlərini, elə indi də. Amma nədənsə evlənməyiblər. Hərəsi bir başqa adamla ailə qurub və belə görünür ki, heç biri xoşbəxt deyil. Ya oğlan evli olub bu qızla rastlaşanda, artıq gec olub. Bu ola bilər. Çünki kişinin uşağı da var və daha çoxdan evli təəssüratı yaradır adamda. Qadın isə, mənəcə, uzaq başı bir neçə il olar evlidir. Uşaq da yoxdur. Başqa cür də ola bilər. Məsələn, subay vaxtı seviblər bir-birini, amma oğlanın anası deyib yox, xalan qızıyla evlənəcəksən, vəssalam. Ya da ki... Əşi, nə fərqi var? Əslində hər iki ailə bədbəxtədir də. Bunu başa düşmək üçün psixoloq olmağa ehtiyac yoxdur ki. Görünür. Bu arada kapuçinom da soyudu. Yenə də üzümü pəncərəyə söykəyirəm. Adamlar yenə də harasa tələsir. Kiməsə tələsir. Bir mən yox, bir mən yox. Darıxıram. Sənin üçün darıxıram. Amma yox, sənin üçün yox, səndən daha çox səninlə bir yerdə keçirdiyimiz anlar, söhbətlərimiz, gəzdiyimiz küçələr üçün darıxıram. Bilirsən, mən səni yox, dostumu itirmişəm. Bu daha ağırdır, daha ağırlıdır. Hər gün səhərdən-axşamacan danışib-güldüyün, hər şeyini bölüşdüyün bir adamla birdən-birə kəlmə kəsməmək. Asan deyil, vallah, asan deyil. Elə çətindir ki. Gücüm də heç nəyə çatmır. Heç nəyə. İndi fikirləşirəm. Əslində, Bakı çox balaca şəhərdir. Hətta əl içi boydadı. Bəs bu qədər xatirə bu qədər qısa vaxtda harda toplandı, necə toplandı ürəyə? Hansı küçədən keçim? Hardan gedim, necə gedim ki, orda yadıma düşməyəsən? Mən sənə yad olmuşamsa, sən niyə yadımda olmalısən? Susuram. Sağ-sol masadakılar da gedib. Görəsən, necə getdilər? Qadınla kişi bir də nə vaxtsa hardasa görüşə biləcəklərmidi? Eh. Nəyimə lazım? Pəncərədən baxıram. Hər iki üzde yağış yağır. Dərin nəfəs alıram. Qəfil qarşıma isti kapuçino dolu fincan qoyulur. Fincanı görüb təəccüblənirəm. Mən axı yenisini sifariş etməmişdim. Üzümü pəncərəyə söykəyib dilucu sifariş etmədiyimi deyirəm. Səndən sonra hər şeyə bax belə etinasız olmuşam.

Pəncərəyə başımı söykəyirəm. Adamlar yenə də harasa tələsir. Kiməsə tələsir. Heç bir səbəbsiz ayrılıq olmur. Və üz-üzə vidalaşmadan ayrılıq olmur. Və ümumiyyətlə, vidalaşmadan ayrılıq olmur. Gedişinin səbəbləri bəhanədir sadəcə. Bunu da darıxıb-darıxıb darıxmaqdan doyan-dan sonra anladım. Pəzl görməsən də, yığırısan, bir mənzərə alınır. Topladım sənin səbəb qırıqlarını, pəzləmdə "bəhanə" yazıldı. Sadəcə, həmin vaxt anlamamışdım. İndi hamısını başa düşürəm. Düşüncələrim də bir xeyli dəyişib səndən sonra. Pəncərədən başımı çəkəndə ofisiəntin hələ də fincanı götürmədiyini, hətta özünün də getmədiyini, daha doğrusu, kölgəsinin masama düşdüyünü görürəm. Və indi ruhumda bir təlatüm, bir qarışıqlıq, bir qiyamət qopur, gəl görəsən. "Gəl görəsən" deyəndə ki... Gəlmisən, görürsən...

♦ P o e z i y a

İlham QƏHRƏMAN

MÜHARİBƏ BAYATILARI

O düşmən fasıq getdi,
Dabanı basıq getdi.
Elə qorxdı – Şuşadan
Quyruğu qısıq getdi.

Mən görən hala mat qal,
Davaya, qala mat qal.
Bir də səni görmərəm,
Göy üzü, salamat qal.

Ağac yarpağı sevər,
Əsgər bayrağı sevər,
Daha mən torpaq oldum,
Sevən torpağı sevər!

Çox görən azı dedi,
Qış görən yazı dedi.
Torpaq tanıdı məni,
“Xoş gəldin, Qazi!” dedi.

Mən görən saya gəlmir,
Güllü var, saya gəlmir.
Dərdin çoxdumu, Vətən,
Qurbanın saya gəlmir?!

Mən görən çətən dərdi,
Ev dərdi, çətən dərdi.
Qurbanı çoxalır ki,
Azalsın Vətən dərdi!

LAÇIN BAYATILARI

Sürülər yalda qaldı,
Görən nə halda qaldı.
Laçına gedəcəkdım,
Karvanım yolda qaldı.

Sabahın danı hayıf,
Xoruzun banı hayıf.
Laçın, sən ki qalırsan,
Şəhidin qanı hayıf.

Sızıldayan yaram çox,
Ağrımayan yerim yox.
Qəribin qaydasıdı –
Sevinci ac, dərdi tox.

Bir dillən sədan alım,
Bazardan badam alım.
Laçını alan əsgər,
Ay sənın qadan alım!

SEVGİ BAYATILARI

Göldən uçan qu dərdi,
Suya söylə, yu dərdi.
Mənim sənsiz qalmağım,
Dəyirmanın su dərdi.

Qar yağıb kürək yoxdu,
Dam uçub dirək yoxdu.
Bu yol, o yar qapısı,
Aparan ürək yoxdu.

Bozaran hava mənəm,
Bostanda sava mənəm.
Leyləyi uçub gedən,
Boş qalan yuva mənəm.

Düz de düzü bilənə,
Söz de sözü bilənə.
Sevdim demək nə demək –
Səni özü bilənə?!

Təbriz içi çarşısı,
Cərgələmə qarşısı.
Ayrılıq not çevirir,
Xatirən yas marşısı.

Comərdi qoy görəvə,
Yada verməz girəvə.
Yol gözləmək də işdi –
Çıx eyvana, gir evə.

Yeri dar, daşar gözlər,
Bəndini aşar gözlər.
Yarınan söhbəti var,
Səs salma, çaşar gözlər.

Sağ-sola yellən, gözüm,
Dost getdi, sellən, gözüm.
Görəndə dilim batır,
Yara sən dillən, gözüm.

Söndü dan ülkəri, dur,
Dur, bir addım bəri dur!
Hər gün sənə qaçıram,
Görən der: Sərsəri, dur!

Ay yana, gün ağara,
Üfür ney, vur nağara.
Yarı gördüm, dil batdı,
Nə ağ dindim, nə qara.

Aranda dağlı qaldı,
Qolları bağlı qaldı.
İllər keçdi, sən dərdim
Növrəstə, zağlı qaldı.

Mən görən ata kimi,
Qayıda tuta kimi?!
Naz sevgi çeşnisidi,
Gəbədə buta kimi.

Mən görən göydə tutdu,
Çəmən tut, göy də tutdu.
Yar sözüm söz eylədi,
Füsrəti göydə tutdu.

Mən görən sağır küsüb,
Yanında Bağır küsüb.
Barışa, barışmaya,
Yar məndən ağır küsüb.

İş tələm-tələs idi,
Dəm ləng, qəm tələsidi.
Sən getdin, ağah oldum –
Sevinc qəm tələsidi.

Yazırsan nətər, əlim,
Bir gül qır, yetər, əlim,
Səndən yana özümdən
Darıxır betər əlim.

Əynində qolsuz köynək,
Cana qəsdı var – neynək.
Ürək, bu nə halətđi,
Hər yerin göynək-göynək?!

Yaşıl üstədən abı gey,
Ya elə innabı gey,
Yoluna ürək sərdim,
Yumşaq ayaqqabı gey.

Qaş qara, tel çalam a,
Üz göstər, maç alam a!
Rəbbim, duyğulu kəsi
Duyğusuza calama!

Şirin olar yar dadı,
Gözdən salar hər dadı.
Görən heç soruşurmu –
Zəhləm qaçan hardadı?!

Gül üstə yatan səni,
Saxlayar butan səni.
Məndə o ürəkmi var,
Gözümdü tutan səni.

Gülü şaxından görək,
Azı çoxundan görək.
Ürək deyir: qalx gedək,
Yarı yaxından görək.

Könül evi uçuxdu,
Dam üstünə kim çıxdı?!
Ürək yay pəncərəsi,
Hər vaxt sənə açıqdı.

Səhəngin boyu budu,
İçinin suyu budu.
Yar deyir yarıtmayır,
Cananın huyu budu.

Aşna busəni deyər,
Yolu kəsəni deyər.
Dilim buyruqdan qorxur,
Ürəyim səni deyər.

Qızılgülün gül vaxtı,
Gül üstündən gül baxdı.
Yara varmaq qorxulu,
Hər bir yanımda çildaxdı.

Saatı işlək aldım,
Bostana beş lək aldım.
Yanağına oxşadı,
Almadan dişlək aldım.

Mən görən yalan sevgi,
Vüsala calan, sevgi.
Ağzı bağlı bıçaqdı
Örtülü qalan sevgi.

♦ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Qorxmaz QULİYEV

ÜZEYİR HACIBƏYLİ

Mənə elə gəlir ki, Azərbaycan estetik fikri hələ də yeni dövr ədəbiyyatımızın tarixində Ü.Hacıbəylinin “O olmasın, bu olsun” və “Arşın mal alan” əsərlərinin ortaya qoyduğu bir sıra suallara adekvat cavab verə bilməmişdir. İlk baxışdan dahi bəstəkarın və ədibin “yüngül”, zarafatçı gülüşə köklənmiş bu komediyaları/operettaları qələmə alındıqları dövrdə yaradılmış “ağır”, öldürücü gülüşə əsaslanan, cəmiyyətdə mövcud olan çatışmazlıqların ən dərin qatlarına varan və onları amansızcasına ifşa edən satirik nümunələrlə müqayisədə “uduzur” və zaman keçdikcə Ü.Hacıbəylinin adı çəkilən əsərlərinə maraq azalmalı idi. Lakin azərbaycanlı tamaşaçının/oxucunun seçiminin ümumi şəkildə araşdırılması belə sübut edir ki, bu maraq nəinki zəifləməmiş, əksinə, dayanaqlı xarakter kəsb etmişdir.

Mən XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan cəmiyyətində mövcud olan, ilk baxışdan bir-birilə ziddiyyət təşkil edən, lakin mahiyyət etibarilə dialektik şəkildə bir-birini tamamlayan, faktiki olaraq sinxron şəkildə özünü büruzə verən iki – mərkəzdənqaçma və mərkəzəqaçma proseslərini üz-üzə qoymaq istəmirəm; həqiqətən də cəmiyyət bu dövrdə bir tərəfdən onu inkişaf etmiş millətlər sırasına çıxmaq, öz “imzası”ndan qürur duymaq imkanından məhrum edən cəhalətin və mövhumatın ağır yükündən xilas olmaq, digər tərəfdən əl-ələ verib milli mədəni-mənəvi bütöv qismində gələcəyə doğru irəliləmək, özünü müasir dövrün tələblərinə cavab verən millət kimi təsdiq etmək zəruriyyəti ilə üzləşirdi; bu “ambivalent” vəzifəni həyata keçirmək üçün bir tərəfdən milləti “parçalamaq”, bütün əyləyici çatışmazlıqları ifşa etmək, digər tərəfdən mənəvi bütövlüyü bərpa etmək tələb olunurdu.

Əlbəttə ki, belə bir “ayrı-seçkiliyi” operettaların “öncə” üstünlüyü ilə – onların Ü.Hacıbəylinin ecazkar musiqisi ilə müşayiət olunması, halbuki M.F.Axundovun, yaxud C.Məmmədquluzadənin əsərlərinin belə bir “dəstək”dən məhrum olmaları ilə izah etmək olar; həqiqətən operettaların

oynaq-şən rəqs musiqisinin “sümüyünə düşdü-yü”nü, yaxud həzin-lirik ariyalarının könül tellərini ehtizaza gətirmədiyi azərbaycanlı çətin ki tapılsın. Belə bir iddiadan çıxış edənlər əlbəttə ki, haqlıdırlar; amma bu tam həqiqət deyil: Ü.Hacıbəylinin əsərləri ilk dəfə işıq üzü görən-

dən, yeni azərbaycanlı tamaşaçının/oxucusunun ixtiyarına verildikdən sonra demək olar ki, bütünlüklə söz-söz, ifadə-ifadə, cümlə-cümlə zərb-məsəl, aforizm az qala atalar sözü kimi işlənmiş, Azərbaycan xalqının məişətinə, düşüncə tərzinə daxil olmuş, hətta onun dünyaduyumuna da sirayət etmiş, onun yaşam tərzini, dünyaya münasibətini müəyyən edən mühüm faktora çevrilmişdir. Qəribədir ki, operettaların mətnlərindən qopmuş/qopardılmış, zərb-məsəlləşmiş fraqmentlər yeri düşəndə, məqamında, yeni müstəqil semantik vahid kimi özgürlüyünü qoruyub saxlamaqla yanaşı, aid olduğu əsərin bütün kontekstini də, kökləndiyi əhval-ruhiyyəni də canlandırır. Burada biz ədəbiyyatımızın heç bir digər nümunəsində təsadüf etmədiyimiz bir fenomenlə üzləşirik: Ü.Hacıbəylinin adı çəkilən əsərləri təkcə tamaşa və mütaliə prosesində deyil, həmçinin öz parçaları – atomları vasitəsilə də canlanırlar. Deməli, “O olmasın, bu olsun” və “Arşın mal alan” əsərlərinin dayanıqlı populyarlığının tam cavabını yalnız musiqidə axtarmaq əbəsdir, onu həmçinin başqa yerdə, başqa kontekstdə araşdırıb üzə çıxarmaq tələb olunur. Mənə elə gəlir ki, adı çəkilən əsərlərin Azərbaycan mədəniyyətində və azərbaycanlıların düşüncə tərzində əlahiddə mövqeyi onların mayasını təşkil edən gülüşün xarakteri ilə – karnavallaşması ilə bağlıdır. Bəşər mədəniyyətinin spesifik forması olan gülüş həyat hadisələrinə reaksiyadır. Bəşər övladının dünyaya bütün digər reaksiyaları kimi gülüş də söz sənətində öz bədii ifadəsini tapır.

Mahiyyəti etibarilə gülüş qısaqapanmadır – o, uzun zaman yerində sa-yan, kirəcləşib-kanonlaşmış sereotipləri, qayda-qanunları, adət-ənənələri, bir sözlə, müxtəlif yönümlü əngəlləri birbaşa, operativ şəkildə ləğv edir, toplumun mədəni-mənəvi təşəkkülündə mühüm rol oynayır və ruhi yüksəlişin stimuluна çevrilir. Qısaqapanma – gülüş ifşa etməklə kifayətlənmiş, eyni zamanda, tamamilə yeni, cəmiyyətin inkişafına stimül verən əlaqələr sisteminin yaranmasına səbəb olur. Bu baxımdan karnaval gülüşü xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: bu toplum – gülüş tipi ciddiliyin insanların iyerarxiya prinsipi əsasında bir-birindən təcrid olunmasını aradan qaldırır, onları birləşdirir. Katolik filosof və yazıçı H.K.Çesterton belə hesab edirdi ki, gələcəkdə din bir çox cəhətdən yüksək səviyyədə inkişaf etmiş yumora əsaslanacaq; onun fikrincə insanlar hələ də gülüşün təsir imkanlarını kifayət qədər dəyərləndirə bilmirlər. Çestertonun bu mülahizəsinin dinlərin,

o cümlədən islamın keçmişinə ekstrapolyasiya olunması onun öz mülahizəsində ümumən haqlı olduğunu üzə çıxarır: məlum olduğu kimi, Yaxın Şərq orta əsrlərdə mədəni-elmi cəhətdən Qərbi Avropadan xeyli qabaqda idi. Lakin bu dövrdə xristianlığın Qərbi Avropada gülüşə meydan açması, daha doğrusu, ona göz yumması, ortodoksal prinsiplərin hökm sürdükləri Yaxın Şərqin isə belə bir imkandan məhrum olması Qərbi Avropa bölgəsinin elm, mədəniyyət, ictimai münasibətlər sahəsində ciddi uğurlar qazanmasına, Yaxın Şərqin isə get-gedə geriləməsinə səbəb oldu.

Əlbəttə ki, gülüş müxtəlif bölgələrin müxtəlif inkişaf sürətinə malik olmasını müəyyən edən yeganə meyar deyil. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, M.Baxtinin göstərdiyi kimi “mədəniyyət zəruri (əhəmiyyətli) şəkildə sərhəddə yaşayır”, yəni ciddiliklə gülüşün daimi əlaqəsi – toqquşması, bir-birini inkar etməsi, amma son nəticə etibarilə dil tapıb vahid mədəniyyətin iki üzünü və astarı qismində mövcud olması kimi inkişaf edir. Yaxın Şərqin geriləmə paradoksu bir də onunla bağlıdır ki, gülüşün dini təsisatlar tərəfindən məqsədyönlü şəkildə sıxışdırılması ciddiliyin özünün də cılızlaşmasına, formal, “ciddi olmayan” fenomenə çevrilməsinə səbəb olur: ciddiliklə gülüş bir-birinin antipodları olmaqla yanaşı bir-birinin mövcudluğunun və bu əsasda cəmiyyətin inkişafının zəruri şərtləridir.

Bu heç də o demək deyildir ki, orta əsrlərdə Yaxın Şərq gülmürdü; toplum fizioloji-mənəvi gülüş tələbatını əsasən gülüşə köklənmiş folklor janrları vasitəsilə ödəyirdi. Bütün Yaxın Şərq aləmini bürümüş, ağız-ağız dolaşan Molla Nəsrəddin lətifələri buna əyani misaldır: bu lətifələrdə gülüşün digər formaları ilə yanaşı, karnaval gülüşünün də poetikasına rast gəlmək olar.

Azərbaycan ədəbiyyatında gülüşün müxtəlif növləri və çalarları, o cümlədən karnaval gülüşü XIX əsrin ortalarından başlayaraq M.F.Axundovun yaradıcılığı ilə daxil olmuşdur. Bu zamandan başlayaraq ən ciddi sosial-mənəvi problemlərin gülüş qısaqapanması yoluna qədəm basan Azərbaycan ədəbiyyatı uzun yüzilliklər boyu davam edən yeknəsəqləşmiş, kirəcləşmiş ciddilikdən “qisas almaq” üçün bir neçə onillik boyu intensiv şəkildə bəzən gülə-gülə, bəzən də ağlaya-ağlaya gülmüşdür: M.F.Axundovun, N.Vəzirovun, C.Məmmədquluzadənin, Ə.Haqverdiyevin, Sabirin dili ilə müxtəlif janrlarda – komediyada, faciəvi komediyada, povestdə, hekayədə, fəlsəfi traktatda, poeziyada gülüşün müxtəlif növlərini və çalarlarını ortaya qoymuşdur.

Real həyatda gülüş adətən subyektlə (mənbə ilə) obyekt (hədəf) arasında birbaşa əlaqədir, münasibətdir və sinxron xarakter daşıyır – burada və indicə baş verən hadisəyə cavabdır. Ədəbi-bədii mətndən hasil olunan gülüş isə diaxron səciyyəyə malikdir: bu nə vaxtsa, hansısa bir müəllif tərəfindən ifadə və fikse olunmuş deyim oxucuda/tamaşaçıda indiki zamanda oyatdığı reaksiyadır. Deməli, “həyatı” gülüş real obyektin davranışına, sözünə, jestinə, mimikasına bilavasitə, “ədəbi” gülüş isə real hədəfə bilavasitə reaksiyadır; real obyekt özü gülüşə köklənmişdir, irreal-ədəbi obyektin gülüş hədəfinə çevrilməsi müəllif tərəfindən ədəbi-bədii mətnin xarakterindən asılı olaraq müəyyən olunur və oxucuda analoji reaksiyanı yaratmağa hesablanır.

Ədəbi-bədii nümunə “mətn daxili” və “mətn xarici” gülüş formalarının yaranmasına meydan açır; “mətn daxili” gülüş deyəndə personajların bir-birinə münasibətlər sistemi – zarafatları, bir-birini ələ salmaları, bir-birilərini gülüş hədəfinə çevirmələri, “mətn xarici” gülüş söyləyəndə oxucunun/tamaşaçının mətnin daxilində baş verən hadisə və durumlara – personajların davranışlarına, sözlərinə, jestlərinə, mimikalarına, yaxud müəllifin bilərəkdən/bilməyərəkdən yaratdığı komik durumlara reaksiyası nəzərdə tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, “mətn daxili” və “mətn xarici” gülüş formaları arasında dəqiq sərhəd yoxdur; əksər hallarda (hər halda əsərin müəllifi buna can atır) mətn daxili gülüş əsərin həddlərini aşır, bəzən toplumun müəyyən hissəsini, nadir hallarda bütün toplumu öz hədəfinə çevirir – “Ölülər”də İskəndər təkcə əsərdə antaqonistini təşkil edən digər personajlara deyil, həmçinin onların simasında “ölülər” durumu ilə barışmış bütün müasirlərinə gülürdü. Həmçinin göstərmək lazımdır ki, daxili gülüş öz xarici hədəfini “sinəsindən vuranda” onun təsir gücü artır. Bir çox hallarda resipiyentin özü də bir növ “daxililəşir”, qiyabi şəkildə əsərə “daxil olur” – zarafat edən, ələ salan personaja qoşularaq onun hədəfinə gülür. Resipiyent həm cismən, həm də ruhən əsərdən kənarda, onun fəvqündə olduğuna görə gülüşü də bir sıra fərqli xüsusiyyətlər kəsb edir. Belə ki, birincisi, tamaşaçı Məşədi İbadı bir tərəfdən Qoçu Əsgərin, digər tərəfdən özünün görmə bucağından gülüş hədəfinə çevirir. İkincisi, tamaşaçı qoçu vasitəsilə təkcə bəydən qorxmayan, amma Qoçu Əsgərdən çəkinən “tacir baba”-nı deyil, qoçunun özünü də gülüş hədəfinə çevirir. Özü də oxucunun/tamaşaçının belə bir “ikiyönlü” gülüşü “O olmasın, bu olsun” əsərinin bir sıra digər personajlarına – Həsən bəyə, Rza bəyə münasibətində də təzahür edir; gülüş bütün əsəri bürüyür, hər sözdə, hər hərəkətdə özünü bürüzə verir. “O olmasın, bu olsun” əsərində Ü.Hacıbəyli müəyyən məqamlarda təkcə gülüş doğuran məqamların deyil, ciddiliyin özünün də gülüş mənbəyinə çevrilə biləcəyini sübuta yetirmişdir: “Məşədi İbad. ...A kişi, bircə mən bilmədim ki, camaat mənim harama qoca deyir! Vallah, görünür ki, xalqın gözü pis görür. Budur ayna, bu da mən. (Aynaya baxır). Allaha şükür, dişlərim hamısı cabəca, saqqalım da qapqara şəvə kimi. (Diqqət ilə baxır). Deyəsən burda bir dənə ağ tük vardır. Gərək dartam çıxsın. (Dartır). A zəhrimar!.. Görünür ki, heyvan balası dəllək hənanı pis yaxıbdır.” (541). Məşədi İbadın bu özünəməxsus monoloqu əlbəttə ki, onun özü tərəfindən gülüş doğurmağa hesablanmamışdır. Lakin onun evlənmək niyyəti ilə bağlı yaranan karnaval ab-havası və xüsusilə də onun tanış olacağı insanların münasibəti labüd şəkildə tamaşaçıda gülüş doğurur. Tamaşaçı da bu ümumi gülüş atmosferində ambivalent xarakter kəsb edir: o, cismən səhnədə cərəyan edən hadisələrdən təcrid olunsa və seyrçi olsa da, həm də əvvəlcə səhnədən salona enən, sonra da teatr binasını tərk edib zamanın və məkanın fəvqündə dayanan gülüşə köklənmiş tamaşanın iştirakçısına çevrilir. Nəticədə gülüş universal xarakter kəsb edir, əsl karnaval əhval-ruhiyyəsinin və atmosferinin yaranmasına meydan açır. Əlbəttə ki, gülüşün yayılmasında, dünyanın nəhəng karnavala çevrilməsində

Ü.Hacıbəylinin karnaval əhval-ruhiyyəsini adekvat şəkildə əks edən ecazkar musiqisinin rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

M.Baxtin belə hesab edirdi ki, bir sıra dünya xalqlarının həyatında günü bu gün də mühüm yer tutan karnaval mərasimləri orta əsrlərdə və Renesans dövründə geniş yayılmış xalq-yarmarka bayram əyrləncələrinin özünəməxsus qalıqlarıdır. Onun fikrincə, müasir dövrə nisbətən orta əsrlərdə və İntibah dövründə karnaval daha böyük rol oynayır və faktiki olaraq cəmiyyətin həyatının qeyri-rəsmi hissəsini təşkil edirdi, daha dəqiq desək, “karnaval” anlayışı altında birləşdirilmiş müxtəlif səciyyəli və yönümlü hadisələr komik vasitələrlə rəsmi bayram tədbirlərinin rəsmiliyini dəf etmək, onları lağa qoymaq – astarını üzə çevirmək idi. Bu onunla bağlı idi ki, o dövrdə qeyri-rəsmi karnavallarla yanaşı, cəmiyyətin həyatında rəsmi bayram tədbirləri də mövcud idi. Rəsmi mərasimlərdə iştirak edən şəxslər rütbələrindən asılı olaraq öncədən dəqiq şəkildə müəyyən olunmuş, dəyişdirilməsi yolverilməz hesab olunan düzüm əsasında yerləşirdilər. Bu, cəmiyyətdə hökm sürən iyerarxiya sisteminin yenilməzliyini və sarsılmazlığını, ictimai kosmosun məhz bu sarsılmaz düzüm sayəsində mövcud olmasını vurğulayırdı. Karnaval isə əksinə, rəsmi tədbirlərin struktur prinsiplərini kortəbii şəkildə lağa qoymaqla, mövcud durumun düzümünü gülüş hədəfinə çevirməklə iqtidarın söykəndiyi iyerarxik sistemin nisbiliyini, onun təbiətin qanunlarına uyğun olmamasını qabardırdı; karnaval stixiyası rəsmi mərasimlərin ciddiliyini və sabitliyini birmənalı şəkildə rədd edirdi. Məhz bu baxımdan karnaval cəmiyyətin həyatında, onun quruluşunda köklü dəyişikliklərin yaranmasında meydan açmaqda, onun dəyərlər sistemində hökm sürən, orta əsrlərin axırlarından başlayaraq ictimai inkişafın yolunda əngələ çevrilən dəyərlər sistemində hökm sürən iyerarxiyanı sarsıtmaq yönümündə böyük rol oynamışdır.

Bu və ya digər şəkildə cəmiyyətin bütün təbəqələrini əhatə edən özünəməxsus gülüş karnavala bu məqsəddə çatmağa kömək edirdi. Bu, karnaval gülüşünün ambivalent xarakterə malik olması, zarafat məqamında guya “dışsız” olmasını dönə-dönə nümayiş etdirməsi ilə bağlı idi; bu gülüş bir tərəfdən köhnəni ələ sala-sala inkar edir, digər tərəfdən gülə-gülə yeniliyin təsdiqinə, tədricən möhkəmlənməsinə nail olur. Özü də inkar və təsdiq eyni zamanda sintetik vəhdətdə həyata keçirilir.

“Karnaval” anlayışını özünəməxsus tarixi-mədəni və ədəbi-bədii hadisə kimi humanitar biliyin dövriyyəsinə görkəmli ədəbiyyatşünas və filosof M.Baxtin daxil etmiş, antik, orta əsrlər, Renessans ədəbiyyatlarından seçib təqdim etdiyi çoxsaylı misallar əsasında onun universal xarakterini, xalq dünyaduyum tərzinə yaxınlığını sübuta yetirmişdir. O, karnaval tipli bayramların qaynağını mədəniyyətin formalaşmasının ən erkən dövrünə aid edir və onların bəşər nəslinin yalnız emosional deyil, həmçinin sosial və intellektual inkişafında, insanların həm fərd, həm də toplum kimi özünəməxsusluq kəsb etməsində əvəzsiz rol oynamasını vurğulayırdı. Bununla yanaşı M.Baxtin karnavalın mənşəyini ən qədim Roma allahlarından biri olan, insanlara əkinçiliyi, üzümçülüüyü, sivil yaşamaq

tərzini öyrətmiş Saturnun şərəfinə hər il dekabrın 17-si keçirilən məhsul bayramları ilə – “saturnalilər”lə əlaqələndirirdi. Saturnalilər zamanı ağalar qulların, qullar da ağaların vəzifələrini icra edirdilər. Bu zaman qabağalınmaz bayram şənlikləri baş alıb gedirdi. Saturnalilərin gedişini, nizamsızlıqda özünəməxsus nizam yaratmaq üçün təlxək çar seçilirdi.

Alim geniş şəkildə karnaval fenomenini xalq gülüşünə söykənən müxtəlif mənşəli və yönümlü təntənəli hadisələr kimi başa düşürdü. Karnavallaşma karnaval fenomeninin – xalq şənliklərinin bədii obrazların dilinə çevrilməsi, ədəbi-bədii fikirdə öz adekvat ifadəsini tapması, xüsusi karnaval dilinin – obrazlarının, simvollarının ifadə olunmasıdır. Deməli, bayram şənliyi əhval-ruhiyyəsinə köklənmiş, kütlənin böyük əksəriyyətinin iştirak etdiyi mərasim “karnaval”, onun ovqatının ədəbi-bədii fikirdə ifadəsini isə “karnavallaşma” kimi dəyərləndirmək mümkündür. Karnavallaşma bir növ xüsusi səciyyəyə malik ədəbi əsərin yaradıcısının xalq dünyaduyumunun təsiri altında öz görmə bucağından, hadisələrə münasibəti baxımından subyektivliyini dəf etməsi, karnaval stixiyasının ədəbi-bədii nümunənin bütün məsələlərinə nüfuz etməsi, onlara karnaval pafosu təlqin etməsidir.

Karnaval dünyaduyumunun və əhval-ruhiyyəsinin söz sənəti nümunəsinə çevrilməsi real gerçəklikdən irreal bədii gerçəkliyə keçid prosesində bir sıra problemlərin həll olunması tələb olunur: birincisi, karnaval şənliklərində hadisələr burada və indi cərəyan edir; karnavalın keçmişi və gələcəyi yoxdur – o, bir növ bədahətən meydana gəlir və davamlı indiki zamanda ömrünü başa vurur. Halbuki karnaval ədəbi nümunələrində müəllif karnaval fenomeninin mahiyyətindən çıxış edərək indiki zamana üstünlük versə də, ədəbi-bədii fikrin təbiətinin irəli sürdüyü tələblərə tabe olaraq bu və ya digər şəkildə təsvir olunan hadisələrin və qəhrəmanların keçmişinə müraciət etməyə, gələcəyinə boylanmağa məcburdur. İkincisi, karnavalda iştirakçıların bütün diqqəti tərəf-müqabillərin maskalarına yönəlmişdir; maskanın arxasında gizlənən fərdin şəxsiyyəti, əhval-ruhiyyəsi, daxili aləmi, düşüncəsi, hiss və həyəcanları karnaval məntiqi üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmir. Lakin karnaval ədəbiyyatında müəllif maskanın arxasında gizlənmiş fərdin təbiətinin əsl cəhətlərinə diqqət verməyə məcburdur: karnavalda şəxsiyyət prosesin işində əriyib yoxa çıxır, karnaval ədəbiyyatında bu və ya digər şəkildə özünü büruzə verir. Karnavalın təbiətinə xas olan bu ambivalent gülüş karnavallaşma prosesində – karnaval dünyaduyumunun, əhval-ruhiyyəsinin, deyim tərzinin ədəbi-bədii yaradıcılığa nüfuz etməsinə, onun pafosuna çevrilməsinə kömək edirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya ədəbiyyatında karnaval gülüşünün və əhval-ruhiyyəsinin “təmiz” bədii təəcəssümü olan nümunələrlə yanaşı, onun izlərini ehtiva edən əsərlərə də rast gəlmək olar. Onları üzə çıxarmaq böyük diqqət tələb edir; onlar çox zaman köklü şəkildə dəyişirlər, hətta bəzən astar yenidən üzə çevrilir; məhz ambivalentlik sayəsində gülüş universallıq kəsb edir.

Karnaval mahiyyəti etibarilə tamaşadır: burada iştirakçı həm aktyor, həm də tamaşaçıdır. Məhz buna görə də karnaval əhval-ruhiyyəsinin “da-

xilləşməsi”, onun teatr tamaşası kimi təqdim olunması heç bir problem yaratmır; sadəcə olaraq səhnə karnavalın cərəyan etdiyi məkana – meydana çevrilir, aktyorlar öz rollarını karnaval münasibətləri əsasında yaradırlar. Buna görə də karnaval əhval-ruhiyyəsinin hökm sürdüyü və karnaval prinsipi əsasında qurulmuş “O olmasın, bu olsun” əsərində Rüstəm bəyin təşkil etdiyi məclisdə guya özünü Rza bəy, Həsən bəy tərəfindən təhqir olunmuş hesab edən Məşədi İbad çox qısa müddətdə təhqirləri unudur və onlarla barışır; əslində, kəsən də, barışan da real şəxslər yox, onların maskalarıdır.

Karnaval gülüşünün universal xarakteri onun heç də bütün mədəni bölgələrdə eyni zamanda, eyni intensivliklə və eyni şəkildə özünü büruzə verməsinə dəlalət etmir. Belə ki, Yaxın Şərq regionunda və onun mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan Azərbaycanda düz XIX əsrin ortalarına kimi dini-ortodoks meyillər son dərəcə güclü olduqlarına görə insanın/cəmiyyətin xislətinə və bu xislətin birbaşa təzahürü və təcəssümü olan ədəbi-bədii fikirdə satiranın bəzi təzahürləri istisna olmaqla gülüşün müxtəlif növlərinin, o cümlədən və xüsusilə karnaval gülüşünün ifadəsinə təsadüf olunmur; dini ciddilik “küfr” gülüşü daima sıxışdırmış, reduksiya uğratmış, həm ictimai həyatda, həm də ədəbi fikirdə onun izlərini süpürüb-silməyə cəhd göstərmiş və bir çox cəhətdən istəyinə nail olmuşdu.

M.F.Axundov, N.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, Sabir, Ə.Haqverdiyev kimi sənətkarların əsərlərində gülüşün digər növləri ilə yanaşı, həm fərdin, həm də toplumun dünyada cərəyan edən hadisələrə münasibəti ilə bağlı karnaval gülüşü öz ifadəsini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Ü.Hacıbəyli yüzilliklər boyu sıxışdırılan, marjinalaşdırılan, bir qayda olaraq ciddiliyin arxasından boylan, çox nadir hallarda özünü birbaşa büruzə verən pərakəndə gülüşün fraqmentlərini toy-karnaval çərçivəsində toplayıb bir araya gətirmiş, yüksək bədii və estetik hadisə kimi tamaşaçılara/oxuculara təqdim etmişdir. Sosial fenomen olan karnavalla onun ədəbi-bədii fikirdə təcəssümü olan karnavallaşmanı bir-birindən dəqiq şəkildə fərqləndirmək tələb olunur. Gülüş paradoks şəkildə sosial hadisə olan karnavalı estetik səciyyəli karnavallaşmadan – karnavalın ədəbi-bədii ədəbiyyatda təcəssümü ilə bir tərəfdən birləşdirir, digər tərəfdən onları bir-birindən təcrid edir, gülüşün ambivalentliyi təkrar ambivalentlik kəsb edir; real (mətnxarici) gülüş karnavallaşma nümunəsində irreal (mətndaxili) xarakter kəsb edir. Buna “O olmasın, bu olsun” əsərində personajların bir-birinə, ilk növbədə Məşədi İbadə bəslədikləri zarafatyana münasibət misal ola bilər; bu halda gülüş yeni ambivalent keyfiyyət kəsb edir: tamaşaçı bir tərəfdən Qoçu Əsgərə, yaxud Rza bəyə qoşulub Məşədi İbadı ələ salır, digər tərəfdən zarafat edənlərin özlərini də gülüş hədəfinə çevirir. Bununla yanaşı “diqqətli” tamaşaçı bu iqiqat gülüşün kontekstində özünə də nəzər salmağı yaddan çıxarmır, özünün Qoçu Əsgərə, Həsən bəyə oxşar cəhətlərinə də – öz çatışmazlıqlarına da gülür. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, onların yaradıcılıqlarında karnaval gülüşünün bəzi izlərinə və elementlərinə təsadüf olunsada (buna İbrahim Xəlil kimyagərin meymun söhbətini, Dərviş Məstəli şahın Parisə “od qoyarkən” qadınlarla mükami-

ləsini, Hacı Qaranın arvadı və həmçinin Naçalnik ilə deyişməsinə və sairəni misal göstərmək olar), satirik gülüş üstünlük təşkil edir. Yuxarıda adları çəkilmiş əsərlər sosial hadisə kimi, ümumi ovqat kimi karnaval durumuna və təbii ki, poetikasına əsaslanmırlar. Ədəbiyyatımıza və incəsənətimizə karnaval gülüşünü, onun bütün çalarlarını Ü.Hacıbəyli gətirmişdir.

Biryönlü, yalnız ifşa etməyə köklənmiş satirik gülüş kimi ambivalent karnaval gülüşü də inkar pafosuna əsaslanır, lakin total, geriyyədməz səciyyəli satirik gülüşdən fərqli olaraq, karnaval gülüşündə bu inkarın arxasında mütləq şəkildə implisit, yaxud eksplisit təsdiq durur. Onu da göstərmək olar ki, sosial fenomen kimi karnaval çoxtərkiibli – sözlə deyişmə ilə yanaşı tamaşa, musiqi, rəqs kimi elementləri də ehtiva edir və bu şübhəsiz ki, bu karnavallaşmada bu və ya digər şəkildə, birbaşa, yaxud dolayısı ilə öz əksini tapmalıdır. İncəsənətimizdə inkar-təsdiq pafosuna əsaslanan karnaval gülüşü bütün dolğunluğu və atributları ilə Ü.Hacıbəylinin “O olmasın, bu olsun” və “Arşın mal alan” əsərlərində öz təcəssümünü tapmışdır.

Ambivalentlik karnaval gülüşünə imkan verir ki, o, gülüşün bütün variantları kimi hədəfinin çatışmazlıqlarını ifşa etsin. Lakin bu ifşa zarafat məqamında gerçəkləşdiyinə və inkar təsdiqlə müşayiət olunduğuna görə yumşalır, öldürücü xarakter kəsb etmir. Ən təklifsiz deyim belə, zarafat məqamında öz sərtliyindən məhrum olur və son nəticə etibarilə karnaval kontekstində tərəf-müqabil tərəfindən həzm olunur. Karnaval durumunda və təbii ki, karnavallaşmada gülüş çevrəsində mövcud olan, yəni prosesdə iştirak edən, yaxud bu və ya digər səbəbə görə birbaşa iştirak etməsə də, nəzərdə tutulan bütün insanları və nəsələri əhatə edir. Universal, vüsətli karnaval gülüşü Ü.Hacıbəylinin “O olmasın, bu olsun” və “Arşın mal alan” əsərlərini səciyyələndirir və onların istisnasız olaraq bütün epizodlarında özünü büruzə verir.

“O olmasın, bu olsun” əsərinin baş qəhrəmanı, ilk baxışdan mənfi planda təqdim olunan Məşədi İbad xarakterinin, dünyaya münasibətinin bir sıra cəhətləri baxımından C. Məmmədquluzadənin “Ölülər” pyesindəki Şeyx Nəsrullah ilə üst-üstə düşür. Lakin Şeyx Nəsrullah birmənalı şəkildə tamaşaçıda nifrət oyadırsa, Məşədi İbad bir fərd kimi bütün mənfi cəhətlərinə, çatışmazlıqlarına baxmayaraq, rəğbət hissənə meydan açır. Əlbəttə ki, bunu Cəlilin personajının mənəvi həyasızlığı, Üzeyirkinin isə sadələşmə ilə izah etmək olar. Lakin hər şeydən əvvəl bu, “Ölülər” əsərinin satirik, “O olmasın, bu olsun” komediyasının karnaval gülüşünə köklənməsi ilə bağlıdır: satirik gülüş pessimist, karnaval gülüşü optimist əhval-ruhiyyə aşılrayır. Bu qanunauyğunluğu C.Məmmədquluzadənin Səməd Vahid (“Anamın kitabı”) – Ü.Hacıbəylinin Rza bəy (“O olmasın, bu olsun”) və uyğun olaraq Rüstəm bəy – Həsən bəy paralellərində də bütün dolğunluğu ilə müşahidə etmək olar. Satirik gülüşdən fərqli olaraq hamının hamını ələ saldığı karnaval gülüşü bir növ fərdlərarası münasibətlərdə yarana biləcək gərginliyi qarşılıqlı şəkildə neytrallaşır, gülüş hədəfi nifrət hissənə meydan açmır. Tamaşaçı Şeyx Nəsrullahı nifrət edir, çünki bu obrazın arxasında real gerçəklik durur. Hər bir tamaşaçı gerçəkliyi bu və

ya digər şəkildə, bu və ya digər üsullarla təcəssüm etmək iddiasında olan tamaşa prosesində müəyyən dərəcədə “sadələvhləşir”; bu, onun labüd şəkildə öz gerçəkliyi ilə səhnə gerçəkliyi arasındakı “sərhəd”də yaşaması ilə bağlıdır. Real insanların yox, onların maskalarının iştirakını nəzərdə tutan, “təkrarın təkrarı” olan karnaval yürüşü və təbii ki, karnavallaşma isə iştirakçını/tamaşaçıını/oxucunu öncədən gerçəkliklə birbaşa təmasdan məhrum edir; oxucu heç zaman Rablenin azman personajlarını, “özlərini axmaq yerinə qoymuş” Məşədi İbadı, Rza bəyi, Həsən bəyi “ciddiyə” almaz. Karnaval yürüşünü kənardan seyr etmək mümkün deyil, tamaşaçı labüd şəkildə prosesə qoşulur, onun iştirakçısına çevrilir; karnavallaşmada tamaşaçı çox zaman özü də bilmədən, hiss etmədən uyğun maskanı taxır və tamaşanın iştirakçısına çevrilir; karnavalda və karnaval tamaşasında real fərdlər yox, onların maskaları təmasa girir. Karnaval gülüşünün pafosu və strukturu iştirakçıdan/tamaşaçıdan başqasını lağa qoymaqla yanaşı, onda olan çatışmazlıqları özündə də görməyi və üzə çıxarmağı və təbii ki, özünü də lağa qoymağı tələb edir; iştirakçı-tamaşaçı gah Məşədi İbadın, gah Rza bəyin, gah Həsən bəyin maskasını taxır, bu ikiqat maska vasitəsilə həm tərəf-müqabilinin, həm də özünün dünyaduyumuna, düşüncə tərzinə müdaxilə edir. Paradoksal haldır ki, ikiqat maska bu prosesə nəinki mane olmur, əksinə, onu daha da asanlaşdırır. Satirik gülüş öldürücü, ləğvedici səciyyə daşıyır – Şeyx Nəsrullahın elə burdaca, elə indicə yoxa çıxarılması, məhv edilməsi tələb olunur; satirik gülüş tənqid edənle tənqid olunanı, ifşa edənle ifşa olunanı bir-birindən təcrid edir, onların arasında uçurum yaradır: tamaşaçı və onun təmsil etdiyi toplum heç zaman Şeyx Nəsrullah ilə eyni dünyada yaşaya bilməz.

Bəzən belə bir təsəvvür yaranır ki, Ü.Hacıbəylinin Məşədi İbadı da satirik gülüşün hədəfidir. Lakin əsərin karnaval strukturu və karnaval əhval-ruhiyyəsi buna yol vermir; bu amillər bəlkə də yaradıcının özünün iradəsinə rəğmən, karnaval məntiqinə uyğun olaraq bədii obraz – tamaşaçı münasibətlərini tənzimləyir və Məşədi İbadı suyuşirin kimi təqdim edir. Ü.Hacıbəyli özü də əsərin yaranmasından və tamaşaya qoyulmasından xeyli keçəndən sonra Məşədi İbadın yaşı və onun iddiaları ilə bağlı haqsızlığa yol verdiyini, daha doğrusu, yol vermək fikrində olduğunu söyləmişdir; lakin əsərdə hökm sürən karnaval əhval-ruhiyyəsi bu personajı sənətkarın “əlindən almış” və bu obrazın təqdim olunmasına öz düzəlişlərini etmişdir.

Əsərdə “mədəni qəhrəman” Sərvərlə “trikster” Məşədi İbadın münasibətləri bir çox cəhətdən maraqlı doğurur. Həm Sərvərin, həm də Məşədi İbadın karnaval səciyyəli adaxlıbazlıq sərgüzəştində iştirakları onların əsərin strukturunda eyni funksiyaları yerinə yetirmək cəhdlərinə dəlalət edir:

“Məşədi İbad (Sərvərə). Oğlan, sən kimsən?

Sərvər. Bəs sən kimisən?

Məşədi İbad. Mən Məşədi İbadam!

Sərvər. Mən Sərvəram!

Məşədi İbad. Bəs sən orda nə qayıırırsan?

Sərvər. Bəs sən orda nə qayıırırsan?

Məşədi İbad. Mən adaxlıbazlığa gəlmişəm!

Sərvər. Mən də adaxlıbazlığa gəlmişəm!

Məşədi İbad. ...Qoçaq, sən kimin adaxlısısan?

Sərvər. Qoçaq, bəs sən kimin adaxlısısan?

Məşədi İbad. Mən Rüstəm bəyin qızı Gülnaz xanımın!

Sərvər. Mən də Rüstəm bəyin qızı Gülnaz xanımın!

Məşədi İbad (acıqlı). Kəs səsini, axmaq! Sənin nə ixtiyarın var ki, mənim adaxlının adını çəkirsən?

Sərvər. Axmaq sənsən ki, hasara dırmaşmısan!”.

Əsərin karnaval stixiyasında hər iki personaj faktiki olaraq eyni səlahiyyətlə çıxış edir: Sərvər öz rəqibinə nisbətən daha cavandır, daha yaraşıqlıdır, daha təhsillidir. Lakin Məşədi İbadın da özünəməxsus üstünlükləri var: o, pulun son dərəcə böyük rol oynadığı cəmiyyətdə daha varlıdır, ənənəvi cəmiyyətdə böyük rol oynayan ata vədini almağa nail olmuşdur, başlıcası isə əsasən “mütərəqqi ziyalılar”dan təşkil olunmuş, lakin mahiyyəti etibarilə mühafizəkar olan toplum onun tərəfindədir. Məşədi İbadın bu sonuncu üstünlüyü ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, özünəməxsus Azərbaycan karnavalı iki cəhətdən diqqəti cəlb edir: bir tərəfdən bu, bütün struktur prinsiplərinə cavab verən əsl karnavaldır – əsərdə sözün müstəqim mənasında karnaval stixiyası hökm sürür, lakin digər tərəfdən bu karnaval “ciddi” qanunların hökm sürdüyü ənənəvi və mühafizəkar cəmiyyətdə cərəyan edir. Belə bir şəraitdə karnaval hadisəsinin meydana gəlməsi və müsbət meyillərin məğlubiyyəti labüddür. Ü.Hacıbəyli faciəvi durumu bayram şənliyi kimi təqdim etmək üçün “mədəni qəhrəman”la (Sərvər) “trikster” (Məşədi İbad) arasında funksiya mübadiləsi həyata keçirir. Avropa ədəbi-bədii fikrində kələkbazlıq bir qayda olaraq triksterin üzvi xassələrindən biri kimi təqdim olunur, “mədəni qəhrəman”sa fəaliyyətində əxlaq prinsiplərinə ciddi şəkildə riayət edir və bir qayda olaraq, triksterin kələkbazlığının qurbanı kimi təqdim olunur. “O olmasın, bu olsun” əsərində isə “mədəni qəhrəman” kələkbaz rolunda çıxış edir, sadələvh “trikster” isə onun təcavüzünün qurbanına çevrilir. Belə bir “çevrilmə” müəllifə qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq imkanı verir; kələkbaz “mədəni qəhrəman” dünyanın düzümünü pozmağa, xaosla meydan açmağa, sadələvh “trikster” isə mövcud durumu qoruyub saxlamağa, zədələnən kosmosu bərpa etməyə cəhd edir; sadələvh, deqradasiyaya uğramış “mədəni qəhrəman”la yerin altını da, üstünü də bilən “trikster” arasında bu tipli münasibətlər sistemi artıq M.F.Axundovun “Təmsilat”ında, məsələn, “Xırs-quldurbasan”da özünü büruzə verir. Lakin bu tendensiya bütün rəngarəngliyi ilə Ü.Hacıbəylinin operettalarında təcəssüm olunur. Ənənəvi yaşam prinsiplərinin (məsələn, “Arşın mal alan”da gənclərin bir-birini görmədən evlənməsinin) parodiya hədəfinə çevrilməsi, aşınmaya məruz qalması, daha çevik, daha ədalətli, daha azad insanlararası münasibətlərin bərqərar olması Ü.Hacıbəylinin operettalarının pafosunu müəyyən edir. Yeri gəlmişkən, Avropa karnavallaşması üçün səciyyəvi olan qarınqululuq, əyyaşlıq, cinsi məhsuldarlıq motivləri Ü.Hacıbəylinin karnaval poetikasına yaddır. Azərbaycanlı

müəllifin komediyalarında birmənalı şəkildə cəmiyyətdə tutduğu mövqedən asılı olmayaraq həyat şəraitindən razıdır. Bu baxımdan bir abbasısını xahiş, tələb edən hambalın replikaları narazılıq yox, zarafat, lağlağı təsiri bağışlayır ("Məşədi, abbasını vermədin ha...").

Ü.Hacıbəylinin karnaval-komediyaları bir sıra mənbələr əsasında formalaşmışdır. Sənətkar hər şeydən əvvəl Azərbaycan gerçəkliyi üçün səciyyəvi, özünəməxsus karnaval strukturuna malik olan və karnaval əhval-ruhiyyəsinə meydan açan ənənəvi xalq şənliklərinə – toylara, ikincisi, XIX əsrin ortalarından başlayaraq ədəbi-bədii fikrimizdə mütəmadi olaraq öz əksini tapan və tədricən milli bədii ənənəyə, ədəbi prosesin aparıcı meyli kimi artıq öz ənənələrini formalaşdırmış gülüşün bədii təcəssümünə müraciət edir. Əlbəttə ki, Ü.Hacıbəylinin operettalarında bu sahədə zəngin təcrübəsi olan Qərbi Avropa ədəbiyyatının bilavasitə və bilvasitə təsirinin də izlərini üzə çıxarmaq mümkündür.

Operettaların personajlar sistemi saysız-hesabsız variantlara və variasiyalara malik ədəbi-bədii obrazların təqdim edilməsinin bəlkə də ən qədim və şübhəsiz ki, ən universal üsulu olan "mədəni qəhrəman – trikster" sxeminə uyğun olaraq yaradılmışdır. Söz sənətinin bütün sahələrində – mifologiyada, folklorda, bədii ədəbiyyatda özünü büruzə verən bu sxemdə mədəni qəhrəman yaradıcı və qurucudur; o, dünyada hökm sürən xaosu kosmosa çevirməyə, nəsnə və hadisələri müəyyən nizamə, qayda-qanuna, adət-ənənəyə, iyerarxiya sisteminə uyğun olaraq düzüb-qoşmağa, yerləşdirməyə, bir sözlə, dünyada harmoniyaya nail olmağa cəhd edir. Trikster mədəni qəhrəmanın əksini təşkil edir; o, müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək oturmuş nizamı, qayda-qanunları pozur, dünyada bərqərar olmuş harmoniyanı dağıdır. "Trikster" (ingilis dilindəki "trickster" – "yalançı", "zirək" sözündən) K.Yunqun analitik psixologiyasında kollektiv şüursuzluq arxetipidir; ədəbiyyatda şeytanvari kosmik personajların obrazlarını formalaşdıran başlanğıc-prinsipdir. Trikster hər vaxtlə ümumən qəbul olunmuş davranış qaydalarına tabe olmaqdan imtina edir. "Trikster"lə "mədəni qəhrəman"ı bir araya gətirib sinxronlaşdırmaqla folklor və bədii ədəbiyyat intuitiv şəkildə təbiət elmlərindən (sinergetikadan) xeyli əvvəl xaos və kosmos başlanğıclarının bir-birini əvəz etmə prinsipi əsasında yox, bir-birilə yanaşı mövcud olmalarını, vahid durumun iki qütbünü təşkil etmələrini, dialektik münasibətdə olmalarını sübut etmişdir.

Mədəni qəhrəmanın və triksterin mifologiyada və folklorda öz ifadəsini tapmış bu ümumiləşdirici xarakteristikaları ədəbiyyatda heç də həmişə gözlənilməmişdir. Cəmiyyətdə insanlararası münasibətlər mürəkkəbləşdikcə və ziddiyyətli xarakter aldıqca fərdlərin özləri də mürəkkəbləşirlər və dünyaya, başqasına ziddiyyətli münasibət nümayiş etdirirlər. Təbii ki, bu durum ədəbi-bədii fikrin mədəni qəhrəmana və triksterə münasibətində də özünü büruzə verir; onları "ciddi" – birincinin qurub-yaratmaq, ikincinin isə dağıdıb-sökmək amilləri ilə bir-birindən fərqləndirilməsi qeyri-mümkün olur. Bu halda bəşər mədəniyyətinin elə "mədəni qəhrəman" və "trikster" kimi universal xarakterə malik gülüş amili köməyə gəlir – gülüş onları bir-

birindən fərqləndirən, aralarında sərhəd qoyan prinsip kimi çıxış edir. Bir qayda olaraq gülüşün iki formasına müraciət olunur: birincisi, həm mədəni qəhrəman, həm də trikster müəllifin, deməli, onun vasitəsilə oxucunun gülüş hədəfinə çevrilir. Buna Servantesin “Don Kixot” əsərində müəllifin mədəni qəhrəman (o, sözün birbaşa mənasında mədəni qəhrəmandır: dünyanı özünün seçib rəhbər tutduğu mənəviyyat və əxlaq prinsipləri əsasında yenidən qurmaq istəyir) rolunda çıxış edən Don Kixota və onun silahdarı Sanço Pansa obrazları misal ola bilərlər. Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, “Don Kixot” romanı “ikiqat” karnaval strukturuna malikdir; əsərin baş qəhrəmanını hər bir səyahəti “mədəni qəhrəman”lı-“triksterli”, ağalı-nökərli, cüt təlxekli (bu xassə həm Don Kixotda, həm də Sanço Pansada özünü büruzə verir) karnaval yürüşüdür. Bu səyahətlərin təsiri və diktəsi ilə intibah gerçəkliyinin özü də nəhəng karnavala çevrilir. İntibah dövrünün insanları “Don Kixot” karnaval-faciəsinin tamaşaçıları olmaqla yanaşı, həm də öz karnavallarının iştirakçılarıdır. Don Kixotun karnaval-səyahətləri optimist səciyyəli, ucsuz-bucaqsız, zamanın fəvqündə duran İntibah karnaval-teatrının tərkib hissələri olmaqla yanaşı, həm də onun əksidirlər; Don Kixotun karnavalı sonucludur, onun məğlubiyyəti ilə başa çatır, deməli, “ağlamalı”dır. Bu baxımdan Don Kixotun karnaval-səyahətləri İntibah karnavalının iştirakçılarına xəbərdarlıqdır. Don Kixot və Sanço Pansa həm cismən, həm də ruhən bir-birindən fərqli olsalar və müəyyən mənada bir-birinin əksini təşkil etsələr də, onlar bir “yedək”də olmağa, bütün özəlliklərinə baxmayaraq, bir-birini tamamlamağa məhkumdurlar. Müəllif onların hər ikisinə gülür; lakin bu, konseptual baxımdan iki fərqli gülüşdür: Servantes sözsüz ki, Don Kixotun cəngavər romanlarına aludə olmasını, dolayısı ilə orta əsrləri ideallaşdırmasını ələ salır və bu baxımdan onun Qəmli Obraz Cəngavərinə münasibəti ilk baxışdan intibah düşüncəli müasirlərinin münasibəti ilə üst-üstə düşür. Lakin bu məqamda müəllifin gülüşü total xarakter daşımır; onun gülüşünün arxasından bütün bəşəriyyətin taleyini ehtiva edən metafiziki ciddilik boylanır. Servantes Don Kixotun indinin, buranın reallığından təcrid olunmasını ələ salmaqla yanaşı, eyni zamanda başa düşür ki, özünün hələ axıra kimi səbəblərini izah edə bilmədiyi səbəblər üzündən qələminin məhsulu olan personaj bir növ itaətdən çıxır, bəşər nəslinin keçdiyi və keçəcəyi bütün dolanbacları öncədən görür, dərk edir, lakin izah etməkdən imtina edir, bunu bəşər övladının öhdəsinə buraxır; müəllifin Sanço Pansa vasitəsilə ifadə etdiyi universal karnaval gülüşü də yaratdığı personajın metafizikasını, dünyaduyumunun vüsətini dərk etməyə kömək etmir. Don Kixot – Sanço Pansa münasibətləri birtərəfli gülüşə əsaslanır. Don Kixot bir növ cəngavər romanlarından əxz olunmuş, paradoksal şəkildə bir tərəfdən real, digər tərəfdən kanaval maskasına müncər olunmuş silahdarına gülmür, ona ciddi münasibət bəsləyir. Sanço Pansa ağasının tərkidünyalılığına istehzal münasibət bəsləməklə yanaşı, həm də müəlliflə həmrəy mövqedən çıxış edərək intuitiv şəkildə onun yüksək ruhi dəyərlərin daşıyıcısı olmasını hiss edir və qeyd-şərtsiz onun tələblərini həyata keçirir. Oxucu müəllifə qoşularaq personajların hər ikisinə gülür.

Lakin onun gülüşü personajdan asılı olaraq dəyişir; biz Sanço Pansanın zahirinə də – onun “bəstəboyluğu”na da, köklüyünə də, müxtəlif xalqlarda gülüş hədəfi olan və son nəticədə özü də universal gülüşə çevrilmiş uzunqulağına da; batıninə də – pragmatizminə də, burnunun ucundan kənarı görə bilməməyinə də gülürük. Don Kixotun isə yalnız zahiri – uzundrazlığı, qazan-dəbilqəsi, arıq, əldən düşmüş yabısı bizi qımışdırır və eyni zamanda bu günə qədər dəqiq-düzgün izahı tapılmamış yollarla Qəmli Cəngavər Obrazının batıninə – dünyanın metafizikasına müdaxilə etməyə imkan verir.

“Mədəni qəhrəman” Sərvər və “trikster” Məşədi İbad da Servantesin qəhrəmanları kimi bir-birilə bağlıdırlar. Lakin onların bağlılığı komediya janrı üçün ənənəvi olan “ağa-nökər” münasibətlərinə yox, bir-birini fəal şəkildə inkara, qarşıdurmaya əsaslanır; “adaxlıbazlıq” onları bir-birinə bağlayan düyündür. Sərvər dövrün sıradan olan mütərəqqi, birölçülü, metafizikadan məhrum ziyalıdır; zaldakı orta tamaşaçını səhnədə təmsil edən aktyor-maskadır. Sərvərin hərəkətlərində, simasında tamaşaçını onu ələ salmağa, gülüş hədəfinə çevirməyə imkan verən heç bir cəhət yoxdur. Tamaşaçı Sərvərin kələkbazlıq aktında da onun özünə yox, ona qoşularaq hədəfi olan Məşədi İbada gülür. Bu baxımdan Sərvər karnavalın içində olsa da, karnaval hərəkətlərində iştirak etsə də, onun stixiyasında əriyib, ümumi yürüşə qarışmır, karnavalın məntiqindən kənarda qalır. Sərvərin yeganə missiyası Gülnazla evlənməkdir; o, kamına çatan kimi yoxa çıxmağa məhkumdur; o, tamaşanın gedində fəallıq nümayiş etdirsə də, karnaval məntiqi baxımından böyük çəkiyə malik deyil; Sərvər əsərin kolliziyasında mühüm rol oynasa da, karnaval stixiyası nəzər nöqtəsindən statikdir.

Antaqonisti mədəni qəhrəmandan fərqli olaraq trikster qəhrəmanlıqla bir araya sığmayan komik xüsusiyyətlərə – pozuculuğa, tənbelliyə, hiyləgərliyə, kələkbazlığa, axmaqlığa, adamları aldatmağa və aldanmağa meyillidir. Ədəbi-bədii nümunələrdə öz əksini tapmış trikster obrazında mahiyyət etibarilə bir araya sığmayan bu xüsusiyyətlərin hamısının eyni zamanda özünü büruzə verməsi əslində mümkün deyil. Lakin bu xassələrdən ən azı biri mütləq şəkildə öz ifadəsini tapmalıdır.

Triksterin zahiri görünüşü onun daxili aləminin güzgüsü, onun təzahür etməsi üsuludur. Bir sıra hallarda daxili xassələr birbaşa yox, dolayısı ilə, köklü dəyişikliyə uğrayaraq özlərini büruzə verirlər. Belə ki, Məşədi İbadın daxili trikster inamsızlığı, qorxaqlığı onun özündən razılığı kimi təzahür edir.

Əsərdə refren kimi təkrar olunan, bir növ karnaval yürüşünün aramsızlığını simvolizə edən “o olmasın, bu olsun” zərb-məsəlinin məntiqindən çıxış edən Məşədi İbad sözün əsl mənasında bütün varlığı ilə karnavalın sonsuzluğunu, stixiyasını simvolizə edir. Tamaşaçı “tacir baba”ya bir tərəfdən özünün, digər tərəfdən Sərvərin, Qoçu Əsgərin, Rza bəyin, Həsən bəyin, hətta hambalın nəzər nöqtəsindən gülür; bütün gülüşlərin düynələndiyi Məşədi İbad karnavalın özünə çevrilir, total gülüşün bərqərar olmasına, karnavalın “gülməli” xarakter kəsb etməsinə səbəb olur. Trikster

Məşədi bütün fəaliyyəti – danışığı, insanlarla davranışı, jestləri, hərəkətləri, düşüncələri, hətta “xariciləşmiş” daxili monoloqları tamaşaçılarda gülüş doğurur: “İndi mən papağımı nə cür qoyum ki, qızın xoşuna gəlsin: hərgah belə qoysam (gəc qoyur), onda qız qorxar, elə bilər ki, Bakı qoçusuyam. Əyər belə qoysam (gözünün üstə qoyur), onda da qız ürkər, elə bilər ki, Qarabağın pambıq bəylərindənəm. Hərgah bu cürə qoysam (lap dalı qoyur), onda qızın məndən zəhləsi gedər. Elə bilər ki, Gəncə qumarbazıyam, əgər belənçik qoysam (təpəsinə qoyur) onda da Şamaxı lotusuna oxşaram. Bəs nə tövr qoyum? Hamısından yaxşısı budur ki, başıaçıq oturram, onda qızın məndən xoşu gələr, elə bilər ki, abra-zavannıyam”.

Təlxəklik durumu zarafatla ciddiliyin sərhədində/qovşağında təşəkkül tapır və son dərəcə rəngarəng şəkildə özünü büruzə verir. Belə ki, bir qayda olaraq “ciddi” prinsiplərdən çıxış edən personajlar bəzi hallarda təlxək kimi hərəkət edə bilirlər. “Təlxəkliyin” belə bir formasına M.F.Axundov “Təmsilat”da bol-bol müraciət edir. Bunu “situativ təlxəklik” adlandırmaq olar. İkincisi, müəyyən ciddi məqamların birbaşa ifadəsinin təhlükə mənbəyinə çevrilə bilməsini nəzərə alaraq onları zarafata və gülüşə bürüyərək təqdim edən təlxəklik; bu, “şüurlu təlxəklik”dir. Subyektin ciddi mətləblərə toxunduğunu zənn etdiyi, lakin mahiyyəti yalnız gülüş doğuran təlxəklik; bu, “şüursuz təlxəklik”dir: yuxarıdakı misalda Məşədi İbadın güzgü qabağında özünü ciddi şəkildə dəyərləndirilməsi buna misaldır.

Gerçəkliyə münasibətdə “mədəni qəhrəman”ın və “trikster”in müxtəlif istiqamətlərdən, müxtəlif mənəvi-əxlaqi norma və prinsiplərdən çıxış etməklə, müxtəlif vasitə və üsullardan istifadə etməklə eyni hədəf-məqsədə can atmaları onları cəmiyyətin mövcud durumunun astarı və üzü qismində üzvi vəhdətdə birləşdirir. Məhz bu vəhdət sayəsində onlar cəmiyyətin inkişafının bütün mərhələlərində müxtəlif ipostaslarda iştirak edir, hərəki universallıq kəsb edirlər. Məhz buna görə də ədəbi-bədii fikir tarixinin hansı isə mərhələsini yalnız bu obrazlardan birinin iştirakı ilə təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu bərəks vəhdəti vurğulamaq ehtiyacı mifologiyada və folklorda “mədəni qəhrəman”la “trikster”in əkiz qardaşlar kimi təsvir olunmasına səbəb olur.

Ədəbi-bədii fikirdə zamanın hərəkətinin cəmiyyətin inkişafının amili kimi təqdim olunması, bu kontekstdə “mədəni qəhrəman”ın yeniliyə, “trikster”in hər vechlə köhnəliyi qoruyub saxlamağa meylini nəzərə alaraq onların yalnız mənəvi-əxlaqi parametrlərinə görə deyil, həmçinin yaş və cismani cəhətdən antipodlar kimi təqdim olunmasına səbəb oldu. Bu baxımdan cavan və yaraşıqlı Sərvəri qoca və çirkin Məşədi İbadı əkiz qardaşlar kimi təsəvvür etmək çətindir; müəllif onların sosial gerçəkliyə və bir-birinə əks münasibətlərini qabartmaq üçün onları həm cismən, həm də mənən (cavan-qoca, yaraşıqlı-çirkin, savadlı-savadsız, tərəqqipərvər-müha-fizəkar) bir-birindən maksimum uzaqlaşdırmışdır. Lakin bu əkslik onların ikisinin də fəaliyyətinin cəmiyyətin mövcud durumunun müxtəlif istiqamətlərdən sarsıtmağa yönəldilməsinə mane ola bilmir. Paradoksal

şəkildə antaqonistlər kimi çıxış edən Sərvərlə Məşədi İbad eyni məqsədə xidmət edirlər: Sərvər mövcud durumu kökündən dəyişdirməyə can atır, Məşədi İbad isə cəmiyyətin nəzərlərində absurda çevrilmiş (Rüstəm bəyin təşkil etdiyi məclisdə qonaqlar bunu həm açıq, həm də gizli şəkildə ifadə edirlər) övladı yaşıda qızla evlənmək təşəbbüsü ilə mövcud ənənələrin çürüklüyünü, məhvə məhkum olmasını, öz niyyəti ilə bu prosesi sürətləndirməsini vurğulayır. Mədəni qəhrəmanla triksterin əl-ələ verib mövcud durumu dağıtması karnaval mərasiminin məntiqinə əsaslanır.

Yaxın Şərq və onun tərkib hissəsi olan Azərbaycanda karnaval fenomeninin və onun incəsənətdə təcəssümünün spesifik cəhətləri var. Hər şeydən əvvəl, Ü.Hacıbəylinin əsərlərində toy karnaval əhval-ruhiyyəsinin, karnaval gülüşünün özünü büruzə verdiyi spesifik məkandır. Bu baxımdan Ü.Hacıbəylinin hər iki operettasını toy mərasimi üzərində qurmasını təsadüfi hesab etmək olmaz; bu, struktur baxımından Avropa karnavalını Yaxın Şərq karnavalından fərqləndirən əsas cəhətdir: Qərb aləmində karnaval küçələrə, meydanlara – açıqlığa, maksimum böyük ərazini əhatə etməyə can atır, Azərbaycanda karnaval sərhədləri dəqiq cızılmış məkanda qapanmağa, geniş dünyadan təcrid olunmağa çalışır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Qərbdə karnaval ənənəyə görə, vaxtı öncədən müəyyən olunsun da, bir qayda olaraq spontan şəkildə, “təmiz səhifə”dən başladığı halda, Şərqdə bu mərasim iki – hazırlıq və toy mərhələlərindən təşkil olunur. Hazırlıq mərhələsi toy-karnavalda gözlənilməz nəticə ilə yekunlaşır: açıqlıqda cərəyan edən hazırlıq hadisələri getdikcə sıxılır və toyun çərçivəsində qapanır. Özü də hazırlıq mərhələsi həm həcm, həm də məzmun baxımından daha böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Toy-karnaval sonuncu akkord, karnaval əhval-ruhiyyəsinin təntənəli nümayişi cəhədidir: toy bir tərəfdən karnaval şənliklərinin kulminasiyası, digər tərəfdən bütün düşünlərin açılması, bütün problemlərin həll olunmasıdır “O olmasın, bu olsun”da toyun ilkin mərhələsində karnaval prosesini idarə edən Məşədi İbad məqsədinə nail olmadığına görə iştirakçılar hazırlıq mərhələsinə qayıtmağa (“toydan sonra nağara”) cəhd göstərsələr də, “günahkar”ın özü buna razılıq vermir və toy-karnaval davam edir. “Arşın mal alan”da bu karnaval yarımçıqlığı dəf olunmuşdur.

İkincisi, Avropa karnaval ədəbiyyatı, ilk növbədə Rablenin “Qarqantua və Pantaqrüel” əsəri dini xürafatın tənqidinə köklənmişdir. Halbuki Ü.Hacıbəylinin operettalarında belə bir motiv nəzərə çarpmır. Yeri gəlmişkən bu cəhət “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” əsərlərini o dövrdə ədəbi-bədii fikrin gündəmində aparıcı yer tutan satirik bədii nümunələrdən də fərqləndirirdi və onun karnaval təbiətini vurğulayırdı.

Ümumi ilə xüsusiyyətin, obyektə subyektin, toplumla fərdin görüş yeri, üzvi vəhdətdə birləşməsi kimi özünü büruzə verən karnaval əhval-ruhiyyəsi onun gülüşünün xarakterini müəyyən edən əsas amildir: bu gülüşdə açıq-aydın fərdi başlanğıcla sosial prinsipin ortaq məxrəcə gəlməsi, bir tərəfdən, fərdin müxtəlif vasitələrlə öz fərdiliyini qoruyub saxlaması, digər tərəfdən, universal karnaval ovqatında qaynayıb-qarışması müşahidə olunur.

Kütləvi oyunlar fəaliyyət növü və dünyaya münasibət kimi, karnavalla gerçəkliyin təcəssümü prinsipi kimi karnavallaşma ilə (karnaval ədəbiyyatı ilə) bir sıra ümumi cəhətlərə malikdir. Hər şeydən əvvəl, oyun da, karnaval da “böyük”, “əsl” gerçəkliklə yanaşı təşəkkül tapırlar, müvəqqətidirlər, öz qanunları ilə idarə olunurlar. Lakin oyun sərhədləri dəqiq şəkildə müəyyən olunmuş məkanda cərəyan edirsə və bu məkandan kənarda bütün səlahiyyətlərini itirirsə, karnavalın bu cür sərt cızılmış həddləri yoxdur və bütün dünyanı öz cazibə dairəsinə cəlb etməyə, maksimum yayılmağa can atır. Bir qayda olaraq, oyun prosesi cərəyan etmək və öz məqsədinə nail olmaq üçün iştirakçı-oynuqlarla yanaşı, real, yaxud virtual tamaşaçı auditoriyasının mövcudluğunu tələb edir; ləbə şəklində “azarkeşləşən” tamaşaçılar oynuqlar kimi iki hissəyə bölünürlər. Tamaşaçılar oyunu özünəməxsus şəkildə yaşayırlar; onlar real şəkildə oyun məkanından kənarda, virtual şəkildə onun məkanının içindədirlər, həm özünəməxsus iştirakçı, həm də seyrçidirlər. Oyunun iştirakçıları əksər hallarda nəticədə maraqlıdırlar, seyrçilər isə bir qayda olaraq, nəticədən mənəvi məmnunluqdan başqa, İ.Kantın təbircə desək, heç bir mənfəət güdmürlər. Bununla yanaşı, oyun prinsipi və elementləri təlxək, akrobat, zarafat, söz oyunu vasitəsilə karnaval stixiyasına nüfuz edir, onun üzvi tərkib hissəsinə çevrilir: karnaval stixiyasını oyun prinsiplərindən kənarda təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

Oyunun qapalı struktura malik olması, əksər elementlərinin estetik səciyyə daşımaları, bu baxımdan ədəbi-bədii nümunələr kimi çərçivədə qərarlaşması onun karnavalın karnavallaşmasında, yeni söz vasitəsilə ifadə olunmasında iştirakına, əsas vasitələrdən birinə çevrilməsinə meydan açır. Bundan əlavə, birincisi, həm oyun, həm ədəbi əsər karnaval stixiyasına münasibətlərindən asılı olmayaraq öz qayda və prinsipləri ilə idarə olunurlar, ikincisi, hər ikisinin son nəticə etibarilə necə yekunlaşacağı ilə bağlı öncədən heç bir şey demək mümkün deyil.

Baxtin belə hesab edirdi ki, ədəbi-bədii fikir tərəfindən gerçəkliyin karnaval prizmasından qavranılmasında menippeya düşüncə tərzı və satirası həlledici rol oynayır. Əlbəttə ki, burada söhbət heç də karnavallaşma janrlarının menippeya janrları ilə eyniləşdirilməsindən yox, menipp satirasının müəyyən struktur elementlərinin və xüsusilə menipp ovqatının karnaval ədəbiyyatı tərəfindən əxz olunmasından gedir. Məlumdur ki, menipp satirası nəsrle nəzmin, ciddilikle zarafatın bir araya gətirilməsinə əsaslanır. Ü.Hacıbəyli öz operettalarında şeirin rəngarəng formalarını nəsr parçaları ilə üzvi vəhdətdə birləşdirməyə və bədii bütöv əldə etməyə nail olmuşdur. İlk baxışdan hər iki əsər bütünlüklə, başdan-ayağa zarafata və gülüşə köklənmişdir. Lakin diqqətlə fikir verdikdə məlum olur ki, bütün “yüngül” zarafatların, gülüşlərin arxasında XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın bütün düşüncə sahiblərini narahat edən, karnaval əhval-ruhiyyəsinin tələblərinə görə özünü birbaşa büruzə verməsələr də, təkidlə tamaşaçıları ciddi şəkildə düşünməyə vadar edən son dərəcə ciddi məsələlər – qadın azadlığı, Azərbaycan türkcəsinin taleyi, mənəvi-əxlaqi aşınma problemləri durur.

Antik ədəbiyyatda klassik janrların çərçivəsinə sığmayan ədəbi-bədii nümunələr (Apuleyin "Qızıl eşşək", Petroninin "Satirikon" əsərləri), erkən idillik poeziya, pamfletlər, satirik dialoqlar, geniş anlamda menipp satirası ədəbiyyatda karnaval aspektlərinin inkişafına təkan verirdi. Bu deməyə əsas verir ki, Avropada karnaval ədəbi-bədii nümunələri pafos baxımından Roma saturnalliləri və orta əsrlər və Renessans dövründəki karnaval bayram şənliklərinin əhval-ruhiyyəsi ilə, poetika baxımından isə antik dövrün "cızıqdan çıxan" janrları ilə bağlı idi.

Menipp satirasında müəllif tərəfindən uydurulmuş hadisələrlə yanaşı, gerçəklikdən birbaşa əxz olunmuş və olduğu kimi ədəbi əsərin mətninə daxil edilmiş parçalar da mövcuddur. Baxtin antik dövrün söz sənəti üçün səciyyəvi olmayan bu fraqmentlərin "jurnalist" xarakterini xüsusilə qeyd edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, belə bir aktuallaşdırma cəhdi Ü.Hacıbəylinin operettalarında, xüsusilə "O olmasın, bu olsun"da özünü büruzə verir.

Yaxın Şərq orta əsrlər ədəbi-bədii fikrində karnavallaşmanın həyata keçməməsi, hətta buna cəhd edilməməsi bir tərəfdən islam reallığının yalnız ciddi-dini mərasimlərə "rüsxət" verməsi, karnaval tipli rəsmi bayram şənliklərinə qadağa qoyulması, digər tərəfdən antik irsə özəl münasibəti ilə bağlı idi; qeyd etmək lazımdır ki, Yaxın Şərq elmi fikri üçün Platonun və Aristotelin əsərlərinin tərcümə və şərh olunması böyük əhəmiyyət kəsb edirdi, halbuki ədəbi-bədii söz sənəti tamamilə diqqətdən kənarda qalırdı.

Azərbaycan ədəbiyyatında karnaval elementlərə artıq M.F.Axundovun əksər əsərlərində – "İbrahim Xəlil-kimyagər"də, "Xırs-quldurbasan"da, "Hacı Qara"da, "Aldanmış kəvakib"də rast gəlmək olar. Lakin sadaladığımız əsərlər satiraya kökləndiklərinə görə onlarda karnaval əhval-ruhiyyəsi hökm sürmür, elementlərin özləri də xarakterlərini dəyişirlər. Bu baxımdan "Aldanmış kəvakib" povestini bərəks antikarnaval kimi dəyərləndirmək olar. Bu bərəks karnavallıq hər şeydən əvvəl "Aldanmış kəvakib"in ifadə tərzində özünü büruzə verir. Bir qayda olaraq, karnaval və karnavallaşma dili son dərəcə şəffaf və anlaşıqlı olur; müəllif bu və ya digər səbəbə görə əcnəbi sözlərə müraciət etdikdə belə, istifadə etdiyi kontekst onların dərkinə imkan yaradır. Məhz buna görə də "O olmasın, bu olsun"da qəzetçi Rza bəyin hətta "tarix-nadir kitabını yarısına kimi oxumuş" Məşədi İbadın başa düşmədiyi nitqini tamaşaçı asanlıqla qavrayır; karnavalda hamı hamıya açıqdır, hamı hamının zarafatını başa düşür. "Aldanmış kəvakib" əsərinin strukturu bərəks karnaval səciyyəsi daşıyır; əsərdə hadisələr ciddi-müvəqqəti-təlxək hökmran Yusif Sərrac ətrafında cərəyan edir. Əsərdə antikarnaval ovqatının diktəsi ilə insanlar bir-birindən təcrid olunmuşdur: hamı hamıdan qorxur, heç kim heç kimi başa düşmür. "Təmsilat"la müqayisədə povestin dili son dərəcə mürəkkəbdir; müəllif sanki bilərəkdən oxucunun əsəri başa düşməsi yolunda dil əngəli yaratmaq üçün hətta o dövrün oxucusu üçün çətinlik yaradan geniş şəkildə ərəb-fars ifadələrinə müraciət etməklə kifayətlənməmiş, sintaksisi də maksimum mürəkkəbləşdirmişdir. Yəqin müəllif tərəfindən əsərin dilinin çətinləşdirilməsinin çoxsaylı səbəbləri var. Lakin

mövzunun məntiqi baxımından göstərmək lazımdır ki, antikarnaval struktur ədəbi-bədii nümunənin maksimum qapanmasını tələb edir və əsərdə bu tələb ilk növbədə, dilin əngələ çevrilməsində öz əksini tapmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatına gülüş antikarnaval kontekstində daxil olmuş, karnavalla yekunlaşmışdır.

Sovet dönəmində insanları eyni mənəvi dəyərlər ətrafında birləşdirməyə yox, onları parçalamağa, üz-üzə qoymağa, daxili aləmlərini son dərəcə dar bir məcraya yönəltməyə, azad düşünmək qabiliyyətini məhv etməyə hesablanmış birtərəfli, “partiyalı” (hissəvi) ideoloji konsepsiyası hökm sürürdü. Bu ideologiya əlbəttə ki, toplumu öz içində əridib “özünün-küləşdirən”, gülüş vasitəsilə bütün kirəcləşib ehkama çevrilmiş dəyərləri yox edən, insanı sərbəst düşünməyə, sərbəst hərəkət etməyə təhrik edən karnaval ideologiyası ilə bir araya sığa bilməzdi. Buna görə də sovet dönəmində karnaval əhval-ruhiyyəsini adekvat şəkildə ifadə edən ədəbi-bədii nümunələrə rast gəlmək mümkün deyildi. Düzdür, bəzən karnaval mərasiminin atributları olan təlxəklik, yaxud kələkbazlıq kimi xüsusiyyətləri ədəbi-bədii fikirdə bu və ya digər şəkildə təcəssüm etmək meyli özünü büruzə verirdi. Lakin bir qayda olaraq, bunlar Qərb ədəbiyyatındakı analoji obrazlara zəif təqliddən başqa bir şey deyildi. Halbuki M.F.Axundovdan başlayaraq ədəbiyyatımızda həm karnaval, həm də qeyri-karnaval kontekstlərində əsl xəlqi təlxək və kələkbaz obrazları yaradılmışdır. Ü.Hacıbəyli “O olmasın, bu olsun” və “Arşın mal alan” əsərlərində bu obrazların sözün əsl mənasında mükəmməl obrazlarını yaratmışdır.

Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu” operası janr baxımından şübhəsiz ki, ilk Yaxın Şərq operası “Leyli və Məcnun”un davamı və inkişafıdır. Lakin “Koroğlu”nun möhtəşəm uvertürası pafos nəzər nöqtəsindən “O olmasın, bu olsun”, xüsusilə “Arşın mal alan”la bağlıdır: bu əsərlər, Cümhuriyyətin bərqərar olmasının ərəfəsi idi, Azərbaycan xalqının taleyinə optimist münasibətin, öncəgörənliyin ifadəsi idi. Şura rejiminin ən ağır dönəmində meydana gəlmiş Uvertüra semantikasına uyğun olaraq gələcəyə yol açırdı, xalqımıza yaşamaq, inkişaf etmək, azadlığa can atmaq hissləri aşılıyordu. Əgər operettalar təmiz, birmənalı karnaval optimizminə köklənmişdilsə, Uvertürada hələ qabaqda olan faciələr, müstəqilliyə çıxmağımız, bu yolda bizi gözləyən ağır sınaqlar və onların labüd şəkildə dəf olunması notları özlərini büruzə verir. Diqqətlə qulaq asın.

Aydın TALIBZADƏ

Aristotelin təkzibi

**TEATR. ƏCDADLAR
KULTU. SÜRREALİZM**

◆ Polemika

Teatrın qapılarında həyat ölür.

Fikrin bir qədər sərt versionu: həyat teatrda dəfn edilir.

Öncə söylədiyimin daha məqbul və bir az daha yumşaq variantı: teatr həyatın qurtardığı nöqtədən başlayır.

O mənada ki, teatr həyatdan sonrakı həyatdır, haradasa lap transsənsentaldır, yeni duyğusal təcrübənin sərhədləri dışındadır: elə bir yerdədir ki, ora düşmək üçün gerek həyatdan və həyatı adlayıb keçəsən; başqası olasan, özünü başqa gerçəkliyə transformasiya eləyəsən. Teatr olum və ölüm sərhədində pərdə oyunudur: pərdənin bir üzünü dirilərə baxır, digər üzünü – ölümlərə.

Teatr nə həyatdır, nə ölüm: həyatın gömüldüyü məzarlıq üzərində ucalmış ölümlər məbədidir, insanlarla ruhların görüşdüyü tapınaqdır.

Bu tapınağın cadugəri, şamanı, kahini aktyordur. O, səhnəyə çıxarkən haradasa Mirzə Cəlilin “Ölümlər” pyesinin antoqonisti Şeyx Nəsrullahın mis-siyasını boynuna götürür, ölümləri, əcdadları dirildib boş səhnə fəzasına, məzarlıq podiumuna gətirməklə məşğul olur. Ölümlər qəsrinin sakinlərilə, keçmişdə qalmış əcdadlarla yaşamaq, onlarla enerji mübadiləsində bu-luşmaq, oyun qurmaq aktyorun peşəsidir: o, mediumdur; ruhlarla kontakta girib öz müasirlərilə onların təması, ünsiyyətinə şərait yaradır. Odur ki, aktyor bir persona-trikster kimi genetik olaraq özünü kahin, şaman və cadugər funksiyalarının icraçısı qismində, üstinsən, ekstrasens qismində qavrayır: heç bir təhlil aparmadan, ağılın imperativlərinə qulaq asmadan, yalnız duyğuların göndərdiyi impulslara etibar edərək, onları transa doğru yönləndirərək davranır və gerçəklik – mistika, keçmiş – indi – gələcək marşrutlarında stalker, əlaqələndirici missiyasına iddialı olur. Heç təsadüfi deyil ki, başqalaşma, yəni dəyişib başqası olmaq, əslində, başqa cür zühuretmə praktikasıdır. Böyük mənada başqalaşmaq paralel dünyalar arasında səyahətdir, burdan ora gedib, ordan bura qayıtmaqdır, ruhları

öyrənmək, ruhlara qovuşmaqdır, bədən və ruhun yeni plastikasına sahiblənməkdir. Biz personaja “obraz” deyərkən, tam haqlıyıq. Belə ki, ədəbi personaj kiminsə ruh sözçüsüdür, obraz deyil; o, yalnız səhnəyə aktyor tərəfindən gətirilərkən obrazlaşır, müəyyən qiyafət alıb nitqə gəlir.

Səhnədə heç vədə indi oynanılmır.

Nədən ki, indi efemerdir, ölçətməzdir, J.Lakanın nəzəriyyəsindəki reallıq qədər əbədi itirilmiş obyekt¹dir; teatrda onun məskəni tamaşaçı salonundadır. Seyrçi tamaşada, filmdə, tabloda öz indisini “xırdalaya-xırdalaya”, əslində, permanent keçmişə baxır. Hərçənd teatrda keçmiş indiləşdirilir: yeni elə bir təəssürat yaradılır ki, guya indi öz imitasiyasına tamaşa eləyir, səhnədə özünü görür. Ancaq, təəssüf ki, bu, yəni indinin imitasiyası, təqlidi, ayrı cür desəm, indini indi oynamaq ideyası, cəhdi imkansız bir işdir, abrakadabradır, absurddur. Bu aspektdə keçmiş teatr səhnəsinə daim indi kimi köçürülür.

Keçmiş səhnədə həmişə yalançı indidir.

Hətta dünən yazılıb bu gün teatra təqdim edilmiş pyes belə, faktiki surətdə keçmişin indiyə ötürülən bədii versiyasından savayı bir şey deyil. Personajlar dramaturq tərəfindən “öldürülüb”, indidən “məhrum edilib” mumiyalanmış, ruhları, nitqləri kağız üzərində tutuqlanmış insan kölgələridir. Ona görə əsərin klassik və ya müasir bölgüyə aid edilməsindən asılı olmayaraq aktyorlar pyesin eyləmçi personajlarını səhnəyə hər zaman keçmişdən gətirirlər; daha doğrusu, idealda medium, şaman kimi onların ruhlarına öz bədənlərində sığınacaq verib, başqalaşib, trans yaşayıb keçmiş indiləşdirirlər. Keçmişdən gələnlər isə ölümlərin ruhlarıdır, kabuslardır, qeyb aləminin digər təmsilçiləridir: aktyor-mediumun bədənindən “faydalanıb” seyrçilərə görünürlər.

Teatr iki dünya arasında, zaman və ədəbiyyat arasında elə bir körpüdür ki, əl-Əraf (Sədd) modeli kimi də çözülə bilər, həsr olunma, agahetmə, hazırlanma, çillə hücrəsi kimi də.

Bu baxımdan teatr zamandırışı bir təzahürdür: haradasa anti-zamandır; nədən ki orada ruhlar fiziksəl qanunlar əleyhinə geriye qayıdıb materiallaşa bilirlər.

Səhnə sənətinin tarixi buna şahid.

Məsələn: antik yunan teatrında dirilərlə ölümlərin təması heç zaman kəsilmirdi. Qədim Ellada sakinləri hələ onda bilmirdilər ki, din nədir: onların tanrıları vardı, tapınaqları vardı, dini yox. Bu kontekstdə teatr tanrı iradəsinin eyləm platforması, miflərin şəkilləndiyi, ruhların obrazlaşdığı maska evi kimi çözüldü, məbədin artırması, eyvanı kimi anlaşıldı. Antik teatrda yeraltı, yerüstü və səmavi səltənətlər bir-birinə pərçim edilmişdilər: bu məkan hüdudlarında tanrılar, ölümlər və dirilər daim bir-birlərinin yanında olurdular; fiziksəl, ruhsal və mental qatlarda rahatca ünsiyyət qururdular.

Səhnə sənətinin tarixi buna şahid.

Məsələn: Orta əsrlər teatrı müqəddəslərin dini yaşantılarından, əfsanəvi iztirablarından məbəd performansları düzəldirdi: keçmiş, peyğəm-

bəri, ölmüş əcdadı ritual poetikasını yansıdan kilsə oyunlarında təqlid edirdi.

Səhnə sənətinin tarixi buna şahid.

Məsələn: Hamlet ölümlərlə dirilərin, keçmişlə indinin hüzur harmoniyasını bərpa etməyə çalışan aktyor-missioner funksiyasının icraçısı kimi yozulmaq şansını hər zaman özündə qoruyub saxlayır: o, daim ruhların cazibəsindədir; çabası ölmüş əcdadla ilişgi yaratmaqdır, onun kabusunun eyhamlarını semantikləşdirməkdir. Hamletin eyləmini infernal dünya yönləndirir: bir dəfə atasının ruhunu izləyib onu danışdırmağa çalışır, başqa bir dəfə Polonnini öldürüb meyitini gizlədir, daha bir ayrı dəfə Ofeliyanın qəbrində özünün filosof təntənəsini yaşayır.

Heç təsadüfi deyil ki, Hamlet dünya teatr mədəniyyətində əlində tutduğu qafa taşı ilə simvollaşır.

Onun ölümlər aləmilə kontaktı bir an da qırılmaz. Hamletin niyyəti kral kürsüsünə sahiblənmək deyil, əcdad olmaqdır, totemləşməkdir, ruha dönüşməkdir.

Səhnə sənətinin tarixi buna şahid.

Məsələn: Makbetin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini sınağa çəkən infernal dünyanın qüvvələridir. O da Hamlet kimi ölümlər aləminin cəzbindədir, kabuslarla ünsiyyətdədir. Makbetin divanəliyi ruhların insanlarla acı zarafatının nəticəsidir; ifritə qarılar onunla "məzələnirlər". Çünki Makbet sosial nərdivanla nə qədər yüksəlsə də, yenə əcdad ola bilməz: çünki övlad üzünə həsrət sonsuzun birisidir.

Səhnə sənətinin tarixi buna şahid.

Məsələn: Romeo və Cülyettanın sevgisinə, Montekki – Kapuletti didişməsinə əlac bulunacaq, pyesin finalı oynanılacaq yer məzar odasıdır, sərdabədir: daha doğrusu, əcdadlarla təmas məkanıdır.

Səhnə qutudur. Hər bir qutu isə potensial tabutdur: hər bir yeşikdə ölümə bir işarə var. Qutu-tabutun qapağı açılanda və yaxud teatrın pərdəsi qaldırılanda ölümlər səhnəyə adlayıb həyat-həyat oynayırlar. Mən Avropa teatrının XVII yüzildən üzü bu yana mövcud səhnə konstruksiyasının altyapısını araşdırmağa çalışıram.

Lakin bir dəqiqə: məgər antik və İntibah dövrü teatrlarında səhnə qutu idimi? Əsla. Hərçənd həmin bu teatrların quruluşunda mən çox maraqlı bir effektlə qarşılaşıram. Bu, hələ heç yerdə qeyd edilməmiş bir müşahidədir ki, mən onu elm aləminə təqdim edirəm. Məsələ bu ki, qədim yunan və İntibah dövrü teatrlarının memarlığından asılı olaraq seyrçilər səhnəyə quyuya baxan kimi baxırdılar, yəni yuxarıdan, amfiteatrdan tamaşa edirdilər səhnəyə, aktyorlara. Quyu isə mifoloji təfəkkürdə ölümlər və dirilər dünyası arasında bir ötürücü-tunel, ruhlar yolu kimi çözüldür. Bu yöndən yanaşarkən elə anındaca anlaşılar ki, teatrın memarlıq quruluşunun altyapısının dominantları ölümdür, dəfndir, iki dünya arasındakı əlaqəni simvollaşdıran keçiddir.

Teatr sərdabədir, ehramdır, ruhlar üçün yoldur: keçmişin, əcdadın qayıdışına vəsilə olur. Tanrılar səmavi, əcdadlar yeraltı səltənətdən gəlib

teatrda aktyorun bədənindən bir simulyakr kimi, bir kuzə kimi faydalanırlar, maskalanırlar, obrazlaşırlar və yerüstünün sakinləri ilə kontakt yaratmağa, onları arındırmağa, ruhsal dünyaya dəvət etməyə çalışırlar. Əgər bunu bacarmırlarsa, əcinnəyə dönürlər, şeytanlaşırlar.

Bütün miflər, nağıllar, dini əfsanələr ruhlar ensiklopediyasıdır: orada eyləm məhdudiyyəti yoxdur; insanlar və tanrılar fantastikdirlər, fiziki qanunlar dışındadırlar.

Faktlar sırası heyranedicə dərəcədə çoxdur: lakin onların hamısı bir mərkəz ətrafında rəqs edir; belə ki, bütün teatr formalarının poetikası üçün "müqəddəs əcdadın sərgüzəştləri və iztirabları" mövzusunun bu və ya digər versiyası dominant şərtidir.

Bu dəlillər, sübutlar bolluğuna istinadən mənim hədəfə götürdüyüm əsas fikir bu ki, teatr real və infernal dünyalar arasında bir qapıdır, bir pərdədir: maddi və ruhsal aləm marşrutunda bir dayanacaqdır; dua, ibadət, mistik əlaqə, illüziya zonasıdır, gerçəkliklə virtuallığın nüfuz zonasıdır, təsəvvürün təlqini zonasıdır, assosiasiyaların akrobatikasıdır. Həqiqətən, qəribə deyilmi? Teatr niyə bu qədər ölümə, ruhlar dünyası ilə, virtuallıqla, təsəvvürlə bağlı olsun ki?

Deyəcəksiniz ki, Aydın Talıbzadənin düşüncələrindən sürrealizm damcılayır. Mən də sizin elə bunu deməyinizi gözləyirəm.

Çünki hesab eləyirəm ki, teatrın bütün mövcudluq formaları realizmlə deyil, məhz sürrealizmlə ilişiklidir!!!

Soruşacaqsınız bu müddəanın özəyi, ənənəsi varmı? Varsa, harada?

TEATRIN SÜRREALİZMİ, SÜRREALİZMİN TEATRALLIĞI

Bu məqalə hədudlarında sürrealizm terminilə əlaqəli bir-iki məqamı aydınlatmaq fürsəti məni bərk özünə çəkir.

Hərçənd nəzəriyyədə Andre Bretondan üzü bəri sürrealizmlə bağlı hər şey çoxdan açıqlanıb: söylənilib ki, sürrealizmin təkan müstəvisi Z.Froydun psixoanalizidir; söylənilib ki, bu ədəbiyyat cərəyanının, sənət cərəyanının mürşid və müridləri rəşadət estetikadan qaçıb, gerçəklikdən uzaqlaşib bilincsizliyin, yuxuların təxəyyülə püskürtdüyü əcaib-qəribə forma, imaginativ düşüncə və fantasmaqorik görüntülərə bayılırlar, bir qayda olaraq erotik, magiya, ironiya civarında işləyirlər; söylənilib ki, sürrealizmin poetikası məişətin gündəlik, adlanmış nəsnelərinin, cəmiyyətin normaya çevrilmiş vizual və verbal siqnallarının, işarələrinin absurd ilişkilər mozaikasında zühurudur; söylənilib ki, sürrealizmin ustadları mistik həqiqəti Eros və Tanatos marşrutunda axtarırlar.² A.Bretonun özü isə hələ 1924-cü ildə yazırdı ki, "sürrealizm psixi avtomatizmdir: məqsədi şifahi, yaxud yazılı, ya da hər hansı bir digər üsulla fikrin fəaliyyət gerçəkliyini ifadə etməkdir. Sürrealizm dərrakənin hər hansı bir nəzarətindən uzaq, hər hansı bir estetik və mənəvi mülahizələrdən kənar fikir imlasıdır³, bilincsizliyin sərbəst diktəsidir, altşüurda ləngiməyən istəklərin qroteskləşmiş dünyada və ironiya patologiyasında təcəssümüdür.

Amma və lakin...

Z.Froyd deyirdi, özü də birbaşa A.Bretona məktub göndərüb onun üzünə deyirdi: deyirdi ki, sürrealizmin nə istədiyini qəti surətdə anlamır. Hələ bu harasıdır? Avstriya psixiatri sürrealizmi “fetişləşdirilmiş pozğunluq”⁴ adlandırırdı. Halbuki sürrealizmin nəzəri və praktiki platformasını manifestlərinə, məqalələrinə yansıtmış yazarlar, sənətçilər⁵ məhz Z.Froyddan⁶ təsirlənərək bilincsizliyi özlərinə oylaq seçmişdilər və psixi basqıları, patoloji yaşantıları, qarabasmaları, yuxuları redaktə işi aparmadan sərbəst ifadə fiqurlarında əsərlərinə köçürürdülər: “invensiya” (“ixtira”) və “mimezis”i (“təqlid”) öz yaradıcı fəaliyyətlərinin iki mühüm registri⁷, vektoru hesab edirdilər. “İxtira” və “mimezis” sürrealist düşüncə sahiblərinin teatr və teatrallığa refleksiyası idi və onlar belə bir şüar səsləndirirdilər: ya teatr, ya həyat!!!

Çox ilginçdir: əgər teatr həyat deyilsə, onda, deməli, tamam fərqli bir materiyadan oluşur. Bəlkə bu fərqli materiyanın özü materiya anlayışının dışındadır? Şübhəsiz: çünki teatr materiya ilə yox, qeyri-materiya ilə işləyir və bu qeyri-materiyanın adı ruhdur.

O yalan sözdür ki, teatr həyatın güzgüsüdür.

Əsla.

Teatr ruhun güzgüsüdür.

Real ruh olmur: ruh həmişə sürrealdır.

Səhnə güzgüsündə görünən aktyor-ruh da sürrealizmin dəlalətidir.

Özü də teatr sənətinin bütün təzahür variantları, bütün versiyaları üçün bu fikir keçərlidir. Teatr elə bir ixtiradır ki, ruhları bizə görükdürür. Biz səhnədə konkret aktyoru görə-görə onun vasitəsilə bir başqasının ruhu ilə kontakt yaradıırıq. Aktyorun bədənini bu kontekstdə ruhların müvəqqəti yaşaması üçün qonaq evi kimi oxunmurmu?

Ya teatr, ya həyat!!! Bu hayqırtı həm də ekzistensial bir manifest mesajı kimi də yozula bilər. Həyatdan teatrı, teatrallığı, dəbdəbəni, teatrdan həyatı, imitasiyanı qovmaq adına səsləndirilmiş bir çağırış deyilmi bu? Digər yöndən yanaşdıqda isə həyatın yalnız bir alternativini var: ölüm. Sürrealizmin estetik platformasını müəyyənləşdirənlər teatrla ölümü eyni bir müstəvidə görüb birini digərinin işarəsini sayırdılar? “Ölüm həyatda teatrla təmsil olunur” desəm, teatr fəlsəfəsində oturmuş daşlar nə dərəcədə yerindən oynaya bilər?

Varaq, bir az da dərinə gedək.

Giyom Apolliner “ixtira” və “mimezis” anlayışlarına şərh verərkən, onları bir-birilə əlaqələndirərkən sürrealizmin tarixilik baxımından təkrarlanan bəşəri bir hadisə olduğunu, daimi olduğunu gündəmə gətirirdi.⁸ Bu fransız nəzəriyyəçisinə görə təkər xalis sürrealizmdir: belə ki, insan öz addımlarının imitasiyasını görməyi arzulaya-arzulaya təkəri icad eləyir. Ancaq təkər ayaqlara, addımlara heç oxşamır. Odur ki, təqlid obyektindən tamam sıyrılıb uzaqlaşmış təkəri Apolliner sürrealist bir ixtira kimi

qavrayırdı və buradan da məntiqi bir nəticə çıxarırdı ki, sürrealizmdən xəbərsiz insanın düşüncəsində sürrealizm artıq təcrübədən öncə kodlaşdırılmışdı.

Bu da elə yozulur ki, təkər mimezis faktı deyil, ruhun kəşfidir və imitasiya genomunu özündə daşımır. Ruh imitasiyanı ixtira yolu ilə dəyişdirir, tanınmaza çevirir. Realizmdə təqlid tanınandır, sürrealizmdə – əsla. Düzdür, J.Şenye-Jandron A.Bretona etiraz edib deyirdi ki, yuxunun obrazlarının təqlidilə almanın təqlidi eyni dərəcədə banal bir işdir.⁹ Hərçənd hamı almanın təqlidindən almanı tanıyır. Röyanın təqlidi isə mümkünsüzdür, nonsensdir: nədən ki, yuxunu sahibindən savayı heç kim görmədiyindən onun təqlidini də tanıyan olmayacaq. Röya içrə mimezis yoxdur. Yuxu həmişə orijinaldır, bənzərsizdir, təkrarsız və yeganə nüsxədedir.

Teatr ruhları təqlid etmək üçün bir ixtiradır.

Qədim yunan miflərində tanrı və qəhrəmanların ruhları yaşayırdı: antik teatr da öz səhnəsində məhz onların təqlidinə qatlaşırdı. Həyatı, bugünü, indini təqlid etmək nəinki mənasızdır, hətta mümkünsüzdür: niyə insan gerçəkliyi yamsılamalıdır ki? Həyatın təqlidində nə zövq, nə meyar, nə ibrət ola bilər ki? Əlvida, Aristotel: həyatın, yəni indi yaşananın təqlidi cəfəng fikirdir.

Təqliddən ötrü meyar konkretliyi mütləqdir. Meyer, ölçü bilinməyəndə yamsılamaq şansı sıfırlanır. Bu ona görə belədir ki, indinin meyarı hələ bəlli deyil: onun meyarı sabah, yəni indi bitib dünən olduqda aşkarlanacaq, müəyyənləşəcək. Bugünün meyarını konkretləşdirmək üçün gün qurtarmalıdır!!!

Bu baxımdan meyar həmişə dünəndədir, keçmişdədir. Məsələnin konfliktli də ondadır ki, dünənin meyarından bugünə yanaşmaq cəfəngiyyatdır. Sən dünənin meyarına qarşı çıxanda inam və şübhə arasında kabusa dönürsən: tərəddüd eləyirsən ki, keçmişdə qalasan, ya gələcəyə gedəsən. Nağıllar yadınıza düşürmü: qəhrəman hər zaman üç yol ayrıcındadır. Əslində, bu yollar zaman budaqlanmasıdır: zamanın keçmiş, indi və gələcək vektorlarıdır. Bəşər tarixində mövcud bütün toplumların ziddiyyət müstəvisi burada.

Lakin və bir də lakin...

Meyar konkretləşməyəndə nüsxə müəyyənləşmir. Bütün hallarda meyar, ölçü, dəyər, qanun keçmişdən, əcdadlardan gəlir.

Hər bir yamsılama keçmişin meyarı əsasında oluşur.

Biz yalnız keçmiş yamsılamaqla nələrisə öyrənib mənimsəyirik.

Biz keçmiş təqlid eləyəndə keçmişin meyarını çıxış nöqtəsi kimi götürürük.

Biz əcdad ruhlarını səhnəyə dəvət edib müəyyən vəziyyətlərdə müəyyən suallara onlardan ya cavablar istəyirik, ya da onlarla birlikdə cavablar axtarıq.

Məhz indinin meyarı olmadığından indi içində hamı çaş-başdır: bizə həmişə elə gəlir ki, düzən keçmişdədir; daha fikirləşmirik ki, keçmiş də nə vaxtsa indi olub. Biz indini keçmişə görə korrekte etməyə cəhd göstəririk.

Ol səbəbdən Aristotel məni bağışlasın: həyatın təqlidi yox, ruhların təqlidi zövq verə bilər, öyüd verə bilər, nəyisə cavablandırır nəyisə aydınlaşdırır bilər.

Ruhlar təqlid olunan məbədin adı teatrdır.

Elə ona görə də antik teatrdə miflər yamsılanırdı, keçmiş təqlid edilirdi: nədən ki, sən mifi yamsılayanda insanlara (indinin dirilərinə) görk verirsən, nümunə verirsən. Məsələ bu ki, mif, nağıl, əfsanə, pyes və romanlarda gerçək personajlar yox, onların ruhları, kölgələri yaşayır. Teatr onları səhnələmək üçün vərəqləyib oxuyanda sanki arxeoloji qazıntı aparıb ehramları, qəbirləri açır: “bax və öyrən” prinsipinə tutularaq seyrçilərdən ötrü ruhları, mumiyaları, keçmişin qəhrəmanlarını üçölçülü məkana səsləyir. Pyes oxumaq ruhlarla danışmaq kimi bir şeydir: sən personajların sözlərini mütaliə edəndə pyesdə “həbs edilmiş” ruhlara azadlıq verirsən, ruhlara təsəvvüründə görkəm verirsən, onların səsinə eşitməyə başlayırsan və təsəvvürünü səhnəyə proyeksiya eləyirsən.

Bu mənada teatr spiritik bir seansdır: ruh maşınıdır; qeyb dünyasını səhnəyə gətirib vizuallaşdırır. Aktyor heç zaman səhnədə konkret şəxsiyyəti oynamır, sadəcə, onun ruhunu yansıtmağa, başqasının ruhuna bədən-kuzə olmağa, başqasının ruhunu öz səsilə danışdırmağa çalışır.

Gerçəklik ona görə sürrealdır ki, tükənməz çoxluqlardan ibarətdir. A.Breton əbəs yerə iddia eləməirdi ki, sürrealizm açıq realizmdir və onlar bir-birinə immanentdirlər, yəni iç-içədirlər. Yuxu da, bilincsizlik də, teatr da gerçəkliklə deyil, ruhlar aləmilə, ölümlər dünyası ilə, əcdadlarla xüsusi təmasdadır: ölümlər, ruhlar, əcdadlar üz bağlayıb, sifətləşib yuxulara, bilincsizliyə, teatr səhnəsinə gəlirlər. Teatr isə sürrealizmin realizmə tərcüməsidir: adi həyatda görünməyən tanrılar, ruhlar, kabuslar, əcdadlar səhnədə görünür. Qədim yunan teatrı buna misal, hind Kathakali teatrı buna misal, yapon Noo teatrı buna misal, absurd teatrı buna misal...

Mən pillələri yığa-yığa yetişirəm məqalənin əsas müddəalarına. Ancaq elə güman eləyirəm ki, bir pilləyə daha ehtiyac var. O da “sürrealizm” sözünün özüdür.

Sürrealizm fransızcadan tərcümədə üstrealizm, olağanüstü reallıq deməkdir ki, bu da hamının fəhm edə biləcəyi bir aydınlatmadır. Əgər diqqət yetirdinizsə, mən “sürrealizm” terminini mətn daxilində dilimizə yatımlı “üstrealizm” istilahı ilə əvəzləmədim. Çünki, Anadolu türklərinin sözü olmasın, “takıldığım” nöqtə məhz “sür”, daha dəqiq yazsam, “syur” kəlməsidir. Terminin ilk dəfə işlədən, dəbə salan və qüdrətli bir cərəyana ad bəxş edən insan G.Apolliner olub: hərçənd A.Breton və F.Supo onun anlayışa verdiyi kommentlərlə razılaşırdılar.¹⁰

Amma məni maraqlandıran tamam ayrı bir məqamdır. Nədən ki, sürrealizmin üstrealizm, üstün realizm mənalarda yozulması cərəyanın həqiqətini büsbütün açıqlamır. Fikrimcə “syur” kəlməsində daha fərqli və daha mühüm semantik bir çalar da şifrələnib ki, tədqiqatçılar sürrealizm platformasında gələn ideyalar, formalar orijinallığı içrə öz araşdırmaları üçün bu aspektin nə qədər cəlbedici olduğunu önəmsəməyiblər.

Məsələnin məğzi bu ki, üstrealizm ruhun realizmidir, ruhlar dünyasının realizmidir. Yapon Noo teatri ona görə ideal cilaya malik forma və ifa texnikası nümayiş etdirir ki, Noo tamaşasının qəhrəmanı (tanrı, kişi, qadın, divanə, əcinnə) həmişə ruhdur və Noo aktyoru səhnədə konkret obrazı yox, obrazın ruhunu oynayır, ruhu vizuallaşdırır. Noo dramlarının qruplaşdırıldığı beş istiqamətdən biri syura-noo-mono, yəni döyüşçü ruhu haqqında pyes adlanır. Buddaçılıqda “syur” sözü ilə cəhənnəmə düşmüş samurayların ruhlarını bildirirlər.¹¹

Sürrealizm ideyasına, onun təməl prinsiplərinə, anlayışın özünün meydana gəlib semantikləşməsinə Şərqi teatr ənənələrinin, Noo tamaşalarının etkisi olubmu? Bu möhtəşəm cərəyanın liderləri Doğu insanının təfəkkür tərzindən həqiqətən təsirləniblərmi? Birbaşa cavab ciddi konseptual araşdırmalardan sonra mümkünləşə bilər.

Lakin və bir daha lakin...

Bir şey danışılmazdır ki, Şərqi teatrının ənənəvi formaları bu və ya digər şəkildə ruhlar aləmilə, əcdadlar kultu ilə sıx əlaqə müstəvisində qurulub tarixən. Əcdadları anma ayini, ruhların çağırılması, ibadət estetikası, ritmlə birgələşmiş dua Doğu məmləkətlərinin teatr fantaziyaları üçün mütəmadi güclü energetik impulsa çevrilib.

Noo teatrının səhnəsi hər zaman ruhların, kabusların, səmavi məxluqların Budda tapınağı üçün səciyyəvi ibadət estetikasında təcəssüm məkanıdır: bir bütövcə kimi tamamilən mistik ovqatı yansıdır və mistik arınmanı hədəfləyir.

Yaponiyanın hər guşəsində Bon bayramı içərisində şamlar yandırılmış kağız gemiciklərin çaylarda axıdılması ilə müşayiət olunur ki, bu da əziz gecədə evlərinə dönməyə əcdad ruhlarının yollarını işıqlandırmaq, onları azmaq təlaşından qurtarmaq məqsədi güdür. Yapon kölgə teatrının yaranma şərtlərindən biri Bon bayramının teatral ehtişamıdır, şübhəsiz. Elə Azərbaycanın özündə bayram axşamlarında bişirilən plov qazanına əcdadların adını çəkib duz atmaq yaponların adət ilə birbaşa səsleşmirmi? Əcdadların adını çəkib aş qazanına duz atanda sən onların ruhlarını bayram süfrəsinə dəvət edirsən, plovu onlara daddırırsan.

Bu sürrealizm deyil də, bəs nədir?

Fikrimcə, əcdadlar kultunun özü xalis sürrealizmdir: “ruhlarla ünsiyyət”, “infernə dünya ilə kontakt” konseptlərinə söykənir, əcdadlarla əlaqənin teatral paradigmatda vizuallaşmasını hədəfləyir.

Hindoneziyanın vayanq-kulit kölgə teatri da ruhların çağırılması ayinindən sıyrılıb strukturlaşır: çox qədim əyyamlarda, “adətən, ailə başçısı müxtəlif dualar oxumaqla, düyü və digər məhsullardan ibarət sovgatlar hazırlamaqla (bəxşis vasitəsilə ruhları ünsiyyət üçün “yola gətirməyə” çalışırdılar) ruhların çağırılmasını – kölgə kimi şəkilləndirilməsini – öz üzərinə götürürdü”.¹² Təsədüfi deyil ki, vayanqa (sözün semantikasına teatr, kukla, tamaşa, pyes, kölgə anlayışları daxildir) şəriət kimi, dalanqa, yəni kuklaçıya, ağ pərdə üzərində təsəvvür oyununu göstərən sənətçiyə imam, peyğəmbər kimi yanaşırdılar: nədən ki, dalanq ölüb

getmiş əcdadların ruhlarını ekrana kölgə qismində yansıdıb onları dirilərle görüşdürə bilirdi, bir stalker funksiyasını yerinə yetirirdi.

Hindoneziyada dirilər və ölümlər dünyası arasında sərhəd son dərəcə şəffafdır, qeyri-müəyyəndir. Burada insanlar özlərini sanki ruhlarla əhatə olunmuş bir aləmdə hiss eləyirlər və birindən digərinə rahatlıqla, heç bir emosional stress yaşamadan adlayıb keçə bilirlər. Onlar düşüncülər ki, iki dünya arasındakı yerdəyişmənin ən sadə və əmin yolu pərdədir: düşüncülər ki, burdan ora, oradan bura gedib qayıdanda pərdə yolu azmaq üçün bir nəzarətçidir, keçidi təmin edən ötürücüdür.

Səhnə də Hindoneziya adalarında elə kölgə teatrının pərdəsi, əkizi qismində anlaşılr: aktyor səhnəyə çıxan kimi gerçəkliklə əlaqəsini tam itirir, trans vəziyyətində keçmiş düşür və öz bədənini müəyyən bir ruha sanki kirayə verir; başqa sözlə, artıq səhnə məkanında özü olmur, şamana, cadugərə dönür, mistikləşir, varlığını ruhların representasiyasına həsr edir.¹³

Çin teatrının təşəkkülü də əcdadlar kultu ilə əlaqələndirilir. Vətəni Çin hesab edilən kölgə teatrının yaradılması faktı isə cavan yaşlarında ikən həyatla vidalaşmış imperator arvadının ruhunun filosof Şau Vey tərəfindən pərdəyə yansdırılması ilə birbaşa bağlıdır.¹⁴

Məqaləyə fişəng kimi dağıdılmış bu mülahizələr bir daha sübut edir ki, Məqribdən Məşriqə qədər harada ki teatr sənətinin hər hansı bir ixtiyari formada təzahürü olubsa, orada bu hadisə mütləq şəkildə ya dəfn, ağı mərasimlərindən, ya da əcdadların ruhu ilə, infernal dünya ilə mistik təmas yaratmaq məqsədilə keçirilən ayinlərdən törəyib və sürrealizm parametrlərində özünü tanıyıb, təsdiqləyib.

Teatr ölümlər səltənətinin fəsadıdır, ruhlar üçün podiumdur. İnanılmazdır ki, karnaval kimi bayram ruhunu bir hadisənin özü belə qurbankəsmə ayinindən törəmiş bir təzahürdür¹⁵ və nəinki karnaval, hətta müxtəlif növ cəza tədbirləri. Karnaval kontekstində maska iştirakçının ölü üzüdür, ifadəsiz, donuq üzüdür, haradasa əcdadın totem üzüdür. O da sirr deyil ki, maska¹⁶ da totem kimi, kölgə kimi, kukla kimi ölümlər dünyası ilə, ölümün özü ilə birbaşa bağlı olan nəsnədir, ölümün həyatıçı prezentasiyasını gerçəkləşdirən simvoldur.

N.Yevreinov "Teatr və eşafot" mövzusunı aktuallaşdıranda teatrı ölüm sərhədinə gətirirdi: bu universal teatr adamı teatrı eşafot kimi¹⁷ təqdim eləyəndə potensial olaraq onu söyləyirdi ki, seyrçilər qarşısında teatr səhnəsinə qalxmaq elə kütlə qarşısında eşafota, yəni edam səhnəsinə qalxmaq kimi bir şeydir. Təbii ki, teatr da, eşafot da qurbankəsmə mərasiminin genetik kodunun modulyasiyalarıdır: belə ki, səhnədə bədən qurbanı simvolikdir, eşafotda – həqiqi. Ritual icra olunduqdan sonra qurban müqəddəsləşir. Cəmi də eşafota qalxdığı an, boğazına ölüm ilgəyi keçirildiyi an, ya da boynu vurulduğu an əzabkeşə, qəhrəmana çevrilir kütlə üçün: eşafot canını profan dünyadan götürüb sakral dünyaya yüksəldir ki, bununla da xaosun tamamlandığı bildirilir. Qurbankəsmə ayini də harmoniyaya, kosmosa qayıdışın şərtidir.

Qurbankəsmə mərasimində, türmədə və teatrda bədən həbs edilir. Maraqlısı budur ki, teatr da, türmə də ölümü eyhamlaşdırır. Çünki onların hər ikisi “həyat arxası həyatdır”.¹⁸ Bədəni “həbs etmək” ölümə aid bir xüsusiyyətdir. Ölmüş insanın bədənini dörd ünsürdən biri, ya torpaq, ya od, ya su, ya da hava “həbs edir”. Bu “həbs” regenerativ səciyyəlidir. Bədənin, daha dəqiq desəm, əcdad bədəninin həbs edilməsi və ya şaqqalanması mifoloji təfəkkürdə silsilənin davamı, növbəti törəniş zəncirinin başlanğıcı kimi oxunur. Əcdad da məhz ol səbəbə əcdad sayılır ki, akkumulyativ başlanğıcdır, regenerasiyanın simvolik təminatçısıdır. Di gəl ki, ölmədən əcdad olmaq şansı sıfırdır.

Yəqin elə bunun nəticəsidir ki, Jan Jene kimi bir fransız yazarı və teatr xiridarı deyirdi ki, “teatr üçün həqiqi məkan qəbiristanlıqdır”¹⁹. Dünya teatr və kino sənətinin nəhənglərindən biri Jan Lui Barro müxtəlif vaxtlarda teatrın ölüm səltənətilə əlaqəsinə toxunurdu və hətta öz xatirələrində açıq mətnlə bəyan eləyirdi: “Tragediyanın da, komediyanın da mənbəyi birdir – tənhalıq və həyəcanlı gözlənti; hansılar ki, bizim içimizdə teatrı yaradır. Bu, ölümə məhkumluq oyunudur”.²⁰ Maraqlısı budur ki, A.Artonun, Y.Qrotovskinin, T.Kantorun, K.Lyupanın və bir sıra digər çoxsaylı, “Yuğ”un²¹ müəllifi Vaqif İbrəhimoğlunu da bu siyahıya qatmaq şərtilə, rejissorların teatr konseptlərində, eləcə də tamaşalarında ölüm faktoru dominant mövqə sərgiləyirdi.

Aydınır: teatr birmənalı şəkildə əcdadlar kultundan, dəfn mərasimlərindən, qurbankəsmə ayinlərindən (ölüm bunların hamısının ideya dominantıdır), onların icra edildiyi tapınaq səcdəgahlarından qopma bir təzahürdür və öz şəcərə ənənəsini heç vədə unutmur. Busa teatr sənətinin apriori sürrealizm genomunu özündə daşıdığına bir sübutdur.

Dairə qapanır, amma suallar qalır.

Teatrın bu qədər infernal dünyaya bənd olması təkəcə kultdan, ayin və mərasimdən qalma bir nəsnəmi, yoxsa insan psixikasının diktəsi?

İlginc bir məsələdir: həddən ziyadə ilginçdir!!! İnsanı bütün ömrü boyu ən çox bir sual maraqlandırır: görəsən, orda nə var: görəsən o biri dünya, kosmos dışı, kainatın sonu nədir, necədir, nədən ibarətdir?

Z.Froydun nəzəriyyəsinin “ölüm cəzbi” və ya “ölüm instinkti”²² postulatından çıxış edərək mən belə bir fikirdə israrlıyam ki, teatr ölüm simvoludur, o biri dünyanın modelidir, varlığın sonuna bir işarədir, məbəddə kimi sakral (müqəddəs) və profan (urvatsız) aləmlər arasında keçidi eyhamlaşdırır, həyatda ölümü təmsil edir. O, həm özünü mühafizə prinsiplərini aktivləşdirən bir mexanizmdir, həm də insanın kainat sonuna səyahət etmək, axirəti, o biri dünyanı, ruh həyatını görmək, dərk etmək ehtiyacının vizuallığıdır.

Aktyorun tamaşa finalından sonra səhnə önünə gəlib təzim etməsi seyrçi sevincinin apogeyidir, teatr bayramının zirvəsidir. Bunun səbəbi nə? Səbəbi bu ki, tamaşaçı aktyorların təzimi zamanı görür, əmin olur, inanır ki, hər şey bir illüziya imiş, aldanış imiş, oyun imiş: görür, əmin olur, inanır ki, keçmişdə, ölüm dünyasında heç kim qalmadı, onlara bədənlərini kirayə

vermiş səhnə sənətçilərisə sapsağlam geri qayıtdılar. Bu akt seyrçi üçün həyatın təntənəsidir: tanatodan erosa dönüşdür.

Yenə gəlib çıxdıq Eros və Tanatos marşrutuna. Əgər sürrealizm bu marşrutla yalnız XX yüzildə addımladısa, teatr bu marşrutla haradasa üç minillik və bəlkə də daha çox, yol gəlir.

Teatr başdan-ayağa sürrealizmdir: çünki insan həmişə ruhlardan (tanrılardan, mələklərdən, kabuslardan, əcinnələrdən və qəhrəmanlardan) bilib öyrənmək istəyir ki, bu həyatın, bu ömrün axırı necə olacaq, bilə-bilə ki, qarşıda onu ölüm gözləyir.

İnsan həyatı anlamaq peşində bulunmur. Həyatın ona verildiyi barədə də bir o qədər dərin düşünmür. İnsan həmişə həyatın ondan niyə bir gün alınacağı haqqında fikirləşir. Çünki ölümsüzlük axtarır. Ölümsüzlər tanrılardır. Ona görə qəhrəman tanrılıq iddiası ilə yaşayan adamdır.

Odur ki, teatr daha çox həyatın simulyakrıdır. Özünü ölümdən mühafizə, ölümə mübarizə ona gətirib çıxarır ki, insan ölümü həyata daşıyır²³, reallığı simulyakrla əvəzləyir, ölümü teatrallaşdırır, teatrı əbədiyyətin səhnəsi bilir. Simulyakr J.Bodriyara görə nədir: zamanın xüsusəti effektidir, nə vaxt ki o, öz xətti səciyyəsinə itirir, dönüb-dolaşib ilgək olur, başlayır gerçəklik əvəzinə artıq onun məlum surətlərini istehsal edib yayımlamağa²⁴.

Teatr zamanın effektidir, zamanın zamansızlığa dönüşdüyü məqamın effektidir: elə bir effektidir ki, həyat və ölüm arasında sərhədləri götürür; insanı inandırır ki, ölümdən sonra da həyat var; inandırır ki, ölümləri teatrdə diriltmək mümkündür. Bu, təxəyyülün, illüziyanın real sürrealizmidir!!! Ümid sürrealizmidir!!!

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1 Вах: Печенина О.В. Функции реального, воображаемого и символического в коммуникативной модели структурного психоанализа Ж.Лакана // Вестник Санкт-Петербургского Университета. – серия 6, вып. 4, 2007. – С.208-214.

2 Daha ətraflı вах: Гальцова Е.Д. Сюрреализм и театр: к вопросу о театральной эстетике французского сюрреализма. – М.: РГГУ, 2012. – 542 с.; Балашова Т.В. Париж принадлежит мечтателям. – М.: ИМЛИ, 2019. — 352 с.; Гальцова Е.Д. Творчество Андре Бретона как энциклопедия сюрреализма. – М.: ИМЛИ РАН, 2019. – 346 с.; Моррис Д. Сюрреалисты в жизни. - М.: Ад Маргинем, 2019. - 272 с., илл; Сюрреализм. Воззвания и трактаты международного движения с 1920-х годов до наших дней. / Сост. и предисл. Ги Жирара, пер. под ред. С. Дубина. - М.: Гилея, 2018. - 448 с.; Пикон Г. Сюрреализм 1919-1939 / Пер. Ж.Петивер. – М.: S.S., 1995. – 216 с., илл.

3 Бретон А. Манифест сюрреализма 1924 года <http://www.staratel.com/pictures/surreal/manifest.htm>

4 Сюрреализм и авангард: материалы российско-французского коллоквиума. – М., 1999. – С.27.

5 Сюрреализм. Большая иллюстрированная энциклопедия. – М.: СЗКЭО, 2017. – 256 с.

6 Ətraflı вах: Пинковский В.И. Сюрреализм и фрейдизм: параллели и расхождения // Проблемы филологии, культурологии и искусствоведения. – № 1, 2008. – С.167-171.

- 7 Гальцова Е.Д. Концепции «реальности» / «сюрреальности» и театральная эстетика Андре Бретона // Проблемы филологии, культурологии и искусствоведения. – № 1, 2008. – С.206.
- 8 Daha ətraflı bax: Аполлинер Г. Эстетическая хирургия / Пер. Л.Токарева. – М.: Симпозиум, 1999. – 560 с.
- 9 Гальцова Е.Д. Концепции «реальности» / «сюрреальности» и театральная эстетика Андре Бретона // Проблемы филологии, культурологии и искусствоведения. – № 1, 2008. – С.213.
- 10 Бретон А. Göstərilən əsəri.
- 11 Вах: Talibzadə A.A. Şərq teatrı tarixi: ali məktəblər üçün dərslik. – Bakı: “Zərdabi Nəşr” MMC, 2020. – s.187.
- 12 Talibzadə A.A. Göstərilən əsəri, s.122.
- 13 Talibzadə A.A. Göstərilən əsəri, s.103-105.
- 14 Bu haqda daha ətraflı bax: And M. Geleneksel Türk Tiyatrosu: Kukle, Karagöz, Orta oyunu. – Ankara: Bilgi yayınevi, 1969. – 350 s.; Анд М. Dünyada və bizde kölgə oyunu: – Ankara, İş Bankası Kültür yayınları, 1977. – 446 s.; Kudret C. Karagöz. – Ankara: Bilgi yayınevi, 1968. – 410 s.
- 15 Bu haqda daha ətraflı bax: Евреинов Н.Н. Азазелл и Дионис: о происхождение сцены в связи с зачатками драмы у семитов / Предисл. Б.И.Кауфмана. – Л.: Academia, 1924. – С.108-162.
- 16 Talibzadə A.A. Min maska və bir mən // Min maska və bir mən yaxud islam mədəniyyətinin semiolojisi. – Bakı: Təhsil, 2015. – С.3-11.
- 17 Чубаров И.М. Эшафот как театр Николая Евреинова // Социология власти. – №8, 2012. – С.50-57.
- 18 Фуко М. Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы / Пер. В.Наумова. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2015. – 500 с.
- 19 Вах: Ращупкина Д. В. Театрализация реальности как основа драматического сюжета // Контрапункт: Книга статей памяти Г.А.Белой. М.: РГГУ, 2005, С. 461.
- 20 Барро Ж.Л. Воспоминания для будущего. – М.: Искусство, 1979. – С.59.
- 21 Seyidov M.M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. – Bakı: Yazıçı, 1983. – 326 s.
- 22 Зупанчич А. Фрейд и влечение смерти <https://freud-lacan.spb.ru/lakanaliya/27-2018-filogeneticheskie-fantazii/alenska-zupanchich-frejd-i-vlechenie-smerti>
- 23 Вах: Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть // Библиотека: <http://yanko.lib.ru/gum.html>
- 24 Вах: Yenə orada

♦ Axtarırlar, tapıntılar

Paşa ƏLİOĞLU

Nizami Gəncəvi əslərlərinin Bakı əlyazmaları

Min ildən artıq bir müddət ərzində Azərbaycan xalqının mənəvi irsi, ədəbiyyatına, elmin müxtəlif sahələrinə dair əsərlər ərəb qrafikalı əlyazmalara köçürülmüşdür. Üzərində ən müxtəlif peşə sahiblərinin – xəttat-katiblərin, miniatürçü rəssamların, kağız düzəldənlərin, kitabın bəzədilməsi, tərtibi ilə məşğul olan ləvvahların, onu qızıl suyu ilə bəzəyən müzəhhiblərin, cildçilərin və s. çalışdığı Azərbaycan əlyazma kitabı xalqımızın dünya mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi nadir incilərdəndir. Dünyada elə bir böyük Şərq mədəniyyəti muzeyi, kitabxanası, əlyazma kolleksiyası yoxdur ki, orada Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi sərvəti olan əlyazmalarımız saxlanmasın. Bu gün Londonda və Parisdə, Vatikan-da və Berlində, Sankt-Peterburqda və Nyu-Yorkda, İstanbulda və Qahirədə, Tehrandə və Təbrizdə, bir çox digər yerlərdə Azərbaycan şair və alimlərinin müxtəlif əsərlərinin əlyazmaları mühafizə edilməkdədir.

Cəsərlə deyə bilərik ki, dünya əlyazmaları xəzinələrində əsərləri ən çox yayılmış Azərbaycan müəllifi dahi şairimiz Nizami Gəncəvidir. Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə hökmdar saraylarında, elm-tədris müəssisələrində bir müddət ərzində poetik və nəsr əsərləri, tarixə və digər sahələrə dair risalələr əsasən yeni fars dilində yazılırdı. Nizami Gəncəvi də dövrün ədəbi dəbinə uyğun olaraq şeir və məsnəvilərini bu dildə yazmışdır. Şairin ölümündən az bir müddət sonra digər Azərbaycan şairi Əlinin ana dilində “Qisseyi-Yusif” poeması meydana çıxır. Nizaminin əsərlərini o zaman dərin fikirləri ifadə etməyə imkan verən fars dilində yazması onun humanist məzmunlu yaradıcılığının qısa müddətdə bütün Yaxın və Orta Şərqdə yayılmasına, dünyaca məşhur olmasına şərait yaratdı. Nizami dünyada bütün dövrlərin ən böyük ədəbi dühalarından sayılmaqdadır. Təsədüfi deyildir ki, onun əsərlərinin əlyazmaları dünya əlyazma xəzinələrinin ən dəyərli eksponatı hesab olunur. Şairin əsərlərinin avtoqrafı və ya sağlığında köçürülmüş nüsxəsi əlimizə çatmamışdır. Məlumatə görə,

Nizami Gəncəvi "Xəmsə"sinin ən əski bəlli nüsxəsi h.718-ci ildə (m.1318-1319) köçürülmüşdür, Tehran Universiteti Kitabxanasında saxlanmaqdadır. Nizami "Xəmsə"sinin Paris Milli Kitabxanasında saxlanan nüsxəsinin köçürülməsi h.763-cü ilin rəcəb ayının 6-da (m. 1may 1362) tamamlanmışdır. "Xəmsə"nin ən əski nüsxələrindən biri Berlində, Almaniya Dövlət Kitabxanasında saxlanmaqdadır. H.764-765-ci illərdə (m.1362-1363) köçürülüb. Dahi Azərbaycan şairinin dünya kitabxanalarında saxlanmaqda olan digər əski və diqqətəlayiq nüsxələri də az deyil.

Nizami Gəncəvi əsərlərinin ən dəyərli əlyazma nüsxələrinin saxlandığı xəzinələrdən biri də AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutudur. İnstitut əməkdaşlarının son hesablamalarına görə, burada şairin əsərlərinin 37 unikal əlyazması qorunur. Nizami irsinin daha hərtərəfli öyrənilməsində bu nüsxələrin əhəmiyyəti əvəzsizdir. Qeyd edək ki, Nizami Gəncəvi əsərlərinin əlyazmalarının sayca çoxluğu onların üzərində tekstoloji tədqiqat aparan, şairin əsərlərinin elmi-tənqidi mətni üzərində çalışan araşdırıcılar üçün çətinliklər törətməkdədir. Ötən əsrin 40-cı illərində dahi şairin poemalarının elmi-tənqidi mətninin hazırlanmasına rəhbərlik edən görkəmli rus şərqşünası Y.E.Bertels 1947-ci ildə çap etdirdiyi "Nizami mətni üzərində iş" adlı məqaləsində yazırdı: "Nizami Gəncəvinin istər bütöv "Xəmsə"sinin, istərsə də ona daxil olan ayrı-ayrı poemaların əlyazmaları çoxdur. Təkcə Leninqrاد kitab xəzinələrini götürsək, burada iyirmidən çox nüsxə tapmaq olar. Əgər Qərbi Avropa və Şərq xəzinələrini götürsək, əlyazmaların sayı yüzdən artıq olar. Tamamilə aydındır ki, yüzlərlə əlyazma üzərində iş görmək mümkün deyildir, çünki bu zaman mətnin tərtibçisi hədsiz-hüduzsuz nüsxə fərqləri arasında itib-bata bilər". Hazırda dünya xəzinələrində Nizaminin aşkar edilmiş əlyazma nüsxələrinin sayının xeyli artması şairin əsərlərinin mətni üzərində çalışanların işini daha da çətinləşdirmişdir. Y.E.Bertelsə görə, Nizami Gəncəvi əsərlərinin əlyazmalarındakı təhriflərin çoxluğu şairin mətninin başa düşülməsinin orta əsr katibləri üçün nə qədər çətin olduğunu göstərməkdədir. Y.E.Bertels 1956-cı ildə Moskvada, SSRİ EA nəşriyyatında çap etdirdiyi "Nizami. Şairin yaradıcılıq yolu" kitabında dahi sənətkarın əlyazmalarındakı təhriflərin onun həyat və yaradıcılığını araşdıran bəzi tədqiqatçıları yanlış qənaətlərə gətirməsi barədə də fikrini bildirmişdir: "Londonun Britaniya muzeyindəki fars əlyazmaları kolleksiyası kataloqunun tərtibçisi Ç.Ryö Baxerə (macar şərqşünası – P.Ə.) bəzi düzəlişlər etmişdir. O, bəzi tarixləri dəqiqləşdirmiş, Nizaminin həyatına dair Şərq mənbələrinin biblioqrafiyasını tərtib etmiş, lakin elmi döviyyəyə elə bir səhv daxil etmişdir ki, Qərb elmi hələ də bundan yaxasını qurtara bilmir. O, əlində olan əlyazmalardan birindən çıxış edərək Nizaminin vətəninə özünün dəfələrlə əsərlərində haqqında danışdığı Gəncədən Qum ətrafına keçirmişdir. Tədqiqatçı belə bir faktla tamamilə hesablaşmır ki, Nizami Qum haqqında heç bir əsərində danışmır, bu, açıq-aşkar interpolyasiya edilmiş (əlavə edilmiş – P.Ə.) beytə daha əski əlyazmalarda rast gəlinmir".

Milliyyətçə fars olan İran alimi Səid Nəfisi bu məsələyə belə münasibət bildirmişdir: "Bütün mənbələrdə Nizami Gəncəli kimi təqdim olunur. Birinci dəfə "Xülasət ül-əşar" kitabının müəllifi onun Qum şəhərindən olması barədə fikir irəli sürmüşdür. O, yazır: "Onun əslisi Qum şəhərindən olsa da Gəncədə anadan olmuşdur." Müəllifin belə bir qənaətə gəlməsinə səbəb Nizaminin "Xəmsə"sinə daxil olan "İqbalnamə"yə salınmış iki saxta beytdir. Həmin iki beyt Nizamiyə aid olan bəzi etibarsız nüsxələrin iki beytinin arasına salınmışdır:

نظامی ز کنجینه بگشای بند	کرفتاری کنجه تاچند چند؟
چودر گرچه در بحر کنجه کم	ولی از قهستان شهر قم
بتفرش دهی هست تا نام او	نظامی از آنجا شده نامجو
برون آرا کر صیدی افکندهای	روان کن اگر گنجی آکندهای

Tərcüməsi:

**Nizami, xəzinənin qapısını aç,
Nə zamana qədər Gəncə bəndində olacaqsan?**

**Dürr kimi Gəncə deryasında itsəm də,
Əslində Qumun Qəhistanındanam.**

**Təfrişdə Ta adında bir kənd var,
Nizami o yerdən şöhrət qazanıb.**

**Bir ov vurubsansa, gəl çıxar göstər,
Bir xəzinə yığıbsan əgər, onu yola sal (bəxşiş et).**

Aydın görmək olur ki, birinci və dördüncü beytlər ardıcılıdır və məzmunca biri-birini tamamlayır. İkinci və üçüncü beytlər sonradan həmin beytlərin arasına yerləşdirilib və şeirin ardıcılığını pozub. Bundan əlavə, həmin beytlərdə Nizaminin Qumun Qəhestanında yerləşən Təfriş mahalının Ta kəndindən olduğu iddiası irəli sürülür. Lakin Nizami dövründə indiki Təfriş adlanan yer Təbreş adlanırdı. Bəzi kitablarda Təbres kimi qeyd olunub. Nizami ilə eyni dövrdə yaşayan "Rahət əs-sodur" kitabının müəllifi, 599-cu hicri ilində kitabı yazdığı zaman həmin kitabın 30-cu və 395-ci səhifələrində onu Təbreş kimi qeydə alıb. Bundan əlavə, həmin dövrdə yaşayan şair Şəmsəddin Lağəri, batinilərin zülmündən təngə gəldiyi üçün yazdığı bir şeir parçasında belə deyir:

خسروا هست جای باطنیان	قم و کاشان و آب و طبرش
آب روی چهار یار بدار	و ندین چار جای زن آتش
پس فراهان بسوز و مصلحکان	تا چهارت ثواب گـردد شش

Tərcüməsi:

***Ey mənim şahım! Batinilərin yeri
Qum, Kaşan, Abeh və Təbreşdir.***

***Dörd səhabənin hörmətini saxla,
Bu dörd yerə od vur, sən odla.***

***Sonra Fərahanı və Müslihkanı yandır,
Savabın dörddürsə, altıya çatdır.***

Təfriş şəhərinin indiki formada qeyd olunmasına rast gəldiyim ən qədim mənbə Həmdulla Mustofinin “Nüzhətül-qulub” kitabıdır. Bu kitab 8-ci hicri əsrində yazılıb və bu iki beyt də səkkizinci əsrdən sonra, Nizaminin yaşadığı dövrdən təxminən 200 il sonra əlavə olunub və qədim nüsxələrdə yoxdur. Hər bir halda, aydındır ki, Təqiəddin Ovhədinin “onun əslisi Qum şəhərindən olsa da Gəncədə anadan olmuşdur” – iddiası, əslində, həmin iki saxta beytə istinadən yazılıb. 1016 hicri ilində, o, öz kitabını yazanda həmin saxta beytləri də yaymışdır. Bundan əlavə, Ta adlı bir kənd İranın heç bir yerində hər hansı bir mənbədə qeydə alınmayıb”.

Nizami mətnlərindəki təhriflərin sayının çoxluğundan danışan Y.E. Bertels dəhə şairin əsərlərinin ən əski əlyazmalarına üstünlük verməyi məsləhət görür: “Nizaminin dili bir çox katiblər üçün çətin anlaşılan olmuşdur. Bəzi sözləri başa düşməyəndə onlar “düzəlişlər” etməyə çalışırdılar, çox hallarda beytin mənasını məhv və ya təhrif edirdilər.

Xüsusi olaraq nəzərə almaq lazımdır ki, XV əsr və sonrakı dövr əlyazmalarının, demək olar ki, hamısında interpolasiyalar çoxdur, daha etibarlı mətnə XIV əsr əlyazmalarında rast gəlmək olar. Lakin onlar çox azdır və dünya kitabxanalarına səpələnmişlər”. Beləliklə, Nizami əsərlərinin XV-XVI əsrlərə və sonrakı dövrlərə aid əlyazma nüsxələrini də tekstoloji araşdırmaya cəlb etmək mümkündür.

Nizami Gəncəvi əsərlərinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan ən əski, ən dəyərlə əlyazmalarında onun vətəninə dair saxta beytlərə rast gəlmirik. Bu saxta beytlərdən daha çox Nizaminin Azərbaycan şairi olmasına qısqancılıqla yanaşan, onu fars şairi kimi təqdim edən İran alimləri, bəzi bədxahlarımız “fakt” kimi istifadə edirlər.

Məlumat üçün deyək ki, Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan ən qədim Nizami əlyazması “Xəmsə”nin “İskəndərnamə”sindən “Şərəfnamə” hissəsidir. H.q. 891-ci ilin birinci yarısında (m.1418) narın nəstəliq xətti ilə Şərq kağızına iki sütunda köçürülmüşdür. “Şərəfnamə”nin bu əlyazması, ümumiyyətlə, dünyada həmin əsərin ayrıca nüsxələri içində ən qədimi sayılır. İnstitutda saxlanan ən əski “Xəmsə” nüsxəsi h.q. 825-ci ildə (m.1421) incə nəstəliq xətti ilə noxudu rəngli qalın Şərq kağızına köçürülmüşdür. Qeyd etdiyimiz kimi, həmin “Xəmsə”nin “İqbalnamə”sində Nizaminin vətəninə dair saxta beytlərə rast gəlmirik. Bu əlyazma bir sıra cəhətlərinə görə diqqəti cəlb edir. Əvvəla, burada “Xəmsə”nin bütün məsnəviləri xronoloji ardıcılıqla köçürülmüşdür. Əlyazma orta əsrlərdə Nizami ənənələrinin

müxtəlif ölkələrdə yayılmasını, ədəbi əlaqələrimizi öyrənmək baxımından da dəyərlidir. Özü də şair olan katib Davudi əlyazma vərəqlərinin haşiyələrində incə xətlə Nizami ədəbi məktəbinin ilk davamçısı sayılan Əmir Xosrov Dəhləvinin "Xəmsə"sini köçürmüşdür. Hər iki "Xəmsə" eyni xətlə, eyni tərtibatla köçürülmüşdür. Fərq ondan ibarətdir ki, Nizami əsərlərinin başlıqları qızılı suyla, Əmir Xosrov Dəhləvi əsərlərinin başlıqları isə qırmızı boya ilə yazılıb. Davudi kitabın sonunda 47 beytlik qəsidəsini köçürmüşdür. Qəsidəsində hər iki "Xəmsə"ni böyük diqqətlə köçürməsiindən danışan Davudi maddeyi-tarixlə bu işi h.825-ci ildə (m.1421) tamamladığını bildirir. Əlyazma qrafik cəhətləri ilə də diqqəti cəlb edir. Hər yerdə "ya" hərfinin altında üç nöqtə qoyulmuşdur ki, bu xüsusiyyət XV əsrdən sonrakı əlyazmalarda müşahidə olunmur. Sonrakı dövrlərdə əldə edildiyindən bu əlyazma Nizami poemalarının elmi-tənqidi mətnlərinin tərtibində istifadə olunmamışdır. Nüsxəni ilk dəfə ətraflı təsvir edən akademik Möhsün Nağısoylu onu Vəhid Dəstgirdinin mətni və Bakıda tərtib edilən elmi-tənqidi mətnlərlə müqayisə edərək yazır: "Məlumdur ki, "Xəmsə" indiyədək tam şəkildə məşhur nizamişünas alim Vəhid Dəstgirdi tərəfindən Tehrandan nəşr olunmuş, əsərin elmi-tənqidi mətni isə ("Yeddi gözəl" poemasından başqa) görkəmli şərqşünas alim Y.E.Bertelsin rəhbərliyi ilə Bakıda hazırlanmışdır. Tehran nəşri 30 əlyazma, tənqidi mətn 10 əlyazma əsasında hazırlanmışdır. Bunların ən qədimi XIV əsrə aiddir... Əlyazma ilə Tehran nüsxəsinin və tənqidi mətnin müqayisəsi göstərir ki, Bakı nüsxəsinin mətni tənqidi mətn üçün əsas götürülmüş "Xəmsə"nin 1362-ci il tarixli Paris nüsxəsinin mətninə daha uyğun gəlir. Bunu istər hər iki nüsxədəki ayrı-ayrı başlıqların uyğunluğu, istərsə də başqa nüsxələrdən fərqli bir çox beytlərin eyni variantları göstərir. Lakin Bakı əlyazmasının mətni Paris nüsxəsinə nə qədər yaxın olsa da onda elə başlıqlara, beytlərə və arxaik sözlərə rast gəlmək olur ki, onlar tənqidi mətnə istifadə olunmuş nüsxələrin heç birində və Tehran nəşrində yoxdur. Məsələn, "Xosrov və Şirin" poemasının tənqidi mətnindəki "Rəftən-e Şirin be şekar və əz anca be Mədain rəftən" (Şirinin ova getməsi və oradan Mədainə getməsi) başlığının Bakı nüsxəsindəki qarşılığı belədir: "Qorxidən-e Şirin və rəftən be moşkuy-e Xosrov" (Şirinin qaçması və Xosrovun sarayına getməsi). Göründüyü kimi, tənqidi mətndəki başlıqda "rəfən" (getmək) sözü iki dəfə işlənmişdir. Əsərin məzmunundan isə məlum olur ki, poemanın həmin hissəsində Şirinin məhz qaçması təsvir olunur. Həmin başlıqda işlənmiş qədim fars sözü "moşkuy" (saray) və əsərin ayrı-ayrı hissələrində təsadüf olunan, bəzi arxaik sözlərə əsasən güman etmək olar ki, əlyazma daha qədim nüsxədən köçürülmüşdür". Beləliklə, gələcəkdə Nizami Gəncəvi əsərlərinin yeni elmi-tənqidi mətnlərini tərtib edərkən haqqında danışdığımız əlyazmanı və Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan bir sıra digər nüsxələri mütləq nəzərə almaq lazım gələcəkdir. Əlyazmalar İnstitutunda Nizami əsərlərinin XV əsrdə köçürülmüş daha iki (cəmi dörd) əlyazması mühafizə edilir. Tədqiqatçıların bildirdiyinə görə, Nizami "Xəmsə"sinin XV əsrdə köçürülmüş məlum əlyazmalarının ümumi sayı yüzə yaxındır. İnstitutda Nizami "Xəmsə"sinin

XVI əsrdə köçürülmüş 9 əlyazması qeydə alınıb. Bu yüzilliyin əlyazmalarının daha geniş yayıldığını qeyd etmək istədik. Onlardan dünya kitabxanalarında saxlananların sayı 200-dən bir qədər çoxdur. İnstitutda Nizami əsərlərinin XVII-XVIII və XIX əsrlərdə köçürülmüş dəyərli əlyazmaları da mövcuddur.

Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan elə "Xəmsə" nüsxələri vardır ki, buradakı Nizami məsnəviləri müxtəlif zamanlarda köçürülmüşdür. Məsələn, M-156 şifrlı "Xəmsə" əlyazması qara mürekkəblə, gözəl nəstəliq xətti ilə dörd katib tərəfindən müxtəlif dövrlərdə yazılmış, sonradan bu əsərlər bir əlyazma kitabı halında birləşdirilmişdir. Məsnəvilərdən dördüncüsü olan "Yeddi gözəl" (v. 119a-177b) buradakı başqa məsnəvilərdən daha əvvəl – XVI əsrin birinci yarısında köçürülmüş, mətn qızıl suyu, açıq mavi və qara rəngli boyalarla işlənmişdir. Nəbatî naxışlarla bəzədilən ünvan səhifəsi ilə başlanır.

Burada Təbriz miniatür məktəbinə məxsus 27 miniatür vardır. Həmin kitabda "Xəmsə"-nin sonuncu məsnəvisinin ikinci hissəsi olan "İqbalname" (v. 248b-308b) XVI əsrin birinci yarısında nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Burada şairin "Xosrov və Şirin" poeması XVIII əsrin ikinci yarısında gözəl nəstəliq xətti ilə köçürülmüş, qızılı və göy xətlərlə çərçivələnmişdir. Mətn qızıl suyu, mavi və qırmızı mürekkəblə işlənmiş naxışlı ünvan səhifəsi ilə başlayır. Məsnəviyə İsfahan miniatür məktəbinə məxsus 16 miniatür əlavə edilib.

Əlyazmadakı digər məsnəvilər XIX əsrin birinci yarısında Orta Asiyada köçürülmüşdür.

Qeyd edək ki, Nizami əlyazmalarının Bakı nüsxələri içində Azərbaycan-Orta Asiya mədəni əlaqələrindən bəhs edən maraqlı kitablar vardır. Məsələn, h. 1059-cu ilin səfər ayının birində (m. 13 fevral 1649) köçürülmüş M-361 şifrlı əlyazma incə nəstəliq xətti ilə dörd sütunda köçürülmüşdür. Mətn qara, başlıqlar isə qırmızı mürekkəblə yazılıb. Poemalar xronoloji ardıcılıqla yerləşdirilib. Kitabın 330b vərəqindəki ərəb əlifbası ilə yazılmış qeyddən məlum olur ki, bu nüsxəni məşhur özbək şairi Qafur Qulamın dördüncü babası Mirzə Əzəmət həcc səfərində Təbrizdə almışdır. Qafur Qulam 1947-ci ildə Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi münasibəti ilə bu əlyazmanı qardaş Azərbaycan xalqına bağışlamışdır. Kitab Orta Asiyada tünd qəhvəyi rəngli cildə tutulmuşdur. Bu "səyyah" əlyazmanın taleyi maraqlıdır: Əvvəlcə, o, Azərbaycanda, Təbrizdə hazırlanmış, sonra həcc səfərində olan bir özbək tərəfindən alınmış (bu faktın özü qardaş xalqın Nizami irsinə məhəbbətindən danışır), orada yenidən cildlənmiş, yüzillər sonra vətənə qayıtmışdır.

Əlyazmalar İnstitutunda vaxtı ilə görkəmli şair Xurşidbanu Natəvanın, kolleksioner Novruz Ağayevin kitabxanalarında olmuş Nizami "Xəmsə"-sinin əlyazma nüsxələri də qorunmaqdadır.

Əlyazmaları nəzərdən keçirdikcə Nizami "Xəmsə"-sini köçürən katiblərin əməyinin orta əsrlərdə kifayət qədər yüksək dəyərləndirildiyini görürük. H.977-ci ildə (m.1569-1570) köçürülmüş M-323 şifrlı Nizami "Xəmsə"-sinin

katibi kitabın sonunda qeyd edir ki, əməyinə görə on iki böyük əşrəfi almışdır.

Nizami Gəncəvi əsərlərinin bəzi əlyazmaları mətn üzərində mətnşünaslıq əməliyyatları aparılması baxımından maraq doğurur. XVII əsrdə köçürülmüş M-207 şifrlı nüsxənin elmi maraq doğuran cəhəti ondan ibarətdir ki, katib Dust Məhəmməd ibn Dərviş əd-Dərəxci (Dərəcəci) əsərin köçürülməsini bitirdikdən sonra onu "Xəmsə"nin daha qədim nüsxəsi ilə tekstoloji tutuşdurmuş və onlar arasındakı fərqləri əsaslı şəkildə qeyd etmişdir. Əlyazma paleoqrafik və bədii tərtibat nöqtəyi-nəzərindən də diqqəti cəlb edir. Hər məsnəvinin başlığı parlaq boyalarla, qızıl suyu və zərif ornamentlərlə bəzədilmişdir. Buradakı İsfahan miniatür məktəbinə aid on bir miniatür XVII əsr miniatür sənətinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Son qeydiyyatı görə, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan 37 sayda Nizami əlyazmalarından 23-ü "Xəmsə", digərləri ayrı-ayrı poemaların nüsxələri və "Xülasətül-"Xəmsə"lərdir (bir ədəd "Xəmsə"dən parçalar" adlı əlyazma da vardır). Diqqəti xüsusilə cəlb edən "Xəmsə"nin ayrı-ayrı poemalarından parçaların toplandığı "Xülasətül-"Xəmsə"lərdir. Bu, əslində, orta əsrlərdə Nizami Gəncəvi əsərlərinin nə qədər geniş yayıldığından xəbər verən dahi şairin məsnəvilərinin qısa şəkildə təqdimi, həmin dövr üçün yeni bir janr hesab edilməlidir. Bu cür topluların köməyi ilə orta əsr oxucuları bütün təfərrüfatı ilə olmasa da, böyük sənətkarın əsərləri barədə ümumi məlumat əldə edə bildirilər. Məlumdur ki, həmin dövrdə Nizami Gəncəvinin bütün məsnəvilərini əldə etmək hər adama nəsisb olmurdu. İnstitutda saxlanan "Xülasətül-"Xəmsə" əlyazmalarından birinin naməlum katibi Nizami əsərlərinin müəllifini Qurani-Kərimdən sonra ən faydalı hesab etdiyini bildirmişdir.

İnstitutda saxlanan Nizami əsərləri əlyazmaları yüksək bədii tərtibatı ilə orta əsr kitab sənətinin ən dəyərli nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir. Bu əlyazmaların böyük əksəriyyəti Azərbaycan xəttatı Mirəli Təbrizinin XIV əsrdə yaratdığı nəstəliq xətti ilə yazılmışdır (bir sıra nüsxələrdə başlıqlar təliq və süls xətləri ilə yazılıb). Nizami əsərləri əlyazmalarında nəstəliq xəttinin ən incə, zərif, yüksək estetik keyfiyyətlərə malik, katib-xəttatlardan böyük sənətkarlıq tələb edən növlərinə rast gəlirik. Bu nüsxələr içində miniatür sənətinin çox dəyərli nümunələri də az deyildir. M-374, M-156, M-372, M-207, M-130 şifrlı beş əlyazmada 141 miniatür rəsm vardır. Bunlardan M-374 şifrlı əlyazmanın vərəqlərini 44 miniatür bəzəyir. Rəsmlərin əksəriyyəti Təbriz, müəyyən hissəsi İsfahan, ən az hissəsi isə Herat miniatür məktəbinə məxsusdur. Qeydə alınmış Nizami əlyazmalarında cəmi 150-dən artıq miniatür vardır.

Orta əsr Azərbaycan əlyazma kitabının tərtibində iştirak edən müxtəlif peşə sahiblərinin – katib-xəttatların, kağız hazırlayan ustaların, bəzək vuran ləvvahların, müzəhhiblərin, miniatürçü rəssamaların, cildçilərin və s. birgə əməyinin nəticəsində meydana çıxan bu Nizami əsərləri əlyazmaları Əlyazmalar İnstitutu xəzinəsinin iftixar mənbəyidir.

♦ Kitabl ar, r əylər

“Ümmanam, daşmışam, ləpələnmişəm”...

“Ruhların sevinən günü” şeirlər kitabını əlinə götürüb açanda oxucu şair Fəxrəddin Teyyubla üz-üzə durur. Sanki bir qapını açırsan, otaqda gülümsəyən bir adamla qarşılaşırsan. Səni içəri sevinə-sevinə dəvət edir. Deyir: “Əziz oxucum, səninlə görüşümü səbirsizliklə gözləyirdim... Kitaba “Ön söz” yazdırmaq üçün də heç kəsə əziyyət vermək istəmədim...” Bu sətirləri oxuyanda Fəxrəddin Teyyubu tanıyırsan; utancaq, təvazökar, başqalarını düşünən bir adam. Dinləyirsən; bu dəfə Fəxrəddin Teyyub sənə kitabı haqqında qısa arayış verir; “kitabın mayasını, ruhunu ana həsrəti, vətən, torpaq sevgisi, etibar, sədaqət, dost itkisi və təbiətə vurğunluq təşkil edir.” Bu qısa arayışda şairin ruhunu görürsən. Şeirlərinin hardan mayalandığı məlum olur. İstəyirsən bir az da dinləyəsən, çünki diqqətini çəkməyi bacarıb. Maraqlandıra bilib səni. “Əziz oxucum! Səni yormağ istəmirəm. Körpə kimi təzə-tər kitabım sənə əmanət və ərnağan olsun.” Fəxrəddin Teyyub kitabı oxucusuna ruhu olan, ürəyi döyünən canlı bir orqanizm kimi verir. Elə buna görə də kitabını “Ruhların sevinən günü” adlandırır. O ruh şairin misralarında gülür, şeirlərində yaşayır. Eyni adlı şeir zəfərimizə, qələbəmizə həsr olunub. Şeirdə şair cismən itirdiyi anasına xitab edir, onun ruhuna səslənir:

**Ana, gözün aydın, şad xəbərim var,
Daha qarlı qış da bahardı bizə.
Qəhrəman oğullar, igid oğullar
Aldı Qarabağı, qaytardı bizə.**

Bu bənddən görünür ki, şairin dünyada daha heç bir dərdi-qəmi qalmayıb. Arzusu-istəyi Qarabağın azadlığıydı, onu da yaşayır. Bu müjdəni anasının ruhuna çatdırır. Deyir:

**Sən dua edirdin namaz üstündə
Bu ana vətənin tam olmağına.**

Yəni, indi rahat uyu. İndi ruhun sevin...

Şeirlərin hərəsi bir candır, diridir. Hərəsinin öz səsi, öz təbəssümü, öz nağılı var. Həm də bu təbəssüm, bu səs, bu nağıl bir az da sənə aiddir. Sənin ruhuna doğmadır.

***“Bir kasıb öləndə deməyin “sağam”,
Açın çörək dolu əllərinizi.
“Hansı yığılanı qaldıracağam?”
Düşünün açanda səhərinizi.***

Şairin bir çox şeirləri dua kimidir. Bunlar da Fəxrəddin Teyyubun ruhunun, üreyinin yansımasıdır. Şeirlərin adlarından da bunu görmək olur: “Nurdu”, “Ruhların gülüşü”, “Qoymaram dilənə, ac ola biri”, “Kimin dərdi varsa, versin yaşayım”, “Tanrı pıçıltıları”, “İlahi”... kimi şeirlərində Fəxrəddin Teyyub bir nura, işığa doğru üz tutub gedir, istəyir oxucusu da ona yol yoldaşı olsun. Bu işıqdan, bu nurdan “əzizim” dediyi oxucusuna pay düşsün. İlahidən aldığı nə varsa, oxucusuyla bölüxsün.

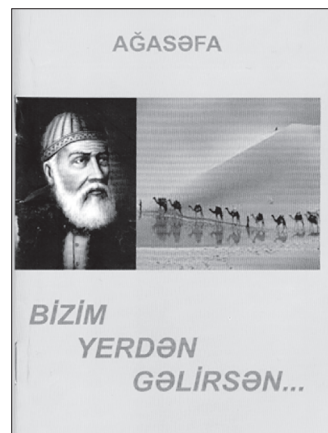
Kitabın sonunda şair özünü bir bəndlə ifadə edir; hardan hara gəldiyini, kim olduğunu dörd misraya sığdırır. Hər yerdə, hamının yanında durduğunu, hər kəsi duyduğunu, anladığını ifadə edir:

***Oxşayıb ruhumu dağ da, aran da,
Ümmanam, daşmışam, ləpələnmişəm.
Anam doğub məni Şıxəkəranda,
Mən Azərbaycana səpələnmişəm.***

Xatırlatmaq istəyirəm ki, bundan əvvəl Fəxrəddin Teyyubun “Həsretin ünvanı”, “Kölgəm mənim yol yoldaşım”, “Mən səninlə barışmaram” adlı kitabları çap olunub. Maraqla qarşılanıb. Fəxrəddin Teyyuba yeni yaradıcılıq uğurları, nəfəsli, səsli kitablar arzulayırıq. Sözü həmişə diri qalsın.

RUHUN NƏĞMƏSİ

Şair Ağasəfanın “Bizim yerdən gəlirsən” adlı kitabını götürüb, baxıram; kitabın boyu biləyimdən barmağımın ucuna qədərdir. Cəmi-cümlətanı 64 səhifəlik kitabda 28 şeir adı var. İki hissəyə bölünüb kitab: “Vəhdət vadisində”, “Satıra ovqatında”. Hələ kitabın üzündə də Füzulinin portreti var, yanından da dəvə karvanı keçir. Kitabın arxasında Ağasəfa müəllimin şəkli vurulub; şair iri çərçivəli eynəyi ilə əlindəki qalın cildli kitabı vərəqləyir. Şəklın altında “Füzulini oxuyarkən” yazılıb. Kitabı açıb oxuyanda başa düşürsən ki, niyə Ağasəfa müəllim əlində qalın cildli kitabı vərəqləyir, niyə bizə də əl boyda kitabını təqdim edir. Məncə, bu, Ağasəfa müəllimin Füzulinin qarşısında özünün kitab şəklində

təsviridir. Kitabın girişində də müəllif yazır: “Bu yığcam kitab Məhəmməd Füzuli poeziyasının seyrindən, cazibəsindən ərsəyə gəlib. Ustadlar ustadının ölməz, pərişan ruhuna çox kiçik bir ərnağandır.”

Elə ki beşləmələri oxumağa başlayırsan, onda görürsən ki, kitabın boyu əl boyda olsa da, dibi çox dərinidir. Ağasəfa müəllim Füzulidən seçdiyi qəzəllərə təxmislər yazıb. Amma həqiqətən yazıb ha! Eyni hava, eyni ruh. Həç şübhəsiz ki, Füzuli qəzəllərinə çox müəlliflər üz tutub, təxmislər yazıblar. Amma mən son dövrlərdə belə bir nümunəyə rast gəlməmişdim. Kaş ki bu kitab füzulışünasların əlinə düşsün, yaxşıca təhlilə çəksinlər. Bəlkə də füzulışünaslar daha dəqiq qiymət verərlər. Əruzda Ağasəfa məqamı, ruhu kəşf olunur. Bax, onda bu kitabın boy-buxunu yox, çəkisi-sanbalı, dərinliyi görünər. Təəssüf ki, mənim təhlil eləməyə gücüm çatmaz. Əgər kimsə bu qəzəllərin müəllifini göstərmədən mənə versəydi, elə bilərdim Füzulini müxəmməsidir. “Xubrulardan yaman gəlməz”də şair belə deyir:

***Tanrının bəxş etdiyi hər nəsnə şayandır sana,
Güllü eyvan hər səhər təxti-Süleymandır sana,
Üz tutar, təzim edər, kim əhli-imandır, sana,
“Ey mələksima ki, səndən özgə heyrandır sana,
Həq bilir, insan deməz, hər kim ki, insandır, sana”***

Bu havayla, bu rübabla axır gedir misralar, lap kitabın üzündəki dəvə karvanı kimi. Həm Ağasəfa müəllimi, həm Füzulini oxuyursan. Məncə, bu kitab şair Ağasəfanın ustad Füzuliyə hesabatıdır. Bilmirəm Füzuli bu hesabatı necə qiymət verərdi, amma oxuyanda ləzzət almaq olur. Elə istəyirsən hamısını birnəfəse oxuyasan. Ümumiyyətlə, Ağasəfa müəllimin poeziyası ruhun, saf hisslərin nəğməsidir. Bu nəğməni dinləməyə dəyər.

Vüsal NURU

◆ Ədəbi kaleydoskop

Ceyms Coys

► Modernizmin ən parlaq nümayəndələrindən biri, Ceyms Avqustin Coys 2 fevral 1882-ci ildə İrlandiyanın paytaxtı Dublində anadan olub. O bu gün də ingilis ədəbiyyatın ən çox oxunan müəlliflərindəndir.

► Yazıçının atası işlərindəki uğursuzluqlara görə dəfələrlə peşə dəyişmək məcburiyyətində qalırdı, ona görə də ailə bir şəhərdən digərinə köçürdü. Bununla belə, Ceyms yaxşı təhsil ala bilmişdi. Amma ehtiyac içində keçirdiyi gəncliyi yaradıcılığına təsirsiz ötüşmür.

► C.Coys ilk dəfə 18 yaşında Dublin qəzetində dərc olunur. Onun ilk yazısı norveçli dramaturq Henrik İbsenin "Biz öləndə oyanırıq" pyesi haqqında esse idi. Elə bu illərdə o, ilk şeirlərini yazmağa başlayır.

► Yazıçı 20 yaşında Parisə gedir, sonra yenidən İrlandiyaya qayıdır. Bir müddət sonra anası ağır xəstələnir və dünyasını dəyişir. Bundan sonra Ceyms İtaliyaya, I dünya müharibəsi başlayanda isə , həyat yoldaşı ilə birlikdə Sürixə köçür. Daha sonra yenidən Avropanın müxtəlif şəhərlərində yaşayır və II dünya müharibəsi başlayanda yenidən Sürixə qayıdır və ömrünün sonuna qədər burada yaşayır.

► C.Coysun ən populyar əsəri 7 ilə yazdığı "Uliss" hesab olunur. Əsər 1918-ci ildən 1920-ci ilədək hissə-hissə Amerika jurnallarından birində dərc edilib. Kitab şəklində isə 1922-ci ildə Fransada çap olunub. "Uliss" romanını bitirəndə Coys o qədər yorğun olur ki, bir il ərzində bircə sətir belə nəsr nümunəsi yazmır.

► C.Coys gələcək həyat yoldaşı və ilham pərisi Nora Barnakl ilə 16 iyun 1904-cü ildə, onun xadimə işlədiyi Fin otelində tanış olur. Cütlük münasibətlərini yalnız 1931-ci ildə rəsmiləşdirir. C.Coys onların tanışlıq tarixini əbədləşdirmək istəyir və bunu "Uliss" romanında edə bilir; əsəri elə cütlüyün ilk görüş günü - 16 iyun 1904-cü il tarixi ilə başlayır.

İrlandiyada hər il 16 iyun Coyssevərlər tərəfindən Blumsdey (Bloomsday, Blum günü) bayramı kimi qeyd olunur. Bayram günü romanın personajlarından ibarət parad təşkil olunur. Hətta Dublin küçələrində bu marşrutu əks etdirən xüsusi cədvəllər var.

- “Times” jurnalının 1999-cu ilki siyahısına əsasən Ceyms Coys “XX əsrin 100 qəhrəmanı və kumiri” siyahısına daxil edilib.
- Onun sonuncu əsəri “Finneqanın yası” hesab olunur və oxucular tərəfindən birmənalı qarşılanmır. Bu eksperimental roman şüur axını texnikası ilə yazılıb. Və bir çox dillərdəki neologizmlər və kalamburlardan istifadə olunub. Romanda təkrarlanmadan 49200 söz işlənib.
- Coysun bir çox fobiyaları olub; sudan, hətta kiçik yaşlarında yuyunmaqdan belə qorxarmış. Şimşək və it qorxusu da varmış.

Samuel Bekket

⇒ Absurd teatrın banilərindən biri, İrland ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Samuel Bekket 13 aprel 1906-cı ildə anadan olub.

⇒ O, nüfuzlu məktəbdə təhsil almış və 14 yaşında yezuid ordenli Trinitı kollecinə qəbul olmuşdu. Kollecdəki iki illik təhsildən sonra Parisdə ali məktəbdə ingilis dilini tədris etmiş, daha sonra müəllimliyini Sarbonnada davam etmişdir. Bekketin yaradıcılığı daha çox minimalizmi, novator üslubu və fəlsəfi mövzuları ilə seçilir.

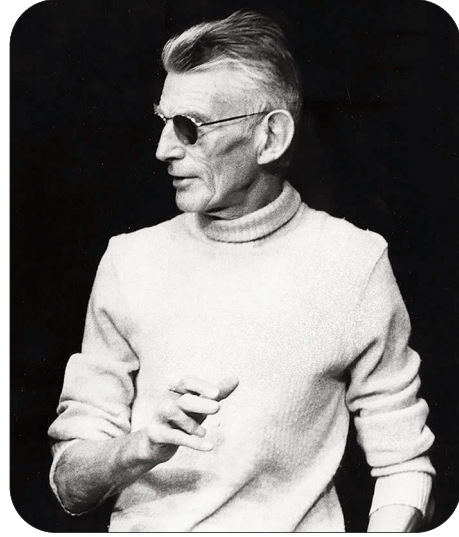
⇒ Samuelin çoxlu rəssam, şair tanışları olsa da, özünü adətən yalnız hiss edib. Yalnız Ceyms Coysla tanışlıq onu tənhalıqdan xilas edə bilib. Dostlar sözün əsil mənasında həmfikir idilər.

Samuel iki il C.Coysun katibi işləyir. Bu arada Coysun qızı Bekketə vurulur. Qızın sevgisini cavabsız qoyan yazıçı dostundan ayrılmaq məcburiyyətində qalır.

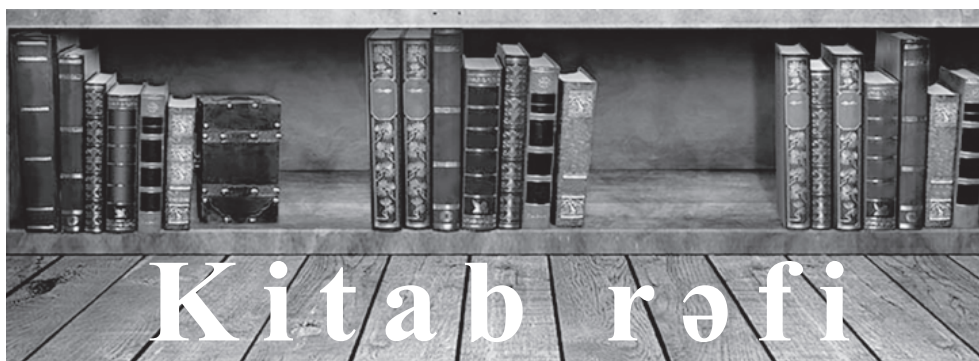
⇒ Daha sonra İrlandiyaya gələn Samuel yenə də tənhalığa çəkilir; ünsiyyətdən qaçır, yaxınları ilə tez-tez dalaşır. Bir müddət depressiyadan müalicə alır. Bu arada yaradıcılığa bağlanır. Amma yazdıqları ona şöhrət gətirmir. 1936-cı ildə “Merfi” romanını bitirir, nəşriyyatlar bu romanı çap etdirmir. Parisə qayıdan yazıçı nəhayət, əsərin nəşrinə nail olur.

⇒ II Dünya müharibəsində antifaşist qüvvələrə qoşulan Bekket Paris azad olunduqdan sonra yaradıcılığını davam etdirir. 5 il ərzində roman və pyeslər yazır, hekayələrdən ibarət toplu çıxarır, ədəbi tənqidlə məşğul olur.

⇒ İngilis və fransız dillərində yazan yazıçı 1969-cu ildə Nobel mükafatına layiq görülür.

Hazırladı: ZÜMRÜD

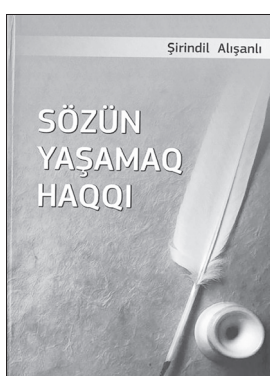
**MƏHƏMMƏD AĞA MÜCTƏHİDZADƏ
ƏSƏRLƏRİ**

BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2022

Elm aləmində təzkirəçi-şair kimi tanınan Məhəmməd ağa Müctəhidzadənin yalnız "Riyazül-əşiqin" əsəri işıq üzü görmüş, bədii irsi isə tədqiqatdan kənarda qalaraq bu günə qədər nəşr olunmamışdır. Bu kitabda Vətəni Qarabağı sonsuz məhəbbətlə sevən, onun gözəllik və özünəməxsusluqlarını böyük coşqu ilə qələmə alan şairin sevgi dolu əsərləri oxucuya

təqdim olunur.

Kitabı nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi filologiya elmləri doktoru Raqub Kərimovdur.

ŞİRİNDİL ALIŞANLI

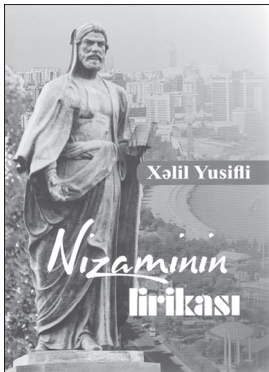
SÖZÜN YAŞAMAQ HAQQI

BAKİ, "SABAH" NƏŞRİYYATI, 2022

Kitaba müəllifin son illər apardığı tədqiqatların yekunu olan, XX əsr Azərbaycan ədəbi gedişatının ideya-estetik mahiyyətini özündə ehtiva edən əsərləri toplanıb. Müxtəlif mətbuat orqanlarına verilmiş müsahibələrdə müasir tənqid və ədəbiyyatşünaslığın nəzəri-metodoloji problemləri diqqətə çatdırılır. "Sözün yaşamaq haqqı" kitabında "Səməd Vurğun

sənəti müasir ədəbi-ictimai reallıqlar kontekstində", "Cəfər Cəbbarlı sənəti zamanın və sənətin sınağında", "XX əsr ədəbiyyatının Mir Cəlal fenomeni", "Nizami Gəncəvi poeziyası Mir Cəlalin nəzəri şərhində", "Klassikləri oxumağın Həmid Araslı dərsləri" və başqa tədqiqatlar yer alıb.

Kitabın redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Qorxmaz Quliyevdir.

XƏLİL YUSİFLİ
NİZAMİNİN LİRİKASI
BAKİ, "ELM VƏ TƏHSİL", 2022

Professor Xəlil Yusiflinin müəllifi olduğu Nizami Gəncəvinin lirik şeirlərinin tədqiqinə həsr edilmiş "Nizami lirikası" adlı monoqrafiya ilk dəfə 1968-ci ildə nəşr edilmişdir. Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamına əsasən 2021-ci ilin "Nizami ili" elan olunması ilə əlaqədar, müəllifin müxtəlif dövrlərdə dəhə şairin həyatının tədqiqi ilə bağlı yazdığı məqalələr də əlavə edilməklə, yenidən nəşr olunmuşdur.

Kitabın tərtibçisi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Afaq Yusiflidir.

TURAN TEYMUR
MUXTAR AUEZOVUN "ABAY" ROMANINDA
SƏNƏTKARLIQ MƏSƏLƏSİ
NUR-SULTAN BEYNƏLXALQ TÜRK
AKADEMİYASI, 2020

Monoqrafiyada XX əsr Qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Muxtar Auezovun "Abay" romanının sənətkarlıq məsələləri araşdırılmışdır. Romanda XIX əsr qazax həyatı və onun panoramlı ifadəsi, epik vüsətli əsərdə məqsədli şəkildə ifadə olunmuş təfərrüat, epizodların, surətlərin bədii təsir gücünü artırən detal problemi və onların qarşılıqlı əlaqələri tədqiq edilmişdir. Bu baxımdan monoqrafiya M.Auezov yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi istiqamətində ilk tədqiqat əsəridir.

HÜSEYNBALA MİRƏLƏMOV
ŞƏRƏFSİZLİK TARİXİ,
yaxud VERNADSKİ PROSPEKTİNDƏ
BAKİ. "NURLAR" NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA
MƏRKƏZİ, 2021

Müəllifin sənədli prozada misli görünməmiş erməni qəddarlığı tarixi sənədlər əsasında işlədiyi ədəbi ümumiləşdirmələri oxuculara təqdim olunur. Bu əsərdə erməni əzazillik salnaməsi, erməni xislətinin bütün tərəfləri ifşa edilir. Kitabda erməni terrorçularının törətdikləri cinayətlər xronoloji ardıcılıqla yazılıb.

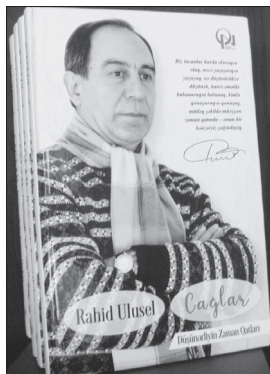

VÜQAR ƏHMƏD
“XEYİRXAHLIQ MÜCƏSSƏMƏSİ”
(MONOQRAFIYA)
BAKİ, “ELM” NƏŞRİYYATI, 2022

Şair Vüqar Əhmədin Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 200 illiyi ilə əlaqədar “Xeyirxahlıq mücəssəməsi” adlı monoqrafiyası işıq üzü görüb.

Kitabda Azərbaycanın böyük oğlu, xalqın əbədi sevgisini qazanmış, məşhur xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin həyat salnaməsi, onun sahibkarlıq və ictimai fəaliyyəti, maarifə və mətbuata dəstəyindən söhbət açılır.

Kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəyli, Ön sözün müəllifi Ülkər Hüseynovadır.

RAHİD ULUSEL
ÇAĞLAR
BAKİ, “QANUN” NƏŞRİYYATI, 2022

Rahid Uluselin “Çağlar. Düşünərliyin Zaman Qatları” adlı kitabına poeziya və fəlsəfənin vəhdətindən yığrulan ayrıcları – ikilik, dördlük və rübailəri (poetik aforizmin yeni örnəkləri), bir neçə seçmə şeiri daxil edilib. Kitab bütöv bir dünyagörüşünün bir-birinə bağlı seçkin təzahür mənzərələrini yaradan “Mütəfəkkir”, “Varlıq çağı”, “İnsan çağı”, “Duyğu çağı”, “Dəyər çağı” “Həqiqət çağı”, “Söz çağı”, “Ox çağı”, “Çağların körpüsü” və “Səndən başlayıb məndə bitməyən dünya” bölümlərindən ibarətdir.

Kitabın redaktorları filosof Niyazi Mehdi və şair Vaqif Bəhmənlidir.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Elçin, Vilayət Quliyev, Afaq Məsud, Vahid Əziz, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Əli Əmirli, Paşa Əlioğlu, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Seyran Səxavət, Əjdər Ol, Rüstəm Kamal, Fəxri Uğurlu, Yaşar, Asim Yadigar, Saday Budaqlı, Kamil Əfsəroğlu, Emin Piri, Elşad Barat